

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Інтегрований курс
Рівень стандарту

10

УДК 172(075.3)

Г 87

Авторський колектив:
Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Сливка О. А., Танчин І. З.,
Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

Васильків І. Д.

Г 87 Громадянська освіта. Інтегрований курс, рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. // І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, О. А. Сливка, І. З. Танчин, Ю. В. Тимошенко, Л. М. Хлипавка. — Тернопіль: Астон, 2018. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-308-713-9

Підручник підготовлено відповідно до навчальної програми з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів загальноосвітніх шкіл, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року.

Зміст підручника містить теоретичний матеріал відповідно до вікових особливостей учнів і практичні завдання для розвитку готовності молодшої людини у майбутньому до усвідомленого вибору шляхом активної участі в суспільних процесах, установлення конструктивних відносин на засадах соціального партнерства. Методичний апарат підручника сприятиме розвитку навичок критичного мислення та предметних компетентностей десятикласників, а також реалізації міжпредметних зв'язків. Рубрики підручника («Варто знати», «Мовою оригіналу», «Додаткова інформація», «Виконайте в команді», «Поміркуйте разом»), система завдань і запитань для роботи на уроці і вдома дадуть змогу вчителю обрати оптимальну форму роботи з учнями, використовуючи особистісно зорієнтований підхід.

Для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів, учителів.

УДК 172(075.3)

ISBN 978-966-308-713-9

© Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Сливка О. А., Танчин І. З.,
Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М., 2018.
© Шупляк О.І., обкладинка, 2018
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2018

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

Розділ I. ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ

§ 1. Соціальна ідентичність та її види.....	8
§ 2. Самовизначення особистості.....	12
§ 3. Соціалізація особистості	16
§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації	21
§ 5. Самореалізація людини	26
§ 6. Соціальна мобільність.....	30

Розділ II. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

§ 7. Людська гідність і права людини. Я – людина	36
§ 8. Еволюція прав людини.....	39
§ 9. Людина і держава	45
§ 10. Права дитини	49
§ 11. Механізми захисту прав людини і прав дитини.....	53
§ 12. Національні механізми захисту прав людини і прав дитини	58

Розділ III. ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

§ 13. Суспільство. Соціальна структура.....	68
§ 14. Соціальні цінності. Різноманітність і рівність	71
§ 15. Ефективна комунікація	76
§ 16. Упередження і толерантність.....	80
§ 17. Конфлікти, їх подолання	84

Розділ IV. ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ

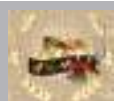
§ 18. Демократія в сучасному світі.....	90
§ 19. Вибори як атрибут демократії.....	95
§ 20. Політичні партії та громадські організації.....	101
§ 21. Громадянське суспільство	106
§ 22. Громада.....	110

§ 23. Громадянська участь у житті суспільства.....	114
§ 24. Школа — простір демократії.....	120
§ 25. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання.....	124

Розділ V. СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА

§ 26. Мас-медіа. Комунікація	132
§ 27. Інформація.....	136
§ 28. Свобода слова, етика, відповідальність.....	141
§ 29. Медіа та демократія.....	143
§ 30. Вплив мас-медіа. Громадська думка і ЗМІ.....	147
§ 31. Маніпуляції і пропаганда в медіапросторі.....	152
§ 32. Критичне сприйняття та мас-медіа	160
§ 33. Комунікації в Інтернеті: переваги і ризики	166

Розділ VI. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

§ 34. Соціальні цілі економіки.....	173
§ 35. Сталий розвиток.....	176
§ 36. Ринкова економіка	180
§ 37. Попит і пропозиція, ринкова ціна, конкуренція	185
§ 38. Держава і ринок.....	189
§ 39. Економіка домашнього господарства.....	193
§ 40. Бюджет домогосподарств: види доходів, напрямки витрат, заощадження ...	198
§ 41. Підприємництво.....	202
§ 42. Ринок праці.....	206
§ 43. Лобіювання інтересів та корупція	210

Розділ VII. УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

§ 44. Інтеграція та глобалізація	216
§ 45. Міжнародні відносини.....	220
§ 46. Міжнародне право	225
§ 47. Європейська інтеграція. Виклики сучасного світу.....	230
§ 48. Україна — член європейського співтовариства.....	235
§ 49. Україна — член світового співтовариства	240
Ключові терміни і поняття.....	247
Література. Електронні ресурси.....	254

Шановні учні та учениці!

Усі ми прагнемо розквіту нашої держави. А це вимагає від кожного з нас мати активну громадянську позицію, брати безпосередню участь у громадському житті й демократичних перетвореннях, бути відповідальним, толерантним, з повагою ставитися до прав людини. Для цього важливо формувати в собі особисту, національну й загальнолюдську гідність, критично мислити, не бути байдужими до того, що відбувається у світі, країні, місті, селі, уміти використовувати наявні механізми впливу на державну владу, захист своїх прав тощо. Такими, свідомими і зрілими, громадяни не народжуються, а стають у процесі навчання.

Саме з цією метою Міністерство освіти і науки України розробило Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, а для учнів 10 класу запроваджено інтегрований курс «Громадянська освіта», покликаний підготувати вас до активного суспільного життя в умовах демократії.

Сподіваємося, що пропонований підручник допоможе вам сформувати систему тих демократичних принципів і цінностей, які потрібні кожній особистості як для індивідуального, приватного, так і для спільного, громадського життя.

Автори підручника поставили перед собою мету дати не просто потрібну суму знань, а й допомогти вам навчитися жити в суспільстві. Це означає — поважати закон, відстоювати і захищати свої права, впливати на ухвалення важливих суспільно-політичних рішень, конструктивно взаємодіяти з іншими, будувати ефективні взаємини. А також думати і розмірковувати, формулювати й обстоювати власну позицію, робити логічні висновки і правильний вибір, забезпечувати своєю працею добробут сім'ї та країни. Тож пропонуємо вам не лише теоретичний матеріал, а й багато цікавих практичних завдань, що сприятимуть виробленню потрібних умінь і навичок та сприятимуть отриманню нових знань.

Пам'ятаймо, що Україна як європейська держава починається з нас — її громадян.

Авторський колектив

Як працювати з підручником

Навчальний матеріал, уміщений у підручнику, складається із 7-ми розділів, відповідно до тем програми курсу «Громадянська освіта». Це інтегрований курс, що охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання. Тому матеріал кожного розділу підручника має свої особливості.

Початок кожного розділу виділено шмуцтитолом — сторінкою-заставкою, на якій, окрім назви розділу й державних вимог до знань та вмінь учнів, є символічне зображення, що слугує основою для переліку термінів і понять, якими ви оперуватимете після вивчення теми. У верхній частині сторінок

підручника, у колонтитулах, вказано назву відповідного розділу, номер і назву параграфа, що також допоможе вам швидко знаходити потрібний навчальний матеріал.

Об'єднує теми курсу система рубрик і завдань для роботи в класі та вдома.

Початок параграфа щоразу на початку нової сторінки спонукає налаштуватися на сприймання та опрацювання нової теми

Виконайте в команді

Учіться співпрацювати з іншими, розв'язувати проблеми, знаходити компроміс

Символом **хештегу** позначено групи ключових понять, про які йтиметься у параграфі, важливі словосполучення теми

Поміркуйте разом

Ведіть конструктивний діалог, аргументуйте власну думку, поважайте думки інших

Епіграф, прислів'я чи цитата, які слугують ключем до **«Відкриття» нової теми**, допомагають пов'язати новий навчальний матеріал із тими знаннями, що у вас уже є, та підготуватися до осмислення нової інформації

Практичне завдання

Визначайте проблему та шляхи її розв'язання; застосовуйте критичне мислення, формуйте вміння і навички *Спосіб виконання цих завдань (колективно, у парах, групах чи індивідуально), а також форму виконання (усно чи письмово) — визначає вчитель(-ка)*

Структурна **частинка параграфа**, що містить певну кількість інформації, передбаченої вимогами програми, і розкриває одне з питань теми

Мовою оригіналу

Аналізуйте різні джерела інформації, звертайтеся до першоджерела

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми. Ви маєте розуміти їхню суть, застосовувати в усному та письмовому мовленні.

Запитання для повторення найважливіших понять та проблем теми, яку вивчали на уроці

Додаткова інформація з теми, що може вас зацікавити, а також терміни та поняття, які є додатковими, допоміжними під час вивчення нового матеріалу

Завдання для вдосконалення вмінь та навичок роботи з інформацією, якими можна завершити вивчення теми у класі

Варто знати — рубрика, що містить уточнювальну інформацію по суті питання, корисну для розуміння теми загалом

Завдання для самостійної, практичної роботи (вдома чи в класі) з використанням **додаткових джерел інформації** з теми

РОЗДІЛ I

ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Розділ I. Особистість та її ідентичність

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

#ідентичністьсамовизначенняідентифікація

#хтояє#кимябуду#хтопоруч

Бо ти на землі — людина, І хочеш того чи ні —

Усмішка твоя — єдина, Мука твоя — єдина, Очі твої — одні.

Василь Симоненко, поет-«шістдесятник»

1.1. Соціальна ідентичність. Ідентифікація

Якщо будь-кого з нас запитати «Хто ти?», ми, зазвичай, почнемо з того, що віднесемо себе до певних формальних або неформальних соціальних груп, указуючи стать, вік, національність, професію чи рід занять, і лише потім назвемо свої особисті якості, здібності, риси вдачі тощо. Тобто самовизначення людини відбувається насамперед через усвідомлення себе і свого місця в суспільстві.

*Усвідомлення особою своєї належності до різних соціальних груп, які вона сприймає як «свої», стосовно яких вона найбільшою мірою здатна відчувати і сказати «ми» (стать, вік, родина, релігія, етнос, фах тощо), називають **соціальною ідентичністю** (від латинського слова *identicus* — тотожний, однаковий).*

Щоб дізнатися, до якої саме соціальної групи ми належимо, з'ясуємо, які з притаманних нам ознак є спільними з тими ознаками, що властиві членам певної соціальної групи. Цей процес називається процесом соціальної ідентифікації.

***Соціальна ідентифікація** — це ототожнення себе з певними ознаками, притаманними тим соціальним групам, до яких людина хоче належати або вже належить; це процес прийняття групових звичаїв, норм, установок і кодів поведінки.*

Соціальна ідентичність особистості формується саме в процесі соціальної ідентифікації. Можна сказати, що ідентичність — це результат, а ідентифікація — це процес досягнення цього результату.

Ідентифікація себе з певними суспільними групами ґрунтується не лише на усвідомленні своєї однаковості з членами цих груп, а й на розумінні своєї відмінності від представників інших груп. Ми усвідомлюємо себе в певних поняттях, наприклад у поняттях статі або національності, не тільки завдяки встановленню подібності до представників деякої статевої чи національної спільноти, а й через протиставлення членам іншої статевої або національної групи.

Щоб ототожнювати себе з якоюсь групою, не конче потрібно бути її членом. Люди можуть орієнтуватися у своїй поведінці й на соціальну групу, до якої вони насправді не належать, однак беруть її за взірць, культивують у собі відповідні життєві принципи, смаки, політичні та інші погляди (т. зв. референтна група). Це допомагає пояснити деякі суперечності в поведінці певних індивідів, або відповісти на запитання американського соціолога Волтера Реклесса, чому в районах із високим рівнем злочинності зустрічаємо молодих людей, які все-таки не ступили на хибний шлях. На його думку це стається тому, що вони виробили власний позитивний образ, який допомагає їм не мати нічого спільного зі

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

злочинним оточенням, а отже, вагомою причиною злочинної поведінки є те, яку референтну групу обирає індивід.

Членство у групі (реальне або уявне) не лише представляє людину перед іншими, а й допомагає сформувати образ власного «Я». Особа, орієнтуючись на певну соціальну групу, приписує собі риси вдачі, які, на її думку, притаманні цій групі, наприклад: я українець(-ка), а тому я... (щирий(-ра), волелюбний(-на), господарний(-на) тощо).

Варто знати

Прикладом ототожнення себе із групою, до якої об'єктивно не належиш, можна вважати відоме в історії України явище т. зв. «хлопоманство». «Хлопоманами» зневажливо називали поляки тих українців, які походили зі спольчених шляхетських родин, але в середині XIX ст. усвідомили, що потрібно служити «тому народові, серед якого живеш», а тому покинули польські студентські організації і заснували українську «Громаду».

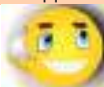
1.2. Види ідентичностей

Є різні класифікації видів ідентичності, зокрема розрізняють:

- **Я-ідентичність** — суб'єктивне відчуття індивідом власної своєрідності («Я — не такий (така), як інші»);
- **особисту ідентичність** — індивідуальні ознаки людини: по-перше, сюди входять усі унікальні ознаки цієї людини (наприклад, відбитки пальців) і, по-друге, унікальна комбінація фактів і дат історії її життя;
- **соціальну ідентичність** — типізація особистості на основі атрибутів соціальної групи, до якої індивід належить.

Самоідентифікація

Час народження,
місце народження, походження,
група крові, резус, відбитки пальців

Стать, вік, сімейний стан, національність,
мова, професія (рід занять), мешканець
села (міста), громадянин держави

Найпоширенішим підходом є виокремлення різних видів ідентичності на підставі того, до якої соціальної групи належить особистість. За цією ознакою розрізняють такі види ідентичностей, як статева, вікова, мовна, етнічна, фахова, класова, расова, громадянська тощо.

Усі вони мають особливості. Скажімо, статева ідентичність передбачає усвідомлення себе представником певної статі і сприймання приписуваних суспільством моделей поведінки, які повинні засвоїти індивіди, щоб їх визнали чоловіком або жінкою. Вікова ідентичність — ототожнення себе з певною віковою групою і сприймання цінностей, норм і моделей поведінки, які суспільство приписує мати представникам цієї групи. Мовна ідентичність визначає сприймання як своєї не просто літературної мови, а й того її різновиду, що притаманний конкретній соціальній групі, з якою ототожнює себе той чи той член суспільства. Адже в різних соціальних верств і груп (робітники, селяни, вчителі, політики) мова відмінна, бо різним є їхній освітньо-культурний рівень та середовище спілкування.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

1.3. Громадянська ідентичність

Одним із найважливіших видів ідентичності особи є громадянська ідентичність, що передбачає: 1) самоототожнення із громадянською спільнотою держави незалежно від свого етнічного коріння та національного походження; 2) феномен свідомого та активного громадянства, усвідомлення себе членом громадянського суспільства. Ці два пункти зосереджують увагу на різних аспектах взаємин індивіда з державою та суспільством.

Перший означає, що індивід усвідомлює свою належність до певного політико-географічного утворення. «Я — громадянин України (а не якоїсь іншої країни, скажімо, Румунії, Польщі, Росії чи Китаю). Я люблю свою країну, вболіваю за неї, знаю її історію, культуру тощо». Засобом забезпечення відчуття належності до певної країни є система символів. Наявність «своєї» символіки забезпечує універсальні засоби комунікації всередині цієї спільноти, стаючи ідентифікувальним чинником. Символ є матеріалізованим словесним подієвим або предметним носієм ідеї єдності, цілісності, відображає значущі для спільноти цінності й образи, забезпечує мотивацію співпраці.

Символічний простір громадянської спільноти включає в себе:

- офіційну державну символіку;
- історичні (національні) постаті;
- значущі історичні та сучасні події, здатні фіксувати етапи розвитку спільноти;
- побутові або природні символи, що відображають особливості життєдіяльності спільноти.

Друга частина визначення громадянської ідентичності стосується специфіки розвитку громадянського суспільства і пов'язана зі сприйняттям громадянства не лише як формальної характеристики, а й як свідомої та активної життєвої позиції особи, що передбачає її участь у різноманітних формах самоорганізації громадян.

1.4. Змінний характер ідентичності

Кожна людина водночас є членом багатьох груп, а тому — носієм багатьох ідентичностей. Яка саме ідентичність із цього набору актуалізується, залежить від того, яка група в конкретному контексті є для людини найбільш значущою або з якими «іншими» вона в цей момент спілкується. Скажімо, відносно дорослої особи ви є дитиною, відносно хлопця — дівчиною, а відносно американців — європейцями, і відповідно до цього й вибудовуєте свою поведінку.

Це не означає, що люди є якимись «поведінковими хамелеонами», які постійно змінюють зразки своєї поведінки, свої цінності, мотивації та переконання залежно від того, з якою групою вони себе ототожнюють у конкретний момент. Люди обов'язково виокремлюють важливіші для себе групи, крізь призму цінностей яких будують свою поведінку. Тобто соціальні ідентичності людини розташовані в ієрархічній послідовності. Однак ця ієрархія не постійна. Місце «головних», «другорядних», «центральных» і «периферійних» визначається як соціальними, так й індивідуально-особистісними чинниками.

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

Наприклад, однією з найголовніших ідентичностей для чоловіків є фахова, а для жінок — сімейна. Проте доволі часто на вершині ієрархії виявляється якась інша ідентичність, пов'язана, скажімо, з хобі («Я — відомий філателіст») або громадянською позицією особи («Я — волонтер», «Я — борець за громадянські права») тощо.

Варто знати

Прикметно, що в Україні кількість жінок, які ототожнюють себе насамперед із професією, а не з сім'єю, є вищою, ніж у багатьох країнах Європи: в Україні таких жінок близько 20 %, в Угорщині — 0,1 %, у Німеччині — 4 %. Щоправда, у Польщі і Росії кількість жінок, для яких кар'єра на першому місці, ще вища, відповідно — 33 і 25 %.

Нині індивід має змогу вільно змінювати свою ідентичність і робить це значно частіше, ніж у минулому. Це зумовлено швидкозмінністю сучасного світу. Усе частіше люди самі для себе визначають, хто вони, до якої культури, національності, релігії належать.

Людині властиво зберігати позитивний образ своєї групи, і якщо він чомусь руйнується, теоретично людина може вийти з групи й перейти в іншу. Наприклад, можна змінити членство в партії, фанклуб спортивної команди або стати мешканцем (мешканкою) іншого міста. Однак не всі ідентичності можна змінити так просто. Скажімо, африканський мігрант у Європі навряд чи може уникнути того, що його ототожнюватимуть насамперед з Африкою, а не європейською країною проживання. Тобто ідентичність створюється як «зсередини», так і «зовні», коли наші власні уявлення про себе не збігаються зі сприйманням нас іншими людьми.

Яку ж частину з «багажу ідентичностей» вибирає сама особа, а яку нав'язує їй суспільство? Вважається, що нав'язаними (імперативними) є ідентичності, пов'язані з расою, статтю, етнічністю, сім'єю. Натомість належність до інших груп людина вибирає сама. Хоча на практиці все складніше: не всі виборні ідентичності насправді вибираються, а імперативні не є аж такими імперативними.

Виконайте в команді

Прочитайте інформацію про відомих діячів минулого та сучасності.

Складіть «багаж ідентичностей» цих осіб «зсередини» і «зовні». Порівняйте

Панас Мірний (1849 — 1920) — український прозаїк і драматург. Народився у м. Миргород на Полтавщині в сім'ї чиновника. Навчався в Миргородському та Гадяцькому повітових училищах. Не маючи змоги продовжувати систематичне навчання, наполегливо займався самоосвітою.

Класик української літератури Панас Мирний (справжнє прізвище — Рудченко) зробив блискучу державну кар'єру в Російській імперії. Він дослужився до чину дійсного статського радника (чин цивільного генерала, що прирівнювався до губернаторської посади). Влада й не здогадувалася, що високопоставлений чиновник є водночас відомим письменником, який творить на забороненому «малоросійском нареччи». І в той час як у 1915 р.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

П. Рудченка вшанували з нагоди 66-річчя як високого за рангом, сумлінного чиновника, полтавська жандармерія розшукувала «політично підозрілу особу» Панаса Мирного, який «знаходиться где-то в Полтавській губернії и живет на нелегальном положении».

Складними були сімейні стосунки письменника. Його дружина, Олександра, не змогла стати соратницею та одноступцем Панаса Мирного. Старший син загинув на фронті в роки Першої світової. Молодший був петлюрівцем, поліг за самостійну Україну. А середній вступив до денікінців, а потім у вирі громадянської війни приєднався до Червоної армії. Сам письменник не симпатизував більшовикам.

Стівен (Степан) Гері Возняк, 11 серпня 1950, Сан-Хосе, Каліфорнія, США) — «піонер» комп'ютерних технологій українського походження, конструктор (разом зі Стівеном Джобсом) одного з перших персональних комп'ютерів у світі (США), співзасновник фірми Apple.

У Стівена було кілька псевдонімів, а саме: «The Woz», «Wizard of Woz» і «iWoz» (каламбур; гра слів з iBook'ом та іншими продуктами фірми Apple). Відомий своїм характером інтроверта, його дратує власна популярність. Стів Возняк так оцінив свій внесок у розвиток комп'ютерних технологій: «Це була революція, мирна революція. І я щасливий, що був її частиною».

«Багато хто в мене запитує: «Стів, ти поляк?» Бо моє прізвище Возняк. Я відповідаю: «Ні, я українець». Я завжди знав, що моє прізвище — українське. Все своє життя я хотів приїхати до України. Я деякою мірою бажав би бути українцем. Ці люди здаються найбільш подібними до американців, як я сам, з усіх інших європейців».

Для завершення теми:

	~ Що таке ідентичність , ідентифікація ?
	~ Як ви розумієте значення вислову « змінний характер ідентичності »?
	~ Які аспекти включає поняття громадянської ідентичності ?
	– Наведіть приклади соціальної ідентичності за різними підставами.
	– Порівняйте поняття « Я-ідентичність » та « особиста ідентичність ».
	➤ Складіть перелік ідентичностей , носієм яких ви себе вважаєте. Розташуйте їх у «лінію цінностей», починаючи від найважливішої для вас ідентичності. Як може змінитися цей перелік через 10–20 років?

§ 2. Самовизначення особистості

#гідністьсовість#чогояхочу#щояможу#щоямушу#кимяє
#самовизначення#самоконтроль#відповідальність

Культивувати свою совість означає все більше прислухатися до голосу внутрішнього судді і використовувати для цього всі засоби.

Іммануїл Кант, німецький філософ

2.1. Самовизначення

Самовизначення особистості може відбуватися в будь-який період життя людини, але особливо гостро воно постає перед особою, яка розпочинає доросле життя. Це вибір не тільки певного виду праці, а й майбутньої позиції в соціальній структурі суспільства.

§ 2. Самовизначення особистості

Самовизначення — це процес визначення свого місця в житті, у суспільстві, усвідомлення власних інтересів. Результатом самовизначення є усвідомлення себе (життєвих планів, цілей, особистісних особливостей, можливостей, здібностей), а також суспільних вимог та очікувань і їх зіставлення.

Самовизначення обумовлюється не лише усвідомленим прагненням особистості визначити певну життєву позицію, а й рівнем розвитку суспільства. У кожному конкретному суспільстві є різні можливості для самовизначення особистості. В деякі історичні періоди вона взагалі була мізерною.

У сучасному суспільстві можливості для самовизначення і самореалізації незрівнянно ширші — людина може досягти практично будь-якого статусу в суспільстві. На цей процес впливають чотири чинники: 1) *мотиви* («Чого я хочу?»); 2) *самопізнання* як усвідомлення особистістю своїх якостей, відповідь на запитання («Хто я такий?»); 3) *самооцінка* («Що я можу?»); 4) *вимоги суспільства*, суспільні норми життя («Чого від мене вимагають?»).

Американський учений Ерік Еріксон вважав, що в процесі становлення особистість переживає низку послідовних стадій, кожна з яких характеризується специфічною кризою у взаєминах особистості з навколишнім світом, коли людина постає перед вибором між двома альтернативними можливостями, одна з яких має позитивний напір, а інша — негативний.

Стадії розвитку і позитивні/негативні виходи на кожній із них				
	Стадії розвитку	Соціальні відносини	Полярні якості особистості	Результат прогресивного розвитку
1	Період немовляти (0-1)	Мати або особа, яка її заміщує	Довіра до світу — недовіра до світу	Енергія та життєва радість
2	Раннє дитинство (1-3)	Батьки	Самостійність — сором, сумніви	Незалежність
3	Дитинство (3-6)	Батьки, брати, сестри	Ініціатива — пасивність, провина	Цілеспрямованість
4	Шкільний вік (6-11)	Школа, сусіди	Компетентність — неповноцінність	Оволодіння знаннями і вміннями
5	Підлітковий вік та юність (11-20)	Групи ровесників	Ідентичність особистості — невизнання	Самовизначення, відданість, вірність
6	Рання зрілість (20-25)	Друзі, кохані	Близькість — ізоляція	Співпраця, кохання
7	Середній вік (25-65)	Колеги, близькі люди	Продуктивність — застій	Творчість і турботи
8	Пізня зрілість (після 65)	Людство, близькі	Цілісність особистості — відчай	Мудрість

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Перша стадія — від народження до одного року. Емоційне спілкування немовляти з дорослими є провідною діяльністю на цьому віковому етапі, впливає на розвиток його психіки й обумовлює позитивний чи негативний результат розвитку.

Друга стадія — від року до трьох. Дитина починає ходити, активно пізнавати навколишній світ, випробовувати невідоме. Суспільство і батьки привчають її до акуратності, охайності. Формуються почуття сорому, гордості, впевненості в собі.

Третя стадія — вік гри (3–6 років). У дитини формується ініціативність, активність, творчість, які закладаються у гри. За її допомогою дитина засвоює взаємини між людьми, розвиває волю, пам'ять, мислення тощо.

Четверта стадія — молодший шкільний вік (6–11 років). Провідною діяльністю на цій віковій стадії є навчання. Якщо дитина успішно оволодіває знаннями, новими навичками, вона вірить у свої сили, спокійна, упевнена в собі.

П'ята стадія — підлітковий і юнацький вік (11–20 років). Бурхливе фізіологічне зростання, статеве дозрівання, занепокоєність тим, як його (її) сприймають інші, потреба знайти своє професійне покликання, здібності, вміння — ось питання, які постають перед підлітком. Провідною діяльністю, що найбільше впливає на розвиток особистості підлітка, є його (її) спілкування з однолітками.

Шоста стадія — молодість (від 20 до 25–30 років). Стадія молодості відповідає вступу людини в інтенсивне особисте життя і професійну діяльність; відповідає періоду становлення, самоствердження людини в любові, кар'єрі, сім'ї, суспільстві.

Сьома, центральна, стадія — дорослість, зрілість (від 30 до 60 років). У зрілі роки виокремлюють два кризові періоди. *Криза 33–35 років*, коли, досягнувши певного соціального та сімейного становища, людина з тривогою починає думати: «Невже це все, що може дати мені життя? Невже нема нічого ліпшого?» Потім настає *період стабілізації* — від 35 до 40–43 років, коли людина закріплює все те, чого досягла. Вона впевнена у своїй професійній майстерності, своєму авторитеті; нормалізуються здоров'я, становище в сім'ї. *Криза 45–55 років* настає, коли з'являються перші ознаки погіршення здоров'я, втрати краси і фізичної форми. Завершальний період зрілості триває від 55 до 60–65 років. Саме в цей період люди по-новому відчують сенс життя, приділяють увагу саморозвитку та пізнанню.

Восьма стадія (після 60–65 років). Людина переосмислює своє життя, усвідомлює своє «Я» в духовних роздумах про прожиті роки, прагне використати шанси, надані життям.

2.2. Особиста гідність

Упродовж життя всі ми робимо різні вчинки та ухвалюємо рішення. Для того, щоб наші вчинки були правильними, соціально схвалюваними, ми орієнтуємося на морально-етичні принципи, вироблені суспільством. Людей, які дотримують моральних норм суспільства, а тому поважають себе й заслуговують на повагу з боку інших, називають гідними людьми.

§ 2. Самовизначення особистості

Гідність — це особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, у якому визнається цінність особистості.

Формування гідності пов'язане із самовизначенням людини, розпізнаванням почуття власного «Я», потребою самоствердження, осягненням своєї індивідуальності. Почуття власної гідності формується на **особистісному й громадянському рівнях**. На особистісному рівні — це самоусвідомлення особистості як відповідальної духовно-моральної особи й обов'язку її відстоювати. На громадянському рівні гідність людини — це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності, неповторності особистості, її індивідуальності й автономності.

Гідність особистості — одне з основних прав людини. Право на гідність розкривається через набір тих особистих прав і свобод, які в конкретному суспільстві гарантовано кожній людині. **Готовність людини відстоювати свої законні права означає здатність виявляти свою громадянську гідність**. Громадянська гідність людини — це почуття власної гідності, що відстоює себе в державі, це антипод рабської психології, яка виявляє себе в тоталітарному режимі. Ось чому повстання українців у 2013 році проти брехні, корупції і маніпуляцій влади назвали Революцією Гідності.

У сучасному глобалізованому світі зникають чіткі межі й кордони, норми, правила, моральні цінності й еталони правильної поведінки стають все розмитішими, а тому доволі важко вибрати правильний шлях. Якщо в примітивних суспільствах люди жили в невеликих спільнотах, де всі знали одне одного й на кожен дію будь-якого члена спільноти реагували решта її членів, а кількість життєвих ситуацій була обмеженою, то в сучасному світі кожен з нас за тиждень спілкується з більшою кількістю людей, ніж наш далекий предок бачив їх за все своє життя. Ось чому зовнішній контроль у сучасному суспільстві є незрівнянно слабшим. Тому нині найважливішим ідентифікатором особистості та її гідності стає таке поняття, як **відповідальність особистості**. *Під відповідальністю розуміють здатність людини вибірково, на основі вироблених переконань і стійких моральних принципів, усвідомлено реагувати (позитивно або негативно), впливати, контролювати, управляти та генерувати свою активність у різних ситуаціях.*

2.3. Совість

Совість формується в процесі соціалізації особистості. Під час виховання дитини їй постійно пояснюють, «що таке добре і що таке погано». На ранніх стадіях становлення особистості совість виявляється як «голос» значущих для неї людей: батьків, вихователів, ровесників. Однак совість сформованої особистості — це вже не страх перед несхваленням іншими, а відповідальність перед собою як носієм вищих універсальних цінностей, усвідомлення потреби виконання свого морального обов'язку.

Совість — це усвідомлення і почуття моральної відповідальності за власну поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Головна функція совісті — самоконтроль. Совість нагадує людині про її моральні обов'язки, про відповідальність, яку вона має перед іншими та перед собою. Совісна людина — це людина з гострим почуттям морального обов'язку, яка висуває до себе найвищі моральні вимоги. Вона ніколи не ставиться до себе поблажливо, а з усією суворістю, не шукаючи виправдань.

Однак, будучи за своєю природою емоційною, совість водночас є й раціональною і навіть надраціональною. Тобто совість пов'язана з розумом у тому сенсі, що може прокинутися лише в тієї людини, яка знає моральні норми. Якщо ж вони їй не відомі, то людина не підозрюватиме про своє порушення, а отже, й совість у ній не зможе озватися. Совість вимагає бути чесним, навіть коли ніхто не може тебе проконтролювати, коли таємне ніколи не стане явним і коли про можливу непорядність ніхто не довідається.

Виконайте в команді

1. Опишіть життєвий шлях відомої публічної особи або літературного персонажа і проаналізуйте, як відбувалася його самореалізація.
2. Виокремте її основні етапи та проаналізуйте, які чинники впливали на її хід на кожному із цих етапів.

Для завершення теми:

- ~ Що таке **совість, гідність, відповідальність особистості**?
- ~ Як ви розумієте значення вислову «**Громадянська гідність людини — це антипод рабської психології**»?

- Наведіть приклади проявів **відповідальності особистості**.
- Порівняйте поняття «**самовизначення**» і «**самоконтроль**».

- > Підготуйте повідомлення «Особистісний та громадський рівні почуття власної гідності» або «Самоконтроль — головна функція совісті».

§ 3. Соціалізація особистості

#соціалізація##агентисоціалізації#інститутисоціалізації
 #громадянськаідентичність#власнеЯ#дзеркальнеЯ
 #ідентичність#психофізіологічнасоціальноособиста
 #тотожність#соціальнаетнічнакультурнагрупова

Людина поза суспільством — або Бог, або звір.
 Аристотель, грецький філософ

3.1. Поняття соціалізації

Усім відома казка про Мауглі. Однак, можливо, не всі знають, що її автор, британський письменник Редьярд Кіплінг, описуючи пригоди хлопчика, вихованого вовками, спирався на реальну історію. Траплялися випадки, що людських дітей виховували звірі, однак у реальному житті, коли цих «мауглі» знаходили, виявлялося, що вони не були схожими на згаданого літературного персонажа, оскільки не вміли ні мислити, ні говорити, ані засвоїти

§ 3. Соціалізація особистості

найелементарніші навички людської поведінки. Чи можна назвати їх людьми? Безумовно, вони були представниками біологічного виду *homo sapiens*, однак при цьому не змогли стати членами суспільства, оскільки не стали особистостями.

Особистість — це сукупність соціальних і духовних властивостей людини, що залежать від її участі в суспільному житті та культурі і виявляються через її діяльність і спілкування.

Приклад «дітей-мауглі» переконує, що людина, щоб стати особистістю, мусить пройти відповідний шлях розвитку в суспільстві — соціалізуватися. Неодмінною умовою цього процесу є наявність соціального середовища, світу культури, із яким вона взаємодіє.

Соціалізацією називається процес засвоєння культури (норм поведінки, цінностей, ідей, правил, стереотипів розуміння) і формування соціальних якостей, завдяки яким людина стає дієздатним учасником соціальних зв'язків, інститутів та спільнот.

Основними чинниками, що визначають процес формування особистості, є культурні зразки поведінки в соціальній групі, до якої належить людина, а також її суб'єктивний, унікальний особистісний досвід.

3.2. Етапи соціалізації

У процесі соціалізації виокремлюють певні етапи, які часто співвідносять з віковою періодизацією життя людини. Так, на формування особистості впливають біологічні фактори, фізичне оточення, загальні культурні зразки поведінки в окремій соціальній групі. Але головними чинниками, які зумовлюють процес формування особистості, є груповий досвід і суб'єктивний, унікальний особистісний досвід. Ці фактори повною мірою виявляються у процесі соціалізації особистості у трьох стадіях:

- *дотрудова соціалізація* (раннє дитинство, період навчання);
- *трудова соціалізація* (активна участь у трудовій діяльності);
- *післятрудова соціалізація*.

На кожному етапі відбувається поступове формування власного «Я» особи. Людина не може один раз у дитинстві остаточно сформуватися так, щоб уже більше ніколи не змінюватися. Упродовж життя вона набуває все нових соціальних статусів й ролей, наприклад: студент, працівник, пенсіонер, дочка, мати, бабуся тощо. Ми часто переходимо з однієї групи в іншу, пристосовуючись до нових умов (наприклад, із сім'ї у школу, зі школи — на роботу). Також змінюється світ, у якому ми живемо, вимагаючи змін і від нас. Тому процес соціалізації відбувається впродовж усього життя людини — від народження і до глибокої старості. Особа засвоює різні соціальні норми, вживається у все нові соціальні ролі, вчиться взаємодіяти з іншими — і в цьому процесі формується її соціальне «Я».

У ході соціалізації виокремлюють певні кризові точки, коли відбувається своєрідний «злам» у житті людини. Коли виникає така гостра проблемна ситуація, що старі механізми розв'язання проблеми вже не діють, а нові — ще не готові, належно не освоєні. Зазвичай люди в такій ситуації відчують

Розділ I. Особистість та її ідентичність

розгубленість і тривогу: звичний уклад життя порушено, а яким буде новий, ще невідомо. У кожного можуть бути свої кризові ситуації: одруження, народження дітей, зміна місця роботи, призов до армії тощо. Проте в житті переважної більшості людей виокремлюють три основні кризові точки:

- 16-17 років. Закінчення школи і підготовка до вступу у вищий навчальний заклад або пошук роботи. Зробити свій вибір дуже складно, катастрофічно не вистачає знань, життєвого досвіду.
- Криза середини життя (приблизно 45 років). Людина озирається на пройдений шлях і оцінює його. Вона зіставляє ідеальну траєкторію свого життя з реальною. Що більша розбіжність, то більше невдоволення власним життям. Ще можна змінити уклад життя, професію, але психологічно зробити це вкрай важко.
- Завершення трудової кар'єри і вихід на пенсію. З виходом на пенсію не тільки різко змінюється стиль життя людини, але і її соціальний статус, становище в суспільстві.

3.3. Суб'єкти соціалізації

Без спілкування з іншими людьми неможливо усвідомити своє «Я». Американський соціолог Чарлз Кулі створив теорію «дзеркального Я», яка пояснює, як саме люди творять себе і свій світ завдяки участі в процесах соціальних взаємодій. Відповідно до цієї теорії людина творить себе, орієнтуючись на те, як її сприймають довколишні, приглядаючись до їхніх реакцій так само, як ми вдивляємось у дзеркало. Науковець виокремив три фази в процесі творення людиною свого «Я»:

По-перше, ми уявляємо, який маємо вигляд в очах інших (чи пасує мені ця зачіска? чи правильно я повівся у відповідній ситуації?).

По-друге, ми уявляємо, як інші люди оцінюватимуть нас. Скажімо, з погляду певної групи якась модель поведінки вважається неприйнятною.

По-третє, на підставі зазначених вище уявлень ми виробляємо певний тип внутрішнього самовідчуття — почуття сорому або гордості.

Варто зазначити, що процес дзеркального відображення власного «Я» є суб'єктивним і не завжди відповідає об'єктивній дійсності. Наприклад, певний тип поведінки може бути неприйнятним для однієї групи, зате цілком прийнятним або навіть схвалюваним з погляду іншої соціальної спільноти.

Осіб, які навчають людину культурних норм і допомагають їй засвоювати соціальні ролі, називають агентами соціалізації. Розрізняють агентів первинної соціалізації й агентів вторинної соціалізації

Агенти первинної соціалізації — люди, які становлять найближче оточення особи (батьки, родичі, друзі). Агенти первинної соціалізації виконують багато функцій (наприклад, батьки щодо дитини можуть бути водночас вихователями, друзями, опікунами, учителями тощо), їхні функції взаємозамінні (батько за певних умов може взяти на себе виконання функцій матері щодо дитини). Водночас кожен агент дає індивідові в процесі соціалізації дещо унікальне, що може дати тільки він. Крім того, агенти первинної соціалізації не отримують

§ 3. Соціалізація особистості

грошової винагороди за виконання своїх обов'язків (батьки виховують тебе, а друзі дружать із тобою не тому, що за це отримують зарплатню).

Агенти вторинної соціалізації — це представники адміністрації навчального закладу, армії, підприємства, партій, засобів масової інформації, церкви тощо. Контакти із цими агентами є зазвичай нечастими, менш тривалими, а їхній вплив, як правило, слабший, ніж в агентів первинної соціалізації. Кожен із них виконує не більше однієї-двох функцій, які є спеціалізованими, а тому не можуть бути взаємозамінними (наприклад, функції поліцейського і священика). Особливістю цих агентів є те, що вони зазвичай отримують грошову винагороду за виконання своїх функцій.

Установи, що впливають на процес соціалізації, спрямовують його, називають інститутами соціалізації. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана й небажана соціальна поведінка. Різноманітні формальні організації та офіційні установи, такі як школа, армія, суд, церква, засоби масової інформації, партії відповідають за набуття специфічно-рольового знання, коли ролі прямо або побічно пов'язані з трудовою діяльністю.

Агенти та інститути соціалізації

Унікальний індивідуальний досвід

Чому ж діти, які виростили у тій самій сім'ї, іноді доволі відрізняються одне від одного, навіть якщо вони мали подібний груповий досвід, тобто на них впливали ті самі агенти соціалізації? Тому що вони не мали повністю ідентичного групового досвіду, їхній досвід був подібним, але чимось і різнився. Варто також підкреслити, що картина індивідуального досвіду ускладнюється тим, що особистість не просто накопичує досвід, а й засвоює його. Кожна людина по-своєму, відповідно до власного досвіду, інтерпретує ті події, які відбуваються з нею, її близькими та знайомими. Ці події, немов цеглинки, з яких особистість вибудовує власну споруду.

Виконайте в команді

1. Поміркуйте, які агенти соціалізації та інститути соціалізації впливають сьогодні на формування вашої особистості. 2. Складіть та запишіть їх перелік. Зіставте його із записами однокласників. 3. Який унікальний індивідуальний досвід має кожен із вас?

3.4. Соціалізація як ресурс формування громадянської ідентичності

Громадянська ідентичність — це самоотождення особистості з громадянською спільнотою держави, а також усвідомлення себе членом громадянського суспільства.

У сучасному світі — складному, різноманітному, швидкозмінному і відкритому — людині доволі непросто здійснити громадянський вибір і прийняти

Розділ I. Особистість та її ідентичність

ті чи ті громадянські норми. Особливо це стосується молодих людей. Адже на них впливає не лише сучасна нестабільність суспільства та криза звичних норм і цінностей, а й об'єктивні труднощі юнацького самовизначення.

Саме в юнацькому віці відбувається бурхливий розвиток процесів самосвідомості, становлення цілісного образу «Я», частиною якого є образ «Я — громадянин України». Громадянський аспект самосвідомості в юнацькому віці має вже доволі складну структуру: уявлення себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим уявлення про свої права й обов'язки, оцінка власних вчинків, рис вдачі з погляду системи суспільних та особистих громадянських цінностей. У молодіжному середовищі відбуваються складні процеси, які свідчать про зміну культурних цінностей попередніх поколінь, порушення наступності в передаванні соціокультурного досвіду. Така ситуація зумовлена низкою причин.

По-перше, економічні негаразди та значне розшарування суспільства призводять до того, що вибір життєвого шляху визначається не здібностями та інтересами молодої людини, а конкретними обставинами, гонитвою за «гарним життям» і «легкими грошима», що призводять до цинічних ціннісних настанов.

По-друге, сьогодні сім'я хоча і залишається найважливішим інститутом соціалізації, але втрачає пріоритет саме в громадянській соціалізації. Пріоритети матеріального характеру серед батьків (економічне, а іноді фізичне виживання в сучасних умовах економічної кризи) призводять до самоусунення їх від проблем громадянського становлення дитини. Батьки перестають бути беззаперечним авторитетом через те, що відбувається передача знань, настанов, цінностей не лише від батьків до дітей, а й у зворотному напрямку. Сучасна молодь швидше засвоює нові знання, опановує досягнення інформаційного суспільства, швидше за дорослих орієнтується в мінливому світі.

По-третє, набуття особистістю таких якостей, як громадянська активність та відповідальність, цілком залежать від суспільного оточення. На жаль, доволі часто в школі практикують авторитарні форми спілкування з учнями, відтак школярі починають орієнтуватися не на власні внутрішні переконання щодо відповідальної поведінки, а на зовнішній контроль з боку вчителя. Основним мотивом дотримання норм поведінки стають не переконання, а власний добробут, пасивність і пристосуванство.

Формування громадянської самосвідомості в юнацькому віці пов'язане з труднощами суб'єктивного характеру: входження в різні суспільні групи, навчання спілкуванню в цих групах, засвоєння їхніх норм і цінностей. Однак чи не найголовнішою проблемою є невідповідність між фізичною і психологічною зрілістю та соціальним статусом. Старшокласник, який досяг фізіологічної зрілості й за інтелектуальним розвитком іноді перевищує своїх наставників, перебуває на утриманні своїх батьків, його діяльність строго регламентована дорослими, а можливості прояву ініціативи обмежені як формами шкільного життя, так і об'єктивними обставинами суспільного оточення.

Молодь вчиться і навчає

§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації

Практичне завдання

Прочитайте гумористичне оповідання Остапа Вишні «Моя автобіографія»:

<http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=450>

1. Визначте етапи соціалізації героя твору.
2. Які агенти соціалізації та інститути соціалізації згадує письменник в автобіографії?
3. Порівняйте чинники, що впливали на формування свідомості дитини тоді і сьогодні.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке особистість, соціалізація, ідентичність? ~ Як ви розумієте значення вислову «Процес соціалізації відбувається впродовж усього життя людини»?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади об'єктивних труднощів самовизначення у юнацькому віці. – Порівняйте поняття «агенти соціалізації» та «інститути соціалізації».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Поміркуйте, якими з набутих вами навичок не володіли ваші батьки у вашому віці. Складіть перелік власних умінь, яких ви б могли сьогодні навчити своїх дідусів і бабусь. Як впливають ці вміння та навички на рівень вашої психологічної зрілості та ваш соціальний статус?

§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації

#сім'яшлюбсубкультура#панкхіпгігеймерибайкери

Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька.

Василь Сухомлинський, педагог

4.1. Що таке сім'я. Соціалізація в сім'ї

Сім'я є одним із найголовніших соціальних інститутів у всіх суспільствах, ми часто сприймаємо її існування як щось самоочевидне і самозрозуміле. Поняття сім'ї, шлюбу, подружжя, сімейних відносин повинні розглядатись передусім у тому смисловому контексті, який закладений у законодавстві нашої країни. Конституція України (Статті 51, 52) визначає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, а діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Мовою оригіналу

Сімейний кодекс України про сім'ю, подружжя і шлюб

Стаття 3-тя Сімейного кодексу України (редакція від 06.02.2018) передбачає, що: «1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. 2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх

Розділ I. Особистість та її ідентичність

батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. 3. Права члена сім'ї має одинока особа. 4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.»

Очевидним є те, що з точки зору законодавця, поняття «подружжя» і «сім'я» не є тотожними. Для юридичного закріплення статусу осіб, яких звикли називати подружжям, існує юридичний термін «шлюб», визначений у статті 21-й СКУ: «1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. 2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. 3. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя /.../»

Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі і мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу. Дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній. Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини.

Сім'я — це соціально санкціонована, відносно стійка група людей, яка об'єднана кровною спорідненістю, шлюбом або усиновленням дітей, члени якої проживають разом і економічно пов'язані між собою.

Існують два найпоширеніших типи сім'ї: нуклеарна і розширена.

Нуклеарна (ядерна, від латинського *nucleus* — ядро) сім'я є найпоширенішим типом сім'ї в сучасному суспільстві. Вона складається із дружини, чоловіка та їхніх дітей. Упродовж життя особа, зазвичай, буває членом двох нуклеарних сімей: спершу сім'ї своїх батьків, а після власного одруження — сім'ї, яка складається з подружжя та їхніх дітей.

Розширена сім'я складається з кількох поколінь родичів. Якщо основою нуклеарної сім'ї є подружня пара, то основою розширеної сім'ї є брати і сестри разом із їхніми дружинами, чоловіками і дітьми. У розширених сім'ях одружений чоловік (або заміжня жінка) насамперед залишаються прив'язаними до батьківської сім'ї. Вони переважно пов'язані зобов'язаннями й відповідальністю з тією сім'єю, у якій народилися, а не з тією, з якою вони пов'язані через шлюб. Дитина, наприклад, тісно пов'язана не лише з батьками, а й зі своїми дядьками і тітками. Вона оточена дорослими, які за певних умов готові взяти на себе обов'язки батьків. Така сім'я добре захищає дитину від різних життєвих негараздів. Часто, вимовляючи слово «родина», мають на увазі саме розширену сім'ю.

Розширена сім'я характерна для традиційного суспільства. Індустріалізація послабила розширену сім'ю, водночас сприяючи розвитку нуклеарних сімей.

Соціалізація в сім'ї

Сім'я — первинний і тому найважливіший етап соціалізації, оскільки формує найперші і найтривкіші суспільні зв'язки. Тут людина опановує мову,

§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації

засвоює головні елементи культури. Сім'я формує ідентичність людини в категоріях статі, раси, нації, релігії, певного соціального прошарку.

Соціалізація в сім'ї відбувається як унаслідок цілеспрямованого впливу дорослих, так і в результаті спостереження дитини за поведінкою всіх членів сім'ї. Дитина переймає не тільки те, що намагаються передати їй дорослі, а й неусвідомлювані батьками форми їхньої поведінки, ставлення до інших і до себе. На соціалізацію в сім'ї впливають такі чинники, як: 1) склад сім'ї; 2) позиція дитини в сім'ї (її роль у сім'ї — син/дочка, онук/онучка, старший/а брат/сестра, пасерб/пасербича тощо); 3) основні вихователі-соціалізатори (ті члени сім'ї, які найбільше вплинули на розвиток дитини завдяки основному догляду за нею, і ті, хто були найавторитетнішими для дитини, на кого вона хотіла бути схожою); 4) стиль виховання в сім'ї; 5) особистісний, моральний і творчий потенціал родини, сукупність позитивних людських якостей дорослих членів сім'ї.

Нерідко деформація сім'ї призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини. Виокремлюють два типи деформації сім'ї — структурну і психологічну. Структурна деформація сім'ї — це порушення її структурної цілісності (відсутність одного з батьків). Психологічна деформація сім'ї пов'язана з порушенням взаємин її членів, а також із прийняттям та реалізацією в сім'ї системи негативних цінностей, асоціальних установок.

4.2. Партнерські стосунки в сім'ї. Моделі влади в сім'ї

Хоча способи утворення сім'ї в різних культурах дуже різняться, існують, проте, певні правила, які організують вибір партнера, типи сімейних зв'язків, місце проживання і моделі влади в сім'ї.

Усі суспільства обмежують коло, з якого можна вибирати собі шлюбного партнера. Правильний вибір регулюється двома *типами матримоніальних норм*: ендогамією та екзогамією. *Ендогамія* — це правила, які приписують вибирати собі подружнього партнера всередині певних суспільних груп (клас, раса, каста, віровизнання, національність, плем'я тощо). *Екзогамія* — це правила, що забороняють укладення шлюбу всередині певної суспільної групи. Зазвичай заборонено вступати у подружні зв'язки із членами своєї родини.

Історично відомі дві головні *форми шлюбу*: моногамія і полігамія. *Моногамія* — подружжя, що складається з одного чоловіка й однієї жінки. *Полігамія* — така форма подружжя, за якої у шлюб вступають більш ніж дві людини. Однією із поширених форм полігамії є *полігінія*, або багатоженство. Доволі рідкісною формою полігамного шлюбу є *поліандрія*, коли жінка стає дружиною кількох чоловіків. Такі форми шлюбу побутують у деяких суспільствах Південної Індії і Тибету. Тут вважається нормальним, коли жінка, виходячи заміж, автоматично стає дружиною усіх братів свого чоловіка.

Моделі влади в сім'ї

У різних суспільствах по-різному розподіляють владу й авторитет у сім'ї. Найпоширенішою (в часі і просторі) моделлю таких стосунків є *патріархат*, що передбачає панівну роль чоловіка в родині: головним є чоловік, а за його відсутності — старший за віком чоловік у родині.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Якщо головна роль належить жінці, то ми говоримо про *матріархат*. У чистому вигляді, як панівний тип владних стосунків у сім'ї, матріархат трапляється рідко. Проте він буває спричинений певними обставинами: зазвичай унаслідок смерті чоловіка або за його відсутності з інших причин.

В Україні, як і в інших європейських країнах, моральні та правові норми суспільства передбачають рівність прав для обох членів подружжя, таку модель сім'ї називають *егалітарною*. Цей тип сімейних стосунків останніми десятиліттями стає найпоширенішим у розвинених країнах світу.

Виконайте в команді

1. Дослідіть, який символічний моделі сім'ї може відповідати егалітарна сім'я: «дуб із плющем», «сім'я-фортеця», «дім-готель», «шлюб соратників», «шлюб борців». Якою є ваша метафорична назва егалітарної сім'ї?

<https://studfiles.net/preview/5184060/page:3/>

<http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11119/>

2. Доберіть із художніх творів приклади нуклеарних та розширених сімей, матріархальних і патріархальних сімей.

4.3. Трансформація моделей сім'ї

Пригадаємо, що за законодавством України поняття «сім'я» і «подружжя» не є тотожними. З позиції держави сім'єю є не лише особи, між якими укладено шлюб. Дівчина, яка удочерила молодших сестричок, чи доросла незаміжня дочка, що проживає з батьком похилого віку, також розглядаються державою як сім'я.

Загалом можемо констатувати, що традиційна модель нуклеарної сім'ї, коли чоловік заробляв гроші поза домом, дружина дбала про дім, а діти були залежними від батьків, нині вже не є абсолютно панівною. Чи означає це, що нуклеарна сім'я занепадає? Дехто вважає, що так і є. Інші схиляються до думки, що нуклеарна сім'я радше перебудовується, ніж занепадає.

«Співжиття на віру». Дорослі люди іноді живуть разом з особами протилежної статі без офіційної реєстрації шлюбу. Такий стиль життя не новий, але раніше траплявся доволі рідко. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя, навіть якщо вони провели відповідний релігійний обряд. У таких осіб виникають взаємні права та обов'язки щодо спільних дітей. Майнові відносини між ними регулюються Цивільним кодексом України.

Серійна моногамія. Таку назву у соціології має повторне офіційне укладення шлюбу після припинення попереднього, скажімо внаслідок смерті одного з подружжя чи розлучення. Часто подружжя при цьому спільно виховують дітей від попередніх шлюбів.

Неповні сім'ї. Утворюються, коли помирає один із подружжя, а також внаслідок розлучень та народження дітей поза шлюбом. Чимало жінок, які самостійні і можуть самі себе матеріально забезпечити, не бажають ставати залежними від чоловіків тільки тому, що цього вимагають соціальні традиції нуклеарної сім'ї.

§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації

Самотність. Самотні люди не становлять монолітної соціальної групи тому, що серед них є і неodrужені, і розлучені, й овдовілі. Самотність — непостійний і неоднозначний статус.

Суспільство завжди культивуватиме певну форму сім'ї як механізм відтворення населення.

Поміркуйте разом

Як ви гадаєте, чи правильне твердження «Сім'я — жертва соціальних змін»?

Відповідь обґрунтуйте.

4.4. Соціалізація серед однолітків

Соціалізація серед однолітків відбувається в школі та поза нею. Сам перехід із сім'ї до школи є для людини стресогенним чинником. У школі вона долучається до світу «чужих»: учитель трактує всіх дітей однаково, оцінює дітей за те, що вони роблять, а не за те, ким вони є. У школі діти ознайомлюються з формалізованою системою оцінювання: балами, табелями, відзнаками, грамотами. Це докорінно інша система, ніж практика неформального оцінювання в родині. У школі діти формують також багато інших умінь, що є необхідними в міжособистісних взаєминах: робити щось почергово, ділитися з іншими, бути порівнюваним(-ою) з ровесниками. Водночас, у школі та поза нею, діти знаходять компанію друзів.

Компанія друзів, на відміну від родини, складається з індивідів однакового віку й однакового суспільного статусу. Якщо суспільний статус у сім'ї особа набуває автоматично, то в групі ровесників його треба заробити. Особливістю соціалізації в компанії друзів є те, що процес соціалізації тут відбувається без будь-якого плану, на відміну від сім'ї і школи. Компанія друзів виконує функцію послаблення зв'язків дитини із сім'єю. Вона пропонує дитині додаткові моделі поведінки, норми й цінності, іноді альтернативні до тих, які пропонує сім'я.

4.5. Молодіжні субкультури

Частина загальної культури, систему цінностей, традицій і звичаїв, притаманних великій соціальній групі, називають **субкультурою**.

Молодіжна субкультура — це об'єднання молоді, що мають власні елементи культури, а саме: мову (сленг), зовнішню атрибутику, тексти, норми та цінності.

Серед первісних суспільств і на ранніх етапах історії західних країн відносно невелика територіальна віддаленість приводила до величезних відмінностей у культурі. Племінні спільноти, розділені якоюсь сотнею кілометрів, могли мати цілком неподібні системи зовнішньої символіки, міфів і звичаїв, однак у тих самих спільнотах існував нерозривний зв'язок поколінь. Тепер просторова відмінність слабне, але наростають відмінності між поколіннями. Сучасне суспільство дозволяє вибирати між тисячами варіантів спеціалізованих установ (навчальні заклади, фірми і корпорації, урядові установи), кожна з яких ділиться на все дрібніші і спеціалізованіші

Розділ I. Особистість та її ідентичність

субоб'єднання. Такий самий поділ відбувається і на неформальному рівні, виникає величезна кількість субкультур, зокрема й молодіжних: *панки*, *байкери*, *хіпі*, *геймери* та багато інших. Молодіжних субкультур стає все більше, й це відбувається з двох причин:

- у сучасному суспільстві збільшується чисельність такої вікової групи, як молодь;
- темпи змін настільки швидкі, що навіть кілька років різниці створюють величезні відмінності у життєвому досвіді людей і вікова різниця у якихось чотири-п'ять років суб'єктивно відчувається, як належність до цілком різних поколінь, а тому збільшується кількість підгруп у межах молодіжної групи.

Саме тому молодіжна субкультура все більше урізноманітнюється, а її різновиди урізноманітнюються.

Для завершення теми:

	~ Що таке сім'я, субкультура ?
	~ Як ви розумієте значення вислову « Ставлення до шлюбних зв'язків зазвичай є більш етноцентричним, ніж усі інші культурні зразки суспільства »?
	~ Які основні причини формування субкультур ?
	– Порівняйте поняття « нуклеарна сім'я » та « розширена сім'я ». Доберіть приклад таких сімей у літературних творах.
	➤ Дослідіть особливості молодіжних субкультур 60-70-х років ХХ століття та сучасних молодіжних субкультур. Порівняйте їх. Презентуйте результати своєї роботи в класі.

§ 5. Самореалізація людини

#потребиможливості#самореалізація#індивідуальність
 #своєрідністьздібності#цінностіпріоритети
 #громадянськапозиція#громадянськийобов'язок

Спробуй виконати свій обов'язок — і ти побачиш, чого вартий.

Йоганн-Вольфганг Гете,
німецький поет, державний діяч, мислитель

5.1. Самореалізація і розвиток

Кожна людина по-своєму унікальна і має неповторні особисті риси. Однак деякі люди успішно долають шлях самопізнання та самореалізації і знаходять суспільну нішу, в якій їм вдається розкрити свої можливості, інші більшу частину життя проводять у пошуках себе і, не досягнувши зрілої ідентичності, не вміють реалізувати свій потенціал, а треті — навіть не намагаються розкрити природні таланти і марнують своє життя.

§ 5. Самореалізація людини

Самореалізація — це розкриття власних можливостей, це той шлях, який веде людину до успішного й щасливого життя.

Сучасні психологи та нейрофізіологи твердять, що пересічна особистість розкриває близько 10 % свого потенціалу. Це дуже мало, приблизно так, якби піаніст грав не десятьма пальцями, а лише одним. Ось чому для того, щоб повніше відчувати музику життя та досягти успіху, потрібно багато працювати над самореалізацією.

Американський учений Абрагам Маслоу припустив, що реалізація особистості відбувається в процесі задоволення нею власних потреб. Що вищий рівень потреб, то повніше реалізовує себе особистість. Це — так звана **«ієрархічна теорія потреб особистості»**, або, як її ще називають, **«піраміда Маслоу»**. Учений виокремив такі рівні:

- 1) *фізіологічні потреби* (їжа, дихання, одяг, тепло тощо);
- 2) *екзистенційні* (безпека існування, стабільність, упевненість у завтрашньому дні, гарантована праця, медичне обслуговування тощо);
- 3) *соціальні* — належність до колективу, спілкування, участь у спільній трудовій діяльності, турбота й увага до себе;
- 4) *престижні потреби* — в увазі до себе з боку «значущих інших», у підвищенні свого соціального статусу, визнанні і високій оцінці;
- 5) *пізнавальні потреби* — знати, вміти, розуміти, досліджувати;
- 6) *естетичні потреби* — гармонія, порядок, краса;
- 7) *потреби в самоактуалізації* — реалізація своїх цілей, розвиток власних здібностей, самовираження через творчість.

Згідно з принципом ієрархії, для особи потреби кожного наступного рівня стають актуальними після задоволення потреб попереднього рівня. Однак є й зворотний зв'язок — що вищий рівень самореалізації людини, то легше вона досягає своїх цілей щодо задоволення первинних потреб. Самореалізація передбачає ріст особистої ефективності людини у всіх сферах життя.

Ознаки, притаманні розвинутим особистостям:

- 1) адекватніше сприймають дійсність, не залежать від впливу актуальних потреб, стереотипів і забобонів;
- 2) приймають себе та інших такими, якими вони є, не демонструють штучних, неприродних форм поведінки і не сприймають такої поведінки з боку інших;
- 3) їм властиві простота і природність, дотримання встановлених ритуалів, традицій і церемоній, але ставлення до них із певним почуттям гумору;
- 4) зайняті не собою, а своїми життєвими завданнями;
- 5) співвідносять свою діяльність із загальнолюдськими цінностями;
- 6) демократичні в стосунках, готові вчитися в інших;
- 7) мають стійкі внутрішні моральні норми;
- 8) креативні у всіх діях незалежно від того, чим конкретно займаються.

Самореалізація і розвиток

5.2. Індивідуальність особистості

Індивідуальність може виявлятися в найрізноманітніших сферах: інтелектуальній, емоційній, вольовій або у будь-якому іншому виді психічної діяльності. Кожна людина є індивідуальною, хоча індивідуальність одних виявляється дуже яскраво, а інших — маловирадно, малопомітно.

Індивідуальність — це своєрідність окремої людини, сукупність притаманних тільки їй особливостей.

Оригінальність інтелекту, наприклад, полягає у спроможності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях переробки інформації, в умінні окреслювати проблеми та розв'язувати їх. Особливості волі виявляються в силі волі, сталості, надійності, стабільності, самовладанні. Оригінальність також є результатом своєрідного поєднання властивостей конкретної людини, що додає особливого колориту її поведінці або діяльності.

Однією з найважливіших, визначальних, властивостей індивідуальності є наявність у неї тих чи тих здібностей.

Здібності — це такі індивідуально-психологічні особливості, які стосуються успішності виконання однієї або кількох діяльностей.

Основою для розвитку здібностей можуть бути різноманітні комбінації загальних і спеціальних індивідуально-психологічних якостей. Виокремлюють такі **види здібностей**:

- **Загальні** (впливають на успішність людини в різних видах діяльності. До них, зокрема, належать розумові здібності, розвинена пам'ять, досконала мова тощо).
- **Спеціальні** (визначають успішність людини в специфічних видах діяльності, для яких потрібні особливі здібності і їх розвиток. Зокрема, це математичні, лінгвістичні, літературні, художні, спортивні здібності).
- **Теоретичні** (визначають успішність людини в абстрактно-теоретичних міркуваннях).
- **Практичні** (виявляються у конкретних, практичних діях).
- **Навчальні** (визначають успішність людини в навчанні та вихованні, засвоєнні нею знань, умінь, навичок, у формуванні якостей особистості).
- **Творчі** (визначають можливість відкриттів і винаходів, створення нових предметів матеріальної і духовної культури).

Однак наявність здатності до чогось не означає початкового володіння вже закладеними вміннями і навичками. **Здібності людини виступають лише тенденцією до легшого засвоєння тих або тих знань.** Так само, як засіяне поле є лише можливістю майбутнього врожаю, який може вирости з насіння, але за сприятливих умов, так і здібності людини є лише можливістю для набуття певних знань та умінь. Варто зазначити, що наявність у людини яскраво виражених здібностей у певній сфері зовсім не означає її бездарності в інших галузях. Йдеться про відносне переважання одних компонентів психіки над іншими.

5.3. Життєві цінності та пріоритети

Цінністю є все те, що ми цінуємо.

Якщо ж говорити не про природні чи матеріальні, а про **духовні цінності**, то це *загальновизнані переконання щодо цілей, до яких соціальна спільнота (і кожен її член) повинні прагнути, якими вони керуються у своєму повсякденному житті*. Цінності вказують на те, що суспільство вважає добрим, правильним і порядним.

Вищими цінностями можуть бути здоров'я, сім'я, кохання, свобода, мир, держава, праця, істина, честь, споглядання, творчість, цінності суспільного устрою, спілкування, діяльності, самозбереження тощо.

Список усіх життєвих цінностей величезний, але їх можна розподілити на три основні групи: 1) особисте життя і стосунки; 2) професія, бізнес, робота, суспільні відносини; 3) власний розвиток.

Дуже часто люди у своєму житті керуються не цінностями, а власними потребами, звичками, емоціями, тобто набагато простішими механізмами. Це пояснюється тим, що далеко не всі люди є сформованими моральними особистостями, а життєві цінності — це елемент життя саме такої особистості. Відповідно до життєвих цінностей треба ще дорости.

Які з багатьох суспільних цінностей можуть стати вищими для конкретної людини, залежить від багатьох обставин. Цінності кожної людини — індивідуальні, як відбитки пальців. Що для неї є найважливішим, вона з'ясовує на рівні фундаментального вибору, коли визначає свою особистість. Зазвичай, життєві цінності формуються у віці 15–20 років завдяки або й усупереч батькам, під впливом школи, вчителів, соціальних груп, до яких належить людина.

Найприродніший шлях формування життєвих цінностей — не розмови, а залучення людини в нові для неї життєві обставини, у яких певні цінності виявляються близькими й потрібними. Хоча набір цінностей для всіх членів суспільства приблизно однаковий, їх ієрархія у кожного своя і змінюється в процесі соціалізації особистості. Людина знає, що на цьому етапі життя для неї є найважливішим, а що — цінністю другого рівня або цінністю тактичною — засобом досягнення цінностей вищого порядку.

5.4. Активна громадянська позиція

Соціальна позиція людини — це ставлення до себе, своєї професії, довколишніх, суспільства, держави, самостійність особистості у виборі життєвого шляху. Вона також означає лінію поведінки людини як соціального суб'єкта в ході реалізації його життєвих цінностей.

Громадянська позиція — це ставлення людини до держави, громадянином якої вона є, а також участь у різноманітних формах самоорганізації громадян.

У Загальній декларації прав людини вказано: «Громадянська позиція — це відповідальне виконання громадянського обов'язку». А «громадянський обов'язок» визначається як «вимоги, що ставляться до особистості у вигляді обов'язків перед колективом, соціальними групами і суспільством в цілому».

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Громадянська позиція людини формується під впливом двох чинників — зовнішнього і внутрішнього. Зовнішній чинник — це позиція людини в соціальній структурі або системі міжособистісних взаємин, яка регламентує поведінку та дії особистості, внутрішній — це система поглядів, установок, цінностей, мотивів, через які виражаються взаємини індивіда до різних сторін дійсності.

Активна громадянська позиція — це усвідомлена участь людини в житті суспільства, що відображається через її свідомі дії щодо оточення. Ці дії спрямовані на реалізацію суспільних цінностей за розумного співвідношення особистісних і суспільних інтересів.

Варто зауважити, що активна громадянська позиція є набутою якістю, яка розвивається і вдосконалюється впродовж усього життя людини. Вона може змінюватися залежно від умов, у які потрапляє особистість.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке «самореалізація»? ~ Як ви розумієте значення вислову «Що вищий рівень самореалізації людини, то легше вона досягає своїх цілей щодо задоволення первинних потреб»? ~ Які основні ознаки притаманні розвинутим особистостям?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади притаманних вам індивідуальних рис особистості та ваших індивідуальних здібностей. – Порівняйте поняття «потреби» та «можливості».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Складіть схему ієрархії власних життєвих цінностей і пріоритетів. ➤ Змодельуйте життєві ситуації, коли та сама особистість демонструє активну громадянську позицію або її відсутність. ➤ Запропонуйте перелік чинників, що найбільше сприяють вияву активної громадянської позиції.

§ 6. Соціальна мобільність

стратифікація#нерівність#маргінальність#креативність
#мобільність#адаптивність#міграція

До високого становища ведуть два шляхи: протоптана пряма дорога та обхідна стежка, яка є набагато коротшою.
Жан де Лабрюєр, французький письменник-мораліст

6.1. Соціальна нерівність

З давніх-давен багато мислителів намагалися з'ясувати, чи може існувати суспільство без соціальної нерівності. У всіх народів можна знайти легенди про те, що в давнину існував «золотий вік» — час, коли всі люди були рівними і жили в достатку та злагоді. Однак жодному суспільству ще не вдалося втілити ідею соціальної рівності в життя. Це пояснюється тим, що соціальна нерівність не зумовлена якимось одним чинником, а є багатовимірною і виявляється в

найрізноманітніших сферах суспільного життя: це нерівність батьків і дітей, керівників і підлеглих, лідерів і послідовників тощо. Нерівність властива всім типам людського суспільства й навіть примітивним суспільствам, де не існує майнової відмінності, проте все одно є відмінність між різними індивідами, між чоловіками і жінками, між молодими і старими, сильними та слабкими, здоровими і хворими тощо. Ступінь нерівності різних прошарків населення залежить від рівня цивілізованості суспільства. Ставлення до перелічених категорій осіб як до нерівних вже не є нормою.

Щоб описати соціальну нерівність, соціологи застосовують термін «соціальна стратифікація». Цей прийом схожий на відоме вам з історії умовне зображення структури єгипетського суспільства у вигляді піраміди, на вершині якої фараон, нижче — жерці, воїни, чиновники, ремісники, селяни, а в основі піраміди — раби.

Соціальна стратифікація — це сукупність розміщених у вертикальному порядку соціальних прошарків (з лат. *stratum* — прошарок і *fatio* — роблю).

6.2. Мобільність і адаптивність людини

У межах соціальної структури відбувається постійне переміщення індивідів і груп як з одного прошарку до іншого, так і в межах того самого прошарку. Розрізняють вертикальну та горизонтальну соціальну мобільність.

Вертикальна соціальна мобільність — переміщення з одного прошарку до іншого. Буває висхідною і низхідною.

Горизонтальна соціальна мобільність — перехід з однієї соціальної групи в іншу в межах одного прошарку (наприклад, перехід з однієї сім'ї в іншу, таку саму за своїм соціальним статусом, або переїзд з одного місця проживання в інше без зміни свого соціального статусу, як-от: доцент Львівського університету стає доцентом Харківського університету).

Також розрізняють **індивідуальну соціальну мобільність і групову** (остання, зазвичай, є наслідком серйозних соціальних зрушень, таких як революції чи економічні перетворення, іноземні інтервенції або зміни політичних режимів тощо). Образно кажучи, випадок низхідної індивідуальної соціальної мобільності нагадує падіння людини з корабля, а групової — корабель, що затонув з усіма людьми, які перебували на борту.

У суспільстві, яке розвивається стабільно, без потрясінь, переважають не групові, а індивідуальні переміщення по вертикалі, тобто підіймаються й опускаються сходами соціальної ієрархії не політичні, професійні, станові чи етнічні групи, а окремі індивіди.

Міграція

Із поняттями горизонтальної і вертикальної соціальної мобільності також тісно пов'язане поняття міграції.

Міграція — це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд на проживання із села в місто і назад.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Міграційний процес тісно пов'язаний як із горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю, тому що кожен індивід-мігрант, крім переходу в іншу соціальну групу, прагне знайти на новому місці кращі економічні, політичні чи соціальні умови існування.

Зазвичай розрізняють міграцію міжнародну (тобто переїзд з однієї держави в іншу) і внутрішню (переїзд у межах однієї країни). Обидва види міграції є природними й нормальними до певних меж. У тому разі, коли кількість мігрантів перевищує певний рівень (він є різним для різних країн і регіонів), міграція стає надлишковою, і розглядають її уже як негативне явище. Надлишкова міграція може призвести до зміни демографічного складу регіону (наприклад, виїзд молоді і «старіння» населення, переважання чоловіків або жінок у регіоні), до нестачі або, навпаки, до надлишку робочої сили, до неконтрольованого зростання міст, до негативних змін у культурі регіону та багатьох інших наслідків.

Мобільність значною мірою залежить від мотивації індивідів і їхніх стартових можливостей. Причому можливості для вертикальної мобільності різні в кожному суспільстві і можуть змінюватися.

Рухаючись сходами соціальної ієрархії та змінюючи географічне місце проживання, люди повинні весь час пристосовуватися до норм і цінностей нового соціального оточення. Процес пристосування до змінних умов називають адаптацією (лат. *adapto* — пристосовую).

Адаптивність особистості

Адаптивність — це вроджена та набута здатність до адаптації, тобто пристосування до всієї багатоманітності життя за будь-яких умов.

Кожна людина має різний ресурс адаптивності: хтось легко пристосовується до нових норм і цінностей, а комусь цей процес дається важче. Здатність адаптуватися в умовах тієї соціальної групи, членом якої особа хоче або змушена стати, тобто сприйняти її субкультуру, спосіб життя, є своєрідним «ситом», що «просіює» індивідів, дозволяючи одним із них закріпитися в межах певного соціального прошарку, а іншим — ні. Щоб закріпитися в новому прошарку, особа мусить прийняти спосіб життя цієї суспільної групи, співвіднести свою поведінку із усталеними у ній нормами і правилами, має досягти визнання з боку значущих представників цієї соціальної верстви. Нерідко це вимагає надто високого психологічного напруження і виявляється непосильним для деяких людей. Згадайте хоча б п'єси Жана-Батіста Мольєра «Міщанин-шляхтич» або Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля», гумор яких побудований на тому, що виходець із нижчого соціального стану виявляється нездатним засвоїти спосіб життя і субкультуру вищого соціального прошарку.

Адаптивність особистості

6.3. Маргінальність

У соціології для описання такої ситуації, коли людина виявляється нездатною адаптуватися до чужої для неї субкультури, існує поняття «маргінальність».

Маргінальність (від лат. *margo* — край, межа, кордон) — це пограничний стан індивіда або соціальної групи щодо суспільства чи якоїсь суспільної верстви.

Маргінал — це індивід, який утратив свій попередній соціальний статус і виявився нездатним адаптуватися до того соціокультурного середовища, у межах якого він змушений функціонувати.

Маргінальна особистість — це людина, яка у своєму культурному житті і в традиціях внутрішньо належить до двох різних народів або соціальних груп. Це людина на межі двох культур і двох суспільств. Маргінальність загалом призводить до появи відчуття розгубленості й невпевненості. Маргіналом може стати, наприклад, інженер, який втратив роботу за спеціальністю і змушений торгувати на ринку, але не адаптувався на новому місці, відчуває приниження від свого нового соціального становища. Від старих цінностей і звичок він відмовлятися не може і не хоче, а нові сприймати не бажає.

Численні маргінальні групи виникають тоді, коли відбувається масова міграція чи «виштовхування» зі звичних соціальних умов певної частини населення (втрата роботи, позбавлення громадянських чи політичних прав тощо). Маргіналізація охоплює широкі верстви суспільства в умовах його реструктуризації, політичної та економічної нестабільності. Якщо маргінальні групи починають становити в суспільстві помітну частину, то вони можуть стати для суспільства джерелом небезпеки, позаяк дуже часто маргінали не просто не сприймають основних цінностей спільноти, у якій проживають, а й вважають їх ворожими.

Виконайте в команді

Наведіть приклади масової появи маргінальних груп у суспільстві.

Чим це зумовлено? Яку небезпеку може становити?

Варто зазначити, що в сучасному суспільстві термін «маргінал» не завжди має негативне навантаження. Бути не таким, як усі, вирізнитися — це може бути модно і навіть престижно. Позитивні сторони маргінальності можна вбачати в тому, що: а) маргінали мобільніші, ніж звичайні люди, їм легше переїхати в економічно вигідніший район, знайти кращу роботу, змінити професію; б) завдяки своїй несхожості з іншими членами суспільства деякі маргінали можуть побудувати на цьому свій бізнес, наприклад, етнічний маргінал може відкрити крамницю з товарами, які виробляє його народ; в) завдяки своїй гнучкості маргінали часто привносять у суспільство щось нове, прогресивне.

6.4. Креативність

Це порівняно новий термін, який увели для позначення революційного і творчого мислення, що має конструктивний характер.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Креативність (лат. *creatio* — створення) — це здатність створювати і знаходити нові оригінальні ідеї, відхиляючись від прийнятих схем мислення успішно вирішувати завдання нестандартно. Це бачення проблем під іншим кутом та їх розв'язання унікальним способом.

Терміном «креативний» позначають творчість, що не тільки висуває ідеї, а й доводить їх до конкретного практичного результату. А слово «творчий» залишається зі своїм вихідним значенням, що не розрізняє діяльність результативну та безрезультатну.

Виокремлюють чотири основні **характеристики креативності**:

- 1) **Продуктивність** — характеризує швидкість творчого мислення і визначається кількістю створених нових ідей і предметів за одиницю часу. Що вища творча продуктивність людини, то більше нових ідей вона може створити.
- 2) **Гнучкість** — характеризує здатність пропонувати творчі рішення, що ґрунтуються на різних алгоритмах або з різних галузей знань. У людини може бути висока творча продуктивність, однак її ідеї можуть бути однорідними. Тому гнучкість мислення є дуже важливим чинником креативності.
- 3) **Оригінальність** — описує своєрідність креативного мислення, незвичайність підходу до вирішення творчих завдань і визначається кількістю рідкісних рішень та оригінальністю структури відповіді.
- 4) **Складність** — визначається деталізованістю образів творчого мислення, виробленістю пропонованих ідей. Важливо, щоб креативність людини була логічною, обґрунтованою. Наприклад, винахідник має створювати нові продукти з продуманим механізмом роботи, які виконують певну поставлену мету. А інноваційний підприємець повинен пропонувати рентабельні бізнес-ідеї, на які є попит. Властивість складності креативного мислення — це опція, що показує, наскільки життєздатними і професійними є креативні ідеї.

Поміркуйте разом

Що, на вашу думку, важливіше: здатність до творчого мислення чи здатність до креативного мислення?

У яких видах діяльності, на вашу думку, більше потрібне креативне мислення, а в яких — творче? Наведіть приклади.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке мобільність, адаптивність, креативність? ~ Як ви розумієте значення вислову «Міграційний процес тісно пов'язаний як із горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю»? ~ Які основні ознаки креативного мислення?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади соціальної мобільності в сучасному суспільстві. – Порівняйте поняття «креативне мислення» і «творче мислення».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте повідомлення про соціальну стратифікацію сучасного суспільства. Спробуйте зобразити основні ідеї повідомлення візуально. ➤ Підготуйте ідеї для реалізації проектів, які допоможуть зробити навчання у вашій школі цікавішим і комфортнішим. Будьте креативними.

РОЗДІЛ II

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

Розділ II. Права і свободи людини

§ 7. Людська гідність і права людини. Я – людина

#людськагідністьсамоповага #правалюдини

#рівноправністьсправедливість

#гуманізм #людиноцентризм

Гідна людина не та, в якій нема недоліків, а та, в якій є чесноти.

Василь Ключевський, науковець, історик

7.1. Поняття людської гідності

Кожна людина певним чином сприймає, усвідомлює себе, знає свої особисті якості. Кожному цікаво, як сприймають його інші, й хочеться, щоби самосприймання збіглося з думкою інших.

Почуття гідності — самовідчуття (і пов'язана з цим поведінка) людини, яка високо оцінює власні соціальні можливості та свою суспільну цінність.

Людина з почуттям власної гідності вимоглива і до себе, й до інших. Гідність формує людину, впевнену у власних силах, у своїх справах і вчинках. Зрештою, людина досягає гармонії власного «Я» із зовнішньою позитивною оцінкою суспільства. Така гармонія зумовлює відчуття щастя й наповненості життя. Гідність окрилює людину, змушує її ставити нові цілі та досягати вищих результатів, визначає особистісний ріст і розвиток.

Людська гідність — це сукупність моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги і для усвідомлення своєї суспільної цінності.

Гідність — це морально-етична цінність, що позначає самоусвідомлення та самоповагу людської особистості. Гідність — невід'ємна частина особистості.

Близькою до «гідності» категорією, що також відображає моральну цінність особистості, є «честь». Близькі за значенням, проте, мають важливі смислові відмінності. Честь як моральний феномен — це передусім зовнішнє суспільне визнання і схвалення вчинків людини, її досягнень, що виявляється в репутації, авторитеті, славі. Тому почуття честі, внутрішньо властиве особистості, пов'язане з прагненням домогтися високої оцінки з боку інших, похвали, популярності.

Гідність дозволяє людині відчувати себе потрібною і корисною суспільству. Як моральна категорія гідність — основна цінність, що передбачає шанобливе ставлення особистості до себе і, як наслідок, до інших, тому що повага до інших — це один із проявів цієї якості. Суспільство гідних людей — це мета розвитку кожної держави. У суспільному житті гідність людини має свій прояв — виконувати відповідально доручену роботу, почуття патріотизму; обов'язок щодо своєї держави, обов'язок перед батьками, дітьми якісно виконуватиме тільки людина, яка має почуття власної гідності.

7.2. Людська гідність — основа природного права

Людська гідність як прояв внутрішньої сутності людини й одна з основних її моральних цінностей є основою природного права. Сутність цього права

§ 7. Людська гідність і права людини. Я — людина

коріниться в природі людської особистості. Для того, щоб залишатися людиною, особа не лише повинна мати право на збереження самої себе, власної гідності, а й поважати гідність інших людей. Це досягається, зокрема, усвідомленням не тільки своїх прав, а й обов'язків.

Людська гідність розглядається як така базова цінність, крізь призму якої повинні сприйматись інші загальнолюдські і правові цінності, такі як свобода, справедливість і рівність. Тому людська гідність є тим чинником, що формує гармонію в межах норм права. Щодо позитивного (державного) права, то воно може бути ефективним регулятором суспільних відносин лише в тому разі, коли ґрунтується на засадах природного права. Таким чином, людська гідність — основа природного права та вихідна ідея формування позитивного права у правовій державі.

Поняття невід'ємної, вродженої людської гідності є основним поняттям концепції прав людини, що походить із самої сутності людства. Права людини не можуть гарантувати справедливості чи добробуту — вони захищають від приниження *людської гідності*, яка є першою цінністю, що лежить в основі концепції прав людини.

Другою фундаментальною цінністю концепції прав людини є **рівність**. Держава не повинна і не може когось виокремлювати. Державна влада покликана забезпечити хоча б мінімальні умови всім, хто перебуває під її юрисдикцією, щоб вони могли жити з почуттям людської гідності.

Іншими цінностями, на яких має ґрунтуватися співіснування людей, є свобода, недискримінація, толерантність, справедливість, відповідальність.

Поміркуйте разом

Розгляньте ілюстрацію. Як співвідносяться поняття «рівність» і «справедливість»? Як можна інакше символічно зобразити інші поняття?

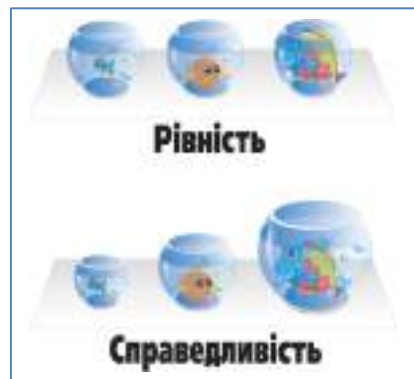
Свобода: примушувати робити щось усупереч волі і бажанню людини принижує її людську гідність.

Недискримінація: рівність людей з погляду людської гідності означає, що ми не можемо судити про людей на підставі фізичних (або інших) ознак, що не стосуються людської гідності.

Толерантність: нетерпимість указує на відсутність поваги до відмінностей, однак рівність не означає тотожності або однаковості, усі люди є різними, але рівноправними.

Справедливість: усі люди рівні у своїй належності до людського роду, тому заслуговують справедливого ставлення.

Відповідальність: кожен свідомо визначає свою поведінку й особисто відповідає за власні дії.

Розділ II. Права і свободи людини

Мовою оригіналу

Загальна декларація прав людини,

прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року

Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти в дусі братерства.

Стаття 2. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно бути ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

7.3. Охорона й захист людської гідності

Гідність (як і честь) кожної людини охороняється та захищається, причому як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. Держава гарантує і охороняє людську гідність, установлюючи відповідні механізми, за допомогою яких кожен може захистити гідність і честь. Так, відповідно до статті 3 Конституції України, честь та гідність людини визнають вищими соціальними цінностями. А стаття 28 Основного Закону гарантує, що кожен має право на повагу до його гідності. Стаття 297 Цивільного кодексу України також закріплює право на повагу до гідності та честі. Право на повагу до гідності складається з таких складових частин: а) право на гідність; б) право на недоторканність гідності; в) право на захист гідності у випадку порушення.

Право на гідність — це особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності й усвідомлення значущості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті. **Право на недоторканність гідності** полягає у забороні здійснювати будь-які дії, якими може бути порушене це особисте немайнове право. Найчастіше право на честь та гідність може порушуватися поширенням недостовірної інформації. При цьому неважливо, яким способом здійснюється поширення інформації (усним, письмовим, за допомогою творів мистецтва, за допомогою міміки, жестів та інших усталених дій, через засоби масової інформації, за допомогою електронних комунікацій тощо). Основним є те, щоб ця інформація стосувалася певної особи, була викладена недостовірно та порушувала це право.

До інших способів порушення права на честь і гідність належать такі: вчинення певних незаконних насильницьких дій над особою, наприклад, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження та покарання; примусові медичні дослідження та експерименти тощо. За такі порушення законодавство України передбачає кримінальну відповідальність (розділ III Особливої частини Кримінального кодексу України визначає, які діяння є злочинами проти волі, честі та гідності особи та яка відповідальність настає за їх скоєння).

§ 8. Еволюція прав людини

Додаткова інформація

Про Загальну декларацію прав людини

Загальна декларація прав людини була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 року. У ній уперше сформульовані ті права, які повинна мати кожна людина, а особливо ті, які закріплюють гідність і цінність людської особи. Цей документ став найавторитетнішим джерелом міжнародного права, а день його прийняття був визначений як Міжнародний день прав людини.

Загальна декларація прав людини, згідно з Книгою рекордів Гіннеса, – документ, перекладений найбільшою кількістю мов у світі.

Поміркуйте разом

Чи можна пожертвувати правами однієї людини для захисту прав багатьох?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланням:

<https://www.coe.int/uk/web/compass/what-are-human-rights->

Для завершення теми:

- ~ Що таке **гідність, честь**?
- ~ Як ви розумієте значення вислову **«Людська гідність є основою природного права»**?
- ~ Які основні цінності лежать в основі **концепції прав людини**?

- Наведіть приклади **порушень права** на честь і гідність.
- Порівняйте поняття **«рівність»** та **«справедливість»**.

- Знайдіть у Конституції України статті, які за змістом відповідають положенням першої і другої статей Загальної декларації прав людини.
- Доберіть у додаткових джерелах інформації приклади дотримання **права на повагу до гідності та честі** людини.

§ 8. Еволюція прав людини

#правасвободилюдини #поколінняправлюдини
#свободасправедливістьсолідарність
#охороназахистправлюдини

Головним і найістотнішим змістом права є свобода.

Богдан Кістяківський, правознавець, громадський діяч

8.1. Природа прав людини

Скільки б думок не було висловлено про сутність і зміст права (досі немає жодного загальноприйнятого визначення), та найпопулярнішою нині є ідея природного права: права дані людині з огляду на її природу, на притаманну їй людську гідність як абсолютну цінність. Тож люди в цьому контексті не мають жодного вибору, вони наділені правами разом із фактом свого буття, просто тому, що є людьми. Права належать людині від народження, незалежно від того, усвідомлює вона це чи ні, думає про це чи навіть не замислюється. Такі природні права людини називають фундаментальними (або основними, або загальними),

Розділ II. Права і свободи людини

адже вони не залежать ні від волі й бажання людини, ні від держави і належать кожному в будь-якій країні. У цьому люди є рівними незалежно від біологічних, соціальних чи будь-яких інших характеристик особистості. Кожна людина заслуговує на однаково поважне ставлення до себе.

Права людини — це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домогтися особа від держави і суспільства, у яких вона живе.

Визнання та забезпечення природних прав людини — основне завдання держави. Вона закріплює права людини і механізми їх захисту в конституціях, законах, інших актах. Сукупність усіх цих документів називають законодавством, або «писаним правом», або «позитивним правом».

Якщо природні права обумовлені природним станом людини, то позитивне право — волевиявлене державою в певних джерелах. Природне й позитивне право не завжди збігаються, адже не кожна держава закріплює всі природні права людини, а також може встановлювати інші правила поведінки. Однак у демократичній, правовій державі ідеальний (природний) та реальний (позитивний) вимір права збігаються.

8.2. Основоположні права і свободи людини

Держава не тільки проголошує права та свободи людини, а й бере на себе обов'язки забезпечення їх реалізації та захисту.

Систему основоположних прав, які закріплені Конституцією України і визначають правовий статус людини і громадянина, становлять:

<p>громадянські (особисті) — без них неможливе життя людини та її нормальний розвиток</p>	<ul style="list-style-type: none"> – право на життя (ст. 27), – право на повагу до честі й гідності (ст. 28), – право на свободу й особисту недоторканність (ст. 29), – право на свободу думки і слова (ст. 34), – право на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35), – право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33) та ін.
<p>політичні — обумовлені статусом громадянина і дають змогу брати участь у житті держави</p>	<ul style="list-style-type: none"> – право брати участь в управлінні державними справами, зокрема обирати та бути обраним (ст. 38), – право спрямовувати індивідуальні або колективні письмові звернення, особисто звертатися в органи державної влади, органи місцевого самоврядування та до посадових і службових осіб цих органів (ст. 40), – право об'єднуватися в політичні партії та інші громадські об'єднання (ст. 36, 37), – право проводити збори, мітинги, демонстрації (ст. 39)
<p>соціально-економічні — дають змогу забезпечувати своє життя матеріально</p>	<ul style="list-style-type: none"> – право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41), – право на підприємницьку діяльність (ст. 42), – право на працю (ст. 43), – право на достатній життєвий рівень (ст. 48), – право на соціальний захист (ст. 46) тощо

<p>культурні — уможливають розвиток і самореалізацію особистості</p>	<ul style="list-style-type: none"> – право на освіту, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови (ст. 53), – право на свободу літературної, художньої, наукової діяльності і творчості (ст. 54), – право користуватися досягненнями науки і техніки, культурними й історичними надбаннями народу та світової громадськості (ст. 54)
<p>екологічні — забезпечують стан довкілля як умову життя людини</p>	<ul style="list-style-type: none"> – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), – право на відшкодування збитків, заподіяних погіршенням стану довкілля (ст. 50), – право на отримання і використання інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також на її поширення (ст. 50)
<p>права в галузі правосуддя — гарантують правову захищеність особи</p>	<ul style="list-style-type: none"> – право на судовий захист своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань (ст. 55), – на відшкодування матеріальних і моральних збитків (ст. 56), – право на правову допомогу (ст. 59), – презумпція невинуватості в кримінальному судочинстві (ст. 62) та ін.

8.3. Покоління прав людини

Права людини не є застиглими поняттями, вони розвиваються та збагачуються — еволюціонують разом із людиною, державою, науковим і технічним прогресом. За часом офіційного визнання на національному та міжнародному рівнях права людини зазвичай поділяють на права першого, другого і третього поколінь.

Визнання прав людини почалося з громадянських (особистих) та політичних прав, саме їх прийнято називати **правами першого покоління**. *Громадянські (особисті) права* — це ті блага, умови життя і можливості, яких особа може домогтися від держави для забезпечення власного фізичного існування, збереження,

розвитку і захисту своєї індивідуальності. Їх призначення — забезпечити свободу й автономність особистості, її захищеність від незаконного втручання. Ці права деколи називають «негативними», бо ж вони гарантують свободу насамперед від втручання держави. Це право на життя, свободу і безпеку, на власність, свободу пересування, свободу думки і слова, світогляду й віросповідання, а також права на належний процес — на публічний розгляд справи безстороннім та незалежним судом, презумпція невинуватості, право на правову допомогу тощо.

Перші акти, що закріплюють права людини:

- ▶ Велика хартія вольностей (Англія, 1215)
- ▶ Петиція про права (Англія, 1628)
- ▶ Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (Англія, 1679)
- ▶ Білль про права (Англія, 1689)
- ▶ Декларація прав Вірджинії (США, 1776)
- ▶ Декларація незалежності США (1776)
- ▶ Конституція США (1787)
- ▶ Білль про права (США, 1791)
- ▶ Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789) та ін.

Розділ II. Права і свободи людини

Політичні права — можливості та блага, яких особа може домагатися для забезпечення своєї участі в державному та громадському житті. Ці права — основна демократична цінність, покликана подолати відчуження особи від влади.

Згодом перелік прав людини розширився і доповнився *соціальними, економічними та культурними правами*, які зазвичай називають **правами другого покоління**. Ці права є «позитивними», адже їх забезпечення вимагає активного втручання держави у певні сфери життєдіяльності людини. Це право на працю і пов'язані з ним гарантії, соціальне забезпечення, охорону здоров'я, право на освіту, на доступ до досягнень науки і культури тощо.

Права третього покоління почали визнавати та закріплювати після Другої світової війни, під впливом спочатку національно-визвольних рухів, а згодом і інших чинників. Це переважно «колективні» права — права націй, народів (на самовизначення, на розвиток, на гуманітарну допомогу), людства (на мир, на користування спільним спадком), екологічні права тощо.

Права другого покоління
закріплені в Загальній декларації прав людини (1948), а згодом у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966)

8.4. Класифікація прав людини

Складність, динамічність і багатогранність прав людини обумовлюють різні підходи та критерії до їх класифікації, деякі з яких вам уже знайомі (за сферою інтересів та потреб людини, за поколіннями). Права людини поділяють також:

- 1) залежно від категорії людей, яких вони стосуються: *загальні* права, права *жінок*, права *дітей* тощо;
- 2) за значенням для їх носія: *основні* (тобто ті, які дуже важливі для існування суб'єкта) і *неосновні* (несуттєві для його життя);
- 3) за характером і способом здійснення: *активні* (свобода для вчинення активних дій) і *пасивні* (свобода від втручання, перешкод з боку інших суб'єктів);
- 4) за суб'єктивним складом здійснення: *індивідуальні* (здійснюються власними діями, наприклад, право на свободу слова, на працю) і *колективні* (можуть бути реалізовані лише спільними діями групи носіїв права, наприклад, право на об'єднання, проведення мітингів, демонстрацій, страйків);
- 5) за можливістю обмеження: *абсолютні* (не підлягають обмеженням за будь-яких обставин) та *відносні* (можуть бути обмежені, якщо такі обмеження є необхідними у демократичному суспільстві та мають легітимну мету).

І це ще не завершений перелік можливих класифікацій прав людини.

8.5. Майбутнє прав людини

Наукові досягнення у сфері медицини, техніки, комп'ютерних технологій поліпшують блага й умови життя людини, створюють можливості для вибору різних альтернативних варіантів поведінки. Тепер у наукових дискусіях обговорюють потребу розширення традиційної теорії трьох поколінь прав

людини і зародження четвертого покоління прав людини, що стосуються трансплантації органів, клонування, використання віртуальної реальності, вільного доступу до Інтернету, штучного запліднення, абортів, евтаназії тощо. Дискусії пов'язані з тим, що ці можливості особи вперше за період існування людства суперечать нормам релігії та моралі. Гармонійне застосування норм релігії, моралі та права є гарантією встановлення позитивної поведінки особи, оскільки права людини, якщо взяти до уваги традиційні цінності суспільства, релігійні й моральні переконання, повинні бути універсальною нормою для кожного.

Додаткова інформація

Про евтаназію

Евтаназія (грец. *eu* — добре + грец. *θάνατος* — смерть) — припинення лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, на її прохання в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань. Папа Іван Павло II так визначив цей термін: «Евтаназія — це дія або бездіяльність, що за своєю природою чи наміром виконавця спричиняє смерть з метою уникнути будь-якого страждання».

<https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Поміркуйте разом

1) Чим, на ваш погляд, відрізняються права другого покоління від прав першого покоління? 2) Чи певні права є важливішими, ніж інші? 3) Які права під час надзвичайних обставин можуть бути обмежені, а які — ніколи? 4) У сучасних умовах наука вимагає розширення прав людини відповідно до нових викликів. Чи мають існувати обмеження на те, наприклад, що можуть досліджувати науковці?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights>

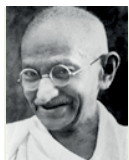
<http://sci-book.com/derjavi-prava-teoriya/evolyutsiya-prav-lyudini-pokolinnya-prav-46347.html>

Права четвертого покоління є відносно новими та перебувають на стадії активного розвитку. У будь-якому разі держава для гарантування загальної безпеки і суспільного блага повинна нормативно врегульовувати нові суспільні відносини, що виникають у зв'язку з розвитком науки і техніки.

8. 6. Борці за права людини

Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всесильність держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та взаємин між ними. Увесь історичний розвиток можна розглядати як боротьбу людства за свої права. Багато людей поклали своє життя на вітвар цієї боротьби.

Махатма Ганді (1869 — 1948)

Індійський державний і політичний діяч, юрист за освітою, національний герой Індії. Один із керівників та ідеологів національно-визвольного руху в Індії. Сформулював філософію ненасилля, що вплинула на національні та міжнародні рухи прихильників мирних змін.

Розділ II. Права і свободи людини

Еммелін Панкгерст (1858 — 1928)

Англійська політична діячка і лідер британського суфражистського руху, відіграла важливу роль у боротьбі за виборчі права жінок. У жовтні 1903 вона стала однією з основоположниць жіночого соціал-політичного союзу — саме його учасниць уперше почали називати «суфражистками». (Суфражизм (з франц. Suffrage — голос, право голосу) — жіночий рух у другій половині XIX — на початку XX ст. за надання жінкам рівних з чоловіками виборчих прав.) У 1908 році вперше застосувала голодування як нову форму протесту.

Елізабет Кейді Стентон (1815 — 1902)

Американська громадська діячка, аболіціоністка, учасниця руху за права жінок. Її «Декларація почуттів», уперше представлена у 1848 році, вважається документом, що спровокував появу перших організованих рухів за жіночу рівноправність і виборче право для жінок. У 1863 році в умовах громадянської війни в США ініціювала Жіночу національну лігу лояльності, яка здійснила найбільшу петиційну кампанію в історії країни, зібравши близько 400 тисяч підписів з вимогою 13-ї поправки до Конституції США на підтримку скасування рабства. (Аболіціонізм (з фр. abolitionisme, лат. abolitio — скасування) — громадський рух за скасування рабства)

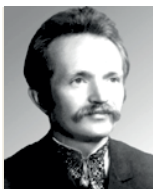

Ніна Караванська (Строката) (1926 — 1998)

Учасниця дисидентського руху в СРСР, співзасновниця Української Гельсінської групи й одна з провідних правозахисниць Одеси в радянський період. Указом Президента України від 8. 11. 2006 р. нагороджена за громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і демократії орденом «За мужність» I ступеня.

Микола Руденко (1920 — 2004)

Український письменник, філософ, громадський діяч, співзасновник Української Гельсінської групи. У 1970-ті роки активно долучився до захисту прав людини, зокрема й національних. У 1974 р. виключений з лав КПРС за критику марксизму та правозахисну діяльність. Двічі, у 1975 та 1977 рр., був заарештований за «антирадянську агітацію і пропаганду», згодом позбавлений громадянства. Емігрував за кордон, однак у 1990 р. повернувся в Україну.

В'ячеслав Черновіл (1937 — 1999)

Український політик, публіцист, діяч руху Опору проти зросійщення та національної дискримінації українського народу. Один із найяскравіших організаторів та активістів руху шістдесятників та українського національно-демократичного визвольного руху кінця 80-х — 90-х років. Один з ініціаторів створення Української Гельсінської спілки. Засновник та головний редактор підпільного українського часопису «Український

§ 9. Людина і держава

вісник». Кілька разів ув'язнений за «антирадянську пропаганду». Сумарно пробув у неволі 17 років. Був головою Львівської обласної ради, народним депутатом України, кандидатом у Президенти України на виборах 1991 р., головою Народного Руху України, членом української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи.

Василь Стус (1938 – 1985)

Український поет, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Один із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Критикував панівну систему, що після «відлиги» стала повертатися до тоталітаризму, відновлення культу особи та порушення прав людини, протестував проти арештів у середовищі своїх колег. На початку 1970-х приєднався до групи захисту прав людини.

Літературна діяльність поета, його протести проти порушення людських прав і критичні оцінки тогочасного режиму спричинили репресії з боку радянської влади, його творчість була заборонена, а він сам був засуджений до тривалого перебування в місцях позбавлення волі, де оголосив голодування й помер.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке права людини? ~ Як ви розумієте значення поділу прав людини на покоління? ~ Які основні критерії класифікації прав людини?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади пасивних прав людини, що закріплені в Конституції України. – Згадайте з курсу історії України відомі постаті, які вели активну боротьбу за права людини.
	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Доберіть з додаткових джерел інформацію про права людини третього та четвертого покоління. Систематизуйте її та презентуйте свою роботу в класі. ➢ З'ясуйте, у яких державах сьогодні офіційно дозволеними є деякі форми добровільної евтаназії.

§ 9. Людина і держава

#людинасуспільстводержава #верховенствоправа
#правалюдинидержава#зобов'язаннядержави

**Коли свобода зникла, залишається ще країна,
та вітчизни вже нема.**

Франсуа Рене де Шатобріан, письменник, політик і дипломат

9.1. Взаємовідносини «людина – держава»

На певному етапі свого розвитку для забезпечення людських потреб та інтересів суспільство сформувало державу. Держава, можливо, і не ідеальна форма співжиття для людей, але, загалом, вона є позитивним явищем, адже покликана впорядковувати, організовувати спільну діяльність людей, здатна цивілізовано розв'язувати соціальні конфлікти. Держава за допомогою права і правових інститутів спроможна забезпечити захист суспільства і кожної особистості. Держава повинна служити людині.

Розділ II. Права і свободи людини

Держава — це особлива організація політичної влади, за допомогою якої здійснюється управління суспільством.

Однак історія свідчить, що держава може набувати і деструктивного, негативного характеру, коли влада стає безконтрольною, зосереджується в руках однієї особи чи групи осіб, які здійснюють її за допомогою примусу і сили. У таких випадках держава стає ворожою до простих людей, дбає про інтереси невеликої групи або однієї людини. Так буває за антидемократичних режимів.

Людина за природою прагне максимальної свободи. Держава покликана упорядкувати взаємини між людьми через встановлення конкретних меж свободи кожного, не обмежуючи особисту свободу надмірно.

Таким чином, маємо три можливі варіанти взаємовідносин держави та суспільства (людини):

1) **Суспільство переважає державу** — слабка держава не здатна виконати своє призначення і не спроможна забезпечити лад. І саме суспільство за слабкої держави фрагментується, починає ділитися на окремі групи, схильні до конфліктів. Ослаблену державну владу можуть підпорядкувати своєму впливові окремі політичні сили, використовуючи її для досягнення своїх цілей.

2) **Держава переважає суспільство** — занадто сильна держава за недостатньо розвинутого суспільства прагне підпорядкувати державні інтереси інтересам численного бюрократичного апарату. Держава нав'язує свою волю всьому суспільству всупереч його справжнім інтересам, пригнічує особистість, підпорядковує її, стирає відмінності між індивідуальним і публічним; людина розглядається як гвинтик державної машини.

3) **Рівновага суспільства і держави** — сильна держава і достатньо розвинуте суспільство спроможні віднайти баланс, установити взаємини співпраці, партнерства. Така держава має підтримку, авторитет і здатна врівноважувати домагання людей; таке суспільство активне, контролює і обмежує державну владу, удосконалює можливості держави в управлінні.

Взаємовідносини держави і суспільства

9.2. Верховенство права

Досягти рівноваги суспільства і держави можливо завдяки принципу верховенства права, який у сучасному світі розглядається як одна з найвищих демократичних цінностей. Цей принцип уперше вжив і визначив англійський учений і політик Дж. Гаррінгтон як правління законів, а не людей, хоч історичні

витоки цього принципу можна віднайти значно раніше, ще в античні часи. Основи класичного уявлення про верховенство права заклав англійський правник А. Дайсі у 1885 р., який розглядав верховенство права як обмеження влади держави щодо індивідів, виокремлюючи три головні вимоги:

- *по-перше*, ніхто не може бути покараним інакше, ніж за порушення закону, тому і сам закон має бути чітким, визначеним, справедливим;
- *по-друге*, жодна особа не може бути вища за закон, усі мають підпорядковуватися закону однаковою мірою;
- *по-третє*, норми конституційного права є не джерелом, а наслідками прав індивідів, які визначені та захищені судами.

Основними складниками принципу верховенства права тепер визнають: 1) повагу до прав і свобод людини; 2) рівноправність та рівність усіх перед законом; 3) верховенство Конституції; 3) розподіл влади; 4) законність; 5) заборону державного свавілля; 6) юридичну визначеність; 7) пропорційність між метою і засобами її досягнення; 8) незалежність суду і суддів.

У ст. 8 Конституції України, що закріплює принцип верховенства права, його зміст тлумачиться як модель співвідношення права і закону в регулюванні суспільних відносин. Саме такий підхід орієнтує: 1) Конституція має найвищу юридичну силу, втілює найвищі правові цінності та передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні їй відповідати; 2) пряма дія норм Конституції гарантує кожному можливість звернення до суду для захисту своїх прав безпосередньо на її підставі.

9.3. Права і свободи людини та відповідальність держави за їх дотримання, гарантування та захист

Держава формується як один з інститутів суспільства, покликаний забезпечити подальший його розвиток, безпеку та стабільність. Отож і дотримання, гарантування та захист прав і свобод людини насамперед залежить від держави. Для цього вона створює відповідні процедури і механізми та використовує надані їй можливості. Наприклад, створювати правові акти, встановлювати правила поведінки, застосовувати примус.

Мовою оригіналу

Загальна декларація прав людини,
прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року

Стаття 8. Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом.

Важливо розуміти, що природні права і свободи людини є первинними, вони — основа, фундамент і мета державної влади. Права людини, таким чином, не є результатом діяльності держави. Вони, з одного боку, обмежують державну владу, з другого — наділяють її правовим змістом. Практична діяльність державних органів спрямовується на створення умов для реалізації прав людини, а в разі їх порушення — на захист та відновлення.

Додаткова інформація

Про Європейський суд з прав людини

За 2016 рік Європейський суд з прав людини отримав 80 тис. заяв, з яких 18 150 заяв (22,8 %) від українців. Із 993 рішень, постановлених Європейським судом з прав людини впродовж 2016 року, щодо України було винесено 73.
<http://zib.com.ua/ua/127384->

Будівля Європейського суду з прав людини у Страсбурзі (Франція)

Держава, звичайно, є гарантом прав людини, проте на практиці, у процесі здійснення своїх функцій, вона виявляється чи не найбільшим їх порушником. Такого висновку можна дійти, виходячи з діяльності Європейського суду з прав людини, який розглядає позови проти держав саме за порушення тих чи тих прав людини з боку державних органів.

Тож відрадно, що сьогодні маємо не тільки міжнародні стандарти прав людини, визнані міжнародним співтовариством та зафіксовані в міжнародних актах і угодах. Функціонує також комплекс взаємопов'язаних організацій та установ, що утворюють міжнародну правозахисну систему. Про це на сторінках підручника йтиметься далі.

9.4. Позитивні й негативні зобов'язання держави

Зобов'язання держави в галузі прав людини — це така її діяльність, якої народ, як єдине джерело влади, має право вимагати. Це можуть бути як зобов'язання вчинити активні дії, так і утриматися від вчинення певних дій. До таких зобов'язань належать: повага до прав людини, їх забезпечення, захист та сприяння реалізації їх, невтручання держави у сферу індивідуальної свободи, а також вживання державою усіх можливих заходів для профілактики порушень прав людини, захист від таких порушень, застосування санкцій за їх скоєння та відшкодування особам, які постраждали.

Зобов'язання держави можна поділити на:

позитивні — обов'язки держави застосовувати потрібні засоби для гарантування прав людини (накладати санкції на осіб, які порушують права інших людей, установлювати юридичні правила для здійснення певного роду діяльності чи регламентувати поведінку певних осіб тощо);

негативні — зобов'язання держави та її представників утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення або незаконне обмеження прав людини. Негативні зобов'язання держави охороняють людину від надмірного втручання з боку держави у сферу її особистих прав і свобод (зазвичай, громадянських та політичних прав — свободи думки, слова, віросповідання, права на життя, на недискримінацію, на мирні зібрання та об'єднання тощо).

§ 10. Права дитини

Коли масштаби загроз і викликів для людини і суспільства істотно зростають (економічні й екологічні кризи, злочинність, тероризм тощо), держава може втрутитись і обмежити деякі права людини. Однак жодним чином корекції чи звуженню не підлягають невід'ємні та невідчужувані права людини, які становлять абсолютну межу, за якою правомірна державна влада закінчується.

Поміркуйте разом

Чому виникла потреба у прийнятті міжнародних і європейських стандартів прав людини замість розробки окремими країнами власних стандартів?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:
<https://www.coe.int/uk/web/compass/legal-protection-of-human-rights#Human rights are>
<http://www.judges.org.ua/dig3623.htm>

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке зобов'язання держави? ~ Як ви розумієте принцип верховенства права? ~ Які є варіанти взаємовідносин держави і суспільства?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади обставин, за яких держава може обмежити деякі права людини. – Назвіть права людини, які держава не може обмежити в жодному разі. – Порівняйте поняття «позитивні зобов'язання держави» і «негативні зобов'язання держави».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Прочитайте текст Загальної декларації прав людини (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015), схарактеризуйте її структуру та зміст. З якою метою в цьому документі передбачено, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством», а також допускається законодавче встановлення певних обмежень у реалізації прав і свобод?

§ 10. Права дитини

#людинасуспільстводержава

#конвенціяпроправадитини #захистправдитини

Жодна країна, жодне суспільство, які не піклуються про своїх дітей, не можуть претендувати на визнання себе як нації.

Нельсон Мандела,

південноафриканський правозахисник, політик та юрист

10.1. Поняття прав дитини

Дитина — людина в період дитинства. Вікові межі дитинства відмінні у різних культурах, теоріях життєвого циклу і правових системах.

Конвенція про права дитини визначає дитину як кожну людську істоту до досягнення вісімнадцятирічного віку.

У Сімейному кодексі України (ст. 6) закріплено, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», відповідно «неповнолітньою

Розділ II. Права і свободи людини

вважається дитина у віці від 14 до 18 років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років».

Мовою оригіналу

Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III,

прийнятий 26 квітня 2001 року, поточна редакція від 30.11.2017

Стаття 1. ... дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; дитинство — період розвитку людини до досягнення повноліття.

Права дитини — це сукупність спеціальних благ, умов життя і можливостей, необхідних для нормального розвитку, яких дитина (або в її інтересах батьки) може домагатися від держави і суспільства і які складають її правовий статус до досягнення повноліття.

Відповідно до міжнародного й українського законодавства кожна дитина від народження має невід'ємні та невідчужувані права, що їх гарантує їй держава.

Додаткова інформація

Про дитяче населення України

За роки незалежності країни кількість дітей зменшилася майже вдвічі й зараз становить 7,6 млн. Нині Україна посідає 186 місце у світі за показником народжуваності, 13 місце у світі — за показником вимирання нації.

Майже 106 тис. дітей, або 1,5 % усього дитячого населення України, живуть і виховуються в інтернатах, але тільки 8 % з них є сиротами — решта 92 % мають батьків. Що три дні 250 дітей потрапляють до інтернатних закладів переважно через бідність і неспроможність надати потрібні послуги дитині. Щонайменше 600 тис. дітей проживають у неблагополучних родинах, і вони, по суті, «стоять у черзі» на потрапляння до інтернатних закладів.

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2165052-kilkist-ditej-v-ukraini-zmensilas-majze-vdvici.html>

Права дитини

<ul style="list-style-type: none"> – право на життя; – право на ім'я; – право на набуття громадянства; – право, наскільки це можливо, знати своїх батьків і право на їх піклування; – право на збереження індивідуальності; – право на захист від усіх форм насильства; – право мати і висловлювати власну думку; 	<ul style="list-style-type: none"> – право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для здоров'я; – право на одержання в спадщину майна і грошових коштів; – право на користування найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я; – право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне
--	---

<ul style="list-style-type: none"> – право на повагу до своїх поглядів і право вільно висловлювати ці погляди; – право отримувати і передавати інформацію в різних формах; – право на захист від дискримінації; – право на освіту; – право на відпочинок і дозвілля; 	<ul style="list-style-type: none"> страхування; – право на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку; – право на рівень життя, потрібний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.
---	---

10.2. Конвенція ООН про права дитини

Діти мають такі самі права людини, що й дорослі (на них розповсюджуються Загальна декларація прав людини та інші міжнародні й національні нормативно-правові акти). Проте міжнародне співтовариство визнало, що діти потребують особливого піклування і допомоги, особливого захисту для гарантування їх повноцінного розвитку. Через це вони також мають «свій» міжнародний документ про права — *Конвенцію про права дитини*. Конвенція не надає дітям більше прав, ніж дорослим, але в ній визнано потребу в додаткових гарантіях, для того щоб переконатися, що діти здатні користуватися правами людини, які має кожний дорослий.

Конвенція про права дитини затверджена Організацією Об'єднаних Націй у 1989 році і набула чинності 2 вересня 1990 року. Її дія поширюється на всіх дітей у тих державах, які визнали та належно ратифікували Конвенцію (майже всі країни світу утвердили її). В Україні Конвенцію про права дитини ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27.02.91 р. Конвенція дала змогу зробити великий поступ у сфері захисту дітей і встановила певні основи, щоб дитина була повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності та солідарності.

Додаткова інформація

Участь, захист, забезпечення

Правозахисні статті з Конвенції про права дитини згруповані за трьома категоріями, які часто називають «Три П» (англ. «Three Ps» — participation, protection, provision), тобто категорії участі, захисту та забезпечення.

Перша категорія — «участь» — відображає сприймання дітей як суб'єктів права, а не об'єктів захисту, згідно з Конвенцією. Багато дорослих вважають дітей неспроможними самостійно мислити, а їх уподобання і висновки — неважливими. Однак Конвенція висуває ідею сприймати дітей як людей, чиї бажання справді повинні бути почуті. Гідне ставлення до дітей дозволяє їм бути незалежними та висловлювати свої побажання і думки, як тільки вони здатні це робити.

Друга категорія — «захист» — наприклад, від жорстокого поводження, насильства, експлуатації, дискримінації та зневаги.

Третя категорія — «забезпечення» — охоплює права, реалізація яких потрібна для елементарного виживання й повноцінного розвитку дитини, наприклад право на достатнє харчування, житло, освіту й охорону здоров'я.

<https://www.coe.int/uk/web/compass/children>

10.3. Захист прав дитини

Україна не тільки ратифікує міжнародні акти в галузі прав людини, не лише закріплює права в Конституції та інших законодавчих актах, а також гарантує їх реалізацію і створює різні механізми їх захисту — це основне завдання будь-якої демократичної цивілізованої держави. Охорона дитинства в Україні є загальнонаціональним пріоритетом, і для забезпечення реалізації прав дитини Україна встановила основні засади державної політики в цій галузі, що ґрунтуються на забезпеченні інтересів дитини. Кожна дитина — це особистість, захист і турбота про яку — найперший обов'язок держави.

Стаття 154-та Сімейного кодексу України передбачає, що батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки також мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Система законодавства про охорону дитинства охоплює такі ухвалені чи ратифіковані акти: Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», а також низка інших актів.

Захист прав дитини можливий через:

- самозахист — кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань;
- захист батьками чи іншими законними представниками;
- звернення дитини за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій;
- звернення до суду — дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла 14 років.

В Україні є низка державних органів, звернення до яких допоможе захистити або відновити порушене право, а також таких, що здійснюють контроль за додержанням прав і свобод дітей. До таких, зокрема, належать: суд; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Уповноважений Президента України з прав дитини; Департамент захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України; Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства; органи опіки та піклування; служби у справах неповнолітніх та дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; територіальні органи Національної поліції України та ін.

На жаль, інколи виникає потреба захистити дітей від власних батьків, якщо вони порушують права дитини (жорстоко поведуться, експлуатують примушують до жебракування, бродяжництва, принижують, погрожують тощо) або коли діти позбавлені батьківського піклування. У таких випадках правовими засобами захисту є:

§ 11. Механізми захисту прав людини і прав дитини

- 1) позбавлення батьківських прав;
- 2) відібрання дитини від одного з батьків чи іншої особи;
- 3) встановлення аліментів, стягнення аліментів за минулий час, сплата заборгованості за аліментами;
- 4) влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- 5) встановлення опіки (до 14 років) або піклування (від 14 до 18 років), патронату;
- 6) передача до прийомної сім'ї;
- 7) усиновлення;
- 8) збереження прав дитини, які вона мала до усиновлення, опіки, піклування, влаштування до спеціального закладу та ін.

Поміркуйте разом

1. Діти вулиці — юні вільнодумці чи байдужість дорослих? 2. Що штовхає дітей і підлітків шукати прихисток на вулиці? 3. Як зарадити загрозливій статистиці?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<http://www.info-library.com.ua/books-text-5338.html>

<http://rivne1.tv/Info/?id=69748>

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке права дитини? ~ Як ви розумієте значення вислову: «Діти — суб'єкти права, а не об'єкти»? ~ До яких органів може звернутися дитина за захистом своїх прав?
	<ul style="list-style-type: none"> – Укажіть, коли і для чого було ухвалено Конвенцію про права дитини. – Наведіть приклади прав дитини, класифікувавши їх за категоріями участі, захисту і забезпечення.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ З'ясуйте, які підстави позбавлення батьківських прав передбачено в Сімейному кодексі України. ➤ З'ясуйте статистику безпритульних вуличних дітей в Україні.

§ 11. Механізми захисту прав людини і прав дитини

#порушенняправлюдини #міжнародністандартизахиступрав
#європейськімеханізмизахиступрав #правозахисніорганізації

Давно визнано, що необхідним елементом захисту прав людини було значне поширення знань про те, що є її правом і як воно може бути захищене.

Бутрос Бутрос Галі, єгипетський дипломат та політик,
був на посаді Генерального секретаря ООН

11. 1. Порушення прав людини

Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави. Проте і зараз трапляються випадки, коли порушуються права людини з боку владних суб'єктів у всіх, навіть найбільш демократичних державах. Зокрема, найчастіше порушуються *політичні права* (наприклад, свобода слова — напади на журналістів, порушення проти них

Розділ II. Права і свободи людини

кримінальних справ та інші факти їх переслідування; відмова у доступі до інформації; заборона мітингів та інших мирних зібрань тощо); *громадянські права* (право на справедливий суд, право на рівність і справедливе ставлення, право на захист від безпідставного втручання в особисте і сімейне життя та ін. — спричинення тілесних ушкоджень громадянам працівниками правоохоронних органів, незаконні затримання, несанкціоновані обшуки та огляди тощо); *соціально-економічні права* (до прикладу, право на житло, право на соціальний захист, право на працю і справедливу винагороду, яка забезпечує гідне людини існування і т.д.).

Попри це права людини починаються не з держави, не з влади, а з самої людини. Саме люди порушують права людини, адже саме вони обіймають відповідні посади, наділені певними владними повноваженнями, представляють ті чи ті державні установи й органи. І навіть не маючи жодних владних повноважень, окремі особи, дбаючи про власні інтереси, на жаль, не завжди зважають на права та свободи інших людей.

Порушення прав людини — це будь-які неправомірні діяння, які перешкоджають нормальній реалізації визнаних світовим співтовариством можливостей людини, порушують або обмежують її блага чи умови життя.

Варто наголосити, що права людини — для всіх. Якщо толерантно ставитися до порушень прав людини, якщо відносно інших сприймати такі порушення за принципом «моя хата скраю...», то одного дня такі обмеження або порушення можуть торкнутися і ваших прав. Якщо кожна людина чинитиме за власним сумлінням, враховуючи права і свободи інших людей, світ безсумнівно поліпшиться. Тож починаймо захищати свої та чужі права.

Практичне завдання

1. Чи є в ситуаціях, описаних у таблиці, порушення основних прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, і яке саме право порушене?
2. Заповніть таблицю за зразком

Ситуації	Не порушене/ порушене право ...
Жінка, яка працює у великій компанії, отримує зарплату нижчу, ніж її колега — чоловік, який обіймає таку саму посаду, має таку саму кваліфікацію і досвід.	Порушене право, закріплене у ч.2 ст. 23: «Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю».
Місцева громада на загальних зборах вирішила, що всі представники конкретної національної меншини повинні проживати разом тільки в одному, визначеному районі міста.	
Громадянин країни, з дотриманням національного законодавства, звернувся з інформаційним запитом до державного органу з проханням надати йому публічну інформацію, що є у володінні цього органу; йому було відмовлено.	
Жінці, яка намагалася працевлаштуватися в медичну клініку медсестрою, було відмовлено з огляду на те, що в неї двоє неповнолітніх дітей.	

§ 11. Механізми захисту прав людини і прав дитини

Людина з інвалідністю, яка пересувається за допомогою інвалідного візка, не змогла відвідати виставу в театрі через відсутність пандуса.	
Дитині із загостренням бронхіальної астми відмовили в наданні лікарської допомоги через відсутність державної реєстрації за місцем проживання.	
Батьки змушують 17-річну доньку погодитися вийти заміж за заможного чоловіка середніх років, щоб об'єднати статки родин. Лише за цієї умови дозволять дівчині вступити в університет.	

11. 2. Поняття та класифікація механізмів захисту прав людини

Однією з основних гарантій дотримання прав людини є дієвий механізм їх захисту. Він забезпечується обов'язком держави в особі її органів і посадових осіб створити такий правопорядок, у якому звести до мінімуму можливість порушення прав і дати змогу кожній людині захищати свої права від порушень.

Механізм захисту прав людини — це забезпечені державою можливості виконання громадянами певних дій, завдяки яким можна захистити свої права, свободи та законні інтереси.

Для захисту свого порушеного права особа може застосовувати будь-які способи захисту, як передбачені, так і не передбачені законодавством, з одним лише застереженням — захищаючи своє право, вона не повинна порушувати права інших.

Механізми захисту прав людини			
Внутрішньодержавний		Міжнародний	
Судовий	Адміністративний	Європейський суд з прав людини	Інші міжнародні інституції

Внутрішньодержавний захист прав і свобод особи здійснюється у двох формах: судовій та адміністративній.

Судовий захист — це захист порушеного права за допомогою цивільного, адміністративного, кримінального чи господарського судочинства. Це найефективніший механізм забезпечення прав людини. Суд є пріоритетним, але не єдиним органом захисту прав і свобод.

Адміністративна форма захисту передбачає розгляд звернень громадян до органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 40 Конституції України, кожна людина має право скеровувати письмове звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб. Порядок звернень визначається Законом України «Про звернення громадян».

Також кожен громадянин(-ка) може звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а діти — додатково до Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Розділ II. Права і свободи людини

Кожна людина має право звернутися і до відповідної міжнародної судової установи або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, якщо використані всі національні засоби правового захисту (це передбачено ч. 3 ст. 55 Конституції України).

11.3. Міжнародні стандарти захисту прав людини

Тривалий час вважалося, що взаємовідносини між державою і людиною — це внутрішня справа держави, а тому вони мають регулюватися виключно національним законодавством. У сучасному світі проблема прав людини та їх захисту перестала бути внутрішньою справою держави, а стала об'єктом міжнародно-правового регулювання. Потреба забезпечення прав людини в масштабах міжнародного співтовариства була визнана більшістю розвинутих держав після Другої світової війни, зважаючи на масові порушення прав людини під час війни, причому не лише з боку супротивної сторони. Деколи громадяни виявлялися беззахисними і через свавілля власної держави.

Організація Об'єднаних Націй (далі — ООН) у своєму Статуті постановила вагомому мету: «сприяти повазі до прав людини і основоположних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії».

На виконання цієї мети ООН утвердила три основні міжнародні акти:

- 1) *Загальну Декларацію прав людини*, яка була проголошена і затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року;
- 2) *Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права*;
- 3) *Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права* (обидва датовані 16 грудня 1966 року).

Ці три правові акти ще називають «Хартія прав людини», або «Міжнародний білль прав людини». Юридична сила цих документів різна. Загальна Декларація прав людини містить норми-рекомендації, які є бажані, але не обов'язкові для держав-членів ООН. Однак нині загальновизнано, що в ній міститься мінімальний перелік основних прав людини. Норми поведінки, закріплені в Пактах, які за своєю суттю є міжнародними договорами, вважаються обов'язковими для держав, що до них приєдналися.

Крім цих документів, існує низка договорів, конвенцій, протоколів, які мають на меті закріплення співпраці держав у боротьбі з порушеннями прав людини. Для виконання своїх зобов'язань ООН створює різні спеціалізовані установи та підрозділи. Так, є багато організацій і агентств ООН, які функціонують та проводять роботу з конкретних питань, пов'язаних із дотриманням прав людини.

Міжнародні стандарти прав людини — це визнані міжнародним співтовариством, зафіксовані в міжнародних актах та договорах, гарантовані діяльністю міжнародної правоохоронної системи, принципи та норми щодо прав людини, дотримувати яких має будь-яка цивілізована держава як член цього співтовариства.

11.4. Європейські стандарти захисту прав людини

Процес визнання і забезпечення основних прав людини, з-поміж інших континентів, найінтенсивніше відбувся в Європі, народи якої зазнали найбільших втрат від порушень прав людини і прав нації, народів з боку тоталітарних держав — нацистських, більшовицько-комуністичних. Так, у 1949 році створена Рада Європи, основним пріоритетом якої є «захист і подальший розвиток прав людини і основоположних свобод». Нині ця міжнародна організація налічує 47 держав-членів. Україна стала членом Ради Європи у 1995 році, взявши на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм і стандартів Ради Європи.

У 1950 році в Римі держави-члени Ради Європи утвердили *Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод*, до якої у 1997 році приєдналася і Україна. Цей міжнародний документ має зобов'язальний характер, і держава, яка приєднується до Конвенції, бере на себе зобов'язання поважати права людини, гарантувати кожному, хто перебуває на її території, права та свободи, визначені Конвенцією (ст. 1). Отож кожна держава має дотримувати цього мінімального європейського стандарту. Окрім Конвенції, яка має фундаментальне значення у формуванні європейських стандартів прав людини, Рада Європи впродовж своєї діяльності прийняла ще низку протоколів до неї, якими внесено поправки і доповнення до її змісту, а також інших актів.

Європейська правозахисна система є найрозвиненішою і, крім Ради Європи, охоплює Європейський Союз, Організацію з безпеки і співробітництва в Європі та ін., але особливе місце в ній посідає Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), розташований у Страсбурзі, рішення якого є обов'язковими для виконання Україною.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, українські суди під час розгляду справ мають застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Саме в рішеннях ЄСПЛ положення Конвенції тлумачаться, набувають реального життя.

Таким чином, міжнародні та європейські стандарти прав людини відіграють важливу роль, адже обов'язок держави, яка прийняла ці стандарти, полягає не тільки у визнанні прав людини, зокрема через їх закріплення в Конституції та законах, а й у створенні ефективних механізмів забезпечення і захисту цих прав усіма державними структурами. Тож людина, її права та свободи мають бути орієнтиром для держави та її інституцій.

Практичне завдання

1. За аналогією із визначенням міжнародних стандартів прав людини сформулюйте визначення поняття «європейські стандарти прав людини».
2. Кожне право людини співвідноситься з обов'язками та відповідальністю інших суб'єктів, що забезпечують реалізацію цього права. Наприклад, право на життя утворює тандем з кримінальною відповідальністю за вбивство, а свобода слова лімітується відповідальністю за поширення недостовірної інформації, яка принижує честь, гідність і репутацію інших людей. Заповніть таблицю, формулюючи відповідну пару до основних прав людини.

Розділ II. Права і свободи людини

Право	Обов'язок чи відповідальність?
Право кожного, хто працює, на відпочинок	Обов'язок роботодавця надати дні щотижневого відпочинку, а також оплачувану щорічну відпустку
Право не зазнавати втручання в особисте і сімейне життя	
Право на свободу і особисту недоторканність	
Право на власність	
Право на медичну допомогу	
Право на таємницю листування, телеграфної та іншої кореспонденції	
Право знати свої права й обов'язки	

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке порушення прав людини? Наведіть приклади із життя. ~ Які способи захисту порушеного права може застосувати особа? ~ Як класифікують механізми захисту прав людини?
	<ul style="list-style-type: none"> - Укажіть, за яких умов кожна особа має право звернутися до міжнародної судової установи чи міжнародної організації за захистом своїх прав. - Порівняйте судову та адміністративну форми захисту прав людини.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Знайдіть у зовнішніх джерелах інформацію про логотип "Вільний, як людина" (Free as a man), який відображає головну ідею Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, підготуйте повідомлення про нього. ➤ З'ясуйте на офіційному сайті ЮНІСЕФ в Україні (https://www.unicef.org/ukraine/ukr/overview.html) конкретні напрямки його роботи.

§ 12. Національні механізми захисту прав людини і прав дитини

#національнімеханізмизахиступрав

#судомбудсменнаціональнаполіція #зверненнягромадян

Сьогодні у світі немає жодної держави, в якій би на 100 % додержувалися прав людини для всіх. Завжди скрізь є якісь правопорушення. Але за правопорушення, скоєні в нормальній цивілізованій демократичній країні, і тим паче правопорушення, які стосуються прав інших людей, завжди існує відповідальність.

Володимир Василенко,

український правник-міжнародник, представник України в Раді ООН з прав людини з 2006 по 2010 рр.

12.1. Механізми захисту прав людини в Україні

Національні механізми захисту прав людини — це сукупність передбачених національним законодавством інструментів і можливостей, що їх кожна людина може використати для захисту своїх прав. Такі інструменти й можливості в Україні загалом передбачені в Конституції.

Мовою оригіналу

Конституція України,

№ 254к/96-вр, прийнята 28 червня 1996 року, редакція від 30.09.2016

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Стаття 59. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Практичне завдання

Прочитайте витяг з Цивільного кодексу України.
Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке збитки?
2. Чи має право особа на відшкодування упущеної вигоди?
3. Чим відрізняється майнова шкода від моральної і що є спільного між ними?
4. Чи може майнова і моральна шкода бути відшкодована не в грошовій формі?

Мовою оригіналу

Цивільний кодекс України

№ 435-IV, прийнятий 16 січня 2003 року, редакція від 15.12.2017

Стаття 22. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди

1. Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

2. Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

3. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

4. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі. ...

Розділ II. Права і свободи людини

Стаття 23. Відшкодування моральної шкоди

1. Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.
2. Моральна шкода полягає:
  - 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
  - 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
  - 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
  - 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.
3. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. ...
4. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

У нашій державі діє розгалужена система захисту прав людини, подібна до тих, що функціонують у розвинених демократичних країнах. Як ви вже знаєте, внутрішньодержавний механізм захисту прав людини має дві основні форми: **судову** й **адміністративну**. Розгляньмо їх докладніше.

12.2. Судовий захист прав людини

Судовий захист — найефективніший і найважливіший механізм забезпечення прав та свобод людини.

Судову владу в Україні здійснюють *суди загальної юрисдикції* та *Конституційний Суд України*, який є єдиним органом конституційної юрисдикції та забезпечує верховенство права і пряму дію Конституції на всій території України.

Суди загальної юрисдикції, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечують кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності і визначається Законом України «Про судоустрій і статус судів».

Суди України утворюють єдину систему, до якої входять:

1) *місцеві (окружні) суди* — загальні, господарські та адміністративні суди першої інстанції;

2) *апеляційні суди* — суди, які створюють в апеляційних округах, де можна оскаржити рішення місцевого суду, якщо сторона незадоволена);

3) *вищі спеціалізовані суди* (їх створення передбачене законом, але на цю мить вони ще формуються, згодом ці суди діятимуть як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ):

~ Вищий суд з питань інтелектуальної власності;

~ Вищий антикорупційний суд;

4) *Верховний Суд* — найвищий суд у системі судів загальної юрисдикції, до складу якого можуть входити судді в кількості не більше двохсот. Новий

§ 12. Національні механізми захисту прав людини і прав дитини

Верховний Суд, створений відповідно до останніх змін законодавства в результаті судової реформи, офіційно почав діяти з 15 грудня 2017 року у складі 113 суддів. Процедура добору, тестування, перевірки і кваліфікаційного оцінювання цих суддів тривала понад рік.

У структурі Верховного Суду діють:

Велика Палата Верховного Суду	
~ Касаційний цивільний суд	~ Касаційний адміністративний суд
~ Касаційний господарський суд	~ Касаційний кримінальний суд

Створення будь-яких надзвичайних та особливих судів не допускається.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ. Кримінальні справи про вчинення злочинів передають до розгляду в суд після їх належного розслідування, і саме суд установлює вину особи та виносить вирок (обвинувальний або виправдувальний).

Інші справи суд розглядає після відповідного письмового звернення, яке називається **позовом**. Позов має встановлену процесуальними кодексами форму, тобто має містити потрібну для вирішення спору інформацію.

Додаткова інформація

Про Верховний Суд

30 листопада 2017 року відбувся Пленум новоствореного Верховного Суду, на якому визначено початок його роботи – 15 грудня 2017 року. Символічно, що за 100 років до цього – 15 грудня 1917 року – розпочав свою роботу Генеральний Суд – найвищий судовий орган УНР. Також на Пленумі на чотири роки обрано Голову Верховного Суду. Вперше в історії України цю найвищу судову інстанцію очолила жінка – **Данішевська Валентина Іванівна**

(на світліні). Зауважимо, що це третій випадок у світі. Канада і Велика Британія вже мають жінок на таких високих посадах. <https://ckksu.gov.ua/ua/news/>

Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року.

Громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи приватного права можуть звернутися до Конституційного Суду України, скерувавши конституційну скаргу – це письмове клопотання особи, яка вважає, що застосований у кінцевому судовому рішенні в її справі Закон України суперечить Конституції України щодо вирішення питання про конституційність цього закону. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Розділ II. Права і свободи людини

Практичне завдання

Розгляньте зразок позовної заяви. Дайте відповіді на запитання:

1. Яким вимогам має відповідати позовна заява?
2. Яку інформацію обов'язково треба вказати в позові?

До Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області

ПОЗИВАЧ: _____
(ПІБ, адреса)

ВІДПОВІДАЧ: _____
(ПІБ, адреса)

Ціна позову _____

Позовна заява про відшкодування шкоди, завданої залиттям квартири

Я є власником квартири, у якій проживаю за адресою _____.

15 грудня 2017 р. з вини відповідача, який проживає поверхом вище, була залита моя квартира _____ (вказати характер залиття, його причини: прорив труб опалення, водопостачання і т. ін.). Вина відповідача в залитті квартири встановлена _____ (вказати, якими документами: актом огляду комісії і т. ін.). В результаті залиття квартири мені завдано матеріальної шкоди: _____ (перелік зіпсованих речей, які стали непридатними до використання, їх вартість, а також приблизна вартість необхідного поновлюваного ремонту квартири). Відповідач не бажає відшкодувати завдану мені шкоду.

Відповідно до статей 1166, 1192 Цивільного кодексу України та 4, 19, 175, 184 Цивільного процесуального кодексу України,

ПРОШУ:

1. Призначити будівельно-технічну і товарознавчу експертизу для встановлення вартості пошкоджених речей та поновлюваного ремонту квартири.
2. Викликати свідків _____ (ПІБ, адреса).
3. Стягнути з _____ (ПІБ відповідача) на мою користь _____ грн. як відшкодування завданої мені матеріальної шкоди.
4. Покласти на відповідача витрати, пов'язані з розглядом даної справи.

Додатки:

1. Копія витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності.
2. Акт огляду комісії.
3. Копії позовної заяви.
4. Квитанція про сплату судового збору.

_____ Дата _____ Підпис

12.3. Адміністративний захист прав людини

Складниками позасудового механізму захисту прав людини, у широкому розумінні, є майже всі органи державної влади, адже весь апарат демократичної держави спрямовує свою діяльність і на захист прав та свобод людини і громадянина. Зокрема, це *Президент України* — гарант прав та свобод людини і громадянина, *Верховна Рада України* як єдиний законодавчий орган, адже виключно законами України визначаються права та свободи людини і

§ 12. Національні механізми захисту прав людини і прав дитини

громадянина, гарантії цих прав і свобод; *Кабінет Міністрів України*, що уповноважений уживати заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; *місцеві державні адміністрації та інші органи виконавчої влади*, які на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод громадян; *прокуратура України*, що здійснює визначені Конституцією України функції для захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави; інші державні органи, а також недержавний самоврядний інститут — *адвокатура* — забезпечує захист, представництво та надання інших видів правової допомоги на професійній основі.

Адміністративна форма захисту прав людини може бути первинним (але не обов'язковим) кроком до відновлення порушених прав і передбачає розгляд звернень громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, які кожна людина має право скеровувати як індивідуально, так і колективно, як письмово, так і усно.

Звернення громадян за формою можна подати як:

– *пропозиції (зауваження)* — висловлюють пораду, рекомендацію щодо діяльності відповідного органу, а також думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, удосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави;

– *заяви* — містять прохання про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, депутатів, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності;

– *клопотання* — прохання про визнання за особою певних прав чи свобод;

– *скарги* — формулюють вимоги про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Письмове звернення має відповідати встановленим вимогам. Зокрема, у ньому має бути зазначено прізвище, ім'я по батькові, місце проживання громадянина(-ки), викладено суть питання. Письмове звернення має бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати. Анонімні письмові звернення, у яких не зазначене місце проживання, нема підпису автора(-ів), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, не розглядають.

Практичне завдання

Розгляньте зразок звернення у формі заяви. Дайте відповіді на запитання:

1. Яким вимогам має відповідати звернення?
2. Яку інформацію обов'язково треба вказати у заяві?

Першому заступникові Голови Державної
прикордонної служби України

(ПІБ)

Розділ II. Права і свободи людини

від _____
(ПІБ, громадянство, дата народження)

_____ (адреса проживання)

Заява

Для реєстрації в Україні транспортного засобу (автомобіля марки «_____»р. _____ кольору, № кузова _____) прошу Вас надати інформацію про перетин мною державного кордону України на зазначеному транспортному засобі.

Додаток: на _____ аркушах.

1. _____
(ксерокопія документа, який посвідчує особу)

(дата) _____

(підпис) _____

Забезпечувати охорону прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок покликана також **поліція** — розгалужена система органів виконавчої влади, яка має центральний орган управління і територіальні (місцеві) органи.

Поліція має реагувати на заяви й повідомлення про злочини та інші правопорушення як у письмовій формі, так і у формі електронного документа. Письмову заяву можна подати в найближче відділення поліції особисто або надіслати поштою, телеграфом чи іншим видом зв'язку. Для електронних звернень громадян створена спеціальна електронна поштова скринька: pg.npu@police.gov.ua. Оперативний виїзд на місце вчинення протиправного діяння здійснюється за викликом на тел. номер 102.

12.4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Уповноважений Президента України з прав дитини

Позасудовий захист прав людини забезпечується також через інститути *Уповноваженого Верховної Ради з прав людини* та *Уповноваженого Президента України з прав дитини*.

Організація і діяльність **Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини** визначена Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини приймає та розглядає звернення народних депутатів України, громадян України, незалежно від місця їх перебування, іноземців, осіб без громадянства, які перебувають на території України, або осіб, які діють у їхніх інтересах. У 2016 році, наприклад, до Уповноваженого звернулася 63 861 осіб, у 2017 — 158 091 осіб.

Звернення мають стосуватися взаємин, які виникають між заявником та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами щодо захисту прав і свобод заявника.

Звернення подають Уповноваженому в письмовій формі впродовж року після виявлення порушення прав та свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений, але не більше ніж до

§ 12. Національні механізми захисту прав людини і прав дитини

двох років. Розглядаючи звернення, Уповноважений відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, або скеровує звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення.

Додаткова інформація

Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

За історію незалежної України Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини обирали 5 разів: у 1998, 2003, 2007, 2012 та 2018 роках. Посаду Омбудсмена в усіх випадках обіймали жінки. У період з квітня 1998 по квітень 2012 року на цій посаді була Ніна Карпачова, з квітня 2012 року по березень 2018 — Валерія Лутковська. 15 березня 2018 року Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини призначено Людмилу Денісову *(на світліні)*.

<http://www.ombudsman.gov.ua/>

Уповноважений Президента України з прав дитини здійснює свою діяльність на підставі Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затвердженого Указом Президента України. Ця посада створена у 2011 році з огляду на потребу особливого піклування про дитину, для здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Додаткова інформація

Про Уповноваженого Президента України з прав дитини

З часу створення посади Уповноваженого Президента України з прав дитини у 2011 р. її обіймали: до 2014 року — Павленко Юрій Олексійович; з 18 грудня 2014 року — **Кулеба Микола Миколайович** *(на світліні)*. *Офіційна сторінка в мережі Фейсбук:* <https://www.facebook.com/up.z.prav.dytyny>

Належно оформлені звернення щодо порушення прав дитини можна надсилати за адресою: 11220, м. Київ, вул. Банкова, 11, а також на електронну скриньку: children@apu.gov.ua. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань захисту прав дитини також можна надсилати електронним листом.

Основними завданнями Уповноваженого є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення й запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

Розділ II. Права і свободи людини

3) ужиття заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їхні результати;

4) підготовка заходів за участю Президента України, зокрема й міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей;

5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав і законних інтересів дитини.

Для ефективного виконання своїх завдань Уповноважений має *право*:

- ~ аналізувати становище дітей в Україні;
- ~ відвідувати в установленому порядку спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту та інші заклади, у яких перебувають діти, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію про умови їх тримання;
- ~ звертатися до державних органів із питань відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини, а також щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб, винних у таких порушеннях;
- ~ запитувати та одержувати потрібну інформацію, документи й матеріали;
- ~ взаємодіяти з організаціями, зокрема й міжнародними, з питань захисту прав та законних інтересів дитини;
- ~ надавати громадянам, зокрема дітям, консультації про права дитини, способи їх реалізації та захисту; інші передбачені законодавством права.

Поміркуйте разом

Ознайомтесь із результатами соціологічного дослідження «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» (за посиланням <https://www.facebook.com/up.z.prav.dytny/app/128953167177144/>), проведеного у 2012 році на замовлення Уповноваженого Президента України з прав дитини

1. Які виклики сьогодення у сфері прав дитини? 2. Як, на вашу думку, можуть змінитися результати такого ж соціологічного дослідження через десятиліття? Чому ви так вважаєте?

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке позов? ~ Хто здійснює судову владу в Україні? ~ Які ви знаєте форми національного механізму захисту прав людини?
	<ul style="list-style-type: none"> – Укажіть, за якими трьома принципами побудовано судоустрій в Україні. – Назвіть, якими за формою можуть бути звернення громадян.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ З'ясуйте на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (http://www.ombudsman.gov.ua/ua), де розміщене ваше регіональне представництво Уповноваженого та хто його координатор.

РОЗДІЛ III

ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

§ 13. Суспільство. Соціальна структура

#суспільствосистемаструктурасоціум
#статусрольсоціальнавзаємодія#соціальнийінститут
солідарністьзгуртованістьвідповідальність

Суспільство не вправі нічого чекати від індивіда, який нічого не чекає від суспільства.

Жорж Санд, французька письменниця XIX століття

13.1. Поняття суспільства

Людина — явище соціальне. Це означає, що її поведінка визначається не біологічно (інстинктом), а під впливом інших людей, відповідного типу культури. Люди пов'язані між собою численними ниточками соціальних взаємодій і взаємин, деякі з них є стійкими, а інші — виникають спонтанно.

Суспільство — це сукупність усіх видів взаємодії та форм об'єднання людей, у якій знаходиться вияв їх взаємозалежності одне від одного і які склалися історично.

Людей у суспільство об'єднують головні три речі: спільна культура, спільна територія та спільна ідентичність. **Спільна культура**, що передається з покоління в покоління, дає їм спільні цінності, норми, «зразки життя». **Спільна територія**, яку вони вважають своєю, дає їм спільний простір — місце, де вони можуть на практиці реалізовувати свої культурні зразки. **Спільна ідентичність**, тобто усвідомлення своєї приналежності до певної спільноти, виникає внаслідок відчуття людиною своєї причетності до носіїв певної культури, що реалізовується на певній території.

Поміркуйте разом

Чому плем'я австралійських аборигенів, яке нараховує близько тисячі осіб, можна назвати суспільством, а стотисячну аудиторію футбольного матчу — ні?

Суспільству властиві такі **системотворчі чинники**: цілісність, наявність двох або більше типів зв'язків (просторових, функціональних, генетичних тощо), структура, наявність рівнів та ієрархії рівнів, управління, мета, самоорганізація, функціонування і розвиток.

Соціальна система — цілісне утворення, головним елементом якого є люди, їхні зв'язки, взаємини та взаємодії, а також соціальні інститути й організації, соціальні групи, спільноти, норми та цінності.

Суспільство є системою, котра самовідтворюється, не тільки зберігаючи свою цілісність, а й змінюючись. Тобто це не самоповторення, а збереження загальних принципів організації суспільства, якими воно відрізняється від усіх інших соціальних систем.

13.2. Соціальна структура

Структуру (лат. *Structura* — будова, розміщення, порядок) будь-якого об'єкта визначають кількість складників, порядок їх розміщення і характер залежності

§ 13. Суспільство. Соціальна структура

між ними. Суспільство також має певну структуру, інакше воно було б хаосом. **Соціальну структуру** становлять соціальні взаємодії між такими елементами суспільства, як статуси, ролі, групи, організації та соціальні інститути.

Фундаментальним елементом соціальної структури є соціальний статус, який визначає місце особи в групі і суспільстві. Саме за допомогою статусів ми ідентифікуємо одне одного в різних соціальних структурах. Мама, дитина, священик, президент, машиніст — усе це статуси. Знаючи статус особи, розуміємо, хто перед нами і чого від нього очікувати.

Соціальний статус — це певна позиція особи в соціальній структурі групи і суспільства, пов'язана з іншими позиціями через систему прав і обов'язків.

Соціальна роль — модель поведінки, орієнтована на певний статус. Її ще називають динамічною стороною статусу.

Статус «учитель» має сенс тільки стосовно статусу «учень», але не щодо статусу «поліцейський» чи «продавець». Суспільство організоване таким чином, що кожна особа має визначене місце стосовно інших людей (*статус*). Як посідач цього місця, вона розуміє, чого від неї очікують інші особи та чого очікувати від інших людей (*кожен виконує ту роль, яку належить грати носієві конкретного статусу*). Але не всі носії відповідного статусу виконують свою роль ідентично. Жоден учитель не схожий на іншого, всі матері по-різному виконують свою соціальну роль. Що вища престижність статусу, то жорсткіше суспільство контролює його носіїв, то вужчий для них варіант вибору рольової поведінки. Якщо статус вказує на позицію індивіда всередині групи, то роль — на поведінку, властиву цьому статусові.

Ще одним елементом соціальної структури є **група**.

Група — сукупність двох і більше людей, які певним чином взаємодіють одне з одним, усвідомлюють свою належність до цієї групи і вважаються її членами з погляду інших.

Соціальна група — це сукупність людей, виокремлена за соціально значущими критеріями (*стать, вік, національність, професія, дохід, влада, освіта та ін.*).

Соціальні групи навіть у рамках одного суспільства можуть різнитися своїми цінностями, звичаями, нормами, мовою або її особливостями.

Організації — це також групи. Однак якщо групи виникають неформально, наприклад діти, селяни, компанія друзів, християни тощо, то **організації створюються цілеспрямовано, спеціально для того, щоб займатися якоюсь діяльністю** — заробляти гроші чи виховувати дітей, вести військові дії або виробляти товари. Соціальними організаціями (формальними групами) є підприємство, школа, ресторан, банк, армія, офіс тощо.

Кожне суспільство зацікавлене, щоб стосунки його членів склалися не хаотично, а організовано і прогнозовано. Безпека людини, її освіта, здоров'я, господарська діяльність, родинні стосунки тощо — усі ці явища нашого повсякденного життя відбуваються згідно з певними *установками* (установка — приблизно так можна перекласти з латини слово «інститут»). Сукупність норм і правил, які регламентують нашу поведінку в сім'ї, — це сімейний інститут, а за організацію й розподіл влади в суспільстві відповідають політичні інститути (інститут держави, партій, виборів тощо).

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

Соціальні інститути — це стійкі види соціальних взаємодій, які склалися історично, самовідтворюються і задовольняють життєво важливі потреби людей.

13.3. Соціальна згуртованість, солідарність і відповідальність

Що згуртовує людей у суспільство, спонукаючи їх разом жити і будувати своє майбутнє? Одним із перших на це запитання відповів французький учений Еміль Дюркгейм, увівши для цього в науковий обіг поняття **солідарність** (франц. *solidarite*). На його думку, людство виробило два типи солідарності: механічну й органічну.

Солідарність (франц. *solidarite*) — спільність інтересів, однакості, спільна відповідальність.

Механічна солідарність, властива традиційному суспільству, відзначається тим, що особистість ніби поглинається колективом. Для такого суспільства характерний високий рівень репресивності і насильства, а також низький рівень розподілу праці і, позаяк усі займаються тими самими видами діяльності, — мала різноманітність індивідів.

Із розвитком суспільства і поглибленням розподілу праці в індустріальному суспільстві виникає **органічна солідарність**, яка ґрунтується на співпраці й кооперації членів суспільства. Що глибший розподіл праці в суспільстві, то більша в ньому різноманітність, то толерантніші люди, а отже, ширша база для демократії.

Нині **соціальна згуртованість** тлумачиться передусім як властивість суспільства. *Згуртовані суспільства* — малоконфліктні, у них розбіжності між різними соціальними групами є мінімальними. Їм властиві довіра, взаємна відповідальність, позитивне ставлення до багатокультурності. У незгуртованих *суспільствах* представники різних етнічних, релігійних, соціальних та інших груп майже не перетинаються одні з одними, не розуміють моделей або мотивів поведінки, відчувають страх один до одного і поводяться як чужинці, немов живуть у різних світах. Така спільнота не має шансів досягти успіху.

Згуртованість не дається від природи, її формування є складним і тривалим процесом взаємодії громадян. У ході соціальної взаємодії розвивається і зміцнюється мережа соціальних зв'язків, яка спроможна швидко мобілізуватися й реагувати на соціальні загрози й виклики (наприклад, захист від стихії, протидія недемократичній владі, прояви асоціальної поведінки деяких членів суспільства), досягати суспільних цілей.

Важливою ознакою згуртованих суспільств є відповідальність, що передбачає: відповідальність держави перед громадянином і, навпаки, відповідальність громадянина перед співгромадянами; відповідальність бізнесу перед громадами, у яких його ведуть, і перед суспільством загалом.

Соціальна відповідальність — це те саме, що й почуття обов'язку. Обов'язок може бути ситуативним («Я пообіцяв — отже виконаю») або таким, що

§ 14. Соціальні цінності. Різноманітність і рівність

властивий соціальний ролі, статусу (обов'язок матері, сина, учня, військового, громадянина тощо). Соціальна відповідальність не передбачає, що людина може вибирати: вона просто мусить слідувати обов'язку, притаманному її ролі. Звичайно, вона може вибирати саму роль, але вибравши, далі зобов'язана підпорядкувати себе її приписам, інакше її вважатимуть безвідповідальною людиною. Бути відповідальним означає, що людина зобов'язується щось давати іншим людям або/і позбавляти їх від чогось.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке суспільство, соціум? ~ Як ви розумієте значення вислову «Суспільство є системою, яка самовідтворюється»? ~ Які основні елементи соціальної структури суспільства?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади виявів солідарності в минулому та сьогодні. – Наведіть приклади соціальних інститутів та визначте їх роль у соціальній структурі суспільства. – Порівняйте поняття «соціальна відповідальність» і «соціальна згуртованість», «соціальна структура» і «соціальна система».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Визначте свої соціальні статуси в тих соціальних групах, до яких ви належите, та особливості власної поведінки в соціальній ролі, що відповідає тому чи іншому статусу. Зобразіть результати своєї роботи в схемі.

§ 14. Соціальні цінності. Різноманітність і рівність

#цінностіідеалинорми#гендеррізноманітністьрівність
#різноманітністьєтнічнарелігійна

Кожна людина — як літера в алфавіті: щоб утворити слово, потрібно злитися з іншими.

Осип Мандельштам,

російський митець-модерніст єврейського походження

14.1. Соціальні цінності

Цінності, узагальнено кажучи, — це абстрактні поняття (а не ситуативно-конкретні), які вказують на те, що суспільство вважає добрим, правильним і порядним. Вони не тільки фіксують певні переконання з приводу сенсу життя, а й визначають шляхи та засоби, якими його можна зреалізувати.

Цінності — це загальновизнані переконання щодо цілей, до яких соціальна спільнота і кожен її член повинні прагнути, якими вони керуються у своєму повсякденному житті.

Оскільки цінності є **ідеалами** (*ідеал* від грец. *ідея* — образ, ідея), що формують базові орієнтири людини в навколишньому світі, то їх неможливо завчити (як, наприклад, правила дорожнього руху, етикету або правила поведінки в школі), їх потрібно усвідомити і внутрішньо прийняти.

Як же цінності виявляються в практичному житті звичайної людини?

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

У повсякденному рутинному житті люди не часто замислюються про ідеали та інші високі матерії, діючи так би мовити, «на автоматі». Однак, коли особі доводиться робити життєвий вибір, виникає конфлікт — ціннісне мислення актуалізується. Людина вирішує, яка модель поведінки є для неї бажанішою, прийнятнішою. Зробивши вибір, людина визначає загальну лінію своєї подальшої буденної поведінки. Це стосується не тільки життя окремих осіб. Норми існування суспільства, його закони, правила, порядок функціонування політичних, економічних, освітніх інститутів — усе це є конкретним втіленням чинних у суспільстві цінностей.

Якщо у феодальному суспільстві цінувалася знатність походження, релігійність, лицарська честь і шляхетність, то в сучасному суспільстві домінує зовсім інша система цінностей — свобода, незалежність і гідність особистості, визнання суспільством прав людини, свобода підприємницької діяльності, недоторканість приватної власності, освіта тощо.

Виконайте в команді

- Поміркуйте і обговоріть:**
1. Чи можна схарактеризувати Революцію Гідності як ситуацію ціннісного вибору українського суспільства?
  2. Чи траплялася у вашому житті ситуація ціннісного вибору?
  3. Наведіть приклади, коли герой літературного твору опиняється в ситуації ціннісного вибору.

Отже, цінності — це своєрідні духовні регулятори суспільного життя, які визначають стратегічну спрямованість діяльності суспільства та його членів. А для того щоб урегулювати поведінку людей у конкретних життєвих ситуаціях, суспільство виробляє **норми поведінки**, які тісно пов'язані з цінностями, обумовлені й обґрунтовані ними. Скажімо, християнська норма-заповідь «Не убий» обґрунтована християнською цінністю любові до ближніх. Однією з найважливіших ознак соціальної норми є її імперативність (наказовість), котра виявляється в тому, що поведінка, яка не відповідає нормі, спричиняє негативну реакцію інших людей.

14.2. Гендерна, етнічна та конфесійна різноманітність

Якість будь-якого суспільства насамперед залежить від спроможності людей співіснувати, від того, чи поважають і підтримують вони одне одного, чи об'єднують свої зусилля в ім'я загального добра. Однак досягнення згоди в суспільстві — справа непроста, адже воно складається з численних груп, які різняться своїми цінностями, нормами та правилами поведінки. Доволі часто причиною соціальних конфліктів стає гендерна, етнічна та конфесійна різноманітність.

Гендер (англ. «стать») — це термін, уведений для позначення соціальних наслідків біологічного поділу на статі.

Якщо стать — це біологічна характеристика людини, то **гендер** — це закріплені в суспільній свідомості соціальні характеристики статі, які диктують,

§ 14. Соціальні цінності. Різноманітність і рівність

що належить і не належить робити чоловікам та жінкам, які ролі зобов'язані виконувати в суспільстві чоловіки й жінки, які смисли суспільство вкладає в поняття «мужність» та «жіночість».

Практичне завдання

Розділіть аркуш на дві колонки. Запишіть якості і функції, які традиційно вважають чоловічими, і ті, що їх традиційно вважають жіночими.

Які з них можна пояснити статевими відмінностями, а які — гендерними?

Звичайно, заперечувати біологічну відмінність між статями було б нерозумно. Питання полягає в її соціальних наслідках. Чи справді анатомія є долею, і яка ця доля? Що тут на роду написано, а що залежить від конкретних історичних обставин і від тих смислів, які суспільство вкладає в поняття статі?

Варто знати

Софія Василівна Ковалівська (1850–1891) — письменниця і науковець, походить з білоруської шляхти. Стала першою жінкою, яка отримала звання професора математики в Європі. Щоб жити самостійно і навчатися, восени 1868 року Софія Василівна уклала фіктивний шлюб із Володимиром Ковалевським. У тодішній Російській імперії до вищої школи жінок не брали. Тому подружжя Ковалевських виїхало за кордон, де вона навчалася в Гейдельберзькому та Берлінському університетах. Захистила дисертацію. Повернулася до Росії, але посісти посаду викладача математики у вищій школі вона не могла, бо це було жінкам категорично заборонено. Тоді вона виїхала до Берліна, а потім у Париж. Лише у 1884 році її взяли на посаду приват-доцента, а згодом професора у Стокгольмському університеті.

Упродовж більшої частини історії людства жінки відігравали у суспільстві підлеглу роль. Жінка не могла самостійно розпоряджатися своєю долею, здобувати освіту, володіти майном, заробляти гроші й була приречена бути «при чоловікові»: спершу як чиясь донька, потім — як чиясь дружина і, врешті-решт, — як чиясь матір. Суспільна свідомість приписувала чоловікам і жінкам певні властивості особистості та стиль поведінки. Чоловікам — активно-творчі характеристики, такі як активність, домінування, упевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства, а жінкам — пасивно-експресивні, такі як залежність, дбайливість, тривожність, низька самооцінка, емоційність.

Такі ідеї все ще продовжують існувати. Навіть у сучасному суспільстві дуже часто вважають, що жінка має реалізовуватися в *мікросередовищі* (сім'я, побут), а чоловік — у *макросередовищі* (робота, політика, наука). Суспільна думка орієнтує чоловіків і жінок на різні життєві стратегії, а також пропонує різні шляхи і способи самореалізації, а це визначає нерівноцінні соціальні позиції чоловіків і жінок, спонукаючи їх вибудовувати не рівноправні стосунки, а такі, за яких чоловік володіє вищим суспільним статусом, виконує роль лідера і займає панівну позицію. Водночас нерідко засуджують поведінку чоловіків, які вибирають для

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

себе соціальні ролі, віднесені суспільною свідомістю до «жіночої сфери», такі як догляд за дітьми, приготування їжі, домоводство, дизайн одягу і житла тощо. Насправді жодних об'єктивних підстав для підлеглого становища жінок, як і для поділу соціальних ролей на виключно «чоловічі» або «жіночі», не існує.

Відчуття людьми власної етнічної належності, культурної унікальності незнищенне: ні класова, ні професійна, ані жодна інша соціальна належність не спроможна витіснити зі свідомості людини уявлення про особливість і цінність власного етносу. Ми є свідками того, як відшукують своє національне коріння, відроджують культуру і прагнуть до політичного самовизначення такі народи, як валлійці та шотландці у Великій Британії; корсиканці та бретонці у Франції; баски й каталонці в Іспанії та інші.

У сучасному світі майже не існує моноетнічних держав, громадяни яких були б представниками лише одного етносу. Зазвичай, у кожній країні є більша або менша кількість різних етнічних груп.

Етнічна група — це частина ширшого суспільства, члени якої вважають (або інші так вважають щодо них), що спільним для них усіх є їхнє походження, культура і що вони беруть участь у спільній діяльності.

Є такі основні **критерії етнічної групи**:

- решта суспільства вважає цю групу відмінною від інших за певне поєднання таких рис, як мова, релігія, раса, батьківщина предків і пов'язана з нею культура;
- члени групи також вважають себе відмінними від інших;
- вони беруть участь у спільній діяльності на засадах їх (реального або міфічного) спільного походження і спільної культури.

Конфлікти на етнічному ґрунті зумовлені тим, що в кожній етнічній групі є свої міфи, символи, традиції, пов'язані зі сприйманням як своєї, так і інших народностей. Тому всі, хто усвідомлює свою культурну та історичну спільність і відмінність від інших народів, прагнуть об'єднатися на своїй території у власній державі. Для вимірювання міжетнічних установок використовують т. зв. «шкалу Богардуса», згідно з якою з'ясовують готовність респондента прийняти представника іншої національності як: а) громадянина держави, б) ділового партнера, в) сусіда, г) друга, д) члена родини (чоловіка доньки, дружину сина).

Істотну роль у виникненні конфліктів можуть відігравати й економічні чинники. Якщо існує вагома відмінність у матеріальному становищі представників різних етнічних груп, то вони консолідуються в боротьбі за перерозподіл ресурсів. Ще одним чинником поділу суспільства на групи є релігія. Кожна релігійна система має подібність з іншими, що полягає у вірі в Бога, необхідності дотримувати релігійних обрядів та відповідних правил поведінки і передбачає об'єднання вірян у громади, церкви, секти. Під Церквою у цьому випадку мають на увазі не споруду, а спільноту християн усього світу або якогось конкретного суспільства. У рамках єдиної Християнської Церкви розрізняють різні конфесії (лат. *confessio* — визнання). Наприклад, православна, католицька, протестантська та ін.

§ 14. Соціальні цінності. Різноманітність і рівність

Релігія виконує водночас інтеграційну та дезінтеграційну функції. З одного боку, згуртовує одновірців у межах певного суспільства, включаючи їх в особливу систему взаємин наддержавного рівня. А з другого — розділяє та протиставляє одне одному послідовників різних релігій і конфесій. Звичайно, гасло «Одна держава — одна Церква» може видаватися бажаним для консолідації суспільства. Однак у сучасному світі воно є майже недосяжним.

Поміркуйте разом

Як ви гадаєте, чи в сучасному світі можливо забезпечити ситуацію, коли всі члени суспільства були б вірними однієї Церкви?

14.3. Рівність

Соціальна рівність — це такий суспільний устрій, за якого всі члени суспільства мали б однаковий статус. Однак у реальному житті такий стан є недосяжним.

Люди різні від природи й різні за культурою, тому неможливо зробити їх рівними, тобто однаковими. Тому в демократичних суспільствах намагаються забезпечити **формальну рівність**, а саме: рівність усіх перед законом, рівність прав і свобод громадянина та рівність їхніх обов'язків, незалежно від національної, релігійної та іншої належності, службового й іншого становища.

Однак мало забезпечити формальну рівність для всіх громадян, потрібно, щоб вони мали змогу або вміли скористатися своїми правами. Варто мати на увазі, що в кожному суспільстві є соціальні групи, які з різних причин не спроможні цього зробити (інваліди та пенсіонери через стан здоров'я, жінки через гендерні упередження, представники деяких расових чи етнічних груп через різні форми дискримінації тощо). Тому в сучасних суспільствах представникам таких груп надають різні пільги, додаткові права та гарантії, щоб вирівняти їхні шанси, порівняно з рештою членів суспільства. У такий спосіб забезпечують не формальну, а **реальну рівність**.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке цінності, норми, гендер, соціальна рівність? ~ Як ви розумієте значення вислову «Цінності — це своєрідні духовні регулятори суспільного життя»? ~ Які основні критерії етнічної групи?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади позитивної дискримінації. – Зіставте і порівняйте поняття «цінності» та «норми». – Порівняйте життєві стратегії для реалізації особистості у мікросередовищі та макросередовищі.
	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Визначте етнічні групи та конфесійні групи, що сформувались у вашій місцевості. Дослідіть особливості взаємин у кількох із них. Презентуйте свою роботу.

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

§ 15. Ефективна комунікація

#спілкування#обмінінформацією#вербальнакомунікація
#невербальнакомунікація#моватіла#моважестів

*Коли очі говорять одне, а язик інше, досвідчена людина
більше віритиме першим.
Ральф Вольдо Емерсон, американський есеїст, поет і філософ*

15.1. Роль спілкування в житті людини й суспільства

Спілкування є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти. Завдяки спілкуванню людина отримує знання про навколишній світ, засвоює суспільні, культурні та моральні цінності. Без нього в суспільстві немислимі процеси виховання, освіти, управління та обслуговування. Спілкування в житті людини і суспільства виконує інформаційну, соціальну, психологічну, розвивальну функції.

Спілкування називають також комунікацією (від лат. *communicatio* — єдність, передача, з'єднання, повідомлення). Вона допомагає людям координувати складну групову діяльність.

Комунікація — це процес, за допомогою якого люди передають одне одному інформацію, ідеї, думки і душевні стани.

Розрізняють міжособистісне та масове спілкування. *Міжособистісне спілкування* виявляється в безпосередніх контактах двох або більше людей. Тому його ще називають прямим, безпосереднім спілкуванням, на відміну від опосередкованого, масового. *Масове спілкування* є анонімним, спрямованим не на конкретного індивіда, а на широкий загаль, і здійснюється найчастіше за допомогою засобів масової комунікації. Одна з умов його — певна просторово-часова дистанція.

У сучасному світі завдяки бурхливому розвитку засобів масової комунікації кількість контактів між людьми невідомо зростає, тому ми все більше часу витрачаємо на створення, споживання та передачу інформації, тобто на процес комунікації. Вчені підрахували, що безпосереднє та опосередковане спілкування в житті більшості людей займає до 70% особистого часу. Ось чому для сучасної людини вміння спілкуватися, знання певних норм і правил спілкування, що забезпечують взаєморозуміння, є дуже важливим.

Поміркуйте разом

Як ви розумієте слова французького письменника
Антуана де Сент-Екзюпері:

«Єдина розкіш, відома мені, — це розкіш людського спілкування»?

15.2. Вербальна й невербальна комунікація

Комунікація включає в себе вербальні й невербальні процеси, за допомогою яких людина надсилає і отримує послання.

Вербальна комунікація (лат. *verbalis* — словесний) — це спілкування людей за допомогою мови.

§ 15. Ефективна комунікація

Невербальна комунікація — спілкування за допомогою жестів (мови жестів), міміки, рухів тіла й деяких інших засобів, за винятком мовних.

Вербальна комунікація

Мова дала змогу людині, єдиному зі всіх біологічних видів, переступити межі біологічної еволюції. Якщо біологічна еволюція здійснюється лише завдяки генам, то культурна, соціальна — завдяки вербальному передаванню інформації.

Мова є настільки важливим елементом культури, що існує навіть гіпотеза **мовного релятивізму** (від лат. *relativus* — відносний). На думку прихильників цієї гіпотези, мова кожного суспільства скеровує увагу його членів на певні аспекти світу, оминаючи інші. Наприклад, у мові ескімосів існує понад 60 слів для окреслення різних станів снігу; у мові скотарського народу зулусів, головним багатством і основою господарства яких є худоба, є близько 100 слів для назв різних мастей корів; в арабській мові існує понад 6000 слів для позначення верблюда, частин його тіла, а також спорядження.

Важливим моментом цієї гіпотези є її посиленна увага до граматичної структури мови. Наприклад, у деяких неєвропейських мовах, зокрема, в китайській, нема відмінностей між підметом і присудком. «Той, що діє» дорівнює дії, а дія означає «того, що діє». Інакше кажучи, діяч невіддільний від дії. Можливо, саме в цьому полягає відгадка азійського колективізму?

Соціологи, які досліджували типи кар'єри в Англії і США, з'ясували, що в ті самі мовні коди, які описують кар'єру людини в Англії, вкладався зміст «викликати довіру, добитися визнання від керівника», а в США це подають як результат власних зусиль. Однак більшість учених вважає, що мовний релятивізм не є таким, що жорстко програмує (тобто спортсмени-лижники, наприклад, якщо їм потрібно, навчаться розрізняти не менше видів снігу, ніж ескімоси).

Невербальна комунікація

Основну частину інформації ми отримуємо невербальним шляхом, навіть не замислюючись над тим, як ми це робимо. Лише 30-35 % соціального значення розмови чи взаємодії передається за допомогою слів. Решта — за допомогою «мови тіла», «парамови», розміщення, дотиків, одягу, прикрас, макіяжу і т. ін. А психолог Альберт Мейерабін є автором правила ефективної усної комунікації, т. зв. «Правила 7% — 38% — 55%». Згідно з ним, ефективність усної комунікації лише на 7% залежить від слів. Решта — на 38% від інтонації та ритму й на 55% — від міміки та жестів.

Розрізняють такі різновиди невербальної комунікації:

Мова тіла — жести і пози, які відіграють роль сигналів. Коли людина перебуває, наприклад, у стані люти, вона може стискати зуби або скреготати зубами. Переконаючи з пристрасною адресата, що саме він зробив щось, чоловік іноді б'є себе у груди («я, я це зробив»). Підстрибування на місці в поєднанні з усмішкою, плесканням у долоні означають велику радість, а енергійне поплескування себе по животу передає ідею ситості. Із силою охоплюють руками голову і навіть іноді стогнуть, перебуваючи у відчаї. Деякі жести відіграють роль сигналів під час сприймання мови. Наприклад, відкриті долоні промовця вказують на щирість його

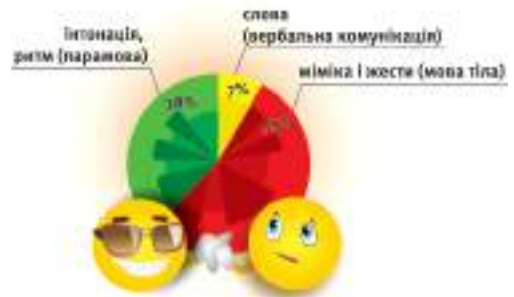

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

слів, а от долоні, повернуті донизу, означають закритість від співрозмовника. Так само діти, коли пишаються своїми досягненнями, відкрито показують руки, а відчуваючи провину, ховають у до кишені або за спину. Руки, схрещені на грудях, т. зв. «поза Наполеона», свідчать про закритість людини, її небажання спілкуватися відверто, вона ніби захищається, після чого можливий агресивний контраст. Руки в боки — це жест господаря, особа ніби підкреслює, що саме вона володіє ситуацією тощо. Макіяж, одяг також красномовно розповідають про людину. Прикраси можуть говорити про належність людини до певної релігії, соціального стану або організації тощо.

«Парамова» (пара — префікс у давньогрецькій мові, який означає поряд, повз) — невербальні звукові сигнали, які оформлюють мову — тональність, звук, темп, паузи, зітхання тощо. Так, у людей, що перебувають у стані депресії, інтонація одноманітна, а мова монотонна; у людини в стані крайнього хвилювання, під емоційним впливом голос у розмові тремтить, часто стає голоснішим, ніж зазвичай, доходить до крику і, як кажуть, зривається або рветься. Різні немовні звуки і комбінації звуків, такі як «скання» або глибоке зітхання, позначають щось на зразок психологічної втоми від негараздів і важкого життя або означають, що «все погано». Зрештою, навіть мовчанням люди здатні висловити презирство, осуд, схвалення, повагу.

Розміщення. Те, як ми використовуємо соціальний простір, також є своєрідним повідомленням. Лідер, наприклад, завжди перебуває в центрі або на підвищенні, а між ним та його оточенням існує незайнятий простір. Є низка досліджень, як оптимально організовувати простір у процесі комунікацій. Вони показують, що в мовній комунікації існує три зони наближення, в середньому: 1м 30 см — соціальна зона; 1м — особистісна зона; 45 см — інтимна зона. Якщо людина не відчуває комунікативного простору, очевидно, вона психічно хвора.

Правило ефективної усної комунікації

Виконайте в команді

1. Зобразіть «жести-привітання», «жести-схвалення», «жести-обереги», «жести-заборони». 2. Які ви знаєте жести, запозичені українцями в інших народів? 3. Що означають у різних контекстах такі невербальні знаки, як «розвести руками», «закрити обличчя руками», «хитати головою», «стукнути кулаком по столу», «підняти брови», «підняти одну брову»?

Варто знати

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОКРЕМИХ ЖЕСТИВ

Жест «Кільце». Вказівний і великий пальці разом утворюють кільце, що дивиться у бік адресата; інші пальці розслаблені і зігнуті. Жест запозичений з американської культури, в якій він має значення «все ОК, в порядку, все добре».

§ 15. Ефективна комунікація

Тим часом у Японії та ж сама форма означає «гроші», у Венесуелі ця жестова форма має непристойно-сексуальний зміст, а в Тунісі — означає «я вб'ю тебе».

Жест «Піднята долоня». У всіх європейських країнах такий жест означає «Я кажу чисту правду». Саме тому, коли, наприклад, президент дає присягу, він кладе руку в такому жесті на Конституцію.

Жест «Вказівний палець біля скроні (ока)». Цей жест означає «дурість» у Франції, «розум» у Нідерландах, «живи своїм розумом» — у Великій Британії. Торкаючись пальцем до повіки, італієць висловить свою доброзичливість: «Я бачу, ти гарний хлопець». В Іспанії цей жест означає сумнів у правдивості ваших слів, а для француза це — «Брешеш ти, братику!»

Тактильна комунікація — дотики, поплескування і т. ін. Використання тактильних елементів комунікації свідчить про взаємини, статус, ступінь дружби комунікантів. Поведінка з використанням дотиків залежить від цілої низки чинників, серед яких найважливішими є культура, належність до жіночої або чоловічої статі, вік, статус людини і тип особистості. У середині кожної культури є свої правила дотиків, які регулюються традиціями і звичаями цієї культури та належністю людей, які співвзаємодіють, до тієї чи тієї статі. У деяких культурах забороняється дотик чоловіка до чоловіка, але не обмежується дотик жінки до жінки. В азійських культурах через дотик передаються, крім іншого, також почуття патрунування і переваги. Дотик до плеча або спини в них означає дружбу. В арабських і деяких східноєвропейських країнах прояв дружніх почуттів відбувається у вигляді міцних обіймів. Серед мусульман обійми є вираженням мусульманського братства. Проте в тактильній комунікації є свої заборони: в азійських культурах, наприклад, не можна торкатися до голови співрозмовника, що розглядається як образа.

Одним із атрибутів зустрічей і спілкування є рукостискання. У комунікації воно може бути дуже інформативним, особливо його інтенсивність та тривалість.

Виконайте в команді

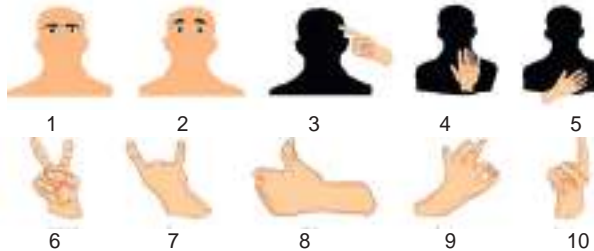
1. Поміркуйте, які бар'єри існують під час міжкультурної комунікації.
2. Поясніть, що таке конфлікт культур під час міжкультурної комунікації.

Практичне завдання

Розгляньте зображення.

Визначте, які саме сигнали «мови тіла» вони передають. Доповніть перелік

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке комунікація? ~ Як ви розумієте значення вислову «Культурна та соціальна еволюція здійснюються завдяки вербальному передаванню інформації»? ~ Які основні види комунікації?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади невербальної комунікації. – Порівняйте поняття «мова тіла» і «парамова».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Поміркуйте, чи підтверджується гіпотеза мовного релятивізму щодо носіїв української мови. Проілюструйте свій висновок прикладами. ➤ Підготуйте невелике повідомлення та поміркуйте, як передати його засобами невербальної комунікації. «Розшифруйте» невербальні повідомлення однокласників.

§ 16. Упередження і толерантність

#стереотипупередженнязабобон#дискримінація
#толерантністьінклюзія#расизмейджизмсексизм
#відкритістькритичністьаналізсвітогляд

Толерантність — це мистецтво жити з іншими людьми та з іншими ідеями.

Кофі Аннан, Генеральний секретар ООН (1997-2006),
лауреат Нобелівської премії миру

16.1. Поняття стереотипів і упереджень

Слово «**стереотип**» прийшло з грецької мови: *стерео* — об'ємний і *типос* — відбиток. Його вживали в поліграфічній справі, а в суспільних науках спершу використовували як метафору, маючи на увазі шаблонне сприймання навколишньої дійсності, а потім перетворили на науковий термін.

Стереотипи — це спрощені, схематизовані, часто спотворені або навіть помилкові уявлення про якісь соціальні об'єкти (людину чи групи людей).

З одного боку, стереотипи відіграють важливу соціальну роль, бо економлять зусилля людей, даючи їм певне уявлення про складні соціальні явища й об'єкти. З другого боку — ці уявлення шаблонні, дуже спрощені. А тому часто бувають помилковими. (Наприклад: усі одесити — дотепники, все вироблене в Китаї — низької якості, Лондон — місто туманів і т. ін.). Для того, щоб стереотип активізувався, достатньо іноді простої згадки. У кожного з нас є стереотипи чоловіка, жінки, дитини, старої людини тощо.

Виокремлюють **4 основні риси стереотипів**:

- 1) Завжди простіші, ніж реальність.
- 2) Рідко бувають плодом нашого власного досвіду. Найчастіше ми набуваємо їх від тієї групи, до якої належимо, від ЗМІ.
- 3) Нерідко помилкові. Вони приписують конкретній людині риси, які притаманні їй лише тому, що та належить до певної групи.
- 4) Дуже живучі. Навіть якщо стереотип не відповідає дійсності, люди схильні стверджувати, що це виняток, який підтверджує правило.

Упередження — це негативний стереотип. Як негативна установка щодо певної соціальної групи, упередження містить негативні емоції, які породжують нетерпимість, несправедливість, грубість, аморальність та інші форми ворожої поведінки. Демонстрування або, навпаки, приховування упереджень багато в чому залежить від панівних норм у суспільстві, які своєю чергою можуть бути обумовлені політичними або ідеологічними реаліями. Так, наприклад, тоталітарні режими навіть спеціально культивують і заохочують упередження у формі класової, національної або расової ненависті. У СРСР і нацистській Німеччині кримінально переслідували і фізично знищували не тільки класові або національні групи, а й гомосексуалістів, деякі релігійні групи.

Виконайте в команді

1. Згадайте і розкажіть, що ви відчули, коли вперше побачили людину, яка відрзнялася від вас за певними ознаками (раса, нація, релігія, фізичні особливості тощо). **2. Скажіть**, що саме вас вразило, здивувало, чому ви звернули на це увагу. **3. Спробуйте** поглянути на ситуацію з іншого боку — опишіть, якими вас самих побачили ті люди.

16.2. Забобони

Кожному з нас відомі різні забобони: про чорного kota, про 13-те число, про те, що не можна нічого передавати через поріг та багато інших. Деякі з них знають у всьому світі, інші — в окремих колах людей, а деякі ми взагалі самі вигадуємо, наприклад про якусь деталь нашого гардеробу, у якій нам обов'язково пощастить. Забобон — це різновид марновірства, віра в якісь чарівні сили, які можуть нашкодити або допомогти. Проте цей термін уживають також і в соціологічній науці.

Забобон — це негативне або вороже ставлення до якоїсь групи людей, що ґрунтується на узагальненнях і неповній або викривленій інформації.

Забобони — це приблизно те саме, що й упередження, відмінність полягає в тому, що *упередження* — це вже наявні переконання, а *забобони* — *пізнавальні установки*, виходячи з яких людина розмірковує про певні об'єкти, оцінює їх. Упередження не передбачають відповідних дій людини щодо певного об'єкта, в той час як забобони не тільки передбачають, а і спрямовують ці дії. Забобони (як побутові, так і соціальні) виникають у разі браку реальних знань, унаслідок чого індивід некритично сприймає судження свого оточення. Вплинути на формування або закріплення забобону може і відповідний життєвий досвід індивіда, емоційно пережитий, але недостатньо критично осмислений.

16.3. Шляхи подолання стереотипів

Багатьом людям буває важко подолати стереотипи, позаяк вони схильні дивитися на них, як на точний опис світу. Однак навколишній світ доволі складний, різноманітний і постійно змінюється, тому його неможливо зафіксувати в якихось обмежених формулах. Для того щоб бути об'єктивним,

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

потрібно навчитися мислити гнучко, виходити за звичні рамки, набувати нового досвіду і формувати власну думку про те, що вас оточує і що для вас є справді важливим. Формуючи свою думку про соціальні групи або явища навколишнього світу, потрібно спиратися на здоровий глузд, логіку і факти. Пропонуємо способи, як позбутися негативного впливу стереотипів мислення:

- **Порівняння.** Порівняння передбачає аналіз ситуації, зіставлення її з іншими, знаходження відмінностей та суперечностей. Не треба поспішати мислити звичними категоріями, поміркувати над тим, що ви сприймаєте цієї миті та порівняти з тим, що вже відомо.
- **Відкритість сприймання.** Уміти сприймати явище у всій його повноті, дивитися на нього так, ніби бачите вперше, заново відкривати нові грані відомого й уважно вивчати все нове, що дарує навколишній світ.
- **Критичне мислення.** Треба вміти розмірковувати над деякими запитаннями: «Чи справді це правда?», «Чи не суперечить думка здоровому глуздові?», «Чи згоден я з тим, що звик чути і сприймати як істину?» та іншими подібними запитаннями, що викликають сумніви.
- **Розширення світогляду.** Позбутися стереотипів можна, постійно працюючи над собою, розвиваючись, навчаючись нового, розширюючи свій світогляд.

16.4. Дискримінація, її основні форми та прояви

Дискримінація (англ. *discrimination* — розрізнення, виділення, неоднакове ставлення) — це обумовлені упередженнями (негативними стереотипами), несправедливі дії щодо членів певних соціальних груп.

Якщо, наприклад, людина відмовляється потиснути руку представникові іншої раси, то це расова дискримінація. Якщо під час призначення на керівну посаду перевагу віддають лише жінкам або лише чоловікам, то це гендерна дискримінація. Якщо людину відмовляються брати на роботу тільки через те, що вона «занадто молода» або «занадто стара», то це вікова дискримінація. Однак дискримінація може виражатися і в жорстокіших формах, коли відбуваються вже т. зв. «злочини ненависті». У Радянському Союзі, наприклад, відбувалося вигнання й переселення цілих етнічних груп з місць їх постійного проживання, як-от: кримських татар, чеченців, інгушів, калмиків, балкарців та ін.

Дискримінація може здійснюватися в різних формах — від прихованого, замаскованого психологічного тиску до відвертого насильства й убивств.

Найпоширенішими формами дискримінації є такі:

- **Расизм.** Це складне соціально-психологічне явище: расові стереотипи, упередження, дискримінація. Зазвичай під расизмом розуміють дискримінаційні дії, які ображають людей лише на тій підставі, що вони є членами певної расової групи.
- **Етнічна дискримінація.** Це явище подібне до расизму. Якщо у випадку з расизмом людина зазнає дискримінації через колір шкіри, то етнічна дискримінація виражається в дискримінації людей через їхню національну належність.

§ 16. Упередження і толерантність

- **Ейджизм** (англ. *age* — *вік*). Вікова дискримінація ґрунтується на переконанні, що певні вікові категорії є гірші за інші. Від неї потерпають переважно старші люди, яким, наприклад, важче влаштуватися на роботу. Іноді вікова дискримінація є непомітною, але наявною в суспільстві. Спостерігаємо своєрідний парадокс: усі хочуть дожити до глибокої старості, але при цьому ніхто не хоче бути старим.

- **Сексизм** (англ. *sexist*, від лат. *sexus* — *стать*). Це упереджене ставлення та дискримінація групи людей через їхню стать або гендерну ідентичність. Виявляється в тому, що влада, більшість прав і можливостей зосереджуються в представників однієї статі порівняно з іншою.

16.5. Толерантність та інклюзія

Однією з найважливіших цінностей сучасного суспільства є толерантність (від лат. *tolerantia* — *терпіння*).

Толерантність — це здатність взаємодіяти з людьми іншої культури, іншого способу життя; без агресії сприймати думки, які відрізняються від власних, а також поважати особливості поведінки та способу життя інших.

У біології, звідки він і «прийшов», термін «толерантність» означає здатність організму переносити несприятливий вплив того або того чинника середовища. У цьому сенсі толерантність до ліків означає, що ліки не діють на організм. Такою може бути й суспільна толерантність — коли деякі етнічні, релігійні чи будь-які інші групи, що відрізняються одні від одних своєю культурою, хоча й живуть поруч, але практично не взаємодіють одні з одними. Це толерантність байдужості, негативна толерантність. Прикладом можна вважати співжиття чужовірців (евреїв, мусульман) у середньовічних містах. Але така толерантність існувала доти, поки не починалася якась суспільна нестабільність або поки вони не перетиналися в якійсь боротьбі за ресурси. Тоді подібна толерантність миттєво закінчувалася і зіткнення різнокультурних груп могло вилитися в жахливі та криваві сутички.

Інклюзія і толерантність

На основі принципів толерантності в сучасному суспільстві всім людям без винятку має бути надана можливість розвиватися фізично, розумово, морально, духовно, в умовах свободи та гідності. На жаль, сьогодні з 46 млн громадян України понад 3 млн становлять люди з особливими потребами, які не завжди мають необхідні умови для розвитку й повноцінного життя. Для того, щоб забезпечити для них можливість рівноправної участі в суспільному

житті, застосовують принцип інклюзії.

Інклюзія (англ. *inclusion* — *включення*) — процес збільшення ступеня участі всіх громадян у суспільному житті.

Основний принцип інклюзії полягає в тому, що всі діти мають навчатися разом, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, які існують між ними.

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

Дітей із особливостями розвитку не можна замикаати від суспільства, а здорові діти не повинні ховатися від реального життя з усіма його проблемами. Їм усім потрібно навчатися разом, щоб усвідомити значну схожість між ними, цінувати здібності та таланти кожного учня з порушеннями чи без них, навчитися приймати інших такими, якими вони є. Адже всі люди різні — не кращі й не гірші, а просто різні. Важливо цінувати кожен людину як особистість, поважати її думки, почуття, ідеї, вірування.

Поміркуйте разом

1. Чи варто толерувати насильство? 2. Де межі толерантності? Чи вона безмежна? 3. Що, на вашу думку, толерувати не можна, щоб уберегти суспільство від зла?

Обґрунтуйте свої міркування.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке стереотип, упередження, дискримінація, толерантність, інклюзія? ~ Як ви розумієте значення вислову «Однією з найважливіших цінностей сучасного суспільства є толерантність»? ~ Якими способами можна позбуватися стереотипів у мисленні ?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади забобонів та упереджень. – Наведіть приклади проявів різних форм дискримінації. – Порівняйте поняття «негативна толерантність» і «позитивна толерантність». Наведіть приклади.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте повідомлення про ксенофобію як один із видів дискримінації. Дослідіть суть і форми ксенофобії та нові виклики у сфері захисту прав людини, пов'язані із проявами ксенофобії. http://khpg.org/index.php?id=1212492770 https://helsinki.org.ua/2008/06/rasyzm-ta-ksenofobiya-v-ukrajini-novi-vyklyky-u-sferi-zahystu-prav-lyudyny/

§ 17. Конфлікти, їх подолання

*#конфліктраціональнийемоційний#деструктивнийстабілізуючий
#особистіснийгруповий#вирішенняврегулювання
#переговоримедіаціяарбітраж#консенсускомпромiс*

Люди рідко бувають задоволені тими, хто від їхнього імені починає ділові переговори, тому що посередники, намагаючись здобувати собі добру славу, майже завжди жертвують інтересами своїх друзів заради успіху самих переговорів.

*Франсуа де Ларошфуко,
французький письменник-мораліст XVII ст.*

17.1. Поняття конфлікту та його види

Конфлікт є внутрішньо притаманний суспільству. Оскільки кожне суспільство постійно змінюється, а зміни означають конфлікти нового зі старим, то конфлікти всеприсутні. Картина соціального світу становить «поле бою» багатьох

суспільних груп та осіб, які змагаються між собою, створюючи та руйнуючи різноманітні альянси. Як пожартував один соціолог, «якщо в тебе нема жодного конфлікту, перевір, чи є в тебе пульс». Суспільства різняться одне від одного не наявністю чи відсутністю конфліктів. У демократичному суспільстві переважають раціональні методи їх урегулювання, в недемократичному — силові.

Конфлікт (лат. *conflictus* — зіткнення, сутичка) — це зіткнення протилежних цілей, позицій та поглядів суб'єктів соціальної взаємодії.

Функції конфлікту

Перше, що спадає на думку при слові «конфлікт», це його негативна функція. Скажімо, страйки можуть зупинити роботу підприємств і організацій; подружні конфлікти можуть спричинити розпад сімей; національні та релігійні конфлікти порушують взаємини між народами; конфлікти між державами можуть спричинити війну, призвести до втрат, руйнувань, знищення довкілля. Однак конфлікт відіграє не тільки *деструктивну*, а й *стабілізаційну* роль: він робить чіткішими певні базові цінності суспільства, дозволяє різним суспільним групам краще пізнавати одне одного, і такий спосіб сприяє їх зближенню; конфлікт із зовнішнім ворогом допомагає підтримувати згуртованість суспільства загалом. Цінність конфліктів у тому, що вони запобігають «окостенінню» соціальної системи, відкривають шлях до інновацій.

Види конфліктів

Конфлікти типологізують за різними ознаками.

• За зонами суперечностей

– **Особистісний конфлікт.** Він відбувається всередині особистості, на рівні індивідуальної свідомості. Такий психологічний конфлікт може виявитися каталізатором для виникнення групової напруги, якщо індивід шукатиме причину свого внутрішнього конфлікту серед членів групи.

– **Міжособистісний конфлікт.** Виникає між двома або більше особами.

– **Груповий конфлікт.** Це найпоширеніший вид конфлікту, тому що індивіди, намагаючись вплинути на інших, зазвичай стараються привернути до себе прихильників, сформувати групу, яка допомагатиме в конфлікті.

– **Конфлікт належності.** Відбувається через подвійну належність і індивідів, наприклад, коли вони створюють групу всередині іншої, більшої групи або коли індивід входить одночасно у дві конкурентні групи, які переслідують одну мету.

– **Конфлікт із зовнішнім середовищем.** Індивіди, що утворюють групу, відчувають тиск ззовні (передусім у вигляді культурних, адміністративних і економічних норм та приписів). Часто вони вступають у конфлікт з інститутами, що підтримують ці норми та розпорядження.

• За внутрішнім змістом

Раціональні — це конфлікти, які належать до сфери розумного, ділового суперництва, перерозподілу ресурсів і вдосконалення управлінської чи соціальної структури. Повага до суперника, визнання за ним права на деяку частину істини — це характерні риси раціональних конфліктів. Обидві сторони прагнуть до поліпшення взаємин, норм, зразків поведінки, справедливого розподілу цінностей і приходять до угоди, компромісу.

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

Емоційні — це конфлікти, учасники яких діють на підставі особистої неприязні. З моменту появи емоційного конфлікту у свідомості його учасників формуються негативні стереотипи, які породжують неприязнь і навіть ненависть до супротивника. Розвиток емоційних конфліктів відбувається непередбачувано і здебільшого вони не керовані.

Варто зауважити, що часто під час раціональних конфліктів агресія його учасників може перенестися з причини конфлікту на особистості. Тоді причина конфлікту забувається, а раціональний конфлікт перетворюється на емоційний.

17.2. Стадії конфлікту

У соціальному конфлікті зазвичай виокремлюють **три стадії**: виникнення, розвиток, закінчення.

1. Виникнення конфлікту. Характеризується нагромадженням суперечностей у системі міжособистісних і групових інтересів та їх усвідомленням сторонами конфлікту. Цей етап називають *латентною* (лат. *latentis* — прихований, невидимий) стадією конфлікту.

2. Розвиток конфлікту. Це основна стадія конфлікту, яка передбачає наявність установки на боротьбу, психологічну готовність до неї. Починається з інциденту або приводу. Відбуваються дії, спрямовані на блокування досягнення цілей протилежної сторони і реалізацію власних прагнень. Результат протиборства залежить передусім від співвідношення сил учасників конфлікту. **Сила** — це здатність реалізувати свою волю всупереч протидії опонента. Вона має такі складники:

- Матеріальні чинники, головню технічні засоби, що їх застосовують як інструменти насильства.
- Інформаційна база, зокрема дані про опонента, експертні оцінки щодо перебігу конфлікту, прогноз стосовно його перебігу та результату протиборства.
- Соціальний статус учасників конфлікту, що виражається в суспільно-визнаних показниках (доходи, рівень влади, престиж).
- Різноманітні ресурси (гроші, територія, ліміт часу, кількість і впливовість прихильників).

Істотний вплив на розвиток конфлікту має соціальне середовище, яке може бути джерелом підтримки учасників, стримувальним або нейтральним чинником.

3. Закінчення конфлікту. Досягається в результаті вирішення або врегулювання. *Вирішення конфлікту* — це усунення причин, що породили його, вичерпання предмета протиборства. Може статися і спонтанно, без свідомих зусиль суб'єктів (наприклад, через втрату актуальності предмета суперечки, втому суперників, виснаження ресурсів та інших причин). *Урегулювання конфлікту* — це такий його результат, коли суперники досягають угоди стосовно предмета протиборства, але не вирішують суперечностей, які викликали конфлікт. Збереження предмета суперечки через деякий час може знову призвести до відновлення конфлікту.

17.3. Способи подолання конфліктів

Переговори і медіація

Переговори є розумним і ефективним способом виходу з конфлікту. Іноді для того, щоб почати переговорний процес, сторони конфлікту вдаються до тиску, прагнучи примусити супротивника до ведення переговорів і вироблення угоди. Так, наприклад, поштовхом до початку переговорів дуже часто стає відчутна поразка однієї зі сторін, внутрішня нестабільність, виснаження ресурсів. Часом робітники вдаються до страйків, аби примусити керівництво сісти за стіл переговорів.

У переговорному процесі найхарактернішими є дві лінії поведінки учасників.

1. Стратегія **конкурентної поведінки**, або **позиційного торгу**. Її суть полягає в жорсткому відстоюванні своєї позиції і тиску на супротивника для примушення його до поступок. Така поведінка часто призводить до зриву переговорів.

2. Стратегія **узгодженої поведінки** передбачає врахування інтересів суперника, готовність до взаємних поступок або до пошуків взаємоприйнятної нової рішення, згоду на посередництво третьої сторони у вирішенні суперечностей.

Коли сторони конфлікту самі не можуть дійти згоди, вдаються до допомоги третьої сторони, яка сприяла б їх примиренню, виступаючи посередником.

Медіація (англ. *mediation* — посередництво) — метод вирішення спорів із залученням посередника.

Посередники можуть брати участь у вирішенні найрізноманітніших конфліктів: міжособистісних, міжгрупових, виробничих, військових, міжнаціональних і т. ін. Щоб схилити сторони до укладення угоди, посередник повинен мати авторитет і володіти вміннями. Деколи посередник володіє силою і владою, щоб змусити обидві сторони погодитися з тією формою вирішення конфлікту, яку визначив сам посередник. Такий спосіб вирішення суперечностей називають **арбітражем**. Часто за таким сценарієм проходять переговори щодо припинення військових конфліктів, де арбітрами виступають міжнародні організації або сильні й авторитетні держави, які не беруть участі в конфлікті.

Вирішення конфліктів

Поміркуйте разом

Розкрийте значення слів та понять:
«медіана», «медіація», «мас-медіа», «медіатор»
Що у них спільного та відмінного?

Компроміс і консенсус

Компроміс (грец. *compromissum* — угода, згода) — це згода з кимось у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети.

Компроміс є важливим засобом запобігання соціально-політичним, етнічним, міжнародним зіткненням, пом'якшення конфронтації, подолання

Розділ III. Людина в соціокультурному просторі

внутрішньополітичних криз, уникнення розколу в суспільстві. Розрізняють компроміси *вимушені* і *добровільні*. Перші нав'язуються обставинами, що склалися. Добровільні компроміси укладають на підставі угод із певних питань, що відповідають інтересам сторін конфлікту. На основі таких компромісів створюються, наприклад, політичні коаліції.

Технологія компромісів складна, багато в чому унікальна. Основними способами узгодження інтересів і позицій сторін протистояння є консультації, діалог, дискусії, взаємні поступки. Мистецтво компромісу є показником тактичної гнучкості сторін конфлікту.

Поміркуйте разом

Поясніть, як ви розумієте вислів: «Компроміс — це не тоді, коли всі задоволені, а тоді, коли всі однаково незадоволені».

Згадайте ситуації, коли вам особисто доводилося чи вдавалося досягти компромісу. Чи завжди вас влаштовували його умови?

Консенсус (лат. *consensus* — згода, однаковість) — загальна згода в спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень щодо суттєвих питань у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін.

Практика консенсусу є значно поширенішою, ніж сам цей термін. Наприклад, у сім'ї чи в компанії друзів більшість рішень ухвалюють саме консенсусом, тобто з урахуванням інтересів усіх членів групи. Принципом вирішення спірних питань завдяки консенсусу є орієнтування на компроміс, а не на підпорядкування або знищення опонента.

Ступінь консенсусності суспільства є показником його демократичності. Авторитарні режими не звертаються до цього способу вирішення соціальних і політичних конфліктів.

Консенсус, проте, не означає безконфліктності суспільного розвитку. Щоб дійти консенсусу, сторони конфлікту визначають для себе базові цінності суспільства, йдуть на взаємні поступки заради їх збереження. Практика показує, що базовими основами консенсусу можуть бути насамперед національні та релігійні цінності, а також права і свободи особистості. До базових основ консенсусу віднедавна відносять і екологічні цінності.

Для завершення теми:

~ Що таке **конфлікт**?

~ Як ви розумієте значення вислову **«Конфлікти дають вихід соціальній напруженості, енергії діяльності та сприяють позитивному розвитку суспільства»**?

~ Які основні **стадії конфлікту**? Які є **види конфліктів**?

– Наведіть приклади **деструктивної** і **стабілізаційної** ролі конфлікту.

– Порівняйте поняття **«консенсус»** та **«компроміс»**, **«переговори»** та **«медіація»**.

➤ Складіть розгалужену схему **«Способи подолання конфліктів»**

➤ Змодельуйте **розе'язання конфліктів** у вашому класі, школі.

§ 18. Демократія в сучасному світі

#демократіявладанародусуверенітет
#демократичніцінності#інститутидемократії
#конституція#принципрозподілувлади

Демократія — врядування «іменем народу, силами народу і для народу.

Авраам Лінкольн, 16-й президент США

18.1. Виникнення і суть демократії

Термін «демократія» вперше почали використовувати у V ст. до н. е. для позначення тодішньої політичної системи, що існувала в деяких грецьких містах-державках. Відтоді ідея народовладдя розвивалася, збагачувалася традиціями середньовічних міст-держав, досвідом розвитку представницьких органів влади в новий час і нині викликає зацікавлення у вчених, політиків, громадян. Нині **демократія** разом із **правами людини** та **верховенством права** становлять триаду цінностей правової системи Ради Європи.

Демократія (грец. *δημοκρατία* «влада народу» від *δήμος* «народ» та *κράτος* «влада») — модель державно-політичного режиму, за якого єдиним джерелом влади в державі є народ, який здійснює її як безпосередньо, так і через обраних представників, і за якого існують рівні можливості здійснення прав і свобод кожного члена суспільства.

У світі не існувало і нема ідеальної демократії, яка могла б слугувати прикладом і зразком для сприймання. Та й демократичний режим урядування є нині реальністю лише для деяких країн світу, а для решти — радше орієнтиром. Демократія покликана забезпечувати рівноправну участь людей в управлінні та ухваленні рішень, соціальну рівновагу, згоду різних соціальних груп і сил.

Поміркуйте разом

Які переваги та недоліки ухвалення рішень на основі згоди порівняно з використанням принципу більшості?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

http://uk.wikipedia.org/wiki/Знаходження_консенсусу

<http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fb/mmm/2010/10-136/page11.html>

Через громадянську сферу цінності демократії впроваджують у щоденне життя, наприклад, розв'язуючи на місцевому рівні проблеми, які безпосередньо стосуються громадян: поліпшення освіти, дозвілля, постачання і обслуговування, умов праці і житла, безпеки довкілля тощо. Громадянська сфера і державна мають перебувати у партнерських взаєминах, щоб державні органи могли доповнювати вимоги суспільства можливостями влади.

Важливими умовами ефективності демократії є: а) посилення правових основ у взаєминах держави і громадян; б) високий рівень соціально-економічного розвитку суспільства; в) функціональний розподіл влади, так щоби ніхто не зміг узурпувати її, адже влада завжди тяжіє до абсолюту; г) ефективна судова система тощо.

18.2. Цінності демократії. Демократичні інститути

Демократичні цінності — це ідеї, за реалізації яких опрідметнюється значущість демократії, її привабливість для більшості людей.

Основні демократичні цінності	
Свобода і рівність	За класичним визначенням — це право робити все те і займатися всім тим, що не шкодить іншому. Мінімально потрібне обмеження свободи людини визначається потребою захисту свободи іншої людини. Свобода без рівності існувати не може. Рівність усіх людей передбачає наявність у них однакових прав, незалежно від статі, раси, кольору шкіри та інших особливостей
Людська гідність	Усвідомлення особою власної значущості, унікальності, самобутності, що породжує певний громадянський обов'язок, почуття патріотизму тощо
Права людини	Сукупність благ, можливостей і умов життя, необхідних для нормального розвитку і життя кожної людини, забезпечення яких покладено на державу
Громадянство і громадянська активність	Передбачає не тільки політико-правовий взаємозв'язок людини і держави, їхні взаємні права й обов'язки, а й активний характер життєдіяльності людини, усвідомлення власних інтересів з урахуванням інтересів усього суспільства, намагання не залишатись осторонь важливих подій, що впливають на її життя і визначають її майбутнє
Свобода слова і свобода асоціації	Бажання і змога відверто й відкрито обговорювати та вирішувати спільні проблеми, об'єднуватися. Важливо підкреслити, що за демократії більшість поважає права і думки меншості. За меншістю зберігається право висувати власні ініціативи, відстоювати свої інтереси, пропонувати альтернативні думки, критикувати тощо
Солідарність	Єдність і цілеспрямоване об'єднання людей довкола основних, визначених ними ж, цілей і цінностей. Ідея солідарності ґрунтується на допомозі сильніших слабшим, на взаємній підтримці одне одного
Компетентність та відповідальність громадян	Обізнаність громадян про свої права, механізми і процедури їх захисту, можливості впливати та брати участь у здійсненні управління загальносуспільними справами, а також усвідомлення обов'язку повною мірою відповідати за ухвалені рішення і вчинені дії
Суверенітет народу	Повновладдя народу, наявність механізмів, засобів і шляхів реальної участі громадян в управлінні державою, зокрема загальне виборче право, виборність (безпосередньо або опосередковано) органів державної влади та ін.
Приватність	Визнання спроможності людини самостійно керувати власним життям, невтручання в особисте і сімейне життя, захист від свавільного управлінського втручання державних органів та будь-яких інших сторонніх осіб
Законність і порядок	Жодна людина, чи то державний службовець, чи президент, не може бути вище за закон. Він однаковий для тих, хто управляє, і тих, ким управляють, усі рівні перед законом. Ніхто не може бути покараний інакше, як у визначеному законом порядку і тільки за його порушення.

Забезпечення втілення і реалізації демократичних цінностей відбувається через демократичні процедури: вибори, голосування, референдуми, опонування та змагальність, делегування повноважень, вивчення громадської думки, плюралізм (багатоманітність). Народ, як носій суверенітету і єдине джерело влади, в

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

демократичній державі здійснює владу як безпосередньо, так і через обраних представників. Тож виокремлюють дві основні *форми демократії* — *безпосередня (пряма) та представницька (опосередкована)*, кожна з яких має свої інститути.

Інститути безпосередньої (прямої) демократії забезпечують пряме волевиявлення, тобто це особиста участь або участь у складі об'єднання громадян в управлінні справами суспільства і держави. До них належать:

- ~ **референдум** — спосіб ухвалення громадянами через безпосереднє голосування законів або інших рішень із важливих питань загальнодержавного значення;
- ~ **вибори** — спосіб формування народом органів державної влади та місцевого самоврядування або інших інститутів;
- ~ **загальні зібрання громадян** — збори, на які скликають за місцем проживання громадян (села, селища, мікрорайону, житлового комплексу, вулиці, кварталу, будинку та іншого територіального утворення) для обговорення найважливіших питань місцевого життя;
- ~ **народні законодавчі ініціативи** — внесення до парламенту офіційної пропозиції про ухвалення законопроекту, зміну або скасування нормативно-правового акту, якщо таку пропозицію підтримала певна кількість підписів виборців.

Інститути представницької демократії уможливають здійснення народом свого волевиявлення через обраних ним представників — депутатів чи інших виборних осіб. Обрані народом особи є повноважними представниками населення, від імені та за дорученням якого вони ухвалюють рішення, обов'язкові для виконання на всій території держави. В Україні представницьким органом, уповноваженим приймати загальнообов'язкові в межах усєї держави рішення (закони), є Верховна Рада України. Громадяни держави можуть створювати й одноособові органи, уповноважені виступати від імені держави, наприклад Президент України. Населення певної адміністративно-територіальної одиниці через вибори формує також органи місцевого самоврядування (місцеві ради), які ухвалюють рішення, що є обов'язковими на відповідній території країни і стосуються питань, які належать до компетенції такого органу.

Практичне завдання

Прочитайте витяг із Конституції України про інститути прямої демократії в Україні і дайте відповіді на запитання:

1. Хто не має права голосу на виборах і референдумах? 2. Яким чином народ може ініціювати проведення Всеукраїнського референдуму? 3. Які питання вирішують виключно Всеукраїнським референдумом? 4. Щодо яких питань референдум не допускається?

Мовою оригіналу

Конституція України,

№ 254к/96-вр, прийнята 28 червня 1996 року, редакція від 30.09.2016

Стаття 70. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років.

Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Стаття 72. Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Стаття 73. Виключно Всеукраїнським референдумом вирішують питання про зміну території України.

Стаття 74. Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

18.3. Конституція та її призначення

Центральною в системі законодавства будь-якої держави є конституція, яка є юридичною основою для правотворчої та правозастосовної діяльності органів державної влади. Конституція містить ті правові норми, за якими здійснюється управління державою та суспільством і які мають найвищу юридичну силу.

Конституція — це особливий правовий акт (або кілька правових актів чи інших джерел), який містить правові норми, що визначають державний лад, принципи і порядок утворення та функціонування органів державної влади, їх повноваження і взаємодію, права й обов'язки держави, суспільства та громадян.

Однією із суттєвих ознак конституції, яка відрізняє її від інших нормативно-правових актів, є її політичний та ідеологічний характер. Конституції сучасних демократичних держав, до прикладу, декларують такі важливі цінності, як права і свободи людини, приватну власність, демократичні інститути, організацію їхньої співпраці, місцеве самоврядування тощо.

Додаткова інформація

Залежно від критеріїв конституції класифікують:

1) **за формою:** кодифіковані й некодифіковані (кодифіковані мають вигляд єдиного цілісного документу; некодифіковані можуть бути писаними, але складатися із кількох документів, або неписаними, якщо це кілька джерел, причому серед них є й неписані, наприклад правові звичаї);

2) **за способом ухвалення:** даровані або октroyовані (утверджені одноособовим актом, наприклад, монарха), договірні (ухвалені укладенням договору, наприклад, між суб'єктами федерації) і народні (ухвалені парламентом, референдумом чи конституційною асамблеєю (зібранням));

3) **за порядком внесення змін і доповнень:** гнучкі (внесення змін і доповнень до конституції проводять у порядку, встановленому для будь-якого звичайного закону) та жорсткі (внесення змін і доповнень має особливий порядок порівняно зі звичайними законами);

4) **за часом:** постійні (ухвалені на невизначений строк) і тимчасові (ухвалені на визначений строк чи до настання конкретної події).

18.4. Законодавча, виконавча та судова влада в демократичних країнах

Неодмінною умовою демократії та основним принципом правової держави є чіткий розподіл функціональних повноважень держави між певними спеціалізованими системами її органів.

Розподіл державної влади — принцип, за яким державна влада повинна бути поділена на три незалежні одна від одної гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

Законодавчу, виконавчу та судову владу здійснюють окремі державні органи, наділені відповідними повноваженнями в конкретній сфері, що утворюють самостійну систему — апарат держави.

Головне в системі розподілу влади є створення механізмів для запобігання *узурпації влади* (незаконного захоплення влади збройним шляхом або в результаті змови певним посадовцем чи групою посадовців, перевищення повноважень або привласнення собі чужих прав), що є своєрідним застереженням від авторитаризму і тоталітаризму. У Конституції України передбачено систему «стримувань і противаг», яка реалізується через політико-правові засоби втручання однієї гілки влади у сферу компетенції іншої, незважаючи на загалом незалежний статус гілок державної влади.

Система розподілу державної влади в Україні			
Гілка влади	Орган, що її здійснює	Призначення	Основні функції:
Законодавча влада	Парламент — Верховна Рада України	Формулює стандарти прав та правові норми життя держави і суспільства	1) приймати загальнообов'язкові закони; 2) затверджувати державний бюджет; 3) здійснювати парламентський контроль за виконанням Конституції та законів; 4) визначати основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики; 5) обирати, призначати або затверджувати високопосадовців.
Виконавча влада	Уряд (Кабінет Міністрів України) та система інших центральних і місцевих виконавчих органів	Забезпечує виконання Конституції та законів і створює умови для їх реалізації	1) забезпечити здійснення внутрішньої та зовнішньої політики; 2) управляти об'єктами державної власності; 3) видавати підзаконні акти (постанови, розпорядження) для регулювання суспільних відносин на підставі Конституції і законів.
Судова влада	Система судів конституційної та загальної юрисдикції	Здійснює правосуддя і забезпечує права та свободи людини і громадянина	1) втілювати реальне верховенство права і панування закону в суспільному житті; 2) вирішувати цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення від імені держави; 3) гарантувати права і свободи фізичних та юридичних осіб; 4) зміцнювати законність і правопорядок.

§ 19. Вибори як атрибут демократії

Для завершення теми:

	~ Що таке демократія, конституція ? ~ Як ви розумієте значення вислову: « Народ України – носій суверенітету і єдине джерело державної влади в Україні » ? ~ Які основні принципи розподілу державної влади на три гілки ?
	– Наведіть приклади інститутів безпосередньої демократії в Україні. – Порівняйте поняття: « безпосередня демократія » і « представницька демократія ».
	➤ Підготуйте повідомлення про тріаду цінностей правової системи Ради Європи : демократію, права людини та верховенство права.

§ 19. Вибори як атрибут демократії

*#пряма демократія вибори #виборче право
#мажоритарна пропорційна змішана виборча система
#принципи виборчого права #етапи виборчого процесу*

***Краще регулярно ходити на вибори, ніж одного разу
опинитися на барикадах.
Едуард Севрус, письменник***

19.1. Поняття і принципи виборчого права

Неодмінна ознака демократичної держави — це участь у політиці представників народу як єдиного джерела влади. Тільки народ може довірити обраним особам здійснювати владу, адже вирішувати безліч питань, які виникають у складному житті суспільства, через пряму участь кожного громадянина просто неможливо. Тому передбачено, що народ може реалізувати владу через обраних представників, які керуватимуть державою від імені народу.

Вибори — це форма народного волевиявлення; інститут безпосередньої (прямої) демократії, що забезпечує формування народом представницьких органів влади.

Вибори — інститут демократії, паростки якого знаходимо ще в первісному суспільстві, де на загальних зборах обирали старійшин громади. У Стародавніх Греції та Римі громадяни голосували піднесеними руками або кидали у великий жбан чорні й білі боби. На Запорізькій Січі всі козаки брали участь у загальній січовій раді, що вирішувала найважливіші справи, козаки кидали шапки на купи — «за» і «проти». Згодом так само рада почала обирати гетьмана і військову старшину — осавулів, суддів, писаря. Пізніше процедура виборів удосконалювалась і сформувалися певні вимоги та правила, виконання яких має забезпечувати об'єктивне волевиявлення виборців. Сукупність найважливіших із цих вимог і правил, які закріплюються у конституціях і законодавстві, називають **виборчим правом**.

Виборче право (в об'єктивному, широкому розумінні) — це система правових норм, які регулюють усі, пов'язані з виборами, суспільні відносини.

Виборче право (у суб'єктивному, вузькому розумінні) — це можливість

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

кожного громадянина брати участь у виборах, що включає змогу обирати (**активне виборче право**) та можливість бути обраним (**пасивне виборче право**).

За територіальною ознакою вибори поділяють на **загальнонаціональні** (загальнодержавні, які відбуваються на території всієї країни, наприклад вибори до Верховної Ради України, вибори Президента України) та **місцеві** (вибори до представницьких органів місцевого самоврядування).

За часом проведення вибори поділяють на:

- 1) **чергові** — проводять у визначений період, коли закінчується строк повноважень, передбачений Конституцією і законами для функціонування певного виду виборного органу або посади;
- 2) **позачергові**, або **дострокові**, — проводять у разі дострокового припинення повноважень виборного органу;
- 3) **повторні** — проводять у випадках, коли вибори визнані недійсними або такими, що не відбулися;
- 4) **проміжні** — проводять у разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного в одномандатному окрузі.

Принципами виборчого права є засади, за якими здійснюються вибори і відповідно до змісту яких вибори можна вважати справжнім волевиявленням народу.

Основні засади виборчого права в Україні:	
вибори є вільними	недопустимий будь-який тиск на виборців з метою примусити їх голосувати інакше, ніж відповідно до їхніх переконань, на угоду іншим особам чи структурам. Забороняється застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця
добровільність участі у виборах	брати участь у виборах є правом громадян України, а не обов'язком, тому вони самостійно вирішують це. У деяких країнах – це обов'язок і за ухилення від участі передбачена відповідальність аж до позбавлення волі
пряме виборче право	голосують за кандидатів особисто виборці, без будь-яких посередників та проміжних ланок
рівність виборчих прав	усі громадяни беруть участь у виборах на рівних засадах, кожен виборець має лише один голос
уезагальність виборів	активне виборче право мають усі повнолітні дієздатні громадяни; пасивне виборче право мають усі, хто відповідає встановленим законодавством вимогам (досяг відповідного віку, проживає в державі відповідний строк та ін.). Забороняються будь-які обмеження виборчих прав громадян залежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних переконань, роду і характеру занять тощо
таємність голосування	будь-який контроль за волевиявленням виборців не допускається. Це забезпечується особистим голосуванням виборця в спеціально обладнаних ізольованих кабінах або кімнатах, де заборонене встановлення відеокамер. Під час заповнення бюлетеня заборонена присутність будь-кого, крім того громадянина, який голосує

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України. Позачергові вибори до Верховної Ради України призначає Президент України, вони відбуваються в період шістдесяті днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України. Президента України обирають громадяни України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Чергові вибори Президента України проводять в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводять у період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Додаткова інформація

Про право голосу

Нині в більшості країн світу жінки мають право голосу. Нова Зеландія, кажуть, є першою країною у світі, у якій ввели загальне виборче право у 1893 році, хоча тут жінкам надали право балотуватися до парламенту лише в 1919 році. Багато країн спочатку надали жінкам право голосувати і лише через кілька років дозволили їм балотуватися на виборні посади.

Навіть тепер у розвинених демократичних державах існують верстви суспільства, які зазвичай включають у себе іммігрантів, робочих мігрантів, ув'язнених і дітей, яким не надається право голосу, хоча багатьом із них доводиться сплачувати податки і всі зобов'язані підпорядковуватися законам держави, у якій вони живуть.

<https://www.coe.int/uk/web/compass/democracy>

Поміркуйте разом

Чи можна за відповідних умов відсторонити певні соціальні групи (спільноти, прошарки населення) від участі в демократичних процедурах?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<http://litopys.org.ua/mill/mill12.htm>

<http://www.public-advocate.org/ru/arkhiv-proektiv/materiali-proektu/183-viborchi-prava-zasudzhenikh.html>

19.2. Види виборчих систем та етапи виборчого процесу

Виборча система — це порядок формування складу представницьких органів держави, зокрема спосіб розподілу місць у парламенті відповідно до наслідків голосування.

Розрізняють три різновиди виборчої системи:

1. Мажоритарна — це система виборів, за якої обраним у виборчому окрузі вважається кандидат, який отримав більшість голосів виборців. У мажоритарній системі є три різновиди. Якщо кандидат має одержати більше половини голосів тих, хто взяв участь у голосуванні, то йдеться про *мажоритарну систему абсолютної більшості*. У разі, коли жоден кандидат не одержав більше, ніж половину голосів, проводять другий тур виборів, у якому беруть участь лише два кандидати — тоді для перемоги потрібно набрати просту більшість голосів.

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

Якщо обраним вважається кандидат, за якого проголосувало більше виборців, ніж за інших кандидатів (тобто не обов'язково набирати більше половини від усієї кількості голосів), то така система називається *мажоритарною системою відносної більшості*. У цьому разі голосування відбувається в один тур.

Якщо законодавчо встановлено, що кандидат має набрати визначену більшість голосів, яка перевищує половину, наприклад $2/3$ або $3/4$, то це *мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості*. Її застосовують в поодиноких випадках.

2. Пропорційна — система виборів, за якою розподіл місць у парламенті між партіями відбувається пропорційно тій кількості голосів, яку вони отримали під час голосування. При цьому виборчі списки партій можуть бути *жорсткими* (депутатами стає така кількість кандидатів за порядком від першого, скільки голосів набрала відповідна партія) та *напівжорсткими* (виборці голосують не лише за партію, а й за конкретного представника цієї партії, а депутатом стане той, хто очолює виборчий список, і ті кандидати, які набрали більшу кількість голосів).

3. Змішана (мажоритарно-пропорційна) — система виборів, яка поєднує в собі елементи двох згаданих уже систем. Тобто якщо кількісний склад Верховної Ради України становить 450 депутатів, то 225 депутатів обирають за пропорційною системою в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, а ще 225 депутатів обирають за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах.

У багатьох країнах із пропорційною або змішаною виборчою системою використовують прохідний бар'єр (виборчий поріг). Він визначає найменшу частку голосів, яку має набрати політична партія, щоб пройти до парламенту. Уперше запроваджений у Німеччині в 1963 р. На сучасному етапі він коливається від 8 % у Ліхтенштейні до 0.67% — у Нідерландах. В Україні такий виборчий поріг становить 5% голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Поміркуйте разом

В Україні за час її незалежності для формування Верховної Ради України випробовували різні види виборчих систем. Зокрема, у 1994 році вибори відбулися за мажоритарною системою, у 2006 році — за пропорційною, у 2014 році — за змішаною. Поміркуйте, які переваги й недоліки є в кожній із виборчих систем, яка виборча система була б оптимальною для України.

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланням:

<http://www.pravda.com.ua/columns/2014/08/21/7035437/>

<http://social-science.com.ua/article/73>

Суб'єктами виборчого процесу є:

- 1) виборець;
- 2) Центральна виборча комісія (ЦВК), а також окружні та дільничні виборчі комісії;
- 3) партія, що висунула кандидата (-тів) у депутати чи кандидата на пост Президента України;

4) кандидат у депутати, кандидат на пост Президента України, зареєстрований у порядку, встановленому законом;

5) офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидата (-тів), від громадської організації.

Стадії (етапи) виборчого процесу не є раз і назавжди сталими для різних видів виборів. На їх кількість, зміст, правові форми, терміни впливають багато чинників, але чи не найголовнішим є різновид виборчої системи, від якої залежить порядок розподілу депутатських мандатів і механізм голосування.

Для прикладу розглянемо **виборчий процес формування складу Верховної Ради України**. Так, вибори народних депутатів України проводять у загальнодержавному окрузі, який включає в себе всю територію України і закордонний виборчий округ, та у 225-ти одномандатних округах, що їх утворює ЦВК та які існують на постійній основі. ЦВК не пізніше як за 175 днів до дня голосування оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті перелік одномандатних округів із зазначенням їх номерів, меж.

Початок виборчого процесу чергових виборів оголошує ЦВК в строки, установлені законом. Зокрема, виборчий процес *чергових* виборів депутатів розпочинається за 90 днів до дня голосування. Виборчий процес *позачергових* виборів депутатів починається за 60 днів до дня голосування з дня, наступного після дня опублікування Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Виборчий процес, відповідно до законодавства, має такі **етапи**:

1) *висування кандидатів у депутати* (розпочинається за 90 і закінчується за 79 днів до дня голосування і може реалізовуватися як виборцями через партії, так і шляхом самовисування);

2) *утворення окружних* (не пізніше як за 62 дні до дня голосування) *і дільничних* (не пізніше як за 31 день до дня голосування) *виборчих комісій*, які є спеціальними колегіальними органами, уповноваженими організувати підготовку та проведення виборів депутатів;

3) *реєстрація кандидатів у депутати* (подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати закінчується за сімдесят п'ять днів до дня голосування);

4) *проведення передвиборної агітації*;

5) *утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі* (утворюються окружними виборчими комісіями не пізніше як за 45 днів до дня голосування у стаціонарних лікувальних закладах, в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, на суднах, які перебувають у день голосування у плаванні під Державним прапором України, на полярних станціях України та в інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування);

6) *складання списків виборців, їх перевірка та уточнення* (у період не пізніше як від 20-го до 5-го дня до голосування);

7) *голосування* (кульмінаційний етап виборів, що проводиться з 8-ї до 20-ї години без перерв у спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, у

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

яких є місця видачі виборчих бюлетенів, кабінки для таємного голосування і виборчі скриньки. Голосування здійснюється за допомогою виборчих бюлетенів, форму, колір і текст яких затверджує ЦВК не пізніш як за 53 дні до дня голосування);

8) *підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування* (відбувається відкрито і прозоро виключно членами дільничної виборчої комісії одразу після завершення голосування. Про результати підрахунку голосів складають протокол, який невідкладно разом з іншими виборчими документами і матеріалами доставляють до окружної виборчої комісії. Окружні виборчі комісії підсумовують результати голосування у загальнодержавному окрузі та одномандатних округах і надсилають оформлені протоколи та всі виборчі документи до ЦВК);

9) *встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення* (ЦВК приймає та розглядає протоколи окружних виборчих комісій про підсумки голосування і не пізніш як на 15-ий день з дня голосування встановлює результати виборів депутатів у загальнодержавному окрузі та в одномандатних округах; не пізніш як на 5-ий день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює список обраних депутатів у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр»);

10) *припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.*

Виборчий процес завершується через 15 днів після дня офіційного оприлюднення ЦВК результатів виборів депутатів. Виборчий процес може мати також такі етапи: 1) повторне голосування; 2) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків повторного голосування. Докладніше про хід виборчого процесу можна дізнатися на сайті Центральної виборчої комісії: <http://www.cvk.gov.ua/>

Проведення **виборів Президента України** регламентується Законом України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV і має такі етапи:

- 1) висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України;
- 2) утворення окружних і дільничних виборчих комісій;
- 3) проведення передвиборної агітації;
- 4) створення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 5) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 6) голосування в день виборів Президента України;
- 7) підрахунок голосів виборців, установа підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення;
- 8) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

Додаткова інформація

Передвиборна агітація та абсентеїзм

Передвиборна агітація — це здійснення будь-якої діяльності для спонукання виборців голосувати чи не голосувати за певного кандидата в депутати або

§ 20. Політичні партії та громадські організації

партію — суб'єкта виборчого процесу. Передвиборна агітація може здійснюватися в будь-яких формах, що не суперечать Конституції та законам України. Принципами передвиборної агітації є: свобода агітації; створення юридично рівних можливостей усім кандидатам на виборах; неупереджене ставлення з боку держави, її органів, посадових осіб тощо до всіх кандидатів; контроль за використанням фінансово-матеріальних засобів на виборах.

Абсентеїзм (від лат. *absentia* — відсутність) — байдуже ставлення людей до своїх громадянських прав, що виявляється через свідоме ухилення від участі у виборах, зборах тощо.

http://pidruchniki.com/14940511/politologiya/absenteyizm_yogo_prichini

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке вибори, виборче право, виборча система, виборчий процес? ~ Як ви розумієте принципи виборчого права? ~ Які основні етапи виборчих процесів в Україні?
	<ul style="list-style-type: none"> – Назвіть законодавчі акти, що встановлюють основні засади, організацію і порядок проведення виборів в Україні. – Порівняйте поняття «мажоритарна виборча система» і «пропорційна виборча система».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Складіть на підставі Статей 80 – 86 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стислу пам'ятку для виборця «Як голосувати у день виборів», установлюючи послідовність його дій на виборчій дільниці.

§ 20. Політичні партії та громадські організації

#демократіягромадськіоб'єднання

#політичніпартії#громадськіорганізації

Найбільшою небезпекою для свободи є пасивність народу.

Луї Брендайс, юрист, суддя Верховного Суду США

20.1. Роль політичних партій у розвитку демократії

Впливати на діяльність органів державної влади, економіку, суспільні процеси, міждержавні відносини громадяни можуть, об'єднуючись у певні формування — громадські об'єднання, зокрема й політичні партії.

Виникнення політичних партій пов'язане з розвитком виборчого права. Дедалі більша кількість потенційних прибічників тих чи тих ідеологій потребувала організації, інакше виникла б небезпека хаосу у вільній політичній конкуренції. Таким чином, з'явилася потреба організаційного оформлення зв'язків між офіційними особами чи кандидатами на політичні посади і тими групами громадян, які їх підтримують, для сприяння цим особам у здобутті та збереженні влади. Так, упродовж ХІХ — на початку ХХ ст. виникають політичні партії як союзи одностайців, які об'єднують громадян в організовані структури, призначені забезпечити громадську підтримку кандидатів на політичні посади.

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

Політична партія — це організація, спільнота, яка об'єднує громадян однакових політичних поглядів, зафіксованих, зазвичай, у програмних документах.

Отже, партії є відносно стійкими політичними організаціями, які виникають через об'єднання громадян: а) навколо програмних, ідеологічно забарвлених цілей; б) навколо харизматичних, амбітних політичних лідерів.

Жодна сучасна демократія не може обійтися без політичних партій, які, конкуруючи, гарантують представництво інтересів практично всіх верств суспільства у політичному процесі. Без партій демократія недієздатна, адже вони є інструментом цивілізованого й демократичного формування органів державної влади. Партії є посередниками, через яких кожен громадянин може брати участь у політичному житті та громадському виборі.

20.2. Правовий статус політичних партій в Україні

Правовий статус політичних партій визначається:

- *Конституцією України*, що закріплює право громадян України на свободу об'єднання в політичні партії й відповідні обмеження реалізації цього права (статті 36-37);
- *Законами України*: «Про політичні партії в Україні», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України», «Про місцеві вибори» тощо;
- *статутом*, який ухвалюється на Установчому з'їзді політичної партії та закріплює її назву, внутрішню структуру і повноваження її органів, місцевих організацій та осередків, порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній та ін.

Політичні партії в Україні створюються і діють тільки зі всеукраїнським статусом і лише після їх реєстрації. Органам державної влади та місцевого самоврядування, їхнім посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм переваги та привілеї.

Практичне завдання

Прочитайте статті 2, 5, 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» №2365-III прийнятого 5 квітня 2001 р., який знайдете за посиланням, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> і дайте відповіді на запитання:

1. У яких випадках діяльність політичних партій заборонена? 2. Хто може заборонити діяльність політичної партії? 3. Чим визначається порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній? 4. Членом скількох політичних партій одночасно може бути громадянин України? 5. Чому, на вашу думку, законодавство обмежує право суддів, прокурорів та інших визначених посадовців і службовців бути членом політичних партій?

Політичні партії мають **право**:

1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України;

2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

§ 20. Політичні партії та громадські організації

3) використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України;

4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки;

5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, надавати допомогу у їх створенні.

Поміркуйте разом

Політична партія «Іжак» створила молодіжне крило в технічному коледжі, де навчається голова цього структурного утворення, щоб долучити молодь до участі у політичному житті міста.

Чи відповідає законодавству діяльність такого молодіжного крила?

Політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, а зокрема:

- можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя;
- брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні та недержавні засоби масової інформації в порядку, установленому законом.
- вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

20.3. Діяльність політичних партій

Діяльність політичних партій полягає у здійсненні таких **функцій**:

- ~ узгодження, узагальнення та представництво інтересів,
- ~ комунікативна функція,
- ~ розробка політики та здійснення політичного курсу,
- ~ формування і підбір політичної еліти;
- ~ соціальна інтеграція тощо.

Політичні партії виражають інтереси соціальних класів та інших груп, трансформуючи велику кількість різноманітних потреб та вимог у конкретні пропозиції. Саме політичні партії забезпечують потрібний зв'язок між політичним керівництвом та практично всіма іншими громадянами, тобто фактично виконують роль каналу вираження і формування ідей, цілей, завдань.

Правлячі партії та їхні лідери вирішують подвійне завдання щодо встановлення, упорядкування та забезпечення виконання спільних для всього суспільства цілей і національних інтересів держави. Вони задають напрямок та беруть або прагнуть брати участь у здійсненні державної політики. Партії слугують головним механізмом у комплектуванні та поповненні еліт, через який

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

кандидатів на політичні посади готують і відбирають на всіх рівнях партійної піраміди та через який обирають державне політичне керівництво.

Під впливом партій відбуваються зрушення в структурі державних органів: утворюються парламентські фракції, встановлюється той чи той порядок формування уряду і заміщення державних посад; відбуваються законотворчий та правотворчий процеси.

Додаткова інформація

Види політичних партій:

- 1) за ідеологією: *комуністичні, соціалістичні, ліберальні, націоналістичні* тощо;
- 2) за ідейно-політичною орієнтацією: *ліві, праві, центристські*;
- 3) за членством щодо ступеня його відкритості: *кадрові* (жорсткі вимоги щодо членства) та *масові* (відкриті для всіх, хто бажає приєднатися);
- 4) за ставленням до наявної суспільно-економічної та політичної системи: *прогресивні, консервативні, реакційні*;
- 5) за характером політичних дій: *помірковані, радикальні, екстремістські*;
- 6) за участю в системі державної влади: *правлячі та опозиційні*.

В Україні станом на 01 січня 2018 року, за даними Міністерства юстиції України, діє **353** політичні партії, що зареєстровані у встановленому законом порядку.

<https://minjust.gov.ua/m/4561>

20.4. Громадські організації: правовий статус, діяльність та вплив на демократію

Для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів, люди можуть об'єднуватися в **громадські організації**. Якщо до них приєднуються ще й юридичні особи приватного права, то таке громадське об'єднання відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року називатиметься **громадською спілкою**. Особливості утворення, реєстрації, діяльності та припинення деяких громадських організацій в Україні визначаються спеціальними законами: «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» та ін.

Громадські організації діють із місцевим, всеукраїнським або міжнародним статусом. Громадська організація може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу, але обов'язково підлягає державній реєстрації впродовж 60 днів від дня проведення установчих зборів. Прикметними рисами громадських організацій є їх добровільний, недержавний і неприбутковий характер. Засновниками громадської організації (крім молодіжної та дитячої) можуть бути повнолітні громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, а членами (учасниками) — особи, які досягли 14 років.

Мовою оригіналу

Закон України «Про громадські об'єднання»,
№ 4572-VI, прийнятий 22 березня 2012 року, редакція від 19.07.2017

Стаття 21. Права громадських об'єднань

1. Для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право:

- 1) вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);
- 2) звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;
- 3) одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації;
- 4) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя /.../.

На відміну від політичних партій, які змагаються за державну владу, за право формувати державну політику і здійснювати державну владу, громадські організації більш наближені до базових потреб населення, адже громадяни об'єднуються в їхніх лавах для реалізації і захисту своїх законних соціальних, економічних, професійних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів.

Додаткова інформація

Види громадських організацій:

- 1) за складом: *професійні, жіночі, молодіжні, етнічні* тощо;
- 2) за масштабом діяльності: *місцеві* (поширюються на відповідні адміністративно-територіальні одиниці), *загальнодержавні* (або всеукраїнські – діють на всій території України), *міжнародні* (їхня діяльність поширюється на територію України і хоча б ще однієї держави);
- 3) за членством: *масові та елітарні*;
- 4) за сферою діяльності: організації, що діють в економічній сфері та сфері трудових відносин (спілки споживачів, адвокатів, профспілки, кооперативна спілка); організації в соціальній сфері (об'єднання ветеранів, товариства інвалідів, благодійні організації); організації у сфері дозвілля і відпочинку (спортивні організації, спілки філателістів, книголюбів тощо); організації у сфері релігії, науки, культури (церкви, наукові асоціації, спілки письменників, художників, артистів тощо); організації в політичній сфері (екологічні рухи, організації по захисту прав жінок, національних меншин, за мир тощо).

В Україні зареєстровано близько **70 тис.** громадських організацій, але нема статистики, скільки з них є активними і дієвими.

Для завершення теми:

- Що таке **політична партія, громадська організація** ?
- Які **функції** мають політичні партії?
- Які нормативно-правові акти визначають **правовий статус** політичних партій і громадських організацій?

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

	<ul style="list-style-type: none"> – Зіставте поняття політична партія та громадська організація, порівнюючи їх значення для демократії. – Наведіть приклади дієвих громадських організацій в Україні.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ З'ясуйте, які політичні партії представлені у складі Верховної Ради України, за інформацією на офіційному веб-порталі Верховної Ради України (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_fraction).

§ 21. Громадянське суспільство

*#громадянське суспільство #правова держава
#соціальна активність #згуртованість*

Громадянське суспільство — це люди, які думають і діють незалежно від держави.

Джон Сорос, фінансист, інвестор

21.1. Поняття та функції громадянського суспільства

Для характеристики сучасної моделі суспільства, яка сприяє розвитку демократії, застосовують поняття «громадянське суспільство».

Громадянське суспільство починає зароджуватися на певному етапі суспільного розвитку і є продуктом природного історичного процесу, який передбачає гармонійний розвиток таких елементів цивілізації, як природа — суспільство — людина. Соціальна та політична організація громадянського суспільства найбільшою мірою слугує інтересам і проблемам конкретної людини. Тому громадянське суспільство постає бажаною, а на деяких етапах розвитку потрібною формою співжиття людей, які зацікавлені у впорядкованості взаємин, захищеності інтересів та можливості впливати на розв'язання проблем особи.

Громадянське суспільство відрізняється від взагалі людського суспільства певними якісними ознаками. Для суспільства властива спільна життєдіяльність людей, тоді як для громадянського суспільства визначальною є така система взаємозв'язків і інтересів, яка забезпечує вільну реалізацію кожною людиною її природних прав: на життя та гідне існування, на родину, на свободу будь-якої діяльності, яка не шкодить іншим, на власність, рівність перед законом тощо. Тобто громадянське суспільство означає стан упорядкування суспільства в інтересах кожної людини.

Громадянське суспільство — це такий соціальний простір, де люди взаємопов'язані і взаємодіють між собою як незалежні одне від одного та від держави індивіди (які можуть об'єднуватися, оскільки окремому індивідові важко самотійно відстоювати свої права і законні інтереси) і який має забезпечити в різних суспільних сферах умови для самореалізації окремих людей та колективів.

§ 21. Громадянське суспільство

Інститутами громадянського суспільства більшість дослідників називають територіальні та інші громади, різні заклади освіти, церкву, інститут багатопартійності, незалежні ЗМІ, наукові, професійні та інші об'єднання, асоціації, організації, які забезпечують економічні, професійні, культурні, політичні та інші інтереси й потреби різних соціальних верств, груп та окремих індивідів. Найбільше про високий рівень розвитку громадянського суспільства свідчить функціонування великої кількості *діяльних і дієвих* об'єднань громадян (політичних партій, громадських організацій), створених для виявлення й здійснення різноманітних ініціатив, обстоювання колективних інтересів.

Передумовами нормального функціонування громадянського суспільства є:

- **економічні:** вільний ринок, відкрита конкуренція, приватна власність;
- **соціальні:** структурованість суспільства, виокремленість різних верств у ньому, переважання в суспільстві середнього класу;
- **політико-правові:** публічність і загальна поінформованість, правова рівність громадян, ефективні механізми захисту прав і свобод людини, які визнані як загальнолюдська цінність;
- **культурні:** особистість із почуттям власної гідності й цінуванням приватності особистого життя, високий освітній рівень населення.

Функції громадянського суспільства є втіленням основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя. Основні з них такі:

1) Громадянське суспільство допомагає самовираженню індивідів, їх самоорганізації і відстоюванню ними власних інтересів. Велику кількість важливих питань громадам, об'єднанням громадян вдається вирішити самостійно, полегшуючи виконання державою її функцій.

2) Громадянське суспільство є гарантом непорушності особистих прав громадян, дає їм упевненість у своїх силах, слугує опорою у їх можливому протистоянні з державою.

3) Через інституції громадянського суспільства (політичні партії та громадські організації) впорядковуються, врегульовуються протести і вимоги людей, які могли б мати хаотичний або руйнівний характер. Так громадянське суспільство створює сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

4) Завдяки об'єднанню своїх зусиль, формуванню спільних інтересів і позицій, кожен громадянин отримує шанс бути почутим.

Поміркуйте разом

Прочитайте текст і дайте відповідь на запитання: «Як змінилося громадянське суспільство в Україні після Євромайдану?» Сформулюйте відповідь тезаами: по-перше, ...; по-друге, ...; по-третє, ...

«Тривалий час науковці намагалися зрозуміти головоломку, яку створювало для них громадянське суспільство в Україні, інших пострадянських країнах та й у Східній Європі загалом: чому громадянські суспільства цих країн спроможні за потреби мобілізуватися настільки, щоб повалити авторитарних лідерів (наприклад, "кольорові революції" двотисячних в Україні та Грузії), але не спроможні "довести революцію до кінця", тобто домогтися не тільки перевиборів, а й остаточних демократичних перетворень у державі.

Чи змінилася спроможність українського громадянського суспільства доводити справу до кінця після Євромайдану?

Дослідники з'ясували, що попри те, що громадянське суспільство в Україні історично було схильне до швидкої мобілізації, однак не до тривалої, системної та сталої діяльності через інституалізацію, після Євромайдану воно зуміло таки побудувати «мережі довіри», яких раніше не існувало. В Україні нарешті виявляється культура «неінституціалізованої довіри», коли громадяни готові співпрацювати задля спільного блага, не об'єднуючись у формальні організації. Євромайдан, принаймні на певний час, стер багато розділових ліній в українському суспільстві: ми пам'ятаємо про те, як пліч-о-пліч ту зиму прожили люди різних національностей, віросповідання, віку і мови спілкування.

Одні суперечності перестали існувати, однак натомість виникли інші: йдеться як про збройний конфлікт на Сході, так і про конфлікт усередині українського суспільства (наприклад, негативне ставлення до тих, хто залишився жити на території Східної України, що не контролюється урядом, конфлікти місцевого населення з внутрішньопереміщеними особами тощо).

Бо навіть саме громадянське суспільство постало у незвичній для себе, «негромадянській», тобто нецивільній, ролі – скажімо, у складі добровольчих батальйонів чи праворадикальних груп, які могли виступати як у ролі захисників територіальної цілісності та незалежності, так і порушників прав людини і громадянських свобод».

<https://life.pravda.com.ua/projects/5a0b01b1bee64/2017/11/15/227453/>

21.2. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства

Громадянське суспільство забезпечує таке існування людини в суспільстві, коли вона дотримується настанов держави, але все ж не допускає того, щоб держава та її структури цілком поглинули її особистість і життя, завжди зберігає й цінує компонент приватного у власному ставленні до подій чи у здійсненні певних дій.

Тож аби громадянське суспільство справді розвивалося, потрібно, щоб громадяни були політично й економічно вільними, свідомими своїх інтересів, з правом на недирективне мислення та вільний вибір (у соціально прийнятних межах) свого життєвого шляху, схильними і здатними до інтеграції в громаду, спроможними разом розв'язувати спільні проблеми.

Таким чином, чи не найважливішою передумовою і разом з тим ознакою громадянського суспільства треба визнати зрілого, освіченого (компетентного) й активного громадянина. *Основними рисами особистості* як основи громадянського суспільства є такі: 1) розумність і здатність критично мислити; 2) ініціативність; 3) індивідуальна автономія як щодо соціуму, так і держави; 4) уміння формувати й обстоювати власну позицію; 5) змога передбачати результати своїх вчинків; 6) відповідальність за свої діяння та ін.

Така особистість самоцінна, самодостатня, але водночас здатна до конструктивної взаємодії з іншими в ім'я спільних інтересів та цінностей і, в ідеалі, спроможна підкорити власні приватні інтереси суспільному благу.

Поміркуйте разом

1) Чи можливе громадянське суспільство без толерантності? 2) Чому толерантність вважається фундаментальною цінністю демократії та громадянського суспільства? 3) Як ви розумієте зміст ґендерної, расової, релігійної, географічної, міжкласової, фізіологічної, політичної толерантності?

21.3. Громадянське суспільство та правова держава

Громадянське суспільство виступає опорою демократії та виявом свободи, саме в його рамках може розвиватися правова держава.

Правова держава — це держава особливої якості, недаремно в цьому словосполученні першість займає «право», а на другому місці — «держава». Це означає, що право у такій державі відіграє основну роль у житті суспільства. При цьому основоположним началом права є принцип загальної рівності, тобто загальної і рівної для всіх міри свободи: для держави та її органів, для особи і колективів, для всіх громадян. Правовою є держава, у якій панують закони, що обмежують державну владу, ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і гарантують реальну можливість кожній людині ефективно здійснювати та захищати свої права і свободи. У такій державі діє принцип верховенства права.

Правова держава — це держава, у якій лише юридичними засобами реально забезпечене максимальне здійснення, гарантування, охорона і захист прав та свобод людини і громадянина.

Ознаки правової держави: 1) закріплення в конституції та законах основних прав людини, загальнолюдських цінностей та ідеалів; 2) панування в суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості населення; 3) неухильне виконання законів усіма суб'єктами суспільного життя, насамперед державними органами; 4) урегулювання відносин між особою і державою на основі загально-дозвольного принципу: «особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом»; 5) чіткий розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; 6) взаємовідповідальність між особою і державою; 7) висока правова культура, юридична обізнаність та інформаційна поінформованість населення; 8) юридична захищеність особи, тобто наявність ефективних механізмів охорони і захисту основних прав людини; 9) доступність судового захисту та незалежне й авторитетне становище в суспільстві та державному житті судових органів як вирішальної і найбільш надійної юридичної гарантії прав людини.

Здійснюючи владу в громадянському суспільстві, держава підпорядковує свою діяльність служінню цьому суспільству, забезпечує рівні можливості для всіх людей у всіх сферах їхньої життєдіяльності на засадах соціальної справедливості, гуманізму та милосердя, не втручається в особисте життя людини, регулює суспільні відносини в межах чинної конституції, законів та інших нормативно-правових актів.

Громадянське суспільство є запорукою «стримування» держави, контролю над владою, яка завжди тяжіє до абсолюту (це багаторазово доводила світова й українська історія). Порушення балансу між державою та громадянським

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

суспільством призводить зазвичай до політики **етатизму** — надмірного втручання державних органів влади у справи суспільства, надмірної бюрократичної опіки і регламентації суспільного життя, обмеження прав і свобод особистості.

Для завершення теми:	
	~ Що таке громадянське суспільство, правова держава ? ~ Які функції громадянського суспільства ви знаєте? ~ Які основні ознаки правової держави?
	– Як співвідносяться громадянське суспільство, демократія і правова держава ? – Як ви розумієте вислів Шарля Луї Монтеск'є: «Потрібно спочатку бути поганим громадянином, щоб потім стати добрим рабом» ?
	➤ Поясніть, чому особиста відповідальність є важливою рисою кожного члена громадянського суспільства. Якими ще якостями мають володіти громадяни — члени громадянського суспільства?

§ 22. Громада

#громада #територія #інтереси #цінності #референдум #вибори
#ідея #участь #результат #ініціатива #звернення

Наш великий недолік у тому, що ми занадто швидко опускаємо руки. Найправильніший шлях до успіху — весь час пробувати ще один раз.

Томас Едісон, американський учений і винахідник

22.1. Поняття громади. Роль громади в житті суспільства

У своєму розвитку людство крок за кроком додало складний шлях еволюції від первісного стада до великих держав сьогодення, шукаючи найкращу форму колективного співіснування. Ще з давніх часів люди об'єднувалися у громади через взаємозв'язки та взаємозалежності, які утворюються між її членами.

Громада — це соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою для задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

Громада, яка об'єднує людей, що мешкають в одній географічній місцевості, — це територіальна (місцева) громада.

Територіальна громада обирає голову, депутатів, які надалі представляють інтереси її мешканців та забезпечують від їхнього імені вирішення всіх питань місцевого значення: забезпечення соціальних, естетичних, екологічних, економічних, правових, моральних та інших норм для комфортного проживання людей на території громади. Це становить основу самоврядування.

Повноваження територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування в Україні визначено в статті 143 Конституції України. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній

власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку й контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки та збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Додаткова інформація

Про врядування

Врядування є типовим українським словом, яке з давніх-давен асоціювалося з прозорим процесом прийняття рішень за участі всіх членів громади (віче, сходина села тощо). Воно для багатьох українців означало демократичність, можливість урахування голосу кожного, традиції місцевого самоврядування.

Членом територіальної громади людина стає за народженням у населеному пункті або в разі прибуття до нього на проживання. Закон не визначає жодних обмежень за національною чи соціальною ознакою. Водночас брати участь у розв'язанні проблем громади в повному обсязі можуть громадяни, які досягли 18 років.

У громаді виникають спільні інтереси, є актуальні соціальні проблеми, які потребують розв'язання, зіставляються і зіштовхуються різні погляди й позиції.

Упродовж усієї історії українського народу саме довкола громад будувалося соціальне життя, через них людина входила в це життя і здійснювала зв'язки з ширшими соціальними інститутами, як-от: держава або політичні партії, рухи.

22.2. Реалізація та захист громадою своїх прав і законних інтересів

Права і законні інтереси територіальних громад реалізуються через здійснення місцевого самоврядування. Порядок реалізації громадою своїх прав за місцем проживання визначається законом і статутом територіальної громади. Розрізняють такі форми безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні:

— **Місцевий референдум.** Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, яке відповідно до Конституції України належить до відання місцевого самоврядування.

— **Місцеві вибори** забезпечують громадянам умови участі у формуванні органів місцевого самоврядування.

— **Загальні збори громадян за місцем проживання** — це зібрання всіх чи частини мешканців для вирішення питань місцевого значення. Їх скликають за місцем проживання громадян (міста, села, селища, мікрорайону, вулиці, будинку тощо) за потреби. Рішення загальних зборів громадян враховується органами місцевого самоврядування в їхній діяльності.

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

— **Місцеві ініціативи.** Згідно зі статтею 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. Звичайно, що місцева ініціатива не може суперечити Конституції України та чинному законодавству.

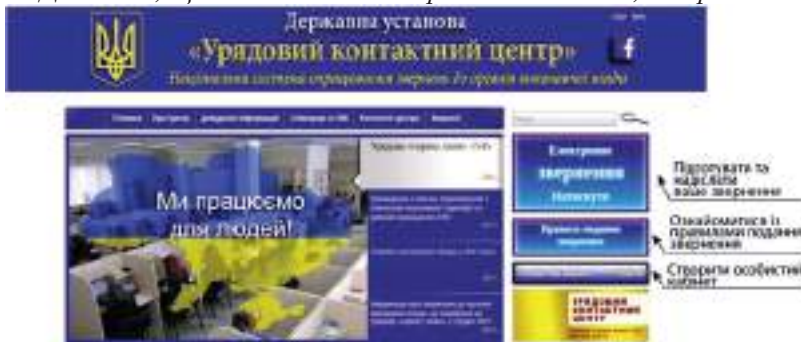
— **Громадські слухання.** Відбуваються через зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування. Черговість громадських слухань — не рідше одного разу на рік, сформовані пропозиції мусять обов'язково розглядатись органами місцевого самоврядування.

— **Органи самоорганізації населення.** Правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення за місцем проживання визначається Законом України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року. У ньому зазначено, що місцеві ради можуть дозволяти створювати з ініціативи мешканців органи самоорганізації населення (сільські, селищні, будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети громадського самоврядування у мікрорайонах міста) і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна. Засідання селищного, сільського, вуличного, квартального, будинкового комітету є відкритими, а всі питання вирішують простою більшістю голосів і протоколюють. Рішення органів самоорганізації населення мають характер рекомендацій.

Особливе місце серед форм реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні посідає закріплене статтею 40 Конституції України право **скеровувати індивідуальні та колективні письмові звернення або особисто звертатися** до органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін.

Ще не так давно звернення мали радше письмовий характер, проте тепер є змога здійснити **електронне звернення** за допомогою **Урядового контактного центру** за посиланням <http://ukc.gov.ua/>, що є універсальною “гарячою” лінією, на якому ваші звернення будуть передаватись у відповідні виконавчі органи влади.

Для того, щоб подати своє звернення на сайті, потрібно:

Важливо пам'ятати, що кожен громадянин України, а також особи, які не є громадянами України і законно перебувають на її території, можуть підготувати

та подати таке звернення. Електронні звернення розглядаються безкоштовно. Вивчаючи правознавство в 9 класі, ви ознайомились із деякими положеннями Закону України «Про звернення громадян» (1996, редакція від 05.10.2016). Закон забороняє відмову в прийнятті та розгляді звернення (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>)

Ще одним з інструментів електронної демократії, що допомагає ефективно взаємодіяти владі і суспільству, є **електронні петиції**. У Законі України «Про звернення громадян» регламентовано порядок їх подання та розгляду. В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначають дату початку збору підписів та інформацію щодо загальної кількості й переліку осіб, які підписали електронну петицію.

Виконайте в команді

Перегляньте відео «Як підписати електронну петицію Президенту України» за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=CyExpW2ikXk> та виконайте завдання:

1. Відшукайте на веб-сайті Президента України петиції, які ви готові підтримати.
2. Перегляньте петиції, які отримали найбільшу підтримку, та дізнайтесь, чи реалізовані вони.
3. Обговоріть у групах та запропонуйте ситуацію для створення власної електронної петиції.
4. Знайдіть на офіційних веб-сайтах органів місцевого самоврядування вашої територіальної громади електронні петиції.

22.3. Вплив громадян на розв'язання проблем громади

Перед громадою почасти постають різні проблеми, з якими люди або живуть, або які намагаються розв'язати. Це, до прикладу, відкриті люки, ями на дорогах, переповнені сміттєві контейнери чи їх відсутність, поламані дерева чи неприбрані прибудинкові території. Ефективність розв'язання місцевих проблем значно підвищується, якщо в цьому процесі беруть добровільну участь і пересічні члени громади. Рівні участі в розв'язанні спільної проблеми можуть бути різними:

— **Пасивна участь.** Відвідування виступів, презентацій, проектів або звітів про результати роботи, проведеної членами громади.

— **Участь у наданні інформації.** Беручи участь у різних видах опитування, анкетуваннях, кожен опосередковано впливає на процес ухвалення відповідних рішень.

— **Участь через консультування.** Члени громади іноді звертаються по консультативну допомогу до фахівців. Отримані знання вони використовують для поліпшення свого життя або життя інших людей.

— **Самомобілізація.** Члени громади пропонують власні ініціативи щодо розв'язання проблеми, укладають угоди із зовнішніми інституціями для отримання потрібних ресурсів і технічної допомоги, зберігають контроль над їх використанням.

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

До реалізації громадської ініціативи або ж розв'язання проблеми громади може долучитися кожен її член, який обирає власний спосіб участі. До прикладу, дієвим інструментом для активних громадян є громадський проект (бюджет участі). Це частина коштів із міського бюджету, що йде на фінансування проектів та пропозицій мешканців міста. Автором проекту може бути громадянин віком від 16 років. Він має докладно розписати проект: від ідеї — до витрат на його реалізацію, подати проект, взяти участь у конкурсі, перемогти в голосуванні і спостерігати за тим, як його проект реалізують у рамках бюджету.

У різних містах України, відповідно до Положення про громадський бюджет, встановлюють свої вимоги та правила до їх розробки та реалізації.

Виконайте в команді

Перегляньте відео «Публічні бюджети від А до Я. Громадський бюджет» за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=SwjID4Sh6tA> та підготуйте проект для реалізації своєї ідеї.

Для завершення теми:

	~ Що таке територіальна громада ?
	~ Як ви розумієте значення вислову: « Права і законні інтереси територіальних громад реалізуються через здійснення місцевого самоврядування »?
	~ Які основні способи впливу мешканців села, селища, міста на розв'язання проблем громади?
	– Наведіть приклади форм безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні. – Порівняйте поняття: « електронне звернення » та « електронна петиція ».
	➤ Визначте, які проблеми місцевого характеру можна розв'язати, залучивши громадський проект. Спроектуйте бюджет участі для розв'язання однієї з таких проблем.

§ 23. Громадянська участь у житті суспільства

#громадяниндержававзаємозв'язок#правообов'язок
#ініціативністьроботавкомандідосвід

І все на світі треба пережити, І кожен фініш – це, по суті, старт.
Ліна Костенко, поетеса

23.1. Роль громадянина у демократизації суспільства

Для розвитку демократії важливим є виконання людьми багатьох суспільних функцій, пов'язаних з їхнім статусом громадянина. Проте інститути демократії лише відкривають нам дорогу до успіху, не усуваючи ризику невдач. Демократія є певним викликом, адже втілення в суспільне життя демократичних цінностей залежить виключно від громадян. Однією з основних ознак демократії є участь громадян в управлінні країною.

§ 23. Громадянська участь у житті суспільства

Участь у керуванні країною не лише право, а й обов'язок. Воно може виявлятися в різних формах: наприклад, у висуванні своєї кандидатури на виборах, у голосуванні, поінформованості про політичне життя країни, обговоренні проблем, що хвилюють суспільство, відвідуванні зборів і мітингів, роботі в недержавних добровільних організаціях, сплаті податків і навіть у вираженні протесту. Така участь громадян в управлінні сприяє зміцненню демократичного суспільства.

Громадяни демократичної держави беруть на себе відповідальність за долю суспільства, у якому живуть із власної волі. Тоді, коли люди зазнають невдачі, вони нікого не звинувачують, крім самих себе, адже розуміють, що мають таку владу, яку самі собі обрали.

У період швидкоплинних змін особлива потреба відчувається в активних, поінформованих та відповідальних громадянах. Проте люди не народжуються зі знаннями про демократичний лад та його цінності — здібностям грамотної та відповідальної участі в суспільному житті потрібно навчатися впродовж життя.

Поміркуйте разом

1. Якими знаннями та вміннями має володіти людина, щоб вважати себе справжнім громадянином?
2. Що вирізняє громадян держав конституційної демократії від громадян країн із диктаторським чи тоталітарним режимом?

23.2. Громадянин у демократичній державі

Ідея громадянства бере свій початок із давньогрецького поліса, у якому людина брала участь у житті міста-держави, усвідомлювала себе вільною людиною та членом громади, мала почуття громадянського обов'язку. Осмислюючи поняття «громадянин», Аристотель зазначав, що громадянами треба вважати тих, хто бере участь у суді й народних зборах. Тобто від самого початку громадянство означає не лише міру залученості людей до справ спільноти, а й певні їхні права в межах цієї спільноти та відповідальність за стан цієї спільноти.

Нині громадянство передбачає: 1) належність особи до якоїсь держави, суспільства, нації; 2) підпорядкованість законам держави і наявність обов'язків перед державою; 3) пошанування цінностей громадянського суспільства; 4) громадянську самоідентифікацію;

Отже, з юридичного боку громадянство — це формально закріплений правовий зв'язок між громадянином і державою, вибудований на основі взаємних прав та обов'язків. Демократичним громадянином виступає особа, яка здатна користуватися наданими їй правами та виконувати свої обов'язки перед демократичною державою.

Додаткова інформація

Паспорт громадянина і паспорт негромадянина

«Негромадяни» — визначення для осіб без громадянства в Латвії та Естонії, які мають особливий статус. Він поширюється на осіб, які проживають у цих державах, які перебували у громадянстві СРСР, але після його розпаду не отримали ніякого визнаного громадянства, а так само на їхніх дітей, які не мають ніякого громадянства.

Після проголошення Латвією своєї незалежності всі громадяни, які жили в Латвії до окупації 1940 року, отримали паспорт громадянина. Ті, хто народилися в Латвії після 1940-го року чи приїхали сюди за радянської влади, мали пройти натуралізацію, тобто довести, що є громадянами Латвії і отримати паспорт громадянина або ж отримати паспорт негромадянина.

У чому відмінність між паспортом громадянина і паспортом негромадянина? Латись із паспортом громадянина має право голосу, обирає владу і може бути сам обраним та працювати в органах влади. Натомість латвієць-негромадянин позбавлений перелічених прав. Щоб отримати паспорт громадянина — стати громадянином — латвієць повинен скласти три іспити: на знання мови, історії та Гімну Латвії. У Латвії на сьогодні близько 320 тисяч осіб мають статус негромадян, це становить понад 13% від загальної кількості населення. Станом на 1 червня 2013 року, за даними естонського МВС, кількість апатридів становила 90190 осіб, або 6,7% населення.

23.3. Культура громадянськості

Під поняттям «громадянськість» треба розуміти здатність громадянина користуватися своїми правами в демократичній державі, а також виконувати певні обов'язки перед нею. Ключовими серед них є дотримання законів, повага до прав і свобод інших осіб, виконання поліцейських приписів, охорона довкілля та пам'яток культури. Культура ж громадянськості забезпечує постійну та ефективну участь громадянина у вирішенні загальносуспільних справ, а також їх здатність до самоврядування. Відмінність між демократичними і недемократичними політичними системами полягає в активній громадянській позиції мешканців перших та інертності й байдужості останніх.

Культура громадянськості пов'язана з такими демократичними цінностями, як свобода, політична рівність, толерантність. Громадяни демократичної держави мають право бути членами незалежної організації та брати участь у різноманітних формах громадського життя, проте ключовою рисою прояву цієї культури є відповідальність, що випливає з такої участі. Ця відповідальність виявляється через обізнаність, толерантність у спілкуванні і взаємодії з тими, хто дотримується протилежних поглядів чи позицій, а в разі потреби — готовність до компромісу задля досягнення згоди.

§ 23. Громадянська участь у житті суспільства

Громадянськість особистості	
Якості особистості	Відповідальність, гідність, рішучість, наполегливість, витриманість
Особистісна позиція	Активна
Соціально-ціннісні орієнтації	Демократичний устрій суспільства, соціальний захист, свобода, незалежність, культура соціально-політичних відносин, пошана до закону, суверенітет особи, готовність до захисту прав і свобод, патріотизм, державність
Індивідуальні способи дій	Цілеспрямованість, ініціативність

23.4. Активна громадянська позиція

Обов'язковим компонентом демократичного суспільства та ознакою розвиненої держави є активне залучення громадян до розв'язання суспільних проблем та громадсько-політичного життя країни чи територіальної громади.

Визначальною характеристикою громадянської позиції є усвідомлення своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до закону. У статті 29-ій «Загальної декларації прав людини» зазначено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості. Громадянин, який хоче жити в демократичному суспільстві, завжди засвідчує свою громадянську позицію. Така позиція виявляється у відповідальному ставленні до виконання своїх громадянських обов'язків. Участь у виборах з досягненням повноліття — це не тільки право, а й дуже відповідальний обов'язок громадян. Важливою також є здатність висловлювати власні погляди, протестувати проти несправедливих рішень.

Свобода й незалежність особистості є умовою безпеки та розвитку України. У час, коли Україна стала об'єктом агресії з боку Росії, прикладом активної громадянської позиції слугує всеукраїнська громадянська кампанія бойкоту російських товарів «Не купуй російське!», або «Бойкотуй російське!». Кампанія розпочалась із закликів у соціальних мережах та знайшла підтримку серед численної кількості її користувачів. Далі небадужі активісти розпочали масові роз'яснення серед населення через поширення листівок, плакатів, наліпок. Дієвими стали акції протестів, пікетування, флешмоби в супермаркетах по всій Україні. Така кампанія об'єднала громадян через можливість виявити свою позицію проти країни-агресора.

Флешмоб «Російське вбиває!» у супермаркеті

Через активну громадянську позицію громадяни можуть вплинути на суспільне життя. На жаль, чимало людей, думаючи, що від них нічого не залежить, стали байдужими до суспільних справ. Проте нині багато хто не лише хоче

змінити життя на краще, а й знає, як це зробити. Особливо важливо це знати і вміти на місцевому рівні, у своїй територіальній громаді. Коли випадє нагода висловити свою думку або ж виявити власну ініціативу, пам'ятай, що активна громадянська позиція відкриє для тебе різні можливості, нові знайомства, а головне — досвід.

23.5. Адвокація та волонтерство

Живучи в суспільстві людина завжди продукує нові ідеї, спрямовані на суспільні зміни, задоволення певних соціальних потреб або подолання проблем. Але ж нові ідеї треба вміти успішно впроваджувати в життя, а для цього необхідно їх просувати, тобто здійснювати *адвокацію*. Це відносно новий термін, але концепція не є новою. Не усвідомлюючи цього, кожен із нас вдається до адвокації в різні моменти свого життя.

Адвокація — це серія дій, які застосовують з метою привернення уваги до певних питань. Це спланована, ретельно розроблена й послідовна діяльність щодо підвищення обізнаності урядовців, потенційних партнерів, грантодавців, суспільства в цілому з певною важливою проблемою.

Виділяють декілька рівнів адвокації, які залежать від масштабу проблеми чи питання, яке потребує вирішення:

- місцевий — наприклад проблеми конкретного навчального закладу;
- регіональний — проблеми районного, обласного рівнів;
- державний — питання, що мають стосунок до всієї країни;
- міжнародний — спільна справа більше ніж однієї країни.

Є багато інструментів, які створюють можливості для успішної адвокації: опитування, дослідження, круглі столи, конференції, просвітницькі концерти, флешмоби.

Якщо уважно розирнутися навколо, то завжди можна віднайти того, хто потребує нашої допомоги. У вирі життя іноді важко помітити чужу біду. Утім, є люди, які допомагають іншим щодня. Вони живуть не лише своїми потребами та проблемами, а й намагаються полегшити тягар тих, хто цього потребує. Таких людей називають *волонтерами*. Часто, долучаючись до допомоги один раз, вони обирають цей шлях на все життя.

Волонтерство в Україні тільки починає свій розвиток. Після Революції Гідності та з початком російсько-української війни громадянське суспільство продемонструвало вражаючу здатність до консолідації та суспільної мобілізації, зумівши створити дієву мережу громадських ініціатив та об'єднань, які взяли на себе вирішення найбільш гострих та невідкладних проблем, з якими українська спільнота не стикалася від часів здобуття державної незалежності 1991 р.: різнопланова допомога біженцям з окупованих територій, матеріально-технічне забезпечення військових, збір коштів та продовольства, закупівля медичного обладнання та медикаментів для поранених тощо. Чим допомогти нашій армії, біженцям зі Сходу, солдатам, які отримали поранення? Кожен вирішує це питання самостійно: хтось переказує кошти на спеціальні рахунки або знайомим

§ 23. Громадянська участь у житті суспільства

волонтерам, інші опікуються біженцями, ще хтось відвідує поранених вояків АТО, які проходять лікування в госпіталах.

Основними законодавчими актами, що регулюють діяльність волонтерського руху в Україні, є Закони України «Про волонтерську діяльність», «Про громадські об'єднання» та «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Кожен із нас, навіть не підозрюючи про те, залучений до волонтерської діяльності. Усе, що робимо для інших, часом незнайомих людей, за власним бажанням, не шукаючи вдячності й винагороди, тобто добровільна безкорисна суспільно корисна діяльність, є волонтерством. Допомогти донести важкі сумки, перерахувати кошти на лікування незнайомої людини, підтримати в розмові зневірену людину, поділитися своїми вміннями й знаннями з іншими людьми, прибрати та прикрасити місце, де живемо й відпочиваємо, зібрати сміття, висадити квіти — знайомі кожному з дитинства справи.

Із появою Інтернету виникло онлайн-волонтерство. До його проявів належить, зокрема, наповнення найбільшого й найпопулярнішого інтернет-довідника — Вікіпедії. Ти теж можеш стати волонтером.

Виконайте в команді

Працюючи з різними джерелами інформації (замітки в газетах, дописи в соціальних мережах, інтерв'ю), спробуйте **підготувати та розмістити у Вікіпедії чи відредагувати вже наявний матеріал** про місцевого волонтера. *Розподіліть обов'язки в команді. За бажанням, попрацюйте індивідуально.*

Поміркуйте разом

Прочитайте. Визначте громадянську позицію кожного з трьох учасників будівництва. Яка позиція імпонує вам?

Три людини працювали на будівництві. Усі вони виконували однакову роботу, але коли їх запитали, що вони роблять, то відповіді були різними. Перший сказав: «Розбиваю каміння». Другий: «Заробляю на життя». А третій відповів: «Допомагаю будувати храм». (*Пітер Шульц, американський учений*)

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке культура громадянськості, демократичний громадянин? ~ Як ви розумієте значення вислову «Участь у керуванні країною не тільки право, але й обов'язок»? ~ Які основні прояви активної громадянської позиції?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади власного досвіду активної громадянської позиції. – Порівняйте поняття «демократична політична система» та «недемократична політична система».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Прочитайте одну-дві місцеві газети, онлайн-видання, сайти. Знайдіть у них повідомлення про приклади активності громадян, прояви громадянської позиції. У чому вона полягала? Чи досягли громадяни мети? Коротко запишіть отриману інформацію.

§ 24. Школа — простір демократії

#спілкуваннявзаємодія

#співпрацявідповідальність

Після хліба найважливіше для народу — школа.

Жорж Жак Дантон, французький політичний діяч

24.1. Взаємодія учнів, учителів, батьків, шкільної адміністрації в організації шкільного життя

Сучасна школа відіграє ключову роль у вихованні громадян, які мають бути готові до життя в демократичному суспільстві і до конструктивної взаємодії з іншими. Важливим компонентом освітнього процесу та шкільного життя є взаємодія, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками, які об'єднані спільними прагненнями та цілями. В основі такого партнерства покладено **спілкування, взаємодію та співпрацю**. Модель такої взаємодії вибудовується на основі поваги до особистості, довіри у відносинах, діалогу, добровільності, рівності та відповідальності усіх її учасників.

Батьки мають розділяти зі школою відповідальність за якість освіти. Відповідно, вони мають можливість брати участь в організації шкільного життя. Форми участі батьківської спільноти різноманітні: ради, комітети, комісії, такі органи можуть виконувати функції керування, опікування, сприяння, погодження тощо.

Виконайте в команді

1. Уважно ознайомтеся із роботою своєї школи та дайте відповіді на запитання:

1. В ухваленні яких управлінських рішень можуть брати участь учні, батьки та вчителі? **2.** Які рішення приймаються спільно? **3.** Як поширюється інформація про прийняте рішення? **4.** Які рішення ініціювали учні (батьки, вчителі) упродовж останніх 2-ох років? (Наведіть приклади). **5.** Чи були вони прийняті?

24.2. Врядування та управління школою

Управління школою — це шкільне адміністрування, ефективність якого залежить від правильного розподілу обов'язків між адміністрацією школи. Їх відносини базуються на дотриманні інструкцій і порядку. Врядування школою відображає динаміку соціальних змін у сучасному суспільстві. Так чи інакше, проте школа взаємодіє з різними партнерами за своїми межами, адже часто виникають проблеми і перепони, які не можна передбачити. Тут усі члени шкільної громади, а передусім учні та батьки, відіграють важливу роль. Адже від взаємодії шкільної громади безпосередньо залежить вирішення питань.

У своєму посібнику «Демократичне врядування в школах» Елізабет Бекман і Бернард Траффорд пропонують чотири ключових сфери демократичного врядування в школі:

1. Врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою. Через здійснення врядування у школі, керівництво, повсякденну роботу і підзвітність можна пересвідчитися, наскільки ця школа є демократичною;

2. Ціннісно-орієнтована освіта, в основі якої демократичні цінності.

3. Співпраця, комунікація та участь: конкурентоспроможність і самовизначення школи. Через співпрацю та комунікацію можна простежити, як функціонує сама школа і як вона реагує на те суспільство, якому служить, на учнів, для яких вона існує, а також на їх батьків, які є учасниками шкільних процесів.

4. Учнівська дисципліна. Побуває неправильне уявлення про те, що демократія в школі несумісна з високою дисципліною.

Виконайте в команді

2. Уважно ознайомтеся із роботою своєї школи та дайте відповіді на запитання:

1. Які демократичні цінності лежать в основі шкільного врядування? Як це відображається на практиці? (Наведіть приклади) **2.** Хто може ініціювати рішення, які стосуються різних сфер функціонування школи? Як це відбувається? **3.** Як приймають рішення в школі? **4.** Які процедури опротестування рішень існують у школі? **5.** Чи виникала потреба внести зміни до шкільних правил чи процедур упродовж останнього року? З яких причин? Хто їх ініціював? Як це відбувалося і які мало результати?

24.3. Шкільне самоврядування (учнівське, учительське, батьківське)

Самоврядування в освітніх установах в основному будується на тих же принципах і правилах, на яких ґрунтується самоврядування в інших громадських і державних установах. У статті 28-ій Закону України «Про освіту» визначено, що в закладі освіти можуть діяти:

- органи самоврядування працівників закладу освіти;
- органи самоврядування здобувачів освіти;
- органи батьківського самоврядування;

Їх повноваження визначає статут школи.

Слід пам'ятати, що в центрі сучасної системи освіти є дитина, а вчителі і батьки виконують функцію символічних «крил», що спільно, але кожен у межах свої прав та можливостей, працюють над підвищенням якості освіти.

Самоврядування у сфері освіти ґрунтується на таких принципах: пріоритет прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, взаємна повага та партнерство, прозорість, відкритість та гласність, обов'язковість дотримання досягнутих домовленостей, взаємна відповідальність сторін.

З метою налагодження зворотного зв'язку шкільної громади в закладі діють органи громадського самоврядування.

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

1. **Органи самоврядування здобувачів освіти.** До прикладу, це може бути учнівський комітет школи (класу). Його склад обирають на учнівських зборах всієї школи (класу). Школа визнає повноваження таких комітетів та сприяє вирішенню їх питань.

2. **Органи самоврядування працівників закладу освіти.** Відповідно до законодавства вчителі мають право вільно об'єднуватись у **профспілкові комітети**. Адміністрація школи погоджує з профспілковим комітетом штатний розклад, навчальне навантаження, умови праці персоналу, укладає угоди про охорону праці, повідомляє про скорочення робочих місць і т.д.

3. **Органом батьківського самоврядування** здебільшого виступає **батьківський комітет школи (класу)**, склад якого обирають на батьківських зборах. Його рішення, які мають рекомендаційний характер, обов'язково розглядає адміністрація школи.

24.4. Принципи та цінності учнівського самоврядування

Невід'ємною складовою демократизації школи є учнівське самоврядування. Свій початок воно бере від давньогрецьких шкіл і пов'язане з іменами Арістотеля та Платона. В Україні демократичні засади в освіті проявилися ще у XVII столітті у братських школах, де юнаки та дівчата об'єднувалися в так звані «молодечі» братства. Учні присягалися шанувати свій народ, бути чесними людьми. Доволі поширене учнівське самоврядування і в сучасній Україні. Сьогодні в більшості шкіл України триває пошук шляхів розвитку учнівського самоврядування. Сучасна школа повинна сприяти формуванню в кожного учня вміння, звички активно діяти в розв'язанні найважливіших питань життя країни, свого колективу, навчити формулювати, висловлювати та відстоювати власну думку. Вирішення цього завдання можливе тільки на шляху розвитку учнівського самоврядування.

Учнівське самоврядування — це особливий спосіб організації життя учнівського колективу, який реалізується через залучення його учасників до планування, організації та контролю освітнього процесу.

Принципи, які лежать в основі учнівського самоврядування:

- відповідальність;
- розширення реальних прав та повноважень органів самоврядування;
- свідомість, самодіяльність та активність учнів;
- регулярна чергова змінність виборного активу;
- конкретизація колективних творчих справ.

Функції самоврядування у школі можуть бути такими:

- участь у складанні плану роботи школи на новий навчальний рік;
- проведення соціологічних досліджень з проблем життєдіяльності учнівських колективів;
- забезпечення порядку, організація чергування в школі, у класі;
- участь у проведенні педагогічних рад, на яких розглядають питання життєдіяльності учнівських колективів;

- організація дозвілля учнів: підготовка і проведення конкурсів, творчих свят, змагань; організація літнього відпочинку учнів;
- проведення загальношкільних лінійок, зборів, конференцій;
- організація дозвілля на перервах;
- організація роботи із збереження шкільного майна, води, електроенергії, підручників, із дотримання санітарно-гігієнічних вимог та самообслуговування;

Цінність учнівського самоврядування полягає в тому, що учні глибоко та всебічно проймаються сутністю своїх прав та обов'язків, у результаті чого підвищується їхня громадянська активність, самосвідомість, життєва компетентність.

Виконайте в команді

3. Уважно ознайомтеся із роботою своєї школи та дайте відповіді на запитання:

1. Чи існують у школі учнівські організації чи групи за інтересами? **2.** Якщо так, то з чієї ініціативи вони були створені? **3.** Якою була мета їх створення та чим вони займаються? **4.** Хто входить до їх складу? Скільки осіб? **5.** Які питання стосовно шкільного життя вони можуть ініціювати до розгляду? **6.** Які питання стосовно шкільного життя вони ініціювали до розгляду впродовж останнього року?

24.5. Школа і місцева громада

Школа є сходиною для підготовки громадянина до життя та діяльності у демократичному суспільстві. Освітній процес потребує співпраці між громадою та освітніми закладами. Ця співпраця покликана поліпшити взаєморозуміння, довіру і взаємодію між громадою та школою.

Партнерство школи і місцевої громади характеризує така група показників: 1) спрямованість ресурсів школи на розвиток громади, громадянської самоорганізації і самоуправління; 2) розвиток у школі та громаді традиції і практики громадянської активності; 3) наявність на місцевому рівні реальних структур громадянського суспільства і гарантій їхнього стабільного розвитку.

Серед напрямів діяльності школи виділяють три основні: демократизація школи, волонтерство та партнерство школи і місцевої громади.

Виконайте в команді

4. Уважно ознайомтеся із роботою своєї школи та дайте відповіді на запитання:

1. Яким чином учні школи беруть участь у громадському житті? **2.** Чи проводяться суспільні дискусії (дебати, круглі столи, тощо) за участі школярів? **3.** Як школа популяризує ідею участі та сприяє участі учнів у житті громади? **4.** На які рішення в громаді можуть впливати школярі? **5.** Як місцева громада бере участь у житті школи? Як долучається до реалізації різних заходів у школі? (Наведіть приклади) **6.** У яких шкільних заходах місцева громада брала участь впродовж останнього року?

Отже, формування громадянських компетентностей не обмежується шкільним подвір'ям. Використання школою освітнього потенціалу місцевої

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

громади сприяє поглибленню громадянської свідомості, критичного розуміння світу, розвитку навичок співпраці, емпатії, відповідальності, впевненості в собі, поваги до інших. Сам процес такої взаємодії — важливий елемент практичного досвіду участі в демократичному процесі як для учнів, так і для вчителів, батьків, представників громади.

Для завершення теми:	
	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке шкільне самоврядування ? ~ Як ви розумієте значення слів «Школа є сходиною для підготовки громадянина до життя та діяльності в демократичному суспільстві»? ~ Які основні функції може виконувати учнівське самоврядування?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади органів шкільного самоврядування. – Порівняйте поняття «врядування у школі» та «управління школою», «шкільне самоврядування» та «учнівське самоврядування».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проаналізуйте можливості та напрямки взаємодії вашої школи та місцевої громади. Для цього запишіть потреби та можливості школи і потреби та можливості громади. Визначте, у чому школа і громада можуть бути корисними одне одному. Складіть «дорожню карту» налагодження цих взаємин.

§ 25. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання

#асоціаціїоднодумцівдосягненнямети
 #активністьмолодьрухстудентизміни
 #підтримкадопомогазнайтисебе

Життя таке коротке. Поспішайте творити добро.
 Олександр Довженко, український письменник, кінорежисер

25.1. Свобода асоціацій

Суперечливий динамічний світ від початку змушував кожную людину жити в доволі складних обставинах. Одним із чинників, що рухав розвиток цивілізації, стало вміння людей об'єднуватися, і це був чи не єдиний спосіб вижити в мінливих тогочасних умовах.

Серед політичних свобод чільне місце посідає забезпечення права громадян на асоціації (об'єднання). **Свобода асоціацій** (саме так визначено право на об'єднання громадян у міжнародному законодавстві) — *право громадян на об'єднання для спільних дій і досягнення спільної мети на умовах дотримання певних встановлених правил поведінки (корпоративних норм)*. Коли людина самостійно не може досягти мети, виникає потреба у тривалому і стійкому колективі однодумців.

Свобода асоціацій як одна з ключових свобод є основою вільного демократичного режиму. Вона закріплена у фундаментальних міжнародних документах: Статті 20-ій **Загальної декларації прав людини** 1948 року, Статті 22-ій **Міжнародного пакту про громадянські і політичні права** 1966 року, Статті 15-ій **Конвенції про права дитини** 1989 року. Основними законодавчими актами, які

§ 25. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання

визначають правові та організаційні засади реалізації права на свободу асоціації в Україні, встановлюють порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських формувань, є Закони України «Про громадські об'єднання», «Про політичні партії в Україні» та низка інших законів. Варто зазначити, що в статтях 36-ї і 37-ї Конституції України зафіксовані обмеження права на свободу асоціації, які можуть бути встановлені виключно в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

25.2. Дитячі й молодіжні об'єднання та рухи

Ми завжди перебуваємо в пошуку цікавих пригод та завдань, вирішення яких змінює навколишній світ. Саме в дитинстві прагнемо разом із друзями займатися спільними справами. Цю потребу можуть задовольнити дитячі громадські організації. Чітко розмежувати поняття «дитяча організація», «молодіжна організація», «дитячий рух», «молодіжний рух» доволі складно, оскільки часто вони мають у своєму складі представників й інших вікових категорій, характеризуються специфічною віковою структурою.

Дитячі громадські організації — об'єднання громадян віком від 6-ти до 18-ти років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Молодіжні громадські організації — об'єднання громадян віком від 14-ти до 35-ти років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Джерело : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281-14>

Додаткова інформація

Про «Пласт»

«Пласт» — національна скаутська організація України. Відповідником терміна «скаутинг» (англ. *scouting*, від scout — розвідник) став термін «пластування». Саме ж слово «пласт» походить від назви козаків-розвідників, які називалися пластунами.

Дата заснування «Пласту» — весна 1912 р. Засновниками «Пласту» стали І. Чмола, Ю. Тисовський, П. Франко. Пластуни відзначилися тим, що брали активну участь у розбудові та захисті своєї держави, були активними учасниками визвольного руху та війн за незалежність УНР і ЗУНР. Нині «Пласт» — найбільша та найстаріша українська скаутська організація, яка діє в багатьох країнах світу та об'єднує пластунів України й української діаспори.

Джерело: http://www.plast.org.ua/_new/about-plast/history-essay/

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

Молодь — це соціально-демографічна група, яка має свої специфічні фізіологічні, психологічні, культурно-освітні властивості, характеризується спільністю стилю життя, поведінки, групових норм, цінностей і стереотипів.

Згідно з критеріями ООН, молодь — це особи віком від 15-ти до 24-ох років. В Україні законодавчо закріплені межі молодіжного віку від 14-ти до 35-ти років. Водночас українське законодавство визнає особу дитиною до досягнення нею 18-річного віку.

Дослідники виокремлюють чотири основні **етапи сучасного розвитку молодіжного руху** в Україні:

— **«неформальний»** (середина 1980-х — осінь 1989 р.) — переоцінка традиційних цінностей і теоретичний пошук у молодіжному середовищі нових горизонтів для власного розвитку;

— **«самодіяльний»** (осінь 1989 р. — жовтень 1990 р.) — час соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Молодіжний рух набув тоді організованіших форм національно-патріотичного волевиявлення молоді;

— **«інтегративний»** (кінець 1990 р. — серпень 1991 р.) — період подальшої інтеграції молодіжних об'єднань у єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення і соціальну справедливість, період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

— **«посткомуністичний»** (з 24 серпня 1991 р. і до сьогодні) — етап формування державних і недержавних молодіжних громадських організацій та установ, що декларують мету створення потрібних умов для самореалізації молоді. Серед молоді саме студенти, які постійно шукають себе, у кризові моменти вносили несподіваний струмінь, робили політичні процеси непередбачуваними.

Додаткова інформація

Студентський протест у Києві — Революція на граніті, жовтень 1990 р.

Зі спогадів учасника Революції на граніті, студента Михайла Свистовича:

«Революція радикалізувала активну частину населення, налаштувала на рішучість. Після голодування я побачив, що ситуація така: ми однак у меншості, нам треба ще довго боротися, але народ вже почав замислюватися про незалежність України, хоча раніше це мало кому могло спасти на думку. Після ж голодування ідея незалежності почала активно обговорюватися».

Джерело: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/2/148579/>

Зі спогадів учасника Революції на граніті, студента Вахтанга Кіпіані:

«КГБ намагався бути в курсі. Ідея великої протестної акції проговорювалася в студентських осередках доволі тривалий час. І тому доводилося конспіруватися. Коли наші товариші поїхали під парламент — там їх уже чекала величезна кількість міліції. Отже, хтось їм цю інформацію «злив» або вони прослуховували активістів. А в той самий час кияни, львів'яни і представники інших міст почали свій протест на Майдані, обдуривши таким чином владу. А потім люди прибували, прийшли кияни, і розігнати «без крові» акцію стало майже неможливо».

Поміркуйте разом

Чому, на вашу думку, влада не наважилася розігнати протестну акцію студентів у жовтні 1990 року? Чи вплинула Революція на граніті (голодування студентів) на проголошення незалежності України?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<https://zbruc.eu/node/42122>

<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/revolyuciya-na-graniti-27-rokiv-po-tomu>

<http://hvylya.net/analytics/history/revolyutsiya-na-graniti-bunt-pokolinnya-1990-h.html>

Під час бурхливих подій Помаранчевої революції в листопаді-грудні 2004 року молодіжні та студентські організації активно включились у боротьбу за чесні вибори. Як відомо, тоді під тиском народу було розслідувано та встановлено факти фальсифікації результатів на виборах Президента України, а тому проведено третій тур голосування і з січня 2005 року розпочалося президентство Віктора Ющенка.

У 2013 році, коли українська держава постала перед новими викликами, студенти знову стали одним із рушіїв протестів у різних містах України. 28 листопада 2013 року студенти багатьох київських університетів провели загальний студентський страйк, а вже 30 листопада українська влада силами «Беркута» влаштувала силовий розгін Євромайдану в Києві.

Студенти на Євромайдані.
Київ, 2013 р.

25.3. Створення молодіжної громадської організації

Для створення і державної реєстрації громадської організації (далі — ГО) потрібно:

1. Провести установчі збори засновників та ухвалити рішення про заснування ГО, за результатами якого необхідно оформити протокол.

Засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 14-річного віку. Кількість засновників не може бути меншою, ніж дві особи. Також на цьому етапі потрібно

визначити основні питання, які будуть викладені в статуті. Статут громадської організації обов'язково має містити відомості про:

1) найменування ГО та за наявності — скорочене найменування; 2) мету (цілі) та напрями її діяльності; 3) порядок набуття і припинення членства (участі) у ГО, права та обов'язки її членів (учасників); 4) повноваження керівника, вищого органу управління, інших органів управління ГО, порядок їх формування та зміни складу, термін повноважень, а також порядок визначення особи, уповноваженої представляти ГО, та її заміни; 5) порядок внесення змін до статуту; 6) порядок прийняття рішення щодо саморозпуску або реорганізації ГО.

2. Визначити орган легалізації ГО. Державна реєстрація ГО здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року.

3. Сформувати остаточний пакет документів. Для реєстрації громадської організації до реєструючого органу подають: 1) заяву; 2) протокол установчих зборів; 3) реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах; 4) відомості про засновників громадської організації, про керівні органи громадської організації (ім'я, дата народження членів керівних органів, реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності), посада, контактний номер телефону та інші засоби зв'язку), відомості про особу (осіб), яка має право представляти громадську організацію для здійснення реєстраційних дій; 5) статут.

4. Подати документи (протягом 60-ти днів з дня проведення установчих зборів). У разі неподання (ненадсилання) документів для реєстрації громадської організації протягом 60-ти днів з дня утворення таке громадське об'єднання не вважається утвореним.

Документи для державної реєстрації можна подавати в паперовій або електронній формі (через портал електронних послуг [igov.org.ua](http://gov.org.ua)). Також на порталі можна отримати онлайн-консультацію з питань державної реєстрації громадського об'єднання зі статусом юридичної особи. У паперовій формі документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням в територіальні органи Міністерства юстиції України.

Заява та документи для державної реєстрації в електронній формі подаються з обов'язковим накладенням електронного цифрового підпису заявника. Заяву про державну реєстрацію в паперовій формі підписує заявник, що подає документи. Якщо вона подана поштою, справжність підпису заявника повинна бути нотаріально посвідчена.

Розгляд документів і реєстрацію проводять протягом 3-ох робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації. Реєстрація символіки громадської організації здійснюється протягом 20-ти робочих днів з дати подання документів.

Моментом прийняття заяви та документів вважається дата і час реєстрації заяви в Єдиному державному реєстрі. Після проходження цих етапів організація вважається повністю зареєстрованою і може приступати до активної громадської діяльності. Дії від імені незареєстрованої громадської організації, крім дій, пов'язаних з реєстрацією, забороняються.

25.4. Молодіжні соціальні проекти

Великі чи малі справи починаються з ініціативи однієї людини або маленької групи людей, які хочуть змінити світ на краще. Хто ж ці люди, завдяки яким щодня змінюється світ? Це ви і такі, як ви. Який особистий внесок ми можемо зробити в розв'язання складних проблем сьогодення? Яким чином можемо підтримати? Відповіді на ці запитання на конкретних прикладах дають соціальні проекти. Участь у соціальному проекті для кожного може стати способом поліпшити світ, допомогти врятувати країну, а найголовніше — знайти себе.

Соціальні проекти різноманітні за особливостями фінансування, масштабами, термінами реалізації, ступенем складності, характером проектованих змін, напрямками діяльності.

За різними ознаками виокремлюють такі типи проектів.

За характером проектованих змін:

— *інноваційні*, зорієнтовані на впровадження принципово нових розробок (наприклад, створення Інтернету);

— *підтримувальні*, які вирішують екологічні завдання (реанімаційні, або реставраційні).

За особливостями фінансування: *інвестиційні, спонсорські, кредитні, бюджетні, благодійні проекти.*

За масштабами:

— *мікропроекти* — передбачають індивідуальну ініціативу, що одержує визнання довколишніх, проте не вимагають зовнішнього фінансування;

— *малі проекти*, що не вимагають великого фінансування. Специфіка малих проектів полягає в спрощенні процедури проектування і реалізації (простий графік, керівник — одна особа, не обов'язково створення команди проекту);

— *мегапроекти* — їх специфіка полягає в потребі масштабної координації виконавців та необхідності системного моніторингу проекту. Інвестором таких проектів може виступити держава в особі органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

За напрямками діяльності: *освітні, науково-технічні, культурні, політичні.*

За термінами реалізації: *короткострокові, середньострокові, довгострокові проекти.*

Виконайте в команді

Якщо в тебе чи твоїх однолітків виникла думка про **власний соціальний проект**, не опирайся. Можливо саме з цього розпочнеться твоя нова захоплююча історія дружби.

ІДЕЯ—ПЛАН—МЕТА—КОМАНДА—БЮДЖЕТ—РОБОТА ЗІ ЗМІ

1. **Ідея.** Оберіть те, що принесе користь не тільки довкіллю/людям/світу, а й буде до душі. Пам'ятайте, що ваш соціальний проект обов'язково має розв'язувати якусь проблему.

Розділ IV. Демократичне суспільство та його цінності

2. План. Потрібно докладно розпланувати роботу над створенням соціального проекту. Варто ретельно дослідити обрану проблему і те, що раніше вже було зроблено для її розв'язання. Визначити завдання та чітко прописати дедлайни для реалізації кожного з них.

3. Мета. Яких результатів ви хочете досягти, реалізуючи проект? Чи має він остаточно вирішити окреслену проблему або ж тільки подолати якісь її прояви? Треба чітко усвідомлювати кінцеву мету запланованого проекту.

4. Команда. Для здійснення запланованого значно простіше працювати в команді з людьми, на яких зможеш покластися. Адже серед вас знайдеться крутий дизайнер, який створюватиме чудові афіші. Хтось є гарним копірайтером і вестиме соціальні мережі проекту та писатиме тексти для залучення інших людей до проекту. Обов'язково знайдеться і лідер команди, який має розподіляти ролі та завдання, контролюючи їх виконання.

5. Бюджет. Які б не були ваші задуми, та на їх реалізацію так чи інакше потрібні гроші. Тому треба ретельно продумати способи залучення спонсорської допомоги. Проте від самого початку потрібно детально вести всі матеріальні звіти. Згодом, коли проектом почнуть цікавитися та виділяти гроші, вам треба буде постійно звітувати.

6. Робота зі ЗМІ. Маючи гарну ідею, мотивовану команду та прописаний план роботи, ви все ще ризикуєте залишити проект поза суспільною увагою (як результат – не знайти фінансування). Щоб про нього заговорили, потрібно налагодити співпрацю зі ЗМІ.

Для цього треба:

– створити базу видань, сайтів і телеканалів, яким було б цікаво розповісти про вашу справу; не варто обмежуватися лише місцевими ЗМІ;

– підготувати ефектний прес-реліз, де будуть зазначені всі переваги вашого соціального проекту, контакти та посилання на соціальні мережі;

– скористайтеся можливістю, щоб ЗМІ зацікавилися проектом: презентація, акція, флешмоб; якщо виконати всі рекомендації, згодом ЗМІ самі почнуть цікавитися вашим проектом.

Розпочинаючи свій проект, потрібно чітко усвідомлювати, що це не бізнес. Пам'ятайте, заради чого ви все починали, яка його кінцева мета.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке свобода асоціацій, соціальні проекти ? ~ Як ви розумієте висловлювання: «Свобода асоціацій є основою вільного демократичного режиму», «Допомога іншим додає кожному з нас впевненості, віри у власні сили» ? ~ Які основні цінності можуть пропагувати та захищати молодіжні соціальні рухи ?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади діяльності відомих вам дитячих і молодіжних організацій. – Порівняйте поняття «молодіжна громадська організація» та «молодіжний соціальний проект».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Складіть план власного соціального проекту. Порівняйте його із проектами однокласників. Оцініть його корисність. Якщо є потреба, об'єднайте зусилля для реалізації проекту.

РОЗДІЛ V

СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА

§ 26. Мас-медіа. Комунікація

#засобимасовоїінформаціїмедіаосвіта #масмедіамедіатекст
 #комунікаціяспілкуванняпередачаінформації
 #адресатреципієнтчитачглядачслухач
 #адресантавторвідправник #меседжканалконтекст

Сучасні засоби інформації гарні тим, що дають нам змогу буркотіти у світовому масштабі.

Лоуренс Джонстон Пітер,

канадсько-американський педагог і літератор

26.1. Поняття мас-медіа

Розвиток демократичної держави, становлення громадянського суспільства й особистості в ній годі навіть уявити без **засобів масової інформації** (скорочено — ЗМІ) і **засобів масової комунікації** (ЗМК).

Ще ніколи людина не зазнавала такого тотального (всеосяжного) впливу цих засобів, як у нинішньому сторіччі. Ще ніколи людство не відчувало такої колосальної залежності від цих засобів, як тепер, в епоху Інтернету. Тож для того щоб зрозуміти силу або владу засобів масової інформації та масової комунікації в сучасному світі, з'ясуємо, що таке медіа загалом.

Часткова відповідь на це запитання прихована в походженні слова «медіа». Українська мова запозичила його з англійської. У ній «media» є скороченням від «media of mass communication(s)» «media of communication(s)» і дослівно означає «засоби масової комунікації», «засоби комунікації». Своєю чергою, англійське «media» (до речі, це слово вживається лише в множині й не змінюється) утворене від латинського «medium» — засіб, спосіб. Відповідно поняттям **«медіа»** називають **засоби та способи зв'язку й передачі інформації**. Саме передавання найрізноманітнішої інформації, тобто відомостей, даних, повідомлень (меседжів), — найголовніше завдання медіа.

Медіа — це те, що доносить до нас (у просторі й часі) певні повідомлення (меседжі) за допомогою візуальних (зорових), аудіальних (слухових) і візуально-аудіальних (зорових-слухових) засобів, зокрема інформаційно-комунікативних і комунікаційних технологій.

Нині поняття «медіа» вживають у широкому й вузькому значеннях. Медіа в широкому сенсі цього слова — уся сукупність інформаційних і комунікативних засобів різного типу (від найдавніших до найсучасніших).

У вузькому значенні під поняттям «медіа» розуміють засоби масової інформації. У цьому разі до слова «медіа» додають частинку «мас» (англ. mass) — мас-медіа, вказуючи на масовість поширення інформації. Зазвичай до мас-медіа належать книги, журнали, газети, фото, кіно, радіо, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок.

26.2. Роль ЗМІ в сучасному світі

Нескінченні потоки мас-медіа проникають в усі сфери суспільства, приватне й публічне життя людей настільки, що ми можемо навіть мовити про цілий світ

медіа і породжений ним світ масової культури, тобто культури масового виробництва і споживання інформації. Це пояснюється тим, що з появою мас-медіа інформація перетворилася на продукт. Подібно до матеріальних продуктів інформацію виробляють, продають і купують на медіаринку. Інформація як продукт медіаіндустрії не лише інформує аудиторію, поширюючи відомості, а й розважає та рекламує товари і послуги, впливає на політичні, економічні, соціокультурні процеси.

Поміркуйте разом

Обміркуйте твердження:

«Засоби масової інформації не менш небезпечні, ніж засоби масового знищення». *Петро Капиця, український фізик, лауреат Нобелівської премії.*

«Інформація, незважаючи на відсутність у ній зримої оболонки, є чи не найважливішим ідеологічним стратегічним товаром». *Василь Лизанчук, український журналіст, педагог.*

Загалом значення мас-медіа в сучасному світі двояке. З одного боку, мас-медіа відіграють величезну роль у передачі (трансляції) соціального й культурного досвіду (інформації, знань, цінностей, ідеалів, норм). З другого боку, наслідком мас-медіа виступають споживацьке ставлення, розважальність, зниження естетичних критеріїв, переміщення особистості з реального світу у віртуальний світ, створення стереотипів, поширення мови ненависті (ворожнечі), маніпулювання свідомістю громадян, поширення порнографії, насильства, страхів (фобій).

Насамперед об'єктом негативного впливу мас-медіа стає найвразливіший до цього об'єкт — психіка дітей, підлітків, молоді. Проте будь-хто будь-коли і будь-де може зазнавати медійного впливу. Адже нас постійно оточує інформація, що її звідусіль несуть медіа.

Ось чому дуже важливо формувати в собі, починаючи змалку й упродовж усього життя, стійкість до негативних впливів ЗМІ. Таким, образно кажучи, «щепленням» від «вірусу» мас-медіа є медіаосвіта. Вона покликана, через навчання медіаграмотності підготувати кожного з нас до безпечного життя в середовищі медіа. У цьому медіаосвіта чимось подібна до екологічної освіти. Ми так само повинні вміти ефективно взаємодіяти з інформаційним середовищем, створеним медіа, як і з природним довкіллям. Це означає насамперед уникати різних маніпуляцій нашою свідомістю, протистояти агресивному впливові медіа, не піддаватися медійному насиллю.

Щоб розуміти світ медіа, а також продуктивно діяти в ньому, треба знати про те, як створюються, передаються, сприймаються і використовуються медіатексти, як інформація, яку вони в собі несуть, перетворюється нами в особистісні смисли й цінності, як критично оцінюється зміст повідомлень. Після

Засоби масової інформації

загальних вступних завбав щодо поняття «медіа» і їх ролі в сучасному світі перейдемо до з'ясування феномена, без якого медіа взагалі немислимі. Гадаємо, ви здогадалися, про що йтиметься далі. Звісно, про комунікацію.

26.3. Комунікація

Із поняттям «комунікація» найчастіше пов'язують передавання й отримання інформації. Однак, на відміну від технічних систем (машин), людська комунікація — не лише передача інформації, а й обмін думками, ідеями, цінностями, емоціями між людьми. Інакше кажучи, це ще і спілкування. Комунікацію нерідко навіть ототожнюють зі спілкуванням, вважаючи їх взаємозамінюваними поняттями.

У процесі обміну інформацією (спілкування) відбувається вплив і взаємодія (інтерація) тих, хто бере участь у комунікації, — окремі особи або групи осіб. Обмін інформацією неможливий без її сприймання, інтерпретації та розуміння (перетворення в знання, в особистісні смисли) людиною (групою). Якщо спробувати одним словом визначити мету комунікації, то це буде слово «розуміння». Чому саме розуміння, а не передавання інформації? Передбачаючи ймовірність

такого запитання, пропонуємо допитливим читачам звернути увагу на значення слова «**комунікація**». Нагадаємо, що в латинській мові (*communicatio* від *communicare*) воно дослівно означає «робити спільним, зв'язувати, об'єднувати, спілкуватися».

А хіба може об'єднати те, що ми не сприймаємо і не розуміємо? Звісно, ні. І твердження це справедливе щодо всіх видів комунікацій: міжособистісних, міжгрупових і міжнародних. Комунікація з цього погляду — універсальний соціальний механізм, що за допомогою діалогу перетворює розмаїття поглядів, ідей, смислів, цінностей, норм у спільність як основу взаємодії людей, груп, народів, культур.

Отже, основа комунікації — діалог. За своєю природою діалог спрямований не на роз'єднання людей, а на взаємодію, взаємоспілкування, взаєморозуміння. Щоб успішно комунікувати (спілкуватися) на різних соціальних рівнях, зокрема за допомогою мас-медіа, потрібно бодай у найзагальніших рисах мати уявлення про **види, будову (структуру) комунікації та умови її ефективності**.

За характером учасників розрізняють такі **види комунікації**: міжособистісну (між двома особами), міжгрупову (між соціальними, професійними групами), публічну (між особою і групою), міжнародну (між народами, країнами), міжкультурну (між представниками різних культур) та інші.

Незалежно від свого виду будь-яка комунікація має двох суб'єктів, навіть якщо один із них не бере безпосередньої участі в процесі передавання

інформації. До прикладу, читаючи зараз цей текст, ви сприймаєте його як реальний *суб'єкт (реципієнт)*. Участь іншого *суб'єкта* — *автора повідомлення* — опосередковано текстом, який він створив.

Таким чином, у комунікації завжди є той, хто надсилає інформацію, закодовуючи її в повідомлення, і той, хто цю закодовану інформацію отримує, розкодує, інтерпретує, розуміє чи не розуміє. Першого суб'єкта комунікації називають *адресантом, комунікатором, джерелом, відправником інформації, автором*. Другого — *адресатом, комунікатором, отримувачем інформації, реципієнтом — читачем, глядачем, слухачем*. Суб'єкти-учасники комунікації можуть бути як індивідуальними, так і колективними, як приватними, так і суспільними. Усі, хто сприймає, інтерпретує та розуміє повідомлення, кому вони адресовані й на кого розраховані, становлять собою аудиторію, або публіку.

Аудиторія не просто пасивно сприймає адресоване їй повідомлення: вона бере активну участь у творенні змісту цього повідомлення. Інакше кажучи, на «вході» й на «виході» комунікації маємо неоднакові повідомлення. Адже зміст сприйнятого аудиторією повідомлення ніколи не буває абсолютно тотожним змістові повідомлення, створеному автором. Інформація, яку аудиторія отримає через комунікативні канали (або засоби передачі повідомлень), не тільки декодується (відтворюється) реципієнтом; вона ще обов'язково перетворюється у його свідомості в особистісно значущі смисли і знання.

Кожен реципієнт, зокрема й той, хто зараз читає цей текст, сприймає інформацію відповідно до власного досвіду, знань, очікувань, рівня зацікавленості нею тощо. Таким чином, сприймання та розуміння інформації, отримуваної в ході комунікації, залежить від низки індивідуально-психологічних і соціально-культурних особливостей аудиторії.

Звідси головне завдання автора повідомлення полягає в тому, щоб створити *ефективне повідомлення*. Ефективним повідомлення стає тоді, коли його адекватно (згідно з метою (ідеєю, задумом) автора) сприймає і розуміє аудиторія. А для цього відправникові повідомлення потрібно, по-перше, враховувати особливості аудиторії, по-друге, вибирати канал (медіа), який максимально відповідав би завданням автора і змісту самого повідомлення, по-третє, зважати на умови, обставини сприйняття повідомлення в просторі і часі, тобто на контекст, і на комунікативні обмеження (бар'єри, фільтри), що постають у процесі відправлення, передавання та сприймання інформації.

Створення ефективного повідомлення

Розділ V. Світ інформації та мас-медіа

Загалом успішною треба вважати комунікацію, у якій адресант і адресат мають багато спільних позицій (збігів), зокрема потреби, інтереси, цінності, ідеали, знання, досвід і т. ін. Та все ж найголовнішою умовою розуміння повідомлення є спільний код, яким кодують і декодують інформацію. Розпочинаючи процес комунікації, її учасникам варто пам'ятати одне із ключових правил: що менше між ними виявиться розбіжностей, то ефективніше відбуватиметься комунікація, то зрозумілішим автор зробить своє повідомлення, то сильнішим буде його вплив на аудиторію.

Для завершення теми:	
	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке мас-медіа, комунікація ? ~ Як ви розумієте значення вислову: «Із появою мас-медіа інформація перетворилася на продукт»? ~ Які основні завдання медіаосвіти?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади повідомлень, не тотожних на «виході» та «вході». – Порівняйте поняття: «адресант» і «адресат», «види комунікації» і «канали комунікації».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Складіть ефективне повідомлення на запропоновану учителем тему, узявши до уваги особливості аудиторії, канал, контекст та комунікативні обмеження.

§ 27. Інформація

#меседжмедіатекст#мультимедійність
#текстижурналістики#наблікрілейшнзрєклама
#моваписьмодруккінотелекібермедіа

Інформації у світі дуже багато. Проблемою є вибір із цього інформаційного смітника головної та правдивої.

Олександр Народецький, журналіст

27.1. Тексти медіа. Реклама як медіатекст

Основним носієм інформації в різних видах комунікацій і водночас інструментом впливу на їхню цільову аудиторію є повідомлення (меседж). Його зміст втілюється у формі тексту як системи знаків.

Знак є умовне, символічне позначення якогось об'єкта (матеріального, природного, духовного) — поняття, явища, процесу, дії тощо. Оскільки знаки замінюють реальні або вигадані об'єкти, то, сприймаючи їх, ми маємо розпізнати те, що вони позначають. Розуміння знака передбачає передовсім розуміння його значення — об'єкта, який він замінює. Прикладом знаків є слова природної мови. Зі слів-знаків утворюються речення, з речень — абзаци, із абзацив (фрагментів) — цілісний текст. Сприймаючи цей текст, ми спочатку усвідомлюємо слова-знаки і встановлюємо їх значення в реченні. Осягаючи зміст речень, ми налаштовуємося на розуміння тексту загалом.

Тому текст і визначають як сукупність (послідовність) тісно взаємопов'язаних між собою знаків. Проте тексти утворюють не тільки *вербальні* (мовні) знаки, а й *невербальні*. **Вербальні тексти** поділяють на дві великі групи: усні (використовуються в міжособистісних і публічних комунікаціях), наприклад, у комунікації «учитель — учні класу», і писемні (виступають посередниками в комунікаціях, до прикладу, у сприйманні учнем тексту цього підручника). **Невербальні тексти** ще називають зображальними (візуальними). До них належать світлини, схеми, малюнки тощо. Вербальні й невербальні знаки дуже часто поєднуються між собою, доповнюючи один одного в текстах кінофільмів, театральних вистав.

За текстом, призначеним для масової аудиторії (великої більш-менш однорідної кількості реципієнтів), закріпилася назва **медіатексту**, або масмедійного тексту. Це надзвичайно широка група текстів: газетний текст, новинний текст, публіцистичний текст, радіотекст, телетекст, PR-текст, інтернет-текст та ін. Масова комунікація — це спеціально організовані процеси одночасної та швидкої передачі інформації широким групам людей (масовій аудиторії) за допомогою спеціальних засобів — мас-медіа й технології зв'язку (механічних, електричних, цифрових).

Однак поняття медіатексту застосовують також до будь-якого носія інформації. Це розширене значення терміна «медіатекст». Надалі ми будемо послуговуватися переважно його першим (звуженим межами масової комунікації) значенням. Медіатексти, що їх використовують у масових комунікаціях, дуже різноманітні. Основою найзагальнішої їхньої класифікації є канали передачі інформації: преса, кіно, радіо, телебачення, Інтернет тощо.

Цілком прийнятним видається *поділ масиву медіатекстів на три групи*.

Тексти журналістики (хроніка, репортаж, інтерв'ю, коментар, кореспонденція та ін.).

PR-тексти, або тексти паблік рилейшнз (англ. public relations — зв'язки з громадськістю) — листівки, буклети, брошури, фільми, прес-релізи, запрошення і т. ін.

Рекламні тексти, поширювані через рекламу в пресі (газети, журнали), друковану (поліграфічну) рекламу (плакати, проспекти, каталоги), рекламу на радіо й телебаченні, в кіно, Інтернеті, зовнішню рекламу (рекламні щити, або білборди, вивіски, транспаранти), рекламу на транспорті тощо.

Залежно від предмета (того, що рекламується) *рекламу можна умовно поділити на:*

- *комерційну* (рекламування товарів і послуг для збільшення обсягів їх продажу й отримання прибутку);
- *іміджеву* (формування іміджу рекламованого образу, скажімо, фірми, громадського діяча, політика);
- *політичну* (рекламування партій, політичних рухів, ідей);
- *соціальну* (інформування про діяльність державних органів, благодійних фондів, громадських організацій, волонтерів, благодійних фондів щодо соціального захисту, безпеки населення, збереження культурних пам'яток,

природи, пропагування здорового способу життя, профілактики правопорушень тощо.

Звичайно, можна по-різному ставитися до реклами. Однак важливо усвідомити той факт, на який звертають увагу дослідники реклами, зокрема Френк Джефкінс, автор найпопулярнішого британського посібника з реклами. «Успіх національної економіки багато в чому залежить, — пише він, — від рекламної справи, спрямованої на стимулювання збуту. Завдяки їй продовжується виробництво, люди мають роботу і купівельну спроможність, а гроші перебувають у постійному обігу. Коли цей процес зупиняється, настає спад. Отже, процвітають саме ті країни, де реклама робить свою справу».

Ми чудово розуміємо, що в багатьох із вас, хто прочитав ці слова, виникнуть сумніви, застереження щодо сказаного. А це слухна нагода подискутувати у класі, обговорюючи спільно з учителем матеріал про феномен реклами, який став невід'ємною частиною масових комунікацій і нашого життя.

Поміркуйте разом

Як ви гадаєте, чи правильні твердження? Обґрунтуйте свою думку.

- «Компетентний працівник реклами повинен знати психологію, що більше він її знає, то краще. Він має знати, що певні факти ведуть до певної реакції, і повинен використовувати ці знання, щоб поліпшити результат і уникнути помилок». *Клод Гопкінс, американський копірайтер, засновник сучасної реклами.*
<http://epatage-group.com.ua/uk/novosti/aforizmy-vyskazyvaniya-citaty-o-reklame>
- «Реклама — нерв сучасної культури, без неї капіталізм просто не зміг би вижити; і вона ж — мрія сучасної культури». *Джон Бергер, англійський мистецтвознавець*
- «Сила реклами — у знанні людських слабкостей». *Юрій Рибніков, український гуморист, афорист.*

27.2. Розвиток основних видів медіа. Нові медіа

Масова комунікація виникла не сьогодні і не вчора. Вона результат тривалого історичного процесу. У розвитку мас-медіа виокремлюють кілька епох, пов'язаних із винайденням і активним упровадженням того чи того каналу масових комунікацій.

Практичне завдання

Прочитайте текст. Придумайте заголовок до нього. Складіть тези. Сформулюйте «рухомий рядок» для інформаційної телепередачі та її анонс.

Найранішу епоху медіа започатковують **усні комунікації**. Їхню появу зумовила риторична традиція. Усне слово як засіб передавання інформації і впливу на масову аудиторію належить до комунікативних універсалій. Усна культура визначає специфіку інших медіа — насамперед театру, радіо, телебачення, телефону. Усними комунікаціями активно послуговуються освіта, релігія, політика, право. Згадаймо, що Христос та його послідовники поширювали ідеї християнства по всьому світові за допомогою усних комунікацій, живого слова проповідей. Або ж візьмемо для прикладу фольклор (перекази, легенди, казки, голосіння, замовляння, молитви), який упродовж століть силою усного слова виховував, навчав і розвивав особистість.

Письмо, рукописна книга започаткували наступну епоху медіа. З винайденням і

вдосконаленням **письма** з'явилася змога фіксувати звукове мовлення за допомогою графічних знаків (літер алфавіту) на матеріальних носіях (пергаменті, папірусі), зберігати і передавати в часі й просторі інформацію. Поява рукописних книг (спочатку у вигляді сувоїв, а пізніше (прибл. у II—IV ст.) кодексів — складених навіпіл і зшитих у формі зошита аркушів пергаменту), мала колосальне значення для розвитку освіти, науки, художньої літератури.

Народження нової галактики (цілої космічної системи) — так образно названо третю епоху медіа завдяки винайденню **книгодрукування** в 1450 році. Це була епоха Йоганна Гутенберга, винахідника техніки друкування книг за допомогою друкарських шрифтів, які спочатку імітували рукописні літери. У XV ст. Європу охопив книжковий бум. За це століття з'явилося більше книг, ніж за все попереднє тисячоліття. Прикметно, що вже в 1491 році у Кракові слов'янський першодрукар Швайпольт Фіоль випустив кириличним шрифтом «Часословець» і «Осьмигласник». Справжніми книжковими шедеврами власне українського друкарства стали видані у Львові 1574 року знамениті «Апостол» і «Буквар».

З друкованої книги беруть початок інші медіа — **газети** (італійське *gazzetta*) і журнал (фр. *journal* — щоденник) як види періодичних видань. Саме їх заведено називати пресою (фр. *presse* — друкарський верстат). Регулярний вихід газет у Європі припадає на 20-ті роки XVII ст. Щоправда, тодішні газети виходили невеликими накладками, бо розраховані були на заможних читачів. Перша українська газета «Український вісник» вийшла друком 1816 року в Харкові. Набагато раніше в другій половині XVII ст. на теренах України з'явилися часописи (журнали).

Панування книги як медіа зумовило формування книжкової культури. З нею довгий час ототожнювали всю інформаційну культуру аж до появи радіо і телебачення. Проте з виходом на арену цих медіа книжка не зникла. Навпаки, нині вона функціонує не просто як медіа, а як соціокультурний феномен, пов'язаний із становленням націй-держав, стрімким розвитком науки, техніки, промисловості, цивілізаційним розвитком, трансформується в цифровий формат.

З другої половини XX ст. розпочалася епоха телебачення після триумфу кінематографа. Останній бере початок із **фотографії**, однак як технічний винахід свою історію він розпочав 1895 року — зі знаменитого сеансу братів Люм'єр. **Кінематограф** не стільки інформує аудиторію, скільки емоційно впливає на неї, захоплює її видовищем, навіює і збуджує екранними образами, дає повну ілюзію реальності. Значною мірою ці якості кіно переймає **телебачення** (від гр. *tele* — далеко, дослівно далеко бачити) як засіб, який передає на далекі відстані зображення динамічних об'єктів, одночасно відтворюючи звуки і зображення. Це створює ефект присутності, співучасті реципієнта в тому, що зображується на екрані. Телезображення відтворює і водночас інтерпретує дійсність. Тому повна об'єктивність телебачення така сама ілюзія, як і кіно. Включеність глядача в те, що відбувається на екрані, об'єднує їх у спільноту. Важливо, що телебачення силою свого впливу викликає співпереживання, вболівання за долю країни, людства. Усі ми відчуваємо на собі і небезпеки, що їх приховує телебачення. Йдеться про формування стереотипів поведінки, мовних штампів, стандартизацію мислення, надмірну розважальність і масовість.

Переваги телебачення, так само, як і його небезпеки, перейняв **Інтернет**. Йому за доволі короткий відтинок часу (кілька десятиліть) вдалося сформувати нову епоху в медійній культурі, змінити сам характер міжособистісної та масової комунікації, створити новий інформаційний простір, вплинути на всі соціальні інститути (економіку, фінанси, право, управління, науку, освіту, культуру). Інтернет трансформувал традиційні медіа (книгу, газету, журнал, кіно, радіо, телебачення, відео) і посприяв появі нових.

Щодо поняття **«нові медіа»** нема єдиної усталеної назви. Як синонім нових медіа вживають поняття: «інтернет-медіа», «цифрові (комп'ютерні, інтерактивні) медіа», «електронні», «кібермедіа». Прикметна риса цих медіа — можливість забезпечити активну інтеракцію (взаємодію) та діалог між тими, хто виробляє

Розділ V. Світ інформації та мас-медіа

інформацією, і тими, хто її споживає. Причому сам споживач інформації бере активну участь у її продукуванні.

Сутність нових медіа чи не найточніше схоплено в словах «синтез», «конвергенція» (лат. *convergentio* — збіг, сходження), «інтеграція» (лат. *integration* — відновлення, наповнення, об'єднання). Нові медіа поєднують у собі різні знакові системи (*слово, зображення, звук*), технології виробництва медіа, жанри, виробника і споживача медіапродукту, масову і міжособистісну комунікації. Водночас вони стимулюють активність користувача у творенні, поширенні контенту (текстів та інших носіїв інформації). Якщо традиційні (старі) медіа дають готовий продукт, створений обмеженим колом осіб, то нові медіа таких обмежень у створенні інформації не мають.

Ще одна важлива риса нових медіа — *мультимедійність*, тобто поєднання словесного (вербального) й аудіоального (звукового) й зорового (візуального) рядів, статичних (рисунок, фотографія) і динамічних (відео, анімація, музика) елементів, гіпертекстових покликань тощо.

Виконайте в команді

Визначте переваги та недоліки нових медіа. Самостійно визначте критерії порівняння і зіставте встановлені вами «плюси» та «мінуси». Оформіть свої напрацювання у вигляді порівняльної таблиці

Нові медіа		
Критерії порівняння	Переваги	Недоліки

Поява і розвиток таких *нових медіа*, як *соціальні мережі, блоги, підкасти, відеоблоги, міні-блоги, онлайн-медіаплеєри, інтернет-радіо-сервіси, фотосервіси, інтернет-видання, комп'ютерні ігри* та ін. — це вже ціла медійна епоха. До результатів її діянь відносять формування нового (цифрового) покоління людей, цифрової культури, нелінійного способу мислення, світобачення, цифрового стилю життя. Докладніше про проблеми, пов'язані з комунікаціями в Інтернеті, йтиметься в спеціальному матеріалі наприкінці цього розділу.

Для завершення теми:

- ~ Що таке *медіатекст, меседж, реклама* ?
- ~ Як ви розумієте вислів: «*Споживач інформації бере активну участь у її продукуванні*» ?
- ~ Які основні види текстів, медіатекстів та реклами можете визначити ?

- Наведіть приклади вдалої та невдалої, на вашу думку, реклами.
- Порівняйте поняття: «*тексти паблік рилейшнз*» та «*рекламні тексти*».

- «*Зробіть мені добру рекламу і я продаватиму шуруп як засіб від грипу*». (*Генрі Форд, американський конструктор автомобілів*). Спробуйте підготувати таку рекламу. Якщо технічно вам складно це виконати, то опишіть її ідею. Оцініть ідеї ваших однокласників.
- Складіть схеми «*Види текстів*» та «*Медіатексти*».

§ 28. Свобода слова, етика, відповідальність

#демократія#свобода слова#свобода вираження поглядів
#право на інформацію

*Існує базова цінність, що визначає собою належність до Європи: культ свободи як основоположна ідея, як мета, яку треба реалізувати, як основа соціально політичних інституцій.
Санте Грачотті, італійський мовознавець, славіст, історик*

28.1. Свобода слова і свобода вираження поглядів як базові цінності громадянського суспільства

Розвиток засобів масової інформації (мас-медіа), виконання ними таких соціальних функцій, як інформативна, об'єднувальна, виховна, освітня, просвітницька, розважальна, естетична, рекламна та інших, великою мірою визначаються однією дуже істотною умовою. Це свобода слова, свобода вираження поглядів. Саме вони належать до найбільших здобутків демократії. Водночас сама демократія (влада громадськості, громади) не може існувати й функціонувати в суспільстві без свободи слова. Свобода слова, свобода інформації, свобода мас-медіа створюють суспільний простір, де громадськість має доступ до інформації та комунікацій, обмінюється інформацією (поглядами, ідеями).

Феномен свободи, як відсутність політичних чи інших обмежень, заборон, утисків, переслідувань за погляди (ідеї), можливість діяти без перешкод у тій чи тій галузі, виражає сутність демократії. Близькість між собою понять «демократія» і «свобода» відображено й закріплено в терміні *«демократичні свободи»*. Ним позначають сукупність усіх політичних прав громадян, серед них і свободу слова.

Під *свободою слова* розуміють насамперед право людини виражати свої погляди в усній і письмовій формах, зокрема через засоби масової інформації. Право на свободу слова зафіксовано в міжнародних документах: статті 19-ій Загальної декларації прав людини, статті 10-ій Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також у статті 34-ій Конституції України: *«Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір»*.

28.2. Обмеження свободи слова. Баланс між свободою вираження поглядів і відповідальністю

Свобода слова не може бути абсолютною (лат. *absolutus* — необмежений, безумовний, повний). Існують зовнішні обмеження (регулювання) свободи слова. Важливим є пошук рівноваги балансу (фр. *balance* — дослівно терези), співвідношення між свободою вираження поглядів і відповідальністю. Щонайперше свобода слова в нашій країні регулюється міжнародним та

українським правом. Так, уже згадувана стаття 34-та Конституції України містить положення, згідно з яким здійснення прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Треба мати на увазі, що, крім законодавчих обмежень, властивих демократичним країнам і спрямованих на захист інтересів держави і права людей, в авторитарних державах свобода слова часто обмежується політичними рішеннями влади.

Зі сказаного можна зробити висновок, що право на свободу вираження поглядів охоплює: 1) свободу отримання (збору) інформації; 2) свободу передавання інформації; 3) свободу дотримання своїх поглядів (думок, переконань). Якщо свобода вираження поглядів, наприклад через усні висловлювання, публікації у пресі, твори мистецтва, може обмежуватися, то навряд чи можна обмежити свободу дотримання поглядів.

До особливих різновидів свободи вираження поглядів слушно відносять свободу художнього (мистецького, естетичного) вираження, свободу форм культурного самовираження. Як відомо, кожен мистецький твір становить погляд його автора на світ, власне (авторське) бачення тих явищ суспільного життя, які він відтворює в образній формі. Тож логічно виникає запитання: чи коректно взагалі застосовувати щодо автора-митця критерій відповідальності, який збалансує його свободу вираження поглядів. Звісно, це окрема непроста тема. Тож радимо зробити її предметом дискусії в класі, після завершення якої ви зробите спільні й індивідуальні висновки про баланс свободи та відповідальності.

Отже, за що відповідальні не тільки митці, а й будь-хто із творців українських медіа? Безумовно, за долю людства й окремої людини, за збереження і примноження людського в ній. І обов'язково за долю рідної мови, за минуле, теперішнє і майбутнє національної культури, за любов до великої і малої батьківщини. Бо, як проникливо зауважила Ліна Костенко в одному з інтерв'ю, «не можна будувати Україну, не люблячи її». А ще без моралі (яку не треба плутати з моралізаторством), без людського благородства, спроможності критично мислити.

Поміркуйте разом

Чи коректно застосовувати щодо автора-митця критерій відповідальності, який збалансує його свободу вираження поглядів? Для обговорення використайте тези відомих мислителів. Обґрунтуйте свою відповідь.

- «Свобода полягає в тім, щоб діяти найкращим чином». *Сократ, давньогрецький філософ.*
- «Свобода означає відповідальність. Тому-то люди так бояться її». *Джордж Бернард Шоу, англійський драматург, лауреат Нобелівської премії*
- «Кожна людина відповідальна за те, що відбувається у світі». *Герман Гессе, німецький мислитель-гуманіст, прозаїк, лауреат Нобелівської премії*
- «Свобода — це право робити, що хочеш, і заважати іншим робити те, що вони хочуть». *Генрік Сенкевич, польський письменник і публіцист*

28.3. Свобода мас-медіа — критерій демократичності суспільства

Свобода мас-медіа — це така сама цінність демократичного суспільства, як і свобода людини. Тож не випадково, скажімо, у Великій Британії свободи, які мають громадяни цієї країни, поширюються на засоби масової інформації.

В Україні право на свободу ЗМІ законодавчо закріплене в Конституції України, Законі України «Про інформацію», міжнародних правових документах. Так, Закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» містить статтю про свободу діяльності ЗМІ. На свободу мас-медіа впливають й інші чинники: засновники і власники ЗМІ, їхнє фінансове становище, матеріально-технічні ресурси, а також комерціалізація. Остання втягує мас-медіа в індустрію розваг, змушує їх збільшувати частку розважальних матеріалів і обмежувати доступ громадян до соціокультурної, суспільно-політичної інформації, яка формує громадську думку.

Отже, між рівнем свободи мас-медіа і рівнем демократичності суспільства, зокрема рівнем громадської активності, існує безпосередній зв'язок.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке свобода слова, свобода мас-медіа ? ~ Як ви розумієте висловлювання: «Свобода слова — базова цінність демократичного суспільства», «Свобода слова не може бути абсолютною» ? ~ Які основні нормативні акти регулюють питання реалізації свободи слова і права на інформацію ?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади, коли здійснення прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене. Поясніть, чому це обмеження передбачене Конституцією України. – Порівняйте поняття: «право на інформацію» та «свобода інформації».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Знайдіть у ЗМІ чи згадайте з історії прикладі обмеження державами свободи слова в минулому чи сьогодні.

§ 29. Медіа та демократія

#цензура#обмеження#заборона#медіаполітика#медіасередовище
#суспільнемовлення#замовніматеріали#шкільнімедіа

Найбільша цінність оратора — не тільки сказати те, що потрібно, але й не казати того, чого не треба.
Цицерон, римський оратор, політик, філософ

29.1. Що таке цензура?

Щоб відповісти на це запитання, згадаємо попередні роздуми про межі свободи слова, свободи вираження поглядів. Отже, ми встановили, що вони (межі) є результатом внутрішнього і зовнішнього регулювання. Крайнім виявом зовнішнього обмеження свободи слова, авторського волевиявлення у мас-медіа є цензура.

Практичне завдання

Прочитайте текст. Придумайте заголовок до нього. Складіть тези. Сформулюйте «рухомий рядок» для інформаційної телепередачі та її анонс.

Поняття «**цензура**» (нім. *Zensur*, з лат. *sensura* — посада цензора, вимогливого критика, від *sensere* — оцінювати, висловлювати судження) асоціюється насамперед з обмеженнями (аж до заборон), які накладають на засоби масової інформації, твори мистецтва, науки. Ці обмеження накладають органи влади або ж створені ними офіційні суспільні інституції та уповноважені посадовці.

Уперше посаду цензора було запроваджено ще в Стародавньому Римі. Там цензор (*sensor*) мав давати оцінку стану публічної моралі, але головне його завдання все ж полягало в проведенні цензу — перепису всіх громадян та їхньої класифікації за різними економічними й політичними ознаками.

З часом поняття цензури почали вживати стосовно різних заборон чи обмежень у сфері медіа. Заборони чи обмеження накладають на медіа зазвичай або з метою захисту влади, панівної релігії від критики, або ж з метою захисту аудиторії від негативних медійних впливів. При цьому заборони можуть бути накладені як на весь медіатекст, так і на окрему його частину.

Історія подібних заборон сягає стародавнього світу. Так, у 213 році до н. е. перший імператор Китаю Цінь Ши Хуан-ді, відомий як творець Великої китайської стіни, своїм декретом наказав знищити всі книги, крім сільськогосподарських, астрологічних, фармакологічних і медичних. Серед спалених книг були і твори мислителя Конфуція. Покаранню підлягав і той, хто зберігав у себе вдома заборонені книги. Це одне з перших свідчень тотальної цензури.

На жаль, прикладів масової цензури цілком достатньо. Згадаймо поміж них і знищення за наказом давньоримського полководця Юлія Цезаря у 48 році до н. е. Александрійської бібліотеки, цього «фундаменту західної культури». Масове знищення книг Александрійської бібліотеки повторилося ще в 391 та 642 роках під час наступу християнства і мусульманства.

Подібні варварські напади цензури відбувалися й у XX столітті, зокрема в нацистській Німеччині й Радянському союзі.

Цензура як релігійна і світська інституція, що покликана систематично контролювати процеси створення, поширення і зберігання медіатекстів, починає горезвісну ходу майже відразу ж після появи друкарського верстата. Адже в ньому церковна і світська влада відчула реальну загрозу своїм цінностям, інтересам, діям. Адже можливість швидко й масово тиражувати книги збільшувала їх вплив на аудиторію. З появою і поширенням кожного наступного за друкованою книгою медіа свої масштаби розширювала й цензура.

В Україні цензура виконувала особливу місію: нищення національної свідомості, самої ідеї України як держави. Звідси — і накази Петра I друкарням у Києві й Чернігові не друкувати книги без згоди Духовної колегії (пізніше Святого Синоду), і заборона творів Тараса Шевченка, і Валуєвський циркуляр 1863 з вимогою заборонити українські книги (духовні і шкільні видання), і Емський указ 1876 Олександра II про заборону публікувати взагалі будь-які (аж до нотних текстів) книжки українською мовою. Найбільшого розмаху набула цензура в Україні минулого століття. Її кульмінація припадає на роки сталінізму, коли забороняли медіатвори, що не відповідали критеріям цензурних інституцій, коли було зроблено спробу (причому безуспішну) контролювати сам творчий процес, коли викоринувалося будь-яке вільнодумство, а фізичне нищення творців медіа (письменників, митців, публіцистів, журналістів, науковців) стало «найефективнішою» формою цензури.

Форми і способи цензури найрізноманітніші: від примусу, залякування, терору до цькування, фінансування, підкупу. Один із найвитонченіших способів

контролю — це «свідома самоцензура або неусвідомлені обмеження, зумовлені особливостями виховання і світоглядної культури автора» (Борис Потятиник).

Цензура — дуже небезпечний інструмент у будь-якому суспільстві. Наслідки її, якщо вони не виправдані загальнонаціональними й загальнолюдськими інтересами та принципами, руйнівні. Причому як для всього суспільства, так і для самої особистості. Особливо небезпечна цензура в державах із тоталітарним політичним режимом, де вона стає частиною репресивного апарату, маніпуляції, пропаганди. Словом, наявність цензури — одна з найголовніших ознак тоталітаризму. І, навпаки, відсутність цензури, її законодавча заборона свідчить про демократичність суспільства.

У статті 15-ій Конституції України проголошено заборону цензури. У Законі України «Про інформацію» наголошено чітко: «Забороняється цензура — будь-яка вимога ... узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборон чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації» (ст. 24).

Законом «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» забороняється «створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації» (ст. 2).

Таким чином, в Україні законодавчо заборонено цензуру в будь-яких її проявах і без жодних винятків. Для відстоювання свободи слова, запобігання встановленню цензури в Україні, перешкоджанню професійної діяльності журналістів та

порушенню професійних стандартів у висвітленні суспільно-політичних питань у 2010 році з ініціативи українських журналістів було створено журналістський рух «Стоп цензурі».

Чи завжди те, що визначають як цензуру, насправді є нею? Згідно із законодавством, цензура полягає, з одного боку, у вимозі попередньо узгоджувати зміст медійних повідомлень перед її оприлюдненнями із посадовими особами, державними органами, установами, суспільними організаціями тощо, а з другого боку, в накладанні заборони на поширення текстів медіа чи окремих їх частин. Тому, скажімо, узгодження змісту повідомлень усередині самих медіаорганізацій, які продукують і поширюють інформацію (редакції газет і журналів, видавництва, теле- і радіокомпанії тощо), або як вимога автора повідомлення (чи особи, в якій взяли інтерв'ю) узгодити з ним текст перед його поширенням, власне не є цензурою.

29.2. Суспільні медіа та їхня місія в демократичному суспільстві

Рівень свободи слова зростає в тих країнах, у яких функціонують суспільні медіа. Вони важливий індикатор (лат. Indicator — показчик) сучасних демократичних суспільств. А тому одна з пріоритетних реформ в Україні спрямована на створення й розвиток суспільних медіа.

Суспільні медіа (або як їх ще називають «суспільне мовлення») — це реальна протипага і конкурент державних і приватних медіа, чію медіаполітику визначають власники (засновники). Із суспільними медіа пов'язують формування здорового медіасередовища, зростання довіри до засобів масової інформації, просування реформ. Адже суспільне мовлення підзвітне суспільству й незалежне від влади, бізнесу, політичних партій.

Законодавчі основи суспільного мовлення в нашій країні закладені Законом «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», ухваленим Верховною Радою України в 2014 році. Відповідно до цього документа завдяки підтримці Ради Європи спільними зусиллями Уряду, Парламенту та громадянського суспільства створено Національну суспільну телерадіокомпанію України (НСТУ) і розпочато реформування державних, зокрема регіональних (обласних) телерадіокомпаній, у суспільне мовлення.

У Законі України «Про суспільне телебачення і радіомовлення України» наголошено, що суспільне мовлення створюється з «метою задоволення інформаційних потреб суспільства, залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, сприяння формуванню громадянського суспільства...».

Основні завдання суспільних медіа:

- 1) об'єктивне, повне, своєчасне й неупереджене інформування про суспільно значущі події в Україні та за кордоном;
- 2) сприяння консолідації українського суспільства;
- 3) розвиток і зміцнення статусу української мови та культури, сприяння розвитку мов і культури національних меншин;
- 4) сприяння якнайповнішому задоволенню інформаційних, культурних та освітніх потреб населення України;
- 5) оперативне інформування населення про надзвичайні ситуації, що становлять загрозу життю чи здоров'ю людей;
- 6) надання громадянам України затребуваних інформаційних продуктів, відсутніх на комерційному ринку;
- 7) сприянню зміцненню міжнародного авторитету України.

Також Законом «Про суспільне телебачення і радіомовлення України» заборонено встановлення щодо суспільних медіа цензури, попереднього контролю та незаконного впливу на зміст інформації, що поширюється суспільним мовленням.

Отже, на суспільні медіа покладено місію формування громадянського суспільства через його всебічне, об'єктивне інформування всіх громадян про суспільні, політичні, економічні, культурні події, задоволення їх різноманітних інформаційних потреб, зокрема культурних і освітніх, залучення громадян до обговорення і розв'язання суспільно значущих проблем.

Виконайте в команді

Проаналізуйте можливості та ефективність шкільних медіа.
Визначте способи покращення діяльності ваших шкільних медіа.

§ 30. Вплив мас-медіа. Громадська думка і ЗМІ

Практичне завдання

Підготуйте проект «Створення шкільних медіа» — з планом та порадами для тих, хто захоче організувати медіа у себе в школі чи згодом у виші.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке цензура, суспільне мовлення ? ~ Як ви розумієте вислів: «Цензура — дуже небезпечний інструмент у будь-якому суспільстві» ? ~ Які основні функції медіа в демократичній державі ?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади цензури в недемократичних суспільствах. – Порівняйте поняття: «цензура» та «межа свободи слова і свободи вираження поглядів».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Визначте, які із сучасних мас-медіа в Україні є суспільними, державними чи приватними медіа. ➤ Дізнайтеся більше про журналістський рух «Стоп цензурі». Визначте, як впливає наявність цензури на роботу журналіста і на споживача інформації. https://stopcensorship.wordpress.com/

§ 30. Вплив мас-медіа. Громадська думка і ЗМІ

*#конструктивнийдеструктивнийвпливмасмедіа
#об'єктсуб'єктпредметвпливу #маніпуляціяпереконування*

Хто вміє маніпулювати думкою невдоволених, той визначає долю людства.

Вільгельм Швებель, німецький вчений та публіцист

30. 1. На що, як і для чого впливають медіа

За своїм характером вплив медіа є інформаційним і соціальним. **Інформаційним** (як вказує сама назва) цей вплив називають тому, що він діє на окрему людину, на групу і на суспільство загалом через інформацію. **Соціальним** вплив медіа стає в процесі взаємодії людей, обміну ними соціальною інформацією (ідеями, поглядами, знаннями, досвідом). Взаємодіючи, люди незмінно впливають один на одного.

У масових комунікаціях *аудиторія (кожен із нас) виступає об'єктом впливу, а суб'єктом — той, хто створює і поширює медійні повідомлення*. Якщо спробувати конкретизувати, **на що саме впливають медіа (предмет впливу)**, то виявиться, що це, по-перше, *психіка людини* (її розумова й емоційна сфери, свідомість і несвідоме), а також *людська поведінка*; по-друге, *масова* (суспільна) *свідомість* (тобто властива великим соціальним групам і цілому суспільству сукупність різних ідей, поглядів, уявлень про світ, його оцінок, настроїв і почуттів, викликаних взаємодією з ним), по-третє, *громадська думка і власна позиція людини*.

Розділ V. Світ інформації та мас-медіа

Вплив ЗМІ на все це має як *позитивні, конструктивні* (наприклад консолідація суспільства), так і *негативні, деструктивні* (формування псевдоцінностей, ідеалів, почуття агресії) наслідки.

Позитивний чи негативний вплив ЗМІ досягається за допомогою змісту і форми повідомлень (контенту). Те, *що і як* ми сприймаємо, викликає в нас певні зміни і позначається на нашій поведінці. Ось чому суспільство, громадськість, батьки, вчителі намагаються убезпечити молоде покоління від соціально шкідливої (патогенної, тобто такої, що призводить до деградації особистості) інформації, прагнуть мінімізувати контакти з нею.

Однак цих зусиль недостатньо. Важливо, щоб кожен із нас сформував у собі *внутрішні захисти (фільтри)* від такої інформації, виробив опірність, стійкість до неї. Стійкість до впливів мас-медіа залежить від внутрішнього стрижня особистості. Його утворюють воля, свідомість, розум, критичне мислення, розуміння, здатність інтерпретувати повідомлення, а також цінності, знання, досвід. Усе це становить наше «Я» і відрізняє його від «не-Я».

Саме «Я» особистості є смисловим центром обробки інформації, її інтерпретації, розуміння, зрештою, прийняття змісту повідомлення у свій внутрішній світ або відкидання сприйнятої інформації. Отже, наше «Я» опосередковує взаємодію з медіа як середовищем різноманітних впливів.

Внутрішні захисти (фільтри)

Вплив ЗМІ (повідомлень і каналів їх передачі) розрахований на масову аудиторію, на масову свідомість і масову психологію через особистість реципієнта. Отже, медіа-вплив, або, інакше кажучи, ефект медіа (результат впливу) залежить тільки від нас.

Тому потрібно знати, у чому виявляється вплив медіа, якими шляхами він досягається. Окреслимо найголовніші з них. Це поінформованість; розширення обсягу знань (досвіду); зміна емоційного стану; формування

ставлення, оцінок, установок, стереотипів, уявлень, смаків, ідеалів; спонукання до дій (поведінки), забезпечення саморозуміння, самопізнання.

Завдяки впливу медіа формується картина світу (світогляд, світобачення), ціннісно-смислові орієнтири (наше ставлення до світу; його оцінка). Під впливом медіа виробляються критерії оцінки світу, інших людей, самого себе, а також способи розуміння світу — всього того, що нас оточує.

Наші уявлення про вплив медіа були б неглибокими, якби ми не ознайомилися із його засобами або механізмами, завдяки яким і досягається його мета. До інструментів впливу медіа належать такі: переконування, навіювання, наслідування, психологічне зараження, маніпулювання.

30.2. Інструменти впливу мас-медіа

Серед зазначених інструментів впливу крайніми їх полюсами (умовно позначимо їх «за» і «проти», або «+» і «-») є переконування і маніпулювання. Перше поняття пов'язане з позитивним, конструктивним, гуманним впливом медіа, друге — з негативним, деструктивним, негуманним.

Під **переконуванням** розуміють такий вплив на свідомість, який за допомогою логічно впорядкованих аргументів (доказів, фактів) і обґрунтованих висновків підтверджує, формує або змінює ставлення реципієнта до когось або чогось, веде до прийняття ним зваженого рішення, до осмисленої дії (поведінки).

Мета переконування досягається не тільки завдяки самому повідомленню, силі аргументації. Однаковою мірою вона залежить від розумової активності аудиторії, яка сприймає повідомлення свідомо, осмислює почуте і/або побачене, критично аналізує та оцінює.

Іншу природу має маніпулятивний вплив. Однак перед тим як її розкриємо, стисло схарактеризуємо інші способи впливу, що нерідко використовують для маніпулювання та пов'язаної з ним пропаганди.

Навіювання, або сугестія (suggestion — навівання, натяк), відрізняється від переконування пасивним, некритичним сприйманням інформації, без її активного розуміння. Основою навіювання як впливу на аудиторію слугують віра, довірливість, емоційність. Навіювання не стосується розумової сфери. Маніпулятори використовують схильність людей до навіювання, підпорядкування, залежності. Їх завданням стає зниження інтелекту реципієнта і, навпаки, інтенсифікація емоцій, емоційного збудження, напруженості, пригніченості, розгубленості.

Навіювання, поєднуючись із переконуванням, посилює ефективність останнього. Водночас навіювання виступає компонентом іншого засобу впливу медіа — психологічного зараження.

Сутність **психологічного зараження** полягає в передачі через вербальні й невербальні повідомлення емоційного стану, ставлення (наприклад паніки, страху), зараженні ними аудиторії.

Особливо потужним потенціалом навіювання й зараження володіють кіно, телебачення. Оскільки вони, як ми вже знаємо, використовуючи різні канали передавання і сприймання інформації, вербальні й невербальні засоби, емоційно захоплюють аудиторію, навіюють їй певні настрої, заражають її діями, почуттями, ідеями.

Ефективність навіювання й зараження зростає, коли ці засоби торкаються несвідомої сфери реципієнта, зачіпають неусвідомлені ним бажання, глибинні потреби, мотиви задоволення. Це чудово усвідомлюють творці рекламних повідомлень, експлуатуючи несвідоме аудиторії, наприклад її сексуальні інстинкти.

Кіно, телебачення, реклама та інші медіа впливають на аудиторію за допомогою засобу **наслідування**. За об'єкт наслідування, тобто відтворення, повторення в реальному житті образів медіа, аудиторія бере моделі поведінки, звички (зокрема шкідливі), манеру спілкування, ідеали, матеріальні й духовні цінності, естетичні смаки тощо. Наслідування — важливий механізм соціалізації людини, набуття нею соціокультурного досвіду.

Нарешті, ми дійшли до особливого виду медіавпливу — **маніпулювання** (лат. *manipulus* — від *manus* — рука і *pie* — наповнювати, заповнювати; дослівно — дія, яку виконують руками). Як бачимо із тлумачення поняття з латини, результативність маніпуляції пов'язана зі спритністю, вправністю рук, майстерністю тощо.

На відміну від переконування, маніпуляція завжди прихована. В її основі лежить цілеспрямована дія на масову аудиторію, щоб скерувати її в потрібне маніпуляторіві русло, викликати в неї бажані настрої і поведінку. При цьому сама мета замаскована від аудиторії, а повідомлення, за допомогою якого досягається вплив, ретельно спланується і організовується певним чином.

Інформація, яку використовують з маніпулятивною метою, розрахована на автоматичне, некритичне сприймання її реципієнтом. Якщо в переконуванні автор і його адресат рівноправні, то в маніпулюванні адресант-маніпулятор розглядає адресата як мішень і засіб реалізації своїх маніпулятивних цілей.

30.3. Вплив мас-медіа на формування громадської думки

Основою формування й ухвалення рішень у демократичних суспільствах є громадська думка. Неважко здогадатися, що громадською думкою є тоді, коли її носієм є громадськість (людська спільнота). Остання має соціальну пам'ять, або культуру, соціальні інтереси і думку — погляди, судження, що їх громадськість реалізує в розв'язанні суспільних проблем і в соціальному контролі за діями влади.

Аби збагнути роль громадської думки в житті суспільства, в існуванні демократичної держави, треба розкрити зміст цього поняття.

Як з'ясувалося, однозначного тлумачення змісту поняття «громадська думка» нема. До прикладу, основоположник вивчення громадської думки В. Ліпшман вважав нею «картини» в головах людей, «образи їх самих, інших людей, їхніх потреб, цілей, взаємин». Сучасні дослідники сходяться на тому, що громадська думка — це колективні оцінні судження індивідів, які належать до різних соціальних спільнот і які через ці судження виявляють своє ставлення до суспільних проблем і способів їх розв'язання.

Для того щоб сформувалася громадська думка щодо якоїсь суспільної проблеми, люди (спільнота) повинні мати про неї певну інформацію. Тільки за цієї умови громадська думка виконуватиме три основні завдання в громадському суспільстві:

1. Оцінюватиме й контролюватиме те, що робить влада.
2. Радитиме владі, як ліпше розв'язати ту чи ту суспільну проблему, й таким чином впливатиме на ухвалення владою рішень.

§ 30. Вплив мас-медіа. Громадська думка і ЗМІ

3. Братиме участь в ухваленні соціальних рішень щодо розв'язання проблем, які зачіпають інтереси всього суспільства.

Загалом громадську думку формують, з одного боку, власний практичний досвід людей, їхнє безпосереднє зіткнення із суспільними проблемами, а з другого — засоби масової інформації. Причому ЗМІ і формують, і виражають (озвучують) громадську думку.

Формування громадської думки за допомогою мас-медіа відбувається цілеспрямовано. У демократичних суспільствах участь у формуванні громадської думки беруть незалежні від влади недержавні, зокрема суспільні ЗМІ. Що вищий рівень довіри суспільства до ЗМІ, то сильніший їхній вплив на формування громадської думки. До того ж, цей вплив має бути не маніпулятивним, а гуманістичним.

Гуманістичність впливу мас-медіа на формування громадської думки полягає в тому, що аудиторії вони подають об'єктивну інформацію (факти) без нав'язування готових оцінок та інтерпретацій (суджень). Таку інформацію про соціальні проблеми спільнота (громадськість) критично сприймає, осмислює, оцінює відповідно до спільних (громадських) інтересів, цінностей і пропонує один із варіантів розв'язання суспільно значущих проблем.

Основний принцип гуманістичного впливу мас-медіа на громадську думку дуже влучно сформулював Волтер Кронкайт, авторитетний у багатьох країнах світу американський телекоментатор: «Не нав'язувати людям свого бачення новин, але змушувати їх думати, не давати політичним хитрощам цю думку приспати».

І насамкінець ще одна, гадаємо, не зайва заувага для повнішого розуміння громадської думки. Громадська думка має бути в мас-медіа і за допомогою них не як єдина правильна думка, а як плюралізм думок, без якого нема демократії і найважливішої умови її існування — свободи слова.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке предмет впливу мас-медіа, внутрішній захист (фільтри) ? ~ Як ви розумієте висловлювання: «Ефект медіа залежить від нас самих», «Подія відбувається, якщо інформація про неї з'являється у ЗМІ» ? ~ Які основні інструменти впливу застосовують ЗМІ ?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади сугестії, психологічного зараження та наслідування як засобів впливу ЗМІ. – Порівняйте поняття: «переконання» та «маніпулювання».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Продумайте аргументи та інші засоби для переконання аудиторії вашого класу у важливості колективної справи, скажімо, упорядкування й озеленення пришкольньої території. Підготуйте такий текст, щоб ваші однокласники самі захотіли це зробити.

§ 31. Маніпуляції і пропаганда в медіапросторі

#фейкова інформація джінса #маніпулятивний прийом
#замовні матеріали #«моваворожнечі» провокування конфліктів

**Пропаганда — це мистецтво сфотографувати дідька без
копит та рогів.**

Ганс Каспер, німецький письменник

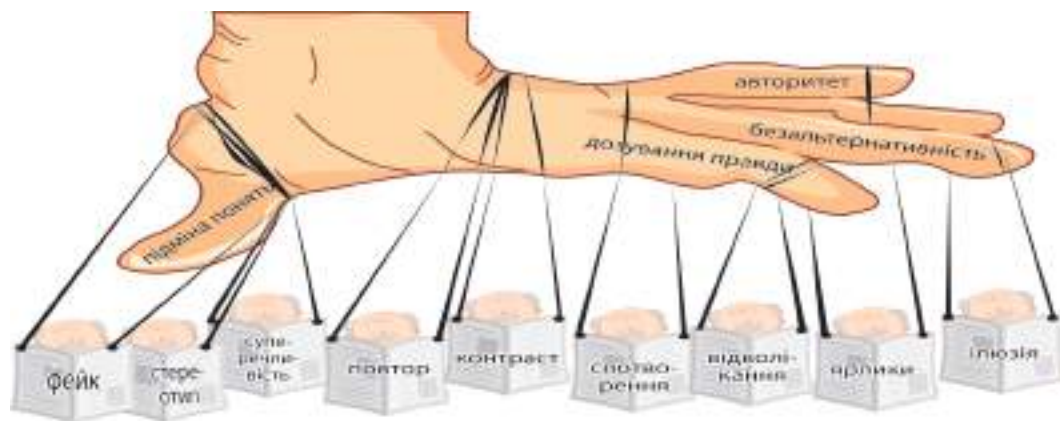

31.1. Прийоми медіа-маніпуляцій

Найефективніше поширюють інформацію для маніпулювання індивідуальною свідомістю реципієнта й масовою свідомістю аудиторії ЗМІ. Тому, щоб не стати жертвою маніпулятивного впливу мас-медіа, з'ясуємо його прийоми.

Передовсім домовимося, що **маніпулятивним прийомом** називатимемо спосіб виконання певних дій та подання інформації в медіатекстах для досягнення маніпулятивного впливу на реципієнта чи групу.

Кожен із зазначених нижче маніпулятивних прийомів може використовуватися окремо або ж комбінуватися з іншими залежно від завдань і об'єкта впливу, а також специфіки конкретного виду медіа.

Прийоми медіаманіпуляцій

До найпоширеніших прийомів медіаманіпуляцій належать такі:

1. **Контролювання інформаційних потоків**, дозування правди: висвітлення лише тієї достовірної інформації, яка потрібна маніпуляторові. Йдеться, отже, про навмисне замовчування суспільно значущої інформації, ігнорування фактів, їх фільтрацію, зокрема й через цензуру.

2. **Фабрикування фактів**. Фабрикувати означає виготовляти, штучно створювати «факти», а не відображати реальний стан справ. Для позначення неправдивої, сфальшованої інформації існує поняття «фейк». Оскільки фейкову інформацію масово поширюють сучасні медіа, то на її ознаках ми зупинимося далі докладніше.

3. **Відсутність у ЗМІ альтернативної** (іншої, несхожої на офіційну) **інформації**. Така інформація зрівноважує чи навіть пересилує медіаповідомлення маніпулятора. А головне — вона дає змогу аудиторії зробити власний розумний вибір між різними, часто діаметральною протилежними, позиціями, між «чорним» і «білим».

4. **Навішування (наклеювання) ярликів**: безпідставно звинувачувати когось у чомусь, приписувати негативні якості, соціально несхвалювані вчинки, ганебну поведінку для дискредитації особи, соціальних груп, ідей тощо.

5. **Оманливість (ілюзія) плюралізму** (англ. pluralism, від лат. pluralis — множинність) висвітлення подій, суспільно-політичних питань. Вона створюється за рахунок подачі однієї і тієї самої інформації в різноманітних форматах. Як наслідок — у медійному просторі з'являється багато подібних одне до одного повідомлень за відсутності в них різних поглядів на проблему. Сюди ж належить ігнорування діалогу й суспільних дебатів (обміну думками щодо певного питання).

6. **Посилання на авторитетів**, від імені яких поширюється вигідна маніпуляторів інформація (коментарі, думки, оцінні висловлювання) для схвалення чи засудження якихось фактів. До різновидів цього прийому належать посилання на анонімного авторитета (відомого науковця, письменника, політика і т. д.).

7. **Відволікання уваги від головного на другорядне**. Наприклад, подача суспільно важливої інформації серед незначної. У результаті цього розсіюється увага й губиться смисл попередньо сприйнятого, як це відбувається в політичних дебатах, які регулярно перериваються рекламою.

8. **Контрастна подача інформації** в медіаповідомленні за принципом «про себе — гарне, про інших — погане».

9. **Прикриття універсальними (безпрограшними) поняттями**, які мають позитивну реакцію в аудиторії, тих явищ, які насправді не мають нічого спільного з ними: демократія, свобода, законність, патріотизм, перемога, успіх тощо.

10. **Зміна змісту інформації** через втрату її справжнього контексту. Так буває тоді, коли цитату, фрагмент відео спеціально виривають із цілісного тексту або коли медіаповідомлення тенденційно конструюють із різних фрагментів.

11. **Повторення однієї і тієї самої інформації**, що, врешті-решт, осідає не лише в пам'яті, а й у несвідомому реципієнтів.

12. **Подача суперечливих одне одному повідомлень**, швидка зміна повідомлень, швидкий темп подачі повідомлень, невідповідність заголовка повідомлення його змісту.

13. **Використання стереотипів** — спрощених, спримітивізованих, схематичних образів, кліше, лозунгів тощо або ж, навпаки, специфічної, складної термінології (політичної, економічної, правової, фінансової тощо).

На жаль, окреслені тут прийоми маніпулювання в мас-медіа не вичерпують усього їх розмаїття. Однак знання навіть цих прийомів певною мірою сприятиме зменшенню впливу маніпуляцій мас-медіа, особливо тих, які пов'язані з

пропагандою. В останній маніпулятивні прийоми виявляються найдієвішими, часто-густо ігноруються будь-які моральні й гуманістичні норми.

31.2. Чому небезпечна пропаганда і як її уникнути та подолати

Термін «пропаганда» походить з латини (propaganda — те, що має бути поширено, від propagare — поширювати) і, як слово, не містить у собі жодного негативного забарвлення. Що поганого, скажімо, у пропаганді здорового способу життя, у поширенні через пропаганду корисних знань для просвіти. Аналогічне риторичне запитання постає і щодо комерційної пропаганди. Усе це — приклади, так би мовити, «безпечної» пропаганди.

Зовсім іншу (протилежну) роль відіграє *політична й ідеологічна пропаганда*. Її наслідки для людства продемонструвала нацистська пропагандистська машина Третього рейху. Не випадково, що об'єктом посиленої дослідницької уваги пропаганда стає в роки Другої світової війни й у період «холодної війни» між Радянським союзом і США. Нині ж зацікавлення науковців феноменом пропаганди не лише не зменшується, а й зростає. Пояснюється це колосальною роллю пропаганди в сучасних інформаційних війнах.

Інформаційна війна — це сукупність інформаційних дій, застосовуваних сторонами, які протистоять одна одній, для досягнення певних цілей. Зазвичай мета інформаційної війни полягає в досягненні інформаційної переваги над супротивником і формуванні такого інформаційного середовища, що сприяло б реалізації інших (неінформаційних) дій (політичних, дипломатичних, економічних тощо).

Залежно від своєї основної мети інформаційні війни завдають шкоди інформації, інформаційним ресурсам, технічним системам. Однак способи, засоби та прийоми ведення інформаційної війни насамперед спрямовані на індивідуальну й масову свідомість людей, щоб змінити їхні переконання, погляди, цінності, викликати відповідний настрій (наприклад, страх, паніку), зрештою, вплинути на поведінку. Для впливу на свідомість і волю супротивника й використовують пропаганду.

Про те, чому саме пропаганду активно використовували й використовують мас-медіа, зокрема в інформаційних війнах, а головне — як протистояти пропаганді, саме йтиметься далі.

Пропонуємо розпочати пошук відповідей на ці запитання з цитати, взятої з документа Організації з безпеки і співпраці у Європі (ОБСЄ) «Пропаганда і свобода масової інформації» (2015 р.): *«Небезпека пропаганди надзвичайно висока в контексті ... конфлікту на території України і навколо неї». Оскільки, як зазначено в документі, «використання пропаганди в період конфлікту рівнозначне розплескуванню бензину над відкритим полум'ям. Пропаганда підживлює конфлікт і сприяє його ескаляції, перешкоджаючи необхідному роззброєнню, безпеці і співпраці».*

Найбільшу небезпеку несе в собі пропаганда війни, національної, расової, релігійної ненависті, що підбурює до дискримінації, ворожості, насилля. Така пропаганда порушує норми міжнародного права. Інші різновиди пропаганди, до

прикладу, ті, які порушують професійні стандарти журналістики, хоч і мають значно менші наслідки, однак також неприпустимі в демократичних суспільствах.

Тепер, коли ми знаємо про небезпеку пропаганди та її два найголовніші різновиди, спробуємо дати визначення цього феномена.

Пропаганда — це навмисний цілеспрямований вплив на аудиторію через поширення різними комунікативними каналами недостовірної (неповної, неточної, спотвореної) інформації, спрощених (однобічних) суджень, спеціально створених міфів, стереотипів, оцінок, а також прихованого чи відкритого нав'язування якоїсь однієї позиції, ідеї для спонукання й змушування людей робити те, на що вони не наважилися б, маючи достовірну (повну, різнобічну) інформацію.

Виконайте в команді

1. Оцініть, чи «вписується» пропаганда здорового способу життя у визначення терміна «пропаганда», яке запропоноване вище. Про який вид пропаганди йдеться? 2. Складіть логічну графічну схему поняття «пропаганда» на підставі кількох дефініцій цього терміна

Класичне визначення поняття «пропаганда», відмінне від сучасних трактувань, належить американському вченому Едварду Бернейсу. 1928 року він вбачав у **пропаганді** «послідовні й неослабні зусилля щодо створення й формування подій для впливу на ставлення суспільства до тої чи тої ініціативи, ідеї або групи».

Шляхи подолання пропагандистського впливу

Подолати пропаганду можна тільки за допомогою цілої системи заходів — конкретних дій на різних рівнях. Скажімо, **міжнародний рівень** боротьби з пропагандою охоплює міжнародне законодавство, міжнародні суди, діяльність міжнародних організацій, міжнародний діалог.

На **внутрішньодержавному (національному) рівні** потрібно, по-перше, відстоювати ідею плюралізму мас-медіа та добиватися її реального втілення на практиці функціонування ЗМІ; по-друге, законодавчо засуджувати й не допускати небезпечної пропаганди; по-третє, відмовлятися від державних засобів масової інформації, роздержавлювати їх; по-четверте, всіляко сприяти діяльності суспільного мовлення; по-п'яте, розвивати медіаосвіту.

Дієвим рівнем подолання небезпечної пропаганди є самі ЗМІ. Журналістські організації, власники й видавці мас-медіа мають не допускати у змісті своєї медіапродукції такої пропаганди.

Та все ж з-поміж усіх зазначених заходів потрібно виокремити **медіаосвіту як найефективніший спосіб протистояти пропаганді** на рівні аудиторії і конкретного реципієнта.

31.3. Що таке «мова ворожнечі» та як її розпізнати

Однією з ознак пропаганди, яка ігнорує будь-які етичні принципи і норми, виступає мова ворожнечі, або мова ненависті. Її основна мета часто-густо зводиться до провокування, роздмухування конфліктів.

Шкідливість мови ворожнечі в мас-медіа полягає в тому, що вона може призвести до реального насильства, учинення злочинів. Мова ворожнечі суперечить базовим демократичним принципам рівності всіх людей у правах.

Терміном **«мова ненависті»** в міжнародній практиці (зокрема за рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи) позначають «всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують чи виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю».

Якщо спробувати коротко зрозуміти сутність мови ненависті (ворожнечі, нетерпимості, некоректності), то це в підсумку будуть висловлювання, спрямовані або ж проти якоїсь однієї особи, або певної групи осіб, або й навіть цілого народу.

Варто звернути увагу на інколи крихку межу між мовою ненависті і свободою вираження поглядів. Приміром, коли ми критикуємо чийсь аморальну поведінку — це свобода вираження поглядів, а коли об'єктом нашої критики стають уроджені особливості (стать, расова, національна приналежність, колір шкіри людини), маємо підстави оцінити таку критику як мову ворожнечі. При цьому значення має не тільки форма висловлювання (як ми подаємо інформацію), а й зміст (що ми вкладаємо в повідомлення). Він може бути прихованим (замаскованим) у вербальних і невербальних медіатекстах.

Основний шлях уникнення мови ворожнечі — толерантність (від лат. *tolerans (tolerantis)* — терплячий), повага до Іншого або Інших. Наприклад, сьогодні слова «метис», «кольоровий» сприймаються як образливі щодо людей зі змішаним расовим походженням і темношкірих.

Так само не можна називати біженцями людей, котрі змушені були покинути свої місця й оселитися в інших регіонах своєї ж країни. Тож таких людей коректно називати «внутрішньо переміщені особи», «внутрішні переселенці».

Важливо запам'ятати бодай декілька ознак мови невмотивованої, безпідставної ненависті в медіаповідомленнях, а саме:

- 1) підбурювання до дискримінації або насильства;
- 2) демонстрація погроз, залякувань, образ;
- 3) використання агресивної лексики, яка дискримінує або принижує особу чи групу осіб;
- 4) створення й поширення негативних стереотипів щодо певних національностей (наприклад, ромів), соціальних груп (приміром, ЛГБТІ-спільноти), релігій, представників статей (жінок і чоловіків).

Щодо останніх — гендерних (англ. *gender* — рід, стать) і сексистських (англ. *sexism*, від лат. *sexus* — стать) стереотипів — особливо небезпечні другі. Сексистські стереотипи відбивають зневажливе ставлення до жінки і, як зазначено в одній з резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи, «установлюють спрощену та карикатурну модель відносин між чоловіком і жінкою, «узаконюють» повсякденний сексизм, дискримінацію та засноване на статі насильство».

Так само й національні (етичні) та релігійні стереотипи несуть у собі конфліктне начало. Під їх впливом люди починають вірити в те, що до цього не вірили. Ось чому стереотипи так активно і безкінечно транслюють ЗМІ, щоб досягти своїх маніпулятивних і пропагандистських цілей.

Маніпуляції, пропаганда не тільки поширюють стереотипи; вони ще й формують їх. Творці маніпуляцій і пропаганди в мас-медіа розуміють, що через стереотипи інформація фільтрується, спрощується, а те, що не відповідає стереотипам, відкидається. Чому аудиторією, яка мислить стереотипами, легко маніпулювати, управляти? Тому що в основі стереотипного мислення лежать спрощені уявлення, схеми, образи, які не випливають з власного досвіду людини. Натомість вони нав'язуються їй, закріплюються в її свідомості засобами масової інформації.

Найкраща протидія стереотипам — власний досвід людини і знову ж таки критичне мислення. І як тут ще раз не прислухатися, а головне не стільки прислухатися, скільки втілити у власну щоденну практику спілкування з мас-медіа мудру пораду Ліни Костенко:

Криши,
ламай,
трощи стереотипи!
Вони кричать, пручаються, – ламай!
Хоч давня звичка з профілем Ксантиппи
благає, плаче, просить: «Не займай!»

31.4. Як розпізнати неправдиві й замовні матеріали в мас-медіа.

Фейк та джинса

Пропагандисти й маніпулятори у ЗМІ доволі часто вдаються до такої «зброї масового ураження», як фейк.

Фейк (англійською «fake») — це спеціально поширювана в мас-медіа й соціальних мережах відверто неправдива інформація, фальсифікації, підробки.

Фейк використовують у пропаганді, для того щоб дезінформувати (ввести в оману), залякати, деморалізувати аудиторію, викликати в людей недовіру, агресію, спровокувати їх на конфлікти, заплямувати чиюсь репутацію, посіяти паніку в суспільстві.

Сфери поширення фейків — засоби масової інформації та соціальні мережі. Поняття фейку тут охоплює не тільки неправдиві текстові (вербальні) повідомлення, спотворені оригінальні тексти, а й світлини, підроблені у фотошопі, відеоролики, змонтовані у відеоредакторі або зняті в інший час чи в іншому місці, акаунти вигаданих осіб, сторінки в соціальних мережах, навмисно створені від імені інших (зазвичай відомих) людей.

Оскільки фейки — це не просто недостовірні інформація, а навмисно спотворена, несправжня, то їх потрібно вчасно виявляти, спростовувати, інформувати про них громадськість. Як це, скажімо, блискуче робить громадська платформа «Stop. Fake» (режим доступу: <https://www.stopfake.org/>).

Однак кожному реципієнтові медіатекстів також потрібно вміти розпізнавати фейкову інформацію, хоча це зробити нелегко. Адже фейк

створюється таким чином, аби переконати аудиторію у правдивості поданої інформації, змусити реципієнта повірити в неї, а ще й відреагувати, зокрема, перепостити, переказати, переслати фейкове повідомлення іншому реципієнтові.

Фахівці пропонують розпізнавати **фейк** за такими **ознаками**:

- 1) сенсаційність повідомлення, скандальний характер події, що набуває широкого розголосу й ганьбить її учасників;
- 2) сенсаційний заголовок, який шокує, провокує;
- 3) нагнітання негативу, очорнення, звернення до таких емоцій людини, як страх, тривожність, гнів, відраза;
- 4) емоційність інформації, тенденційність висвітлення теми;
- 5) подання однієї позиції (порушення балансу поглядів);
- 6) відсутність посилань на джерела чи посилання на незалежні джерела, на безіменні авторитети, на імена невідомих (маловідомих) експертів, на західні ЗМІ, на очевидців, які воліють бути неназваними тощо;
- 7) абсурдність (лат. *absurdus* — безглуздий) інформації з погляду правдоподібності, здорового глузду (те, у що взагалі важко повірити).

Від фейків треба відрізнити так звану **«джинсу»** — замовні проплачені матеріали або навмисно приховану рекламу для поширення в засобах масової інформації. Масштабним це явище стає в період виборів різного рівня, коли за електорат (виборців) змагаються поміж собою політичні сили й кандидати.

Виконайте в команді

Перегляньте недавні (1-2 тижні) повідомлення ЗМІ в різних джерелах та визначте, чи є серед них такі, що можуть бути неправдивими чи проплаченими.

Перевірте свої припущення, використовуючи знання з теми.

«Джинса» порушує права споживачів інформації, спотворює волевиявлення виборців. Вона суперечить вимогам професійних стандартів та етики у сфері мас-медіа. Однак трактувань поняття «джинса», як і поняття «фейк», у правовому полі немає. «Джинса» — сленгове слово медійників (медійної спільноти: журналістів, редакторів, фахівців із паблік рилейшнз, рекламних агентів та ін.).

Цим словом вони називають, з одного боку, комерційні матеріали, що їх розміщують серед звичайних матеріалів без позначення (маркування) реклами, що порушує Закон України «Про рекламу», а з другого — політичні статті, сюжети, інтерв'ю, створені самими політичними партіями або на замовлення. До політичної «джинси» також належать:

- 1) оприлюднення результатів сумнівних соціологічних досліджень, тобто досліджень, у яких трапляються завищення або заниження рейтингу політиків;
- 2) псевдоаналітичні матеріали експертів, у змісті яких зацікавлена та чи та політична сила;
- 3) спеціально створені листи читачів, глядачів, слухачів від імені громадськості;

§ 31. Маніпуляції і пропаганда в медіапросторі

4) коментарі ботів — найманих осіб, які за оплату розміщують пости на сторінках інтернет-видань для схвалення або дискримінації матеріалів.

Ознаки розпізнавання «джинси»:

- 1) розміщення матеріалу без інформаційного приводу;
- 2) підкреслено позитивний характер інформації;
- 3) низький рівень соціальної значущості інформації;
- 4) критичний матеріал про іншу політичну силу чи комерційну організацію;
- 5) одностороння подача матеріалу, висвітлення лише однієї позиції;
- 6) примітивність інформації, адресованість її малопоінформованому реципієнтові;
- 7) передрук або розміщення одного й того самого матеріалу в різних ЗМІ;
- 8) приховування справжнього імені автора матеріалу під псевдонімом;
- 9) розміщення повідомлення під рубриками «Погляд», «Кут зору», «Думка», «Позиція» тощо.

Та все ж найнадійнішим способом виявлення і фейку, і джинси залишається критичне мислення аудиторії, критичний аналіз кожним реципієнтом медіатексту.

Поміркуйте разом

Кому потрібна і кому не потрібна «джинса»?
Чи завжди замовні матеріали є негативними та шкідливими?

Чи мали рацію відомі мислителі, стверджуючи:

«Факти, як шахи: кожен виконує свою функцію і має свою вагу на полі змісту».

Володимир Різун, український вчений, журналістикознавець

«Факти не існують, є тільки інтерпретації». *Фрідріх Ніцше, німецький філософ, психолог і класичний філолог, представник ірраціоналізму.*

«Правда рідко буває чистою та ніколи не буває простою». *Оскар Уальд, ірландський філософ, естет, письменник, поет.*

«Слухаючи проповіді, пам'ятай, що чорт також може розмовляти мовою ангелів». *Вільгельм Швобель, німецький учений та публіцист.*

Відповідь аргументуйте

Практичне завдання

Складіть схему «Види замовних матеріалів та їх характерні ознаки» і «Порадник для тих, хто не хоче потрапляти під вплив «джинси».

Скористайтесь матеріалами за посиланням:

<http://osvita.mediasapiens.ua/media-law/world-journalists/scho-take-dzhinsa-i-z-chim-ii-idyat/>

<https://www.prostir.ua/?kb=yak-rozpiznaty-dzhynsu>

<http://prostir-monitor.org/foto/mtree/2014/05/election2014-media-monitoring.pdf>

Для завершення теми:

- ~ Що таке **пропаганда, фейк, джинса** ?
- ~ Як ви розумієте вислів: «У сучасних інформаційних війнах роль пропаганди стрімко зростає» ?
- ~ Які основні **заходи для протистояння пропаганді** на міжнародному, внутрішньодержавному та особистому рівнях ?

	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади проявів політичної та ідеологічної пропаганди в роки Другої світової війни та всьогоднішній інформаційній війні. – Порівняйте поняття: «безпечна пропаганда» і «політична пропаганда», «фейк» та «джинса».
	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Опишіть ознаки замовних матеріалів у медіа. Укажіть приклади таких матеріалів у доступних для вас медіа. ➢ Підготуйте міні-повідомлення про роль медіаосвіти та способи захисту демократії за допомогою медіаграмотності в Україні та за кордоном. Скористайтесь посиланнями: http://detector.media/withoutsection/article/134107/2018-01-27-yak-u-nashi-dveri-postukali-feiki/ http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/scho_take_mem/ http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/yak_u_kanadi_zbirayutsya_zakhischaty_vibori_za_dopomogoyu_mediagramotnosti/

§ 32. Критичне сприймання мас-медіа

#достовірністьінформації#джерелаінформаціїавторство
#фактсудження#стандартиподаннякритичнийаналіз

В епоху тероризму та війн XXI століття медіаосвіта молоді стає важливою вимогою демократичного суспільства.

*Б. Мак-Магон, французький маршал,
президент Третньої республіки*

32.1. Критичний аналіз текстів ЗМІ – найважливіший складник медіаграмотності

Сучасні засоби масової інформації висвітлюють найрізноманітнішу інформацію. Вона різна за формою і змістом, а також за своєю якістю. Яку ж інформацію мас-медіа вважають якісною? Зазвичай ту, яка відповідає таким критеріям, як достовірність (правдивість), об'єктивність, точність, повнота, достатність, актуальність, своєчасність та інші. І хоча ці вимоги до інформації мають універсальний характер, варто виокремити ту властивість інформації, без якої вона втрачає будь-який сенс загалом. Ідеться про **достовірність інформації**, поширюваної мас-медіа. Треба «піднятися» над медіатекстом та піддати його зміст і форму критичному аналізу перед тим, як ухвалити рішення щодо використання отриманої інформації.

Критичний підхід до медіатексту передбачає вміння ставити щодо нього запитання й шукати на них відповіді. Коло цих запитань залежно від виду медіа, типу тексту, завдань, що їх ми, реципієнти, ставимо перед собою, може бути доволі великим. Проте обов'язкові з-поміж них такі:

- 1) хто автор медіатексту?
- 2) з якою метою і для кого створено медіатекст?
- 3) хто фінансував (замовляв) створення й поширення повідомлення?
- 4) які джерела використано для підготовки матеріалу, наскільки ці джерела надійні?

5) чи відповідає зміст повідомлення дійсності?

6) що замовчується, приховується в повідомленні, чи подано в ньому кілька позицій, зокрема протилежних?

7) яку користь (цінність) несе повідомлення або якої шкоди і кому воно може завдати?

Усі потрібні знання і вміння для пошуку відповідей на ці запитання дає *медіаосвіта* та сформована нею *медіаграмотність*.

У сучасному світі засобів масової інформації, де вони визначають нашу картину світу, медіаосвіта (медіаграмотність) — невід’ємна частина загальної освіти і культури особистості. У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні стверджується, що медіаосвіта «має стати фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку і консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії» (у редакції 2016 року).

Медіаосвіта насамперед спрямована на формування *медіаграмотності як сукупності знань і вмінь відбирати, сприймати, інтерпретувати, розуміти, оцінювати, використовувати і створювати медіаповідомлення*.

Основу медіаграмотності кожної особистості становлять її аналітичні здібності та критичне мислення, а саме: уміння порівнювати, групувати, узагальнювати факти, властивості, явища, встановлювати взаємозв’язки між ними, інтерпретувати, оцінювати інформацію, робити висновок на підставі наявної інформації, застосовувати отримані в результаті розуміння медіатекстів знання в повсякденному житті, формувати власну позицію щодо фактів, відображених у мас-медіа.

Отже, медіаграмотність забезпечує готовність і підготовленість людини до спілкування з мас-медіа, сприяє самозахисту від недобросовісних медіаповідомлень, від неправдивої інформації, від маніпулятивного впливу, пропаганди, мови ворожнечі, насильства тощо.

32.2. Для чого існують стандарти подання інформації в мас-медіа

Мас-медіа мають поширювати якісну інформацію. Тому суспільство і професійна медійна спільнота (журналісти, редактори, видавці та ін.) висувають вимоги до подання інформації, що має відповідати загальноприйнятим етичним принципам, законодавчим і фаховим нормам. Так сформувалися **стандарти** (англ. standart — норма, зразок, мірило) **подання інформації**.

Створюючи повідомлення для засобів масової комунікації, автори зобов’язані дотримувати таких *основних стандартів*: 1) достовірність (правдивість); 2) оперативність; 3) баланс думок і поглядів; 4) об’єктивність, відокремлення фактів від коментарів і суджень; 5) точність; 6) повнота; 7) зрозумілість.

Водночас, критично оцінюючи медіатекст, реципієнти встановлюють відповідність поданої в ньому інформації зазначеним стандартам. Тому розглянемо їх докладніше.

1. Стандарт достовірності інформації. Цей базовий стандарт вимагає подавати лише правдиву, перевірену інформацію, тобто інформацію, яка відповідає дійсності (реальним фактам, подіям, явищам).

Адже лише достовірна інформація заслуговує на довіру аудиторії. Довіру викликає інформація, що має посилання на першоджерело, до прикладу, на очевидця, учасника події, про яку йдеться в повідомленні. Якщо інформація надходить не з першоджерела, то важливо все-таки встановити її первинне походження, аби переконатися в тім, що інформація не перекошена. Варто пам'ятати: що частіше інформацію передаватимуть різні медіа, то зростатиме ймовірність зниження її достовірності через «обростання» коментарями, оцінками, новими деталями.

Крім того, достовірність інформації можна перевірити звернувшись до альтернативних джерел. Ідеальним варіантом у цьому разі фахівці вважають три незалежні джерела.

Часто неперевірена інформація потрапляє в ЗМІ із блогів і соціальних мереж. Тому не варто поспішати робити висновки на підставі інформації (щонайперше новинної, сенсаційної, резонансної, провокаційно-емоційної), яку взято із цих ресурсів. Тут потрібно виявити витримку й дочекатися повідомлень (підтвержень або спростувань), що надходять з офіційних джерел. Особливо слухна ця порада сьогодні, коли в мас-медіа, зокрема в інтернет-середовищі, значного поширення в умовах інформаційного протистояння набуло таке явище, як «фейкова» інформація.

Отже, стандарт достовірності вимагає від автора медіаповідомлення ретельно перевіряти вміщену в ньому інформацію, спираючись на авторитетні джерела і беручи на себе відповідальність за правдивість відомостей.

Згідно зі статтею 302-ою Цивільного кодексу України, особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. Подання недостовірної інформації підлягає спростуванню. І хоча українське законодавство дозволяє авторам мас-медіа не розкривати джерела інформації, однак це радше має бути винятком, а не правилом.

2. Стандарт оперативності. Він ґрунтується на тому, що громадяни мають право на одержання через ЗМІ оперативної інформації. Це означає своєчасність оприлюднення повідомлень. Запізніла, несвоєчасна подача медіаповідомлень знижує актуальність інформації, а отже, і її суспільну значущість. Принципового значення стандарт оперативності набуває в поданні новин. Однак і тут у гонитві за сенсаційним матеріалом автори новинних повідомлень у жодному разі не можуть ігнорувати вимогу перевіряти інформацію, за винятком відомостей з офіційних джерел (органів державної влади, органів місцевого самоврядування). Затримка (поширення) інформації матиме значно менші наслідки, ніж її недостовірність.

3. Стандарт балансу думок і поглядів. Коротко суть цього стандарту зводиться до вимоги подавати в матеріалі всі основні думки й наводити різні погляди (позиції) щодо висвітлюваної проблеми, а не нав'язувати аудиторії якийсь один (часто суто авторський) погляд. Обов'язково потрібно ознайомити аудиторію із позицією того, хто став об'єктом критики. До того ж варто подавати в матеріалі й оцінки незалежних експертів. У такий спосіб буде досягнуто об'єктивності й неупередженості у висвітленні того чи того питання. А це, своєю чергою, дасть змогу аудиторії самій зробити певні висновки, ґрунтуючись на всебічній інформації.

4. Стандарт відокремлення фактів від коментарів і суджень. Згідно із цим стандартом у повідомленнях засобів масової інформації потрібно чітко розділяти виклад фактів і суджень автора.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (укладач В. Т. Бусел), слово **«факт»** (від лат. *factum* — зроблене) пояснюється як дійсна, невігадана подія, дійсне явище — те, що сталося, відбулося насправді; реальність, дійсність — те, що об'єктивно існує. Натомість **«судження»** — це думка про що-небудь, погляд на щось, а також виклад своїх думок, поглядів.

Судження часто містять оцінку події, явища, іншої особи. До оцінних суджень належить критика. Із поняттям «судження» не треба плутати обмову (несправедливе звинувачення, неприйнятні з погляду етики висловлювання про особу, щоб викликати до неї зневагу, недовір'я) і наклеп (поширення неправдивих відомостей, брехні, для того щоб зганьбити, знеславити когось).

Відповідно до ст. 30-ї **Закону України «Про інформацію»** *«ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оцінних суджень. Оцінними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані... Оцінні судження не підлягають спростованню та доведенню їх правдивості.*

<...> Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та в такий спосіб висловила думку чи оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду».

Узагальнюючи сказане, можемо стверджувати, що факт — первинний, емоційно нейтральний, об'єктивний. Коли факт дійсності відтворюється в медіаповідомленні, ми сприймаємо вже не сам собою факт дійсності, а його матеріалізований (у відео, фото, слові) образ. Спочатку цей образ ми впізнаємо й установлюємо його відповідність реальній події, явищу, зіставляємо з іншими фактами, інтерпретуємо і пов'язуємо всі ці факти в цілісну картину. Врешті-решт робимо самостійні висновки (судження, оцінки). Зрозуміло, що наші оцінні судження, на відміну від фактів, — вторинні, емоційно забарвлені, більшою чи меншою мірою суб'єктивні.

Отже, якщо факти дають відповіді на запитання *хто? що? коли? де?*, то судження відповідають на запитання *а що я про це думаю? яке моє ставлення? як я оцінюю той чи той факт?*

Будь-хто має право давати власні оцінки фактам і особам. Наші оцінки судження є вираженням свободи критики — ще однієї демократичної цінності в громадянському суспільстві.

Співвідношення фактів і суджень у конкретному медіаповідомленні залежить від його типу або жанру. Одна справа — це інформаційні повідомлення, де мають бути тільки «голі факти», інша — аналітичні, публіцистичні тексти мас-медіа: у них частка суджень може бути доволі вагомою. Поєднуючи в повідомленні факти й судження, його автор мусить неодмінно подбати про те, щоб аудиторія змогла чітко відділити факти і думки про них. Зрештою, таку вимогу і ставить перед авторами мас-медіа стандарт відокремлення фактів від суджень.

5. Стандарт точності. Ця вимога передбачає перевірку інформації перед її поширенням у ЗМІ. Найчастішою причиною неточностей є авторська недбалість, неуважність, брак часу на перевірку відомостей. Неточна, перекручена інформація може завдати моральної шкоди честі та гідності людини, а також негативно позначитися на авторитеті адресанта (відправника повідомлення).

6. Стандарт повноти. Факти, про які йдеться в повідомленнях, мають бути подані якнайповніше. Звісно, у тому обсязі, наскільки це можливо для автора. Подаючи факти, важливо висвітлити й контекст, у якому вони були. Відбір і висвітлення одних фактів і замовчування інших — неприпустиме.

7. Стандарт зрозумілості. Про ефективність медіаповідомлення варто мовити в тому разі, коли воно зрозуміле для аудиторії. Кожен елемент повідомлення, починаючи із заголовка, має забезпечувати легкість сприймання й адекватність розуміння змісту. Досягти зрозумілості тексту допомагають багато чинників: простота викладу, логічність побудови, точність слововживання, уникнення складної термінології, доцільне вживання іншомовних слів, скорочень тощо.

Виконайте в команді

Критично проаналізуйте будь-яке медіаповідомлення з україномовного електронного видання ЗМІ щодо дотримання в цьому тексті стандартів подання інформації.

Для формування навичок критичного аналізу медіатекстів доцільно час від часу повторювати виконання цього завдання вдома або в класі.

Використовуйте шкільні медіа (газети, журнали, радіо, телебачення, сайти, іміджеву рекламу тощо) не лише як важливий складник медіаосвіти та формування медіаграмотності, а і як лабораторію творення різних медіапродуктів: статей, інформаційних заміток, інтерв'ю, ілюстрацій, презентацій, телерепортажів, радіопередач, інтерв'ю, відеороликів, короткометражних фільмів тощо.

Через участь у діяльності шкільних медіа кожен із вас зможе розкрити свій інтелектуально-творчий потенціал, виявити медіактивність, розвинути критичне мислення, оволодіти навичками критичного аналізу медіатекстів. Крім того, шкільні медіа допоможуть сформувати громадянську позицію.

Як учасники шкільних медіа ви зможете брати участь у відповідних конкурсах і фестивалях, зокрема у щорічному Міжнародному конкурсі шкільних медіа, організаторами якого виступають Національна спілка журналістів України, Національна академія педагогічних наук України, Асоціація молодіжної преси України.

Проте, можливо, саме шкільні медіа спонукають вас до вибору майбутньої професії, пов'язаної із засобами масової інформації. Хтозна, яку ще роль у майбутньому професійному і громадянському житті відіграє ваша теперішня участь у шкільних медіа.

Однак і поза шкільними медіа або паралельно з ними ви зможете оволодіти основними навичками створювати медіаповідомлення (вербальні тексти, фото- та відеосюжети), якщо пройдете освітній онлайн-курс із громадської журналістики. Повна назва онлайн-курсу — «СторіМейкер: Школа громадської журналістики». Створено цей курс 2012 року в США. Його українська версія на сьогодні є у відкритому доступі.

У преамбулі до курсу зазначено, що він «орієнтований на всіх, хто відчуває в собі нахил до журналістики, — незалежно від віку, сфери праці, напрямку в навчанні тощо».

Перед тим як ви розпочнете створювати власне повідомлення для засобів масової інформації, радимо уважно ознайомитися з матеріалом із зазначеного ресурсу онлайн-курсу.

32.3. Авторство медіатексту

Кожен медіатекст має свого автора. Навіть у тому разі, коли його ім'я не зазначено на примірникові твору чи не доведено до відома публіки якимось іншим способом. Тому, створивши текст (самостійно чи разом з іншими особами), ви стаєте його автором.

Автор — це фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір.

При цьому автор може розкрити своє справжнє ім'я (автонім) або ж обрати собі умовне ім'я (псевдонім). Крім того, автор має право публікувати, відтворювати і розповсюджувати свій твір без позначення імені (анонім).

Залежно від того, який вид медіатвору створила особа (особи), розрізняють авторів аудіовізуального твору (кінофільм, телефільм, відеофільм тощо), авторів усного твору (промова, лекція), авторів інтерв'ю, авторів наукового твору, авторів музичного твору, авторів твору реклами та ін.

Оскільки будь-який твір — результат творчої діяльності автора, продукт людського розуму, то на нього поширюється **авторське право**. Останнє регулює правові відносини між автором (творцем) твору і користувачем, а також усі інші правовідносини, пов'язані зі створенням та використанням різноманітних творів. В Україні такі правові відносини регулює Закон України «Про авторське право і суміжні права». Для позначення авторського права використовують спеціальний знак

охорони авторського права, який складається з латинської літери *C* у колі — ©, імені автора й року першої публікації твору.

Авторське право діє від дня створення твору і протягом усього життя автора, а також упродовж 70 років після його смерті. Порухення авторського права дає підстави для судового захисту. Зокрема, законом переслідується одне з найпоширеніших порушень авторського права — плагіат.

Плагіат (від лат. *plagiо* — викрадаю) — це запозичення, відтворення, привласнення чужого твору або його частини під своїм іменем чи псевдонімом без дозволу автора і без зазначення джерела.

Учасники освітнього процесу (здобувачі освіти (учні, студенти, слухачі тощо) та вчителі, викладачі) зобов'язані дотримуватися академічної доброчесності. Під поняттям **«академічна доброчесність»** розуміють сукупність етичних принципів та правил, що передбачають:

- 1) дотримання норм законодавства про авторське право;
- 2) обов'язкове посилання на джерела інформації в разі їх використання, зокрема цитування;
- 3) надання достовірних відомостей про джерела використаної інформації.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке медіаосвіта, медіаграмотність, академічна доброчесність? ~ Як ви розумієте значення слів: «Затримка (поширення) інформації матиме значно менші наслідки, ніж її недостовірність»? ~ Які основні стандарти подання інформації?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади співвідношення фактів і суджень у дібраних вами медіаповідомленнях. Прокоментуйте повідомлення. – Порівняйте поняття «факт» і «судження».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте власне повідомлення (сюжет із текстом у провідній ролі) для соціальних мереж або шкільних медіа.

§ 33. Комунікації в Інтернеті: переваги і ризики

*#інтернетризики#інтернетЗМісоцмережі#кіберзлочинність
#віртуальнийсвіткіберпростір#приватністьконфіденційність*

Ми повинні знайти баланс між недоторканністю приватного життя і використанням даних в рамках громадської безпеки. Інтернет є одним з найбільших глобальних продуктів. Якщо ми знищимо його, ми знищуємо багато чого з нашого економічного майбутнього.

Саття Наделла, головний виконавчий директор корпорації Microsoft

33.1. Про Інтернет мовою цифр. Можливості Інтернету як засобу масової інформації

Як відомо, свою ходу Інтернет розпочав наприкінці 60-х років ХХ століття. А вже з середини 90-х років, коли з'явилася значна кількість інтернет-

§ 33. Комунікації в Інтернеті: переваги і ризики

користувачів, він став засобом масової інформації. Перші користувачі мережі з'явилися в Україні в 1990 році. Офіційною датою відліку епохи Інтернету в Україні став 1992 рік. На початку 2017 року в нашій країні, за матеріалами Інтернет-асоціації України, було 21,6 млн користувачів Інтернету, із них понад третина — молодь.

За інформацією Global Digital Statshot, у 2017 році кількість користувачів соціальних мереж у світі перевищила три мільярди осіб (а все населення планети становить 7,524 мільярди осіб). Зокрема, аудиторія Facebook сягає два мільярди користувачів. Один мільярд годин щодня проводять користувачі YouTube за переглядом відео. Кожна із наведених тут цифр про користувачів Інтернету — це беззаперечне свідчення його масштабу й можливостей як засобу масової інформації.

Інтернет можна назвати засобом мас-медіа лише умовно, з огляду на величезну і водночас дуже неоднорідну аудиторію. Але в будь-якому разі він змінив традиційні масові комунікації та породив новий вид комунікації — мережеву, або електронну (цифрову, комп'ютерну, віртуальну). Інтернет створив нове формаційне середовище, яке поєднало в собі всі інші медіа, а також пошту, бібліотеку, музеї, галереї, садово-паркове мистецтво, архітектуру, торгівлю, фінанси, економіку і т. д. Незважаючи на свою віртуальність, це середовище набуло всіх ознак реального світу з його інформаційними війнами, злочинами, боротьбою за владу, за геополітичне панування та ресурси.

Величезний потенціал має Інтернет у сфері розширення доступу до освіти. Навчання в інтернет-середовищі проголошено справжньою революцією в освіті, співмірною з винайденням друкарського верстата Гутенберга. І справді, мережева онлайн-освіта зробила можливим масове поширення знань без будь-яких географічних, фінансових, соціальних і культурних обмежень.

Завдяки Інтернету, неймовірними темпами зростають обсяги інформації, можливості її оперативного продукування, передавання, споживання, оброблення, перетворення, зберігання, використання будь-коли і будь-де.

Інтернет-комунікація дає змогу мільярдам своїх учасників одночасно входити до різних спільнот — корпоративної (наприклад, учнівської, студентської, професійної), національної та глобальної.

Поміркуйте разом

Прочитайте. Визначте міру та характер впливу Інтернету на сучасний світ.

«Інтернет належить до тих винаходів, які люди створили, але поки що не зрозуміли до кінця. Те, що спочатку було лише інструментом передачі цифрових даних з одного комп'ютера розміром з кімнату на інший, трансформувалося в доступний і різноманітний засіб самовираження. Здавалося б, Інтернет нематеріальний, але при цьому він постійно зазнає мутацій, росте, щосекундно ускладнюється. Він несе і блага, і біди, і ми тільки тепер починаємо усвідомлювати міру його впливу на наш світ. <... >

Попри всі можливості, котрі несуть комп'ютерні технології, їх використання на благо або на зло залежить виключно від людей».

Ерік Шмідт, Джаред Коен (Із книги «Новий цифровий світ»)

«Проблема Інтернету в тому, що ми не можемо визначити, що це: інформація чи

формація? Сьогодні навіть діти володіють великою кількістю інформації, знають ті речі, про які я в дитинстві навіть не підозрював. Але вони не знають, що з цим усім робити».

Любомир Гузар, патріарх УГКЦ

Водночас в інтернет-середовищі збільшується кількість **ризиків**, які повсякчас несуть з собою неконтрольовані потоки інформації. Зокрема, знижується рівень критичного сприйняття, осмислення, інтерпретації, розуміння інформації. Це робить нас більш піддатливими до негативних інформаційних впливів, зокрема маніпулятивних і пропагандистських.

Кожному користувачеві мережі необхідно не лише знати можливості цього засобу масової інформації та вміти продуктивно їх використовувати в різних сферах життєдіяльності, а й чітко усвідомлювати загрози, пов'язані з його використанням. До речі, ці знання й уміння безпечно спілкуватися в інтернет-просторі доведеться постійно поповнювати упродовж усього життя. Адже інтернет демонструє користувачам нові можливості, змінюючи світ навколо себе.

Мабуть, вам цікаво дізнатися, якою буде нова цифрова епоха, як вона змінюватиме якісь нашого життя за допомогою нових технологій. Пропонуємо прочитати книгу «Новий цифровий світ. Як технології змінюють державу, бізнес і наше життя», яку написали Ерік Шмідт та Джаред Коен і яку переклала українською мовою з англійської Ганна Левів. На їхню думку, зазнає змін сам Інтернет: він розпадається на національні мережі (приміром, американську, китайську та ін.). З тієї причини користувачам Інтернету в одній країні можуть знадобитися «візи», для відвідування мережі іншої країни. Крім того, з'являться нові технології, за допомогою яких здійснюватимуть точну перевірку інформації на достовірність. Тим часом неминучою загрозою залишатимуться віртуальні атаки на сайти, персональну інформацію.

33.2. Соціальні мережі як вид мас-медіа

З'ясуємо основні види масових комунікацій в інтернет-середовищі.

По-перше, це власне **інтернет-комунікації між виробниками і споживачами інформації**, а саме: пошукові сервіси, гіпертекстова інформаційна система *www* (*world wide web*), веб-сайти (англ. *Web* — павутина, мережа і *site* — місце), інтернет-браузери, бази даних, електронна пошта (англ. *e-mail*), фіди (англ. *RSS* — *Realty Simple Syndication*), списки, розсилки, відеоігри, онлайн-ігри (зокрема освітні), відеоконференції тощо.

По-друге, це **інтернет-ЗМІ** — мережеві видання, зареєстровані в мережі як засіб масової інформації для поширення суспільно значимої інформації.

По-третє, це **соціальні мережі** (*socialnetworks*) й соціальні медіа (*socialmedia*), призначені для соціальної взаємодії користувачів між собою через створення і/або розміщення різної інформації в будь-якому форматі (вербальний текст, відео, звук, фото), як-от:

— *персональні сайти* для розміщення особистої інформації приватної особи;

- *чати* (англ. chatter — теревеніти) для колективної писемної комунікації (дискусій, розваг) в режимі реального часу;
- *вікі* (англ. wiki) — веб-сайти для самостійного внесення писемних повідомлень, наприклад статей для «Вікіпедії»;
- *блоги* (мікроблоги) — веб-сайти для регулярного додавання записів, зображень, мультимедіа.

З огляду на свою мету (для спілкування, знайомств, ділових (професійних) контактів тощо), соціальні мережі пов'язують людей у різні соціальні, професійні групи, забезпечують комунікації між ними незалежно від географічного розташування, віку, статі, етнічної, релігійної приналежності. При цьому всі учасники таких комунікацій рівноправні.

Соціальні мережі — джерело оперативної інформації та різних поглядів на одну і ту ж подію. Це промовистий доказ того, що соціальні мережі — не просто один із видів нових медіа, а дуже важливий засіб масової інформації. З кожним роком, а навіть з кожним днем, у соціальних мережах збільшується кількість користувачів і зростає їхня активність. Однак багато з них виявляються не підготовленими до етичного, безпечного поведіння в Інтернеті взагалі й соціальних мережах зокрема. Особливої гостроти тут набувають проблеми приватності, конфіденційності, прав користувача у віртуальному світі.

33.3. Віртуальний світ і особистість: права, безпека, етика

Усім відомий метафоричний вислів: людина — це світ. Утім, точніше все-таки треба сказати: не світ, а світи. Тому, що людина перебуває принаймні у світі реальному і світі власному (суб'єктному, особистісному). Також — у світі художньому, створеному митцями, — світі кіно, театру, літератури, музики. Цей світ постає як світ *віртуальний* (лат. virtualis — можливий, імовірний). І так було ще донедавна — допоки не з'явився Інтернет і допоки інформаційні технології не створили гігантський цифровий світ (*кіберпростір*) — віртуальну реальність. У ній сучасна людина проводить дедалі більше часу. Для багатьох віртуальний світ став аналогом світу реального, його заміником.

Як у реальному, так і у віртуальному світі життя людини поділяється на *публічне* (лат. publicus — суспільний, громадський), тобто відкрите для інших, і на *приватне* (лат. privatus — особистий, несупільний). І в реальному, і у віртуальному світі діє право людини на приватність, або на приватне життя, на приватну сферу.

Приватність — це недоторканність приватного життя особи, невтручання в її особисту сферу. Як фундаментальне право людини, право на приватність закріплене в міжнародних і національних правових актах. Поряд із поняттям «приватність», «приватне життя», у них уживаються синонімічні терміни

«**конфіденційність**» (лат. *confidentia* — довір'я) для позначення того, що не підлягає розголошенню, «таємниця особистого життя», «недоторканність приватного життя» та деякі інші.

Про те, яким має бути право на приватність у цифрову епоху, сказано в спеціальній резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 2013 року. Основна думка цього документа звучить так: «Ті ж права, що люди мають у офлайн-режимі, також повинні бути захищені онлайн, серед них і право на приватність».

Додаткова інформація

Яким має бути право на приватність у цифрову епоху

У рекомендованому Комітетом міністрів Ради Європи «*Посібнику з прав людини для інтернет-користувачів*» (2014 рік) зазначено, що:

1. Вам потрібно знати, що під час користування Інтернетом ваші персональні дані регулярно обробляються. Це відбувається в разі використання вами браузерів, електронної пошти, миттєвих повідомлень, передачі голосових повідомлень через інтернет-протоколи, соціальних мереж, пошукових систем, а також хмарних сервісів для зберігання даних.

2. Обробляючи ваші персональні дані, органи державної влади і приватні компанії зобов'язані дотримуватися певних правил та процедур.

3. Ваші персональні дані повинні оброблятися лише в передбачених законом випадках або за умови надання вами згоди. Вам повинні повідомляти про те, які саме ваші персональні дані обробляються та (або) передаються третім сторонам, а також про те, коли, ким та з якою метою здійснюється таке оброблення. Загалом, Ви повинні мати можливість здійснювати контроль за своїми персональними даними (перевіряти їх правильність, звертатися з проханням про виправлення, видалення даних, про їх зберігання лише протягом необхідного строку).

4. На вас не повинні поширюватися заходи загального спостереження чи перехоплення інформації. Втручання у ваше приватне життя щодо ваших персональних даних дозволяється лише за виняткових обставин, передбачених законом, наприклад у разі здійснення кримінального розслідування. Вам повинна надаватися доступна, чітка та точна інформація про відповідне законодавство чи порядок, а також про ваші права в такому випадку.

Будь-хто з користувачів Інтернету може стати жертвою кіберзлочинів. **Кіберзлочини** — це різні види й форми злочинів, які здійснюються в мережі за допомогою комп'ютера.

До кіберзлочинів належать порушення авторського права, шахрайство (несправжні інтернет-аукціони, онлайн-магазини, сайти тощо), заволодіння персональною інформацією користувачів для викрадення грошових коштів, створення й розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення, протиправний контент, тобто контент, який пропагує тероризм, екстремізм, наркоманію, порнографію, насильство. Останнім часом в соціальних мережах серед неповнолітніх користувачів набуло поширення таке явище, як хепі слепінг (дослівно з англ. *happy slapping* — радісне побиття) — насильство задля

§ 33. Комунікації в Інтернеті: переваги і ризики

розваги. Через розміщення в мережі відеозаписів (відеороликів) демонструється реальне побиття, приниження, учасниками яких виступають неповнолітні.

Ваша безпека в Інтернеті великою мірою залежить від розважливості, культури поведінки в соцмережах, етики спілкування. Не забувайте про це. Як і про те, що ви ніколи достеменно не знаєте, де може з'явитися ваша інформація і яку роль вона відіграє у вашому особистому житті, майбутній кар'єрі. Тому розміщуйте в мережі ту інформацію, за яку вам пізніше не доведеться червоніти.

Варто знати

Як зробити користування Інтернетом безпечним для себе:

1. Вибираючи соціальну мережу для спілкування, уважно ознайомтеся з її політикою конфіденційності. Пам'ятайте, що соцмережі збирають про своїх користувачів дані, які можуть бути використані, наприклад, для **таргетованої реклами**.
2. Обмежуйтеся кількома соціальними мережами, насамперед тими, які не заборонені в Україні та які гарантують вам безпеку. Маючи менше акаунтів, вам легше буде контролювати інформацію і власні дані. У разі вибору кількох соцмереж, логіни на кожен акаунт мають бути різними, а паролі – складними й не містити персональних даних.
3. Заповнюючи профіль у мережі, обов'язково прочитайте відповідну інструкцію. При цьому особливу увагу звертайте на налаштування приватності, зокрема щодо доступу до вашої інформації.
4. Спілкуючись (публікуючись) у мережі, уникайте конкретики щодо ваших особистих даних, використовуйте загальні формулювання.
5. Будьте обережні з розміщенням фотографій, адже вони можуть видавати ваші дані.
6. Розвивайте в собі здоровий скептицизм щодо інформації в соцмережах, не піддавайтеся на провокації неадекватних користувачів. Не втрачайте пильності.

Дотримуйтеся мережевої етики — цінностей, принципів, етичних норм, правил, обов'язків. Будьте відповідальними користувачами й постійно підвищуйте цифрову компетентність. У цьому вам допоможе, приміром, презентація про безпеку в мережі від Google «Комунікація в Інтернеті» (<http://www.prointernet.in.ua/>).

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке соціальні мережі ? ~ Як ви розумієте значення слів «Ті ж права, що люди мають у офлайн-режимі, також повинні бути захищені онлайн» ? ~ Які основні види масових комунікацій в інтернет-середовищі?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади ризиків, які несуть неконтрольовані обсяги інформації в Інтернеті. – Порівняйте поняття «віртуальний світ» та «кіберпростір».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проаналізуйте власну поведінку як відповідального користувача соцмереж. Виправте недоліки, якщо виявите загрози чи ризики порушення вашої приватності та безпеки. ➤ Підготуйте повідомлення «Можливості Інтернету поза соціальними мережами».

РОЗДІЛ VI

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

§ 34.1. Соціальні цілі економіки

#економікалюдинапроцеси
#потребивиробництво#розподілобмінспоживання
#економічнісуб'єктивідносиниінтересиповедінка

Економіка — це наука про те, як люди ухвалюють рішення.
Джеймс Дюженберрі (1918 р.), американський економіст

34.1. Економіка як сфера життя людей

Слово «економіка» походить від грецького слова «*oikonomia*», що означає управління домашнім господарством. Існує чимало визначень цього поняття. Найчастіше ним окреслюють такі напрямки діяльності:

- сукупність відносин, пов'язаних із виробництвом, розподілом та споживанням усіх потрібних для людини товарів і послуг;
- діяльність окремого регіону, країни, світу;
- навчальна дисципліна, що вивчає, як здійснюється господарська діяльність.

Людина та її потреби є основою економічних відносин. Адже основною **метою економіки** є задоволення потреб кожної людини, організацій, підприємств та суспільства загалом. Отже, **економіка як сфера життя людини** — це процес використання різноманітних ресурсів у виробництві, розподілі та споживанні, що спрямований на забезпечення матеріальних умов життя людини.

Економіка допомагає ухвалювати правильні рішення під час здійснення покупок товарів та послуг, а також працевлаштування, ведення бізнесу; вчить, як потрібно правильно витратити кошти для досягнення максимального ефекту; що можна зробити, щоб захистити себе від інфляції; що вигідніше: купувати житло чи його орендувати; оплачувати покупки кредитною картою чи готівкою; яку професію обрати, щоб у майбутньому отримувати високі доходи.

Економіка ХХІ століття має соціальну спрямованість, тому її називають соціальною. Поняття соціальної економіки з'явилося в післявоєнній Німеччині. **Мета соціальної економіки** — зростання добробуту населення.

Виконайте в команді

Оформіть дерево цілей економіки

«Що досягається за допомогою економіки?»

Поміркуйте разом

Як ви гадаєте, чи правильне твердження? Обґрунтуйте відповідь.

«Соціальна економіка зобов'язана виражати інтереси всіх верств населення; повинна забезпечувати добробут народу; має забезпечувати та реалізовувати різні форми власності, а також забезпечувати реалізацію права на здійснення господарської діяльності».

34.2. Економічні потреби та блага

Потреба («*want*») — це усвідомлення потреби в чомусь. Потреби людини безмежні. Вони є у всіх людей, соціальних прошарків населення, класів та

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

держави і спонукають їх до економічної діяльності. На формування потреб впливають багато чинників.

Національні особливості та традиції	Стать і вік людини	Рівень освіти і виховання
	Чинники, що впливають на потреби людини	
Кліматичні умови	Смаки та вподобання	Стан здоров'я

Основним завданням економіки є задоволення особистих потреб людини (як первинних, так і вторинних). Більшість потреб людини має матеріальне вираження (одяг, хліб, подушка, матрац, зошит та ін.). Прогрес людства спричиняє зростання потреб. Так, розвиток інформаційних технологій, різних соціальних мереж зумовлює зростання потреб у гаджетах із великим обсягом пам'яті.

За характером задоволення потреби поділяють на особисті та суспільні. **Особисті потреби** задовольняються за рахунок предметів особистого споживання і послуг споживчого призначення. **Суспільні потреби** (social needs) — сукупність різноманітних потреб держави і населення в товарах і послугах, які здатні забезпечити виконання обов'язків держави в суспільстві та умови для прийняттого рівня життя різним соціальним групам.

Класифікація потреб людини

Потреба в безпеці	Потреба в лікуванні	Потреба в освіті
Вторинні потреби		
Потреба в їжі	Потреба в одязі	Потреба в житлі
Первинні потреби		

Задовольнити людські потреби мають блага, тобто засоби. Основною ознакою блага є його корисність для людини. **Благо** — це матеріальні та нематеріальні речі, які володіють корисними властивостями, для задоволення потреб людини (товари, послуги, ресурси).

Одні види благ є безмежними (повітря), вони переважно даровані природою і людина може вільно і безоплатно ними користуватися (вільні блага). Запаси інших не можуть повністю відповідати безмежним потребам (запаси нафти, лісу та інших природних ресурсів змінюються). Недостатня кількість блага, порівняно з іншими потребами, називається обмеженістю, або рідкістю, благ. Економічними благами є природні ресурси, людські ресурси, гроші, предмети споживання та інші об'єкти, які є обмеженими.

Практичне завдання

Наведіть приклади благ і запишіть їх у таблицю

Вільні блага	Матеріальні блага	Нематеріальні блага

34.3. Процеси, що забезпечують задоволення потреб: виробництво, розподіл, обмін і споживання

Виробництво, розподіл, обмін та споживання є процесами, які забезпечують задоволення потреб людини. Усі вони взаємопов'язані.

Виробництво — це безперервний процес створення (продукування) життєвих благ (товарів та послуг), що здійснюється завдяки певним чинникам, які називаються виробничими ресурсами. Виокремлюють чотири основні види виробничих ресурсів.

Поміркуйте разом

Як ви гадаєте, який ресурс є важливішим і чому? Для цього вам потрібно з'ясувати, як ви розумієте ці ресурси. Обґрунтуйте відповідь

Ресурси виробництва			
Земля	Капітал	Праця	Підприємницький хист

Розподіл в економічному аспекті — це розподіл матеріальних благ (ресурсів, товарів, послуг, доходів) між суб'єктами економічних відносин (працівниками, підприємцями, державою).

Обмін — це відносини, які сприяють руху товарів та послуг від виробника до споживача. Найпростішою формою обміну між суб'єктами господарювання є бартер, коли якийсь певний товар обмінюють на інший. Однак така форма обміну не дуже зручна, тому почали використовувати гроші. Нині обмін здійснюється за такою формулою: товар — гроші — товар.

Споживання — це використання створених благ для задоволення потреб. Споживання може бути індивідуальним або виробничим. Виробниче споживання — це коли виробник використовує верстати, машини, обладнання, сировину, людську працю для виготовлення потрібних суспільству благ (товарів, послуг). Індивідуальне споживання — це коли виготовлений продукт задовольняє особисті потреби людини.

34.4. Учасники (суб'єкти) економічних відносин

Щоб пояснити різні економічні явища та процеси, економісти вивчають поведінку населення (окремої людини), домогосподарств, фірм, державних органів і держави. Їх ще називають економічними агентами, або учасниками (суб'єктами) економічних відносин. Основна ознака того, що суб'єкт є учасником економічних відносин, — його участь у процесі виробництва, розподілу та споживання.

Суб'єктами економічних відносин є фізичні та юридичні особи (сторони), які беруть участь у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання.

У таких відносинах завжди є дві сторони: продавець–покупець або виробник–споживач. В економічних відносинах суб'єкти реалізують свої інтереси. Економічний інтерес — це вигода, яка досягається в процесі реалізації економічних відносин. Тобто учасники таких відносин діють таким чином, щоб отримати результат, який задовольнить їхні різноманітні потреби. Наприклад:

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

для працівників, які задіяні в процесі виробництва чи наданні послуг, економічним інтересом є одержання високої заробітної плати; для виробника — отримання високого рівня прибутку за найменшого рівня витрат на виробництво певного товару; для домогосподарства — купівля товарів чи послуг за найменшою ціною; для держави — створення умов для росту економіки та забезпечення високого рівня життя населення.

Суб'єкт економічних відносин має бути власником. Інакше він не зможе реалізувати свої економічні інтереси. Так, наприклад, кожна людина є власником праці (володіє здібностями, знаннями, досвідом), виходячи на ринок праці, вона бажає її продати за найвищою ціною (заробітною платою). Виробник має у власності приміщення, обладнання та інші засоби, щоб здійснювати виробництво.

Економічні агенти (суб'єкти) постійно ухвалюють економічні рішення: купувати яблука чи груші, вкладати кошти в банки на депозитні рахунки чи зберігати їх удома, йти працювати на завод чи в офіс, виробляти автомобілі чи танки або інше.

Для завершення теми:

	~ Що таке економіка ? Назвіть суб'єктів економічних відносин .
	~ Як ви розумієте значення вислову: « Прогрес людства спричиняє збільшення кількості потреб »?
	~ Які основні відмінності процесів виробництва, розподілу, обміну ?
	– Наведіть приклади економічних благ та суспільних благ .
	– Зіставте і порівняйте поняття « потреби » та « споживання ».
	➤ Складіть схему, відобразивши в ній, які економічні рішення ухвалюють суб'єкти економічних відносин .

§ 35. Сталий розвиток

#ресурсикапіталпрацяземля#сталийрозвиток
#обмеженістьвибірраціональність#довкіллязбереження

Світ достатньо великий, щоб задовольнити потреби будь-якої людини, проте надто малий, щоб задовольнити людську жадобу.

Махатма Ганді, індійський філософ

35.1. Обмеженість ресурсів

Ресурси (від французького слова *ressource*, що означає допоміжний засіб) — це сукупність природних, соціальних та інтелектуальних сил, які можуть бути використані для створення матеріальних благ і надання послуг.

Для виробництва та надання послуг потрібні різноманітні виробничі ресурси. Їх кількість у природі обмежена, а деякі з них є рідкісними. Явище, за якого неможливо задовольнити безмежні потреби людини через обмеженість наявних ресурсів, називається **обмеженістю ресурсів**. У процесі виробництва для задоволення потреб людини використовують капітал, працю та землю. Їх ще

називають **виробничими ресурсами**. Використання (споживання) виробничих ресурсів обмежується багатьма чинниками.

Земля, або природні ресурси, — блага природи, які можна використати в процесі виробництва або надання послуг. До них належать орні землі, ліси, корисні копалини, водні та інші природні ресурси. Використання природних ресурсів обмежується територією країни, на якій вони є, вичерпністю, кліматичними умовами їх використання, географічними та геологічними особливостями їх розташування і видобування та іншими чинниками.

Капітал, або капітальні ресурси, — машини, інструменти, будівлі, фінансовий капітал та інше, що бере участь у створенні певного товару або наданні послуги. Обмеженість використання капіталу зумовлена технологіями виробництва, економічним розвитком та зв'язками країни.

Праця, або трудові ресурси, — це кількість економічно активного населення, яке може брати участь у процесі виробництва товарів та надання послуг для задоволення потреб населення. Обмеженість використання такого ресурсу зумовлена кількістю працездатного населення, його віком та статтю, рівнем загальної та професійної освіти, кваліфікацією та іншими характеристиками, потрібними для їх використання в процесі виробництва.

Виробничі ресурси

До ресурсів виробництва належать також підприємницька здатність. Вважають, що лише 5–7% населення певної країни можуть стати успішними підприємцями. Тому цей ресурс також є обмеженим.

Наприкінці XIX — на початку XX століття економічна могутність країн будувалася на наявності та можливості використання природних ресурсів. Згодом, у 80-х роках XX століття, більшість економік розвинутих країн використовували, крім природних ресурсів, науково-технічні розробки, синтез яких забезпечував зменшення використання природних ресурсів, однак збільшував негативний вплив на довкілля.

35.2. Потреба раціонального та ефективного використання ресурсів

Обмеженість ресурсів вимагає пошуку альтернативних варіантів їх використання в процесі виробництва. Раціональне використання ресурсів передбачає формування найефективніших їх комбінацій, які найкраще задовольняють потреби населення.

В економіці для пояснення ефективності використання ресурсів у виробництві економічних благ використовують поняття «виробничі можливості».

Виробничі можливості — це можливості суспільства з виробництва економічних благ за умови повного та ефективного використання всіх наявних ресурсів за даного рівня розвитку технології.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

- Ефективному та раціональному використанню ресурсів сприяють:
- 1) економія ресурсів;
  - 2) зростання віддачі від їх оптимального поєднання;
  - 3) збереження та охорона довкілля;
  - 4) здешевлення товарів і послуг;
  - 5) оптимізація процесу споживання (найповніше задоволення потреб);
  - 6) забезпечення перспектив для розвитку виробництва та споживання.

Практичне завдання

Прочитайте текст. Поясніть спосіб побудови кривої виробничих можливостей та її призначення

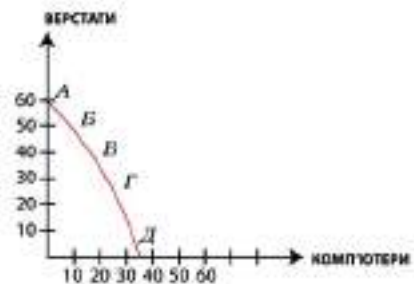
Припустимо, що виробляється два види товарів: верстати та комп'ютери. Існує п'ять варіантів використання ресурсів для їх виробництва. Комбінація використання ресурсів: А — всі ресурси йдуть на виробництво верстатів; варіанти Б (В, Г) — ресурси будуть використані для виробництва 55-ти верстатів і 10-ти комп'ютерів; варіант Д — усі наявні ресурси йдуть на виготовлення комп'ютерів. Із збільшенням частки одного виду виробленої продукції частка іншого зменшується, і навпаки. Альтернативні варіанти використання ресурсів наведено у таблиці.

Альтернативні варіанти виробництва за повної зайнятості ресурсів

Виробництво, одиниць	Альтернатива вибору ресурсів				
	А	Б	В	Г	Д
Верстати	60	55	45	30	0
Комп'ютери	0	10	20	30	40

Оптимальний варіант вибору і використання ресурсів має спрямовуватися до такої їх комбінації, за якої б забезпечувалося необхідні потреби суспільства в таких товарах. Якщо вирішують усі ресурси витратити на виробництво верстатів, то таким чином зменшуються можливості для створення комп'ютерів і навпаки.

За даними таблиці можна побудувати графік, який називається «кривою виробничих можливостей». Вона відображає певну межу виробництва засобів виробництва та предметів споживання за наявної кількості ресурсів. На графіку на вертикальній осі відображено виробництво верстатів, на горизонтальній — комп'ютерів. Точки — це можливі варіанти використання ресурсів. Якщо їх сполучити, отримаємо криву виробничих можливостей.

Крива виробничих можливостей

35.3. Вплив діяльності людини на довкілля

Свідомо чи ні, люди впливають на довкілля. Наслідки такого втручання стали особливо відчутними наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття. Особливо негативний вплив на довкілля спричиняють країни, які розвиваються. Якщо в розвинутих країнах поступово дійшли до висновку щодо потреби мінімізувати шкідливий вплив на довкілля, впроваджуючи енергозберезувальні, високотехнологічні виробництва, то, на жаль, інші країни поки що не можуть собі цього дозволити.

Серед чинників, які негативно впливають на довкілля, що спричинені діяльністю людини, виокремлюють наступні: постійне зростання населення;

забруднення (повітря, землі, водних ресурсів та ін.); глобальне потепління; зміна клімату; генетичні модифікації; окислення океанів; вирубування лісових масивів; кислотні дощі; пошкодження озонового шару.

З другого боку, виснаження та деградація природи і природних ресурсів негативно позначається на соціальних та економічних відносинах, а в деяких випадках може призвести до злиднів.

35.4. Сталий розвиток як спосіб збереження довкілля

В останнє десятиріччя ХХ століття стало зрозуміло, що активне використання ресурсів людством не лише веде до їх вичерпності, а й завдає шкоду для розвитку прийдешніх поколінь. Підтримка збереження довкілля заради майбутнього набула глобального поширення. На Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища, що відбулася у 1992 році в м. Ріо-де-Жанейро, було задекларовано концептуальні ідеї щодо взаємовідносин між людьми і природою на різних рівнях управління: від держави до підприємства. Така концепція отримала назву «сталий розвиток». Вона стала важелем впливу в ухваленні рішень щодо збереження довкілля.

Концепція сталого розвитку спрямована на збалансування економічних, соціальних та екологічних потреб через ухвалення відповідних управлінських рішень для створення безпечних і якісних умов життя людини.

Сталий розвиток (*sustainable development*) — це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Практичне завдання

На сайті Представництва ООН в Україні (<http://www.un.org.ua/ua/>) знайдіть інформацію про цілі сталого розвитку 2016–2030 (Глобальні цілі сталого розвитку 2030: [http://www.un.org.ua/images/documents/3615/цїли_web\(2\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/3615/цїли_web(2).pdf)). Ознайомтеся з ними та поміркуйте, які наслідки кожна з них матиме для майбутнього розвитку людства.

Під час ведення господарської діяльності потрібно дотримувати принципів сталого розвитку, до яких належать:

- відповідальність перед майбутніми поколіннями;
- рівні можливості для розвитку та задоволення потреб різних поколінь;
- право кожної людини на здорове та активне життя в гармонії із природою, на життя в екологічно чистому та благополучному для неї довкіллі;
- забезпечення збалансованості економічної та екологічної діяльності, спрямованих на збереження біосфери;
- формування екологічної свідомості.

Поміркуйте разом

Які з наведених економічних, соціальних та екологічних проблем є актуальними для України і заважають її сталому розвитку?

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Економічні проблеми	Соціальні проблеми	Екологічні проблеми
<ul style="list-style-type: none"> - застарілі методи виробництва і споживання - фінансова криза - низький рівень продуктивності 	<ul style="list-style-type: none"> - нерівномірний доступ населення до освіти і медицини - безробіття - невідповідність структури попиту структурі пропозиції на ринку праці - труднощі запровадження адресних соціальних виплат 	<ul style="list-style-type: none"> - деградація довкілля - енергонеєфективність - деградація земель - значні викиди вуглекислого газу в атмосферу - проблема відходів

Для реалізації цілей сталого розвитку потрібно проводити такі заходи: здійснювати екологічно чисте виробництво; раціонально використовувати природні багатства; зменшувати рівень відходів виробництва та споживання; пропагувати ідеї зеленого будівництва та екопоселень; застосовувати інноваційні екологічні технології у всіх сферах людської діяльності.

Для завершення теми:	
	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке виробничі ресурси, сталий розвиток? ~ Як ви розумієте потребу ефективного та раціонального використання ресурсів ? ~ Які основні цілі сталого розвитку суспільства ?
	<ul style="list-style-type: none"> - Наведіть приклади застосування принципів сталого розвитку в господарській діяльності. - Зіставте і порівняйте поняття: «ресурс» та «виробничі можливості».
	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Підготуйте коротку доповідь на тему «Цілі сталого розвитку — для мене, країни, світу».

§ 36. Ринкова економіка

#ринокринковаекономіка #ресурсипродуктидоходи
#грошісимволічнібезготівковіелектронні

Ринки — як парашути, спрацьовують тоді, коли відкриті.

Гельмут Шмідт, канцлер Німеччини, «кризовий менеджер»

36.1. Принципи ринкової економіки

Ринок — це система економічних відносин, яка дає можливість продавцям та покупцям обмінуватися потрібними ресурсами. Продавець пропонує на ринку товар або послугу, а покупець — засоби, тобто певний ціновий еквівалент. Суб'єктами ринку є продавці та покупці, до яких належать домогосподарства, підприємства та держава, а об'єктом на ринку — товари та гроші. Обмін на ринку між продавцями та покупцями є вільним і майже неконтрольованим.

Ринкова економіка (*market economy*) — це економічні відносини між економічними суб'єктами, побудовані на приватній власності та прагненнях отримати найбільшу вигоду в досягненні власних економічних інтересів. У ринковій економіці виробляється лише те, чого потребує ринок.

Додаткова інформація

Ринкова економіка

Адам Сміт визначав ринкову економіку як лад, оснований на приватній власності, за якого здійснюється вільна гра ринкових сил. Рушійною силою господарського розвитку є прагнення індивіда до досягнення власних економічних інтересів, яке збільшує не тільки його добробут, а й примножує багатство суспільства. Суперечність між індивідом і суспільством відсутня.

Принципами ринкової економіки є:

Право приватної власності — це визнане та захищене законом право людини володіти, користуватися і розпоряджатися певним видом обмежених ресурсів (наприклад земельною ділянкою, житловим приміщенням, заводом) та отримувати від цього доходи. Наслідком (реалізація права на володіння виробничими ресурсами, тобто капіталом, і отримання від нього доходу) стало те, що ринкову економічну систему називають ще «капіталізмом».

Право приватної власності дає змогу власникам економічних ресурсів самостійно ухвалювати рішення щодо їх використання, однак при цьому вони не повинні завдавати шкоди суспільству. Необмежена свобода дій щодо володіння власністю передбачає, що власник бере на себе відповідальність за варіанти її використання. Тобто ухвалення певного економічного рішення може мати відповідні наслідки — отримання доходу або збитку (у деяких випадках, навіть втрату власності).

Економічна свобода передбачає право власника виробничих ресурсів самостійно вирішувати, як їх використовувати, для того щоб отримати дохід. Матеріальне становище власника залежатиме від того, наскільки успішно він може продати на ринку ресурс, яким володіє: власну робочу силу, здібності, вироби, виготовлені власноруч, земельну ділянку, продукцію, виготовлену на його заводі та інше.

Конкуренція в ринковій економіці є механізмом розподілу обмежених виробничих ресурсів і благ, створених за їх допомогою. Конкуренція є локомотивом ринкової економіки. За ринкової економіки продавець повинен думати, як найкраще задовольнити потреби покупців та отримати при цьому певні вигоди (доходи).

Саморегулювання в ринковій економіці відбувається завдяки конкуренції та вільному ціноутворенню. Зменшення або зростання ціни дає «вказівку» покупцям і продавцям ухвалювати економічні рішення щодо виробництва певних товарів та споживання певних благ.

Ринкова економіка є саморегулювальною, тому не передбачає втручання держави у своє функціонування. Роль держави у такій економіці мінімальна.

Хоча ринкова економіка має низку переваг, їй притаманні такі недоліки:

- їй не цікаві сфери діяльності, які не забезпечують приватному бізнесу прибутки та потребують значних капіталовкладень. До таких сфер діяльності належать освіта, культура, фундаментальні дослідження, збереження довкілля тощо;

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

- хоча конкуренція є основним механізмом ринку, однак вона може сприяти банкрутству підприємств, що веде до безробіття та соціального розшарування суспільства;
- ринок самостійно не здатний боротися з монополістичними тенденціями.

Варто знати

Рівень економічної свободи країни вимірюється індексом економічної свободи (Index of Economic Freedom). Він визначається американською дослідною організацією Heritage Foundation (з 1995 р.) та оприлюднюється виданням «Wall Street Journal». До розрахунку індексу економічної свободи входять 10 параметрів: свобода бізнесу; свобода торгівлі; податкова свобода; державні витрати; грошова свобода; свобода інвестицій; фінансова свобода; захист прав власності; свобода від корупції; свобода трудових відносин.

З 1995 року для України розраховується індекс економічної свободи. У 2016 році цей індекс розраховувався для 186-ти країн, однак кількісне вираження результатів отримали лише 178 країн. Україна зайняла у 2016 році 162-ге місце із показником 46,8.

<http://www.heritage.org/index/>

36.2. Кругообіг у ринковій економіці

Поведінка домогосподарства та підприємства на ринку ресурсів і продуктів схожа на кругообіг. Спочатку домашні господарства, які є власниками ресурсів (землі, праці, капіталу, підприємницького таланту), потрапляють на ринок ресурсів, де їх купують підприємства. Згодом підприємства, поєднуючи різні ресурси, створюють товари та послуги, які на ринку продуктів стають об'єктом попиту, а потім і споживання домогосподарств.

Кругообіг ресурсів, продуктів і доходів

Ринкова економіка послуговується **грошима**. Вони є міром вартості. Роль грошей у певні історичні періоди розвитку нашої цивілізації відігравали різні товари: сіль, браслети, шкури куніци та інші.

Гроші — це товар, який на ринку виконує роль еквівалента, за допомогою якого здійснюється обмін між товарами та послугами. Це також певний запас засобів (активів), які забезпечують здійснення різноманітних економічних угод. Людство довго шукало універсальний товар, який би задовольняв усіх учасників ринку і дозволив укладати різні угоди. Упродовж століть дорогоцінні метали виконували роль грошей. Такі платіжні засоби називають «*товарні гроші*». Однак із часом стало зрозуміло, що дорогоцінні метали не можуть виконувати роль грошей. Тому їх змінили різні документи, які спочатку були лише символами — мірилом вартості товару. «*Символічними грошима*» були державні та банківські розписки. Це означало, що власник таких грошей вніс визначену суму товарних грошей на зберігання і має право їх отримати після закінчення певного терміну.

Символічні гроші — це платіжний засіб, вартість яких чи купівельна спроможність яких значно перевищує витрати на їх випуск. До символічних грошей належать паперові (кредитні гроші) та розмінна монета.

Банкнота — банківський білет, що випускається центральним банком і є засобом платежу на певній території. В Україні паперовими грошима є гривня.

Білонна (розмінна) монета — це монета, що викарбувана зі сплавів неблагородних металів і має законну платіжну силу на території країни й використовується для дрібних розрахунків (в Україні — копійки).

Доволі часто використовують також *безготівкові гроші*. Вони є зручними для здійснення розрахунків за товари та послуги, оскільки дають змогу юридичним і фізичним особам використовувати спеціальні електронні пристрої та платіжні системи. У XXI столітті для здійснення розрахунків між різними суб'єктами ринку використовують *банківські перекази, кредитні та дебетні картки, чеки*. Швидкими темпами набувають популярності розрахунки за допомогою електронних грошей.

Електронні гроші — це записи на електронному носіїві, в обмін на які надаються товари та послуги. Щоб електронні гроші виконували функції грошей, їх мають випускати банки або інші уповноважені фінансові установи; вони мають бути зобов'язанням емітента (того, хто випустив) й обмінюватися на паперові або інші розрахункові гроші (поповнення рахунку); їх мають приймати як засіб платежу не тільки емітент, а й інші учасники ринку. В Україні емітентами е-грошей можуть бути лише банки.

Електронні гроші поділяються на *карткові* (картки з мікропроцесорами) та *мережеві* (комп'ютери користувачів, сервери платіжних систем). Картки з мікропроцесорами (смарт-картки) — це пластикові картки, на яких записується грошовий файл на суму, яка попередньо перераховується банку. Вони діють у платіжних системах VISA Cash, Mondex, Proton. Під час оплати товару такою картою електронні гроші з неї пересилаються продавцю, який може їх обміняти у банку на відповідну суму паперових грошей. Мережеві гроші діють у вигляді електронних гаманців. Однак для їх створення потрібен банківський рахунок. Власник електронного гаманця поповнює його з власного безготівкового рахунку банку, щоб мати змогу розраховуватися за товари та послуги у певній платіжній системі.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Контроль за обігом грошей та їх випуском у ринковій економіці здійснюється центральними банками, їх ще називають емітентами. В Україні гривню випускає Національний банк України.

Практичне завдання

Заповніть таблицю, скориставшись додатковою інформацією

Паперові гроші		Електронні гроші	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки

Варто знати

У світі дедалі більшої популярності набуває цифрова форма грошей у вигляді криптовалют. Криптовалютою є біткойн, ефіріум, лайткойн і кілька сотень інших віртуальних «монет». Криптовалютою називають такі гроші, випуск і облік яких у формі цифрових записів про перекази (транзакції) відбувається із застосуванням криптографії (шифрування) в мережі рівноправних комп'ютерів у будь-якому куточку світу. Системи, у яких функціонують криптовалюти, побудовані на математичних алгоритмах.

Гроші виконують такі функції: 1) засіб обігу; 2) засіб платежу; 3) міра вартості; 4) засіб нагромадження.

Функцію **засобу обігу** гроші реалізують під час здійснення операції купівлі-продажу товарів та послуг. Якщо гроші використовують для оплати за використання певних ресурсів (праці, палива, матеріалів, орендної плати, виплати відсотків за кредит), то йдеться про те, що гроші виконують функцію **платежу**. Функція **міри вартості** означає, що у кожного товару чи послуги є певна ціна, яка визначається грошима, тому ми можемо їх порівнювати та обирати найкращий варіант. Гроші є **засобом нагромадження**, тобто їх можна зберігати та примножувати. Так, домогосподарства чи виробники, скорочуючи поточне споживання, роблять заощадження. Використовувати заощадження можна різними способами: покласти в банк, вкласти у нерухомість, цінні папери та дорожочінні папери, зберігати вдома тощо.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке риннок, ринкова економіка ? ~ Як ви розумієте значення вислову «Ринкова економіка є саморегульовальною» ? ~ Які основні функції грошей у ринковому кругообігу?
	<ul style="list-style-type: none"> – Назвіть та поясніть принципи, за якими функціонує ринкова економіка. – Зіставте і порівняйте поняття: «економічна свобода» та «конкуренція».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Поміркуйте і визначте переваги та недоліки ринкової економіки. Результати оформте у вигляді таблиці чи схеми.

§ 37. Попит і пропозиція, ринкова ціна, конкуренція

#попитобсягпопиту#пропозиціяобсягпропозиції
#законпопиту#законпропозиції#конкуренціямонополіяолігополія

Незважаючи на величезні розбіжності в деталях, майже всі економічні проблеми мають ту саму суть. Цією суттю є потреба... зрівноважування попиту і пропозиції.

Альфред Маршалл, англійський економіст

37.1. Попит і пропозиція

Попит і пропозиція визначають співдію домогосподарств та підприємств на ринку.

Попитом (*demand*) називають ту кількість товарів та послуг, яку хочуть придбати покупці за певного рівня цін у визначений період. Інакше кажучи, попит — це платоспроможна потреба в продуктах та послугах.

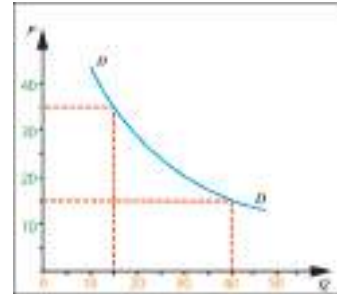
Обсяг попиту (*quantity demand*) — кількість товарів (у натуральному вимірі) та послуг, які можуть бути придбані за визначеного рівня ціни впродовж певного періоду.

На обсяг попиту впливають різні чинники: ціна товару, кількість покупців, їхні смаки та вподобання, розміри грошових доходів покупців та їхніх заощаджень, ціни на схожі товари та інше. В економіці залежність обсягу попиту від його чинників називають функцією попиту:

$$Q_d = f(p, g, x, y),$$

де Q_d — обсяг попиту на певний товар;
 p — ціна на цей товар; g — ціни на інші товари (взаємозамінні або взаємодоповнювальні товари);
 x — грошові доходи споживачів; y — очікування покупців, їхні смаки та вподобання).

Попит можна зобразити графічно. Крива попиту описує залежність між ціною товару та обсягом покупок, які можуть бути здійснені при різних цінах на нього.

Крива попиту

Закон попиту стверджує, що *підвищення рівня цін призведе до зменшення обсягу попиту (кількості покупок товару), а їх зменшення, навпаки, його збільшує.*

Покупець у ринковій економіці формує попит на певний вид товару, а продавець визначає пропозицію на нього. Пропозиція (*supply*) — це готовність продавця продавати на ринку товар за визначеного рівня цін у певний період часу. Найчастіше пропозицію позначають латинською буквою **S** (*supply*).

Обсяг пропозиції (*quantity supply*) (Q_s) — це максимальна кількість товарів, які згодні запропонувати продавці на ринку в певний період часу і за визначених умов.

На формування рівня обсягу пропозиції впливають різні чинники: ціна на цей товар, ціни на інші товари; характер застосованої технології; податки та дотації; природно-кліматичні умови та ін. Отже, залежність обсягу пропозиції від

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

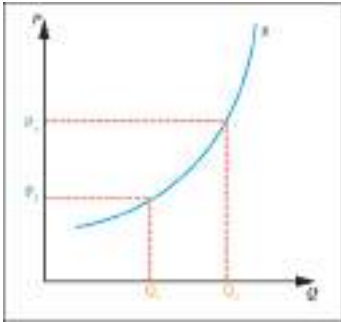
чинників, які його визначають, називають функцією пропозиції. Описують її такою формулою:

$$Q_s = f(p, g, k, c, z),$$

де Q_s — обсяг пропозиції; p — ціна на цей товар; g — ціни на інші товари; k — характер застосованої технології; c — податки та дотації; z — природно-кліматичні умови.

Обсяг пропозиції залежить від ціни. Що вища ціна економічного блага (яке користується попитом у покупців), то більший його обсяг пропонують продавці на ринку. Їм необхідно отримати найвищу вигоду від проданих товарів, щоб задовольнити власні потреби.

Обсяг пропозиції змінюється у тому самому напрямку, що й ціна. Сукупність можливих обсягів пропозиції товарів за різних рівнів цін формують пропозицію на ринку певного економічного блага.

Крива пропозиції

Крива пропозиції показує залежність обсягу пропозиції від ціни. Крива пропозиції за зростання ціни товару має не від'ємну, а позитивну залежність між ціною та кількістю пропонованого товару. Зростання ціни з P_1 до P_2 веде до зростання пропозиції з Q_1 до Q_2 .

Закон пропозиції стверджує: що вища ціна товару за незмінних інших умов, то більша величина (обсяг) пропозиції; що нижча ціна, то величина пропозиції нижча. Закон пропозиції описує поведінку виробника (продавця) на ринку.

Дослідивши попит і пропозицію, бачимо, що продавці та покупці на ринку поведуться по-різному. Зростання ціни товару призводить до того, що виробники та продавці товару пропонують його більшу кількість, тоді як покупці зменшують попит на цей товар після зростання його вартості. Така поведінка спричинена різними економічними інтересами покупців і продавців. Покупці бажають купити на обмежену суму грошей якомога більше товару. Продавці, навпаки, бажають отримати за обмежений обсяг товарів, які вони пропонують, максимально можливу суму грошей.

37.2. Ринкова ціна

Ринкова ціна кожного конкретного товару регулюється співвідношенням між його кількістю, яка зараз запропонована на ринку, і попитом тих, хто готовий заплатити за цей товар його справжню вартість.

*Адам Сміт, шотландський економіст XVIII ст.
засновник сучасної економічної теорії*

Для функціонування ринкової економіки важливе значення має визначення ринкової ціни. **Ціна (Price)** — це грошовий вираз вартості товару, кількість грошей, які сплачують та отримують за одиницю товару або послуги.

Ринкова ціна встановлюється внаслідок співдії попиту і пропозиції. **Рівновага на ринку** — це такий його стан, коли попит дорівнює пропозиції.

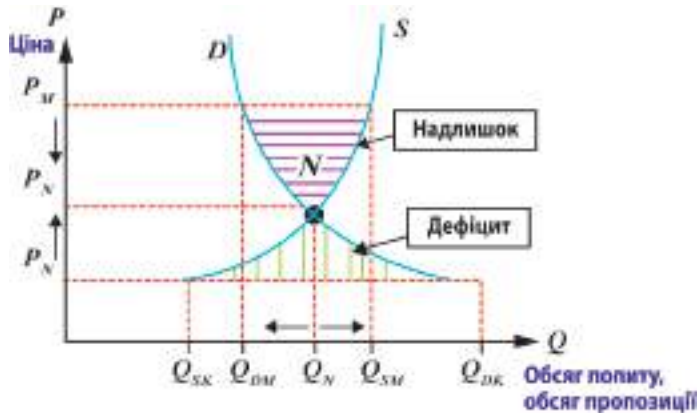
§ 37. Попит і пропозиція, ринкова ціна, конкуренція

Ринкова рівновага означає, що на ринку встановлюються унаслідок співдії попиту та пропозиції такі ціни на товари та послуги, які не ведуть до виникнення залишків у продавців і не створюють нестачі (дефіциту) для покупців.

Ринкова ціна (*market price*) — це такий рівень цін, за якого інтереси покупців та продавців збігаються. На ринку вона формує рівновагу. Ринкова ціна є певним фільтром на ринку, оскільки розподіляє обмежену пропозицію товарів між покупцями і продавцями.

На рисунку показано механізм співдії попиту і пропозиції під впливом ринкової (рівноважної ціни):

Взаємодія попиту і пропозиції

Пояснення до графіку: у точці N (точка рівноваги) обсяг попиту дорівнює обсягові пропозиції ($Q_d = Q_s = Q_n$), а ціна P_n є ціною, що врівноважує їх. Її називають ціною рівноваги. У точці N (точка рівноваги) ціна P_n влаштовує як покупців, так виробників (продавців). Якщо ринкова ціна встановлюється на рівні, що нижчий рівноважного, то попит перевищує пропозицію і утворюється дефіцит. Покупці, які бажають купити товар, будуть конкурувати між собою, пропонуючи вищу ціну на товар, щоб задовольнити свою потребу. Якщо ж продавці збільшать ціну із рівноважної (P_n) до P_k , то обсяг попиту зменшиться, а обсяг пропозиції збільшиться, тому на ринку сформується надлишок товару. Щоб отримати прибуток, продавці (виробники) товару будуть змушені зменшити ціну.

Ціни на ринку перебувають у постійному русі під впливом змін пропозиції та попиту на товари. В умовах вільної конкуренції та ринкового ціноутворення ціна вирівнюється автоматично. Однак, за інших умов ринкове ціноутворення може бути порушене діяльністю монополій або ж втручанням держави (наприклад, держава встановлює ціни на електроенергію). Тоді ціни можуть бути вищими або нижчими за ціну рівноваги. В економіці для позначення таких цін використовують термін «підлога» або «стеля». Ціна «стелі» обмежує зростання цін (рух ціни вгору), а ціна «підлоги» унеможливує зменшення ціни за межі встановленого ліміту. Отже, ринкова ціна є основним регулятором економічних відносин у ринковій економіці.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Практичне завдання

Використавши таблицю, зобразіть криву пропозиції та попиту. Визначте рівноважну ціну велосипедів, а також їх надлишок та дефіцит. Заповніть порожні клітинки таблиці.

Ціна, грн	Обсяг попиту, шт.	Обсяг пропозиції, шт.	Надлишок пропозиції щодо попиту, шт.	Тип ринкової ситуації (Н — надлишок, Д — дефіцит, Р — рівновага)
3500	0	130		
3000	12	122		
2400	27	108		
2000	38	97		
1650	50	85		
1300	66	70		
1150	60	60		
1000	88	56		
750	120	42		

37.3. Конкуренція

Конкуренція є одним з обов'язкових елементів ринкової економіки. **Конкуренція (competition)** — економічне суперництво за право отримання найбільшої частки певного виду обмежених ресурсів. Тобто це боротьба товаровиробників за найвигідніші умови виробництва, збуту товарів і послуг, у результаті чого вони можуть отримати більші прибутки. Конкуренція дає змогу споживачам обирати товари та послуги найкращої якості та за ринковими цінами.

Додаткова інформація

Про конкуренцію

Конкуренція існує для «підтримання енергії і саморозвитку суспільства», а припинення її дії «може порушити стабільність суспільного добробуту». На конкуренцію найчастіше нарікають ті торговці і промисловці, ціни на товари яких вона знижує. Хоча «енергія і винахідливість» конкурента, який спричинив це зниження, обертається вигодою для споживача і суспільства.

Принципи політичної економії, Альфред Маршалл

Переваги конкуренції	Недоліки конкуренції
Спрямованість на найповніше задоволення потреб споживачів	Масові банкрутства, безробіття, значна нерівність доходів
Зацікавленість у технічному прогресі та зменшенні витрат	Гальмування розвитку культури, освіти, забруднення довкілля
Досягнення особистих інтересів економічних суб'єктів	Протидія конкуренції через злиття та змови

Залежно від характеру та методів конкуренції виокремлюють такі **типи конкурентних ринків**:

- ринок досконалої (чистої) конкуренції;
- ринок чистої монополії;

§ 38. Держава і ринок

- ринок монополістичної конкуренції;
- ринок олігополії.

В умовах **чистої конкуренції** на ринку є велика кількість виробників, які продають ідентичну продукцію і які не можуть впливати на ринкову ціну. На цей ринок можна безперешкодно увійти та вийти. У сучасній економіці важко віднайти ринок досконалої конкуренції. Прикладом ринку досконалої конкуренції є ринок овочів. Так, фермери вирощують однакові види картоплі, капусту, огірки.

На ринку **монополістичної конкуренції** багато виробників, вони виробляють схожу або суміжну продукцію. Контроль за ціноутворенням незначний, вхід виробника на ринок безперешкодний.

Монополія є протилежним явищем конкуренції. Монополія — це панування на ринку єдиного виробника (продавця) товарів і послуг, що дозволяє йому отримувати монополійний прибуток через встановлення монополійних цін. Монополія — небезпечне явище, тому держава за допомогою антимонопольного законодавства регулює діяльність та вплив таких виробників (продавців). Монопольним вважається підприємство, частка на ринку якого перевищує 35%.

Олігополія характеризується наявністю на ринку кількох великих продавців товарів, які суттєво впливають на формування ціни товарів. Прикладами олігополістичного ринку є ринок мобільних операторів, хімічна та авіаційна промисловість.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке ринкова ціна, конкуренція ? ~ Як ви розумієте значення слів: «Ринкова ціна є основним регулятором економічних відносин у ринковій економіці»? ~ Які основні переваги та недоліки конкуренції в ринковій економіці?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади чинників, що впливають на попит та пропозицію на ринку. – Порівняйте поняття: «закон попиту» та «закон пропозиції».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Поміркуйте, для кого є вигідною конкуренція в ринковій економіці. За результатами дослідження підготуйте доповідь.

§ 38. Держава і ринок

#бюджетдоходивитрати#державнерегулюванняекономіки
#податкизборимісцевийбюджет

Добрих податків не буває.

У. Черчіль, колишній прем'єр-міністр Великої Британії

38.1. Функції держави в ринковій економіці

Держава в ринковій економіці виконує роль регулятора. Основним її завданням є мінімізація впливу недоліків ринкових механізмів. До них належать такі: забезпечення справедливих цін на соціальні товари та послуги,

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

функціонування соціального сектора (освіти, медицини, правоохоронних органів), соціальний захист населення, мінімізація наслідків безробіття, інфляції, економічних криз, забезпечення охорони довкілля та безпечних умов життя для населення.

Держава впливає на функціонування ринкової системи за допомогою різних нормативних актів. Економічні відносини мають будуватися з дотриманням законодавства. Це стосується відносин власності, створення та функціонування підприємств, процесів купівлі та продажу, захисту споживачів тощо. Інакше кажучи, держава встановлює «правила гри» для різних учасників економічних відносин.

Ще однією функцією держави є забезпечення економіки потрібною кількістю грошей. Лише Національний банк країни може друкувати гроші та визначати їх кількість в обігу для забезпечення нормального функціонування економіки. За допомогою такого інструменту держава впливає на процеси інфляції, формування доходів, політику споживання та заощадження населення.

Ринкова економіка характеризується нерівномірним розподілом доходів між різними верствами населення. Одні члени суспільства, володіючи знаннями та досвідом, заробляють більше за інших. Інші, отримавши легально чи нелегально фінансовий капітал, отримують більші доходи від його використання, а дехто, втративши роботу, опиняється на межі бідності. Тому держава, використовуючи різні економічні важелі, намагається зменшити нерівність у доходах населення, розподіляючи їх. До таких важелів належать: 1) прогресивне оподаткування (вищі доходи населення оподатковуються за вищими ставками для подальшого їх перерозподілу на користь бідних); 2) державні трансферти (грошова допомога безробітним, знедоленим, інвалідам); 3) встановлення мінімальної заробітної плати, граничних розмірів тарифів за користування житлово-комунальними послугами та ін.

Держава, використовуючи різні засоби впливу, намагається захистити конкуренцію, яка є основою ринкової економіки. Силою закону держава не допускає створення монополій, які негативно впливають на розвиток економіки та соціально-економічне становище населення. Таке законодавство називається антимонопольним. Іншим інструментом захисту конкуренції є регулювання діяльності «природних монополій». Держава регулює ціни на їхні товари та послуги, інформує населення про стан на таких ринках, а також є власником частки таких підприємств.

Ринкова економіка не може забезпечувати населення суспільними благами (товарами), адже вони не приносять доходів. Тому держава бере на себе зобов'язання щодо їх задоволення. Такі послуги, як підтримка внутрішнього порядку в країні, утримання армії, освіти, медичних послуг, транспортної інфраструктури та іншого, здійснюються державою.

Забезпечує виконання функцій держави в економіці уряд країни. Використовуючи економічну політику, він задовольняє різноманітні потреби населення (матеріальні, соціальні, культурні, освітні).

Додаткова інформація

Про роль уряду в економіці

Уряд є найважливішим суб'єктом економічної діяльності (економічним агентом). У більшості країн уряд — це, поза всяким сумнівом, найбільший роботодавець, який у деяких випадках забезпечує роботою до 25% працездатних людей у країні. Його видатки сягають 10-55% від обсягу національного виробництва, і що заможніша країна, то їх більше. У багатьох державах уряд володіє та керує державними підприємствами, що зазвичай виробляють 10% національного обсягу товарів. Хоча в таких країнах, як Сингапур і Тайвань, цей показник може сягати понад 15%. Уряд також впливає на поведінку інших суб'єктів економічної діяльності через створення, закриття та регулювання ринків.

Економіка. Інструкція з використання за За На-Joon Chang
<https://books.google.com.ua/books?id=>

38.2. Державний бюджет, податки, напрямки видатків

Основним інструментом уряду в забезпеченні економічного добробуту населення є бюджет. **Бюджет** — це двостороння таблиця, у якій, з одного боку, показано доходи держави, а з другого її витрати. Він є основним фінансовим документом країни, за яким вона повинна жити цілий рік. Бюджет розробляє уряд країни, а схвалює його законодавчий орган (в Україні — Верховна Рада). Він є обов'язковим до виконання.

Відмінність між доходами і витратами державного бюджету формує *сальдо*. Сальдо державного бюджету може бути додатним, нульовим і від'ємним. Якщо видатки бюджету перевищують його доходи — це означає, що сформувався *дефіцит* бюджету; якщо ж доходи перевищують витрати — *профіцит*. Дефіцит вважається нормальним для державного бюджету, коли він відповідає рівню інфляції в країні. Міжнародні стандарти припускають можливість існування дефіциту бюджету на рівні 2-3% валового національного продукту.

Бюджет	
Доходи країни	Витрати країни
<ul style="list-style-type: none"> – Податкові надходження; – Адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; – Доходи від власності та підприємницької діяльності; – Надходження від штрафів та фінансових санкцій; – Доходи від операцій з капіталом, який належить державі; – Трансферти 	<ul style="list-style-type: none"> – Військові витрати; – Витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, підтримка сільського господарства, забезпечення зайнятості, стимулювання експорту; – Витрати на утримання державного апарату управління; – Соціальні витрати (на освіту, охорону здоров'я, соціальне страхування й соціальне забезпечення); – Надання субсидій і кредитів іншим державам

Податки є основним джерелом наповнення дохідної частини бюджету країни. **Податок** — це встановлена законодавчим органом влади сума обов'язкових коштів, які сплачують фізичні та юридичні особи до бюджету в певний строк.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Основними його характеристиками є безповоротність, строковість, обов'язковість. Кожна країна формує свою податкову систему. Однак, її обов'язковими елементами є такі: *об'єкт оподаткування, суб'єкт оподаткування, джерело податку, ставка податку, одиниця оподаткування.*

Додаткова інформація

Про Державний бюджет України у 2017 р.

У 2017 році доходи бюджету України становили 1 131 млрд грн., а видатки — 1 229 млрд грн. Дефіцит бюджету України дорівнював 106 млрд грн.

У 2017 році у бюджеті було складено такі видатки: на освіту — 184 млрд грн., соціальний захист — 141 млрд грн., пенсійне забезпечення — 290 млрд грн., охорону довкілля — 9 млрд грн., підтримку економіки — 114 млрд грн., медицину — 101 млрд грн., правоохоронні органи — 87 млрд грн., Збройні сили — 77 млрд грн., утримання державного апарату — 60 млрд грн., комунальне господарство — 27 млрд грн., культуру і спорт — 25 млрд грн., відсотки за запозиченнями — 114 млрд грн. Дохідну частину бюджету формували надходження: податок на додану вартість — 303 млрд грн., податок на доходи фізичних осіб — 178 млрд грн., єдиний соціальний внесок — 142 млрд грн., акцизний податок — 125 млрд грн., податок на прибуток підприємств — 73 млрд грн., надходження від Національного банку України — 45 млрд грн., інше — 264 млрд грн. <http://www.cost.ua/budget/>

Варто знати

У Римській імперії громадяни платили понад 167 видів податків. Наприклад: збір за дотриманням контролю на ринку, дорожній збір; портовий збір під час навантаження та розвантаження товарів; податок із продажу; податок на марку для ослів; податок на спадок; податок на обмін грошей; податок на тварин; податок на володіння рабами; земельний податок; спеціальний податок на городи; податок на пшеницю; податок на утримання бідних; квартирний податок; збір із вина; збір на утримання лазні; збір на утримання іменних гостей; збір на утримання річкових сторожів; збір на утримання гарнізону; збір на утримання сторожових висоток; збір на золотий вінок як вираження почуття подяки правителю; збір на утримання поліції; збір на утримання осіб, які збирали податки.

В Україні у 2011 році було прийнято Податковий кодекс України, у якому подано вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, порядок їх адміністрування, визначено платників податків та зборів, їхні права й обов'язки, компетенцію органів контролювання.

Громадяни мають усвідомлювати важливість податків та зборів для розвитку соціальних цілей держави. Перелік прав та обов'язків платників податків наведений у Податковому кодексі України. Серед основних обов'язків платників податків є такі: сплачувати відповідні суми та податки; вести звітність щодо сплати податків; подавати своєчасно податкову звітність; стати на облік в органах контролювання та інші.

Платники податків мають такі права: отримувати в органах податкової служби інформацію про податки та збори; представляти свої інтереси в органах

§ 39. Економіка домашнього господарства

контролювання самостійно або через уповноваженого представника чи податкового агента; користуватися податковими пільгами; на зарахування чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків і зборів, пені, штрафів та інші.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки і збори, останні поділяють на загальнодержавні та місцеві.

Види податків	
Загальнодержавні податки	Місцеві податки та збори
<ul style="list-style-type: none"> • податок на прибуток підприємств • податок на доходи фізичних осіб • податок на додану вартість • акцизний податок • екологічний податок • рентна плата • МИТО 	<ul style="list-style-type: none"> • податок на майно • єдиний податок • збір за місця для паркування транспортних засобів • туристичний збір

Практичне завдання

Користуючись спеціалізованою довідковою літературою та інтернет-ресурсами, відшукайте інформацію щодо наступних ставок оподаткування в Україні:

Ставка податку	Податок на прибуток підприємства	Податок на доходи фізичних осіб	Податок на додану вартість	Єдиний податок

Для завершення теми:

	~ Що таке бюджет, податки ?
	~ Як ви розумієте значення слів: « Ринкова економіка не може забезпечувати населення суспільними благами »?
	~ Які основні причини втручання держави в економіку ?
	– Наведіть приклади основних статей доходів та видатків місцевого бюджету .
	– Порівняйте поняття: « державний бюджет » і « місцевий бюджет ».
	➤ Користуючись інтернет-ресурсами, відшукайте країни із профіцитним і дефіцитним бюджетами . Результати запишіть у таблицю.

§ 39. Економіка домашнього господарства

#сім'ядомогосподарствоспоживання#вибіркорисність
#споживацькаповедінка #попитдоходиспоживачякість

Витрачай на один пенс менше, ніж заробляєш.
Бенджамін Франклін, американський учений, політичний діяч

39.1. Домашнє господарство як власник і споживач

Домашні (сімейні) господарства є первинними (базовими) учасниками економічних відносин. Ознакою домогосподарства в Україні є місце проживання

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

і спільний бюджет. З давніх часів домогосподарства вели натуральне сімейне виробництво. Усе потрібне для задоволення матеріальних потреб виробляли члени родини, таким чином воно було закритим. Потреби у нього були обмеженими. Таке домогосподарство не брало участі в обміні. Поступово, у процесі суспільного поділу праці, кількісних та якісних змін у використанні продуктивних сил суспільства вони почали брати участь у розгалуженій системі суспільного поділу праці і кооперації.

Домогосподарство (household) — це самостійний суб'єкт ринкових відносин, група фізичних осіб, об'єднаних місцем проживання і спільним бюджетом, яка є власником і постачальником ресурсів в економіку та одержує кошти для придбання потрібних благ для забезпечення своєї життєдіяльності.

Практичне завдання

Опиши склад домогосподарства, у якому ти проживаєш.

Визнач, якими основними ресурсами (матеріальними, трудовими, грошовими, технологічними) володіє це домогосподарство.

Домогосподарство у ринковій економіці є власником та споживачем економічних ресурсів. Водночас воно є найбільшим постачальником ресурсів на ринок. Праця (робочий капітал), фізичний і фінансовий капітал, земля та підприємницькі здібності потрапляють на ринок від домогосподарств. За ці ресурси домогосподарства отримують доходи у грошовій або натуральній формі. Потрапляючи до підприємств, ресурси в процесі виробництва перетворюються на товари або послуги. Таким чином, вони беруть участь в економічному обігу та розподілі. Вироблені товари та послуги, які мають споживчу вартість, згодом потрапляють на ринок, де їх купують домашні господарства.

У ринковій економіці найбільшими споживачами є домогосподарства. Саме попит домашніх господарств на певні товари та послуги визначає обсяги й асортимент внутрішнього виробництва та імпорту. Такий попит є основним чинником функціонування та розвитку економіки.

Зменшення доходів домогосподарств може негативно вплинути на споживчий попит, оскільки це веде до зменшення обсягів виробництва товарів і послуг, зростання безробіття, що надалі зменшуватиме трудові доходи населення, а відповідно і його споживчий попит.

«Зачароване коло» або ефект доміно?

39.2 Поняття про раціональне споживання

Головна аксіома економіки стверджує, що люди роблять свій вибір раціонально. Щодня споживаючи певні товари чи послуги, ми, свідомо чи несвідомо, робимо вибір між різними благами (товарами, послугами), обираючи те, що найкраще задовольняє наші потреби. Така поведінка є споживацькою.

Споживацька поведінка — формування попиту споживачів на різні товари та послуги з урахуванням їхніх доходів, особистих смаків та вподобань.

Виконайте в команді

Проаналізуйте свою можливу поведінку та вкажіть, що впливатиме на ваш вибір

Уявіть, що дорогою до школи ви захотіли пити. Батьки виділили вам на харчування та на проїзд до школи й додому 25 гривень. У магазині, щоб втамувати спрагу, ви маєте зробити вибір: купити півторалітрову пляшку мінеральної води за 10 грн. чи літрову пляшку «Кока-коли» за 25 гривень.

Вибір, що його здійснює споживач, ґрунтується на **корисності** блага. Тобто його здатності максимально задовольняти потреби споживача.

Додаткова інформація

Поняття «корисність»: загальна та гранична

У науковий обіг термін «корисність» увів англійський філософ і соціолог Джеремі Бентам. Він вважав, що принцип максимізації корисності є основним принципом поведінки людини. Раціональний споживач здійснює управління витратами на купівлю товарів і послуг таким чином, щоб максимально задовольнити свої потреби або отримати максимальну корисність.

В економічній теорії розглядають загальну і граничну корисність. Задоволення від споживання певного набору життєвих благ є загальною корисністю. Гранична корисність дорівнює приросту, збільшенню загальної корисності внаслідок придбання додаткової одиниці блага. Гранична корисність відображає ступінь гостроти, актуальності потреби.

Корисність має індивідуальний та суб'єктивний характер. Це означає, що одне й те саме благо (товар, послуга) для двох людей має різну корисність. Корисність багатьох благ залежить від їхніх природних властивостей. Так, більшість благ, без яких життя людини неможливе, мають об'єктивну корисність. До них належить вода, більшість продуктів харчування, взуття, одяг, житло тощо. Корисність блага може змінюватися залежно від часу і місця виникнення потреби в її задоволенні. Наприклад, у холодну пору року корисність прохолодних напоїв зменшується, а в літню — навпаки, збільшується. Виготовляючи благо (товар, послугу), виробник наділяє його якісними властивостями, які повинні якнайліпше задовольнити потреби споживача. Технічний прогрес у поєднанні з досягненнями науки дає змогу суспільству постійно вдосконалювати корисність матеріальних благ і створювати безліч нових.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Раціональна поведінка споживача виявляється в процесі ухвалення рішення щодо отримання максимальної корисності від блага. Споживач порівнює переваги між різними благами (товарами, послугами) або їх набором. Вибір споживача обмежується двома чинниками: 1) грошові кошти, якими володіє споживач, є обмеженими; 2) спожити всі блага водночас неможливо. Тому потрібно робити вибір. Раціональною поведінкою споживача на ринку є вибір товару, який найбільше відповідає критерію ціна/якість.

Раціональна поведінка споживача складається з кількох етапів: 1) усвідомлення потреби здійснення покупки певного товару або послуги; 2) пошук інформації щодо товару або послуги; 3) оцінка можливих варіантів покупки; 4) ухвалення рішення.

Практичне завдання

Прочитайте текст. Проаналізуйте, які можливі дії споживача.

Яка поведінка в кожній із запропонованих ситуацій буде раціональною, а яка — ні? Що впливатиме на ухвалення споживачем рішення про здійснення покупки?

1. На прилавку в магазині розміщено упаковки масла «Селянське» (жирністю 72%) різних фірм. Якість масла всіх фірм майже однакова. Однак, масло фірми А за ціною 38 грн., фірми Б — 27 грн., В — 30 грн.

2. На прилавку лежать дві пари джинсів, які пошиті на одній фабриці та з однакового матеріалу, однак на одних пришито лейб широковідомої фірми «Levi's», а на інших ні. Ціна джинсів «Levi's» 2200 грн., а інших — 860 грн.

39.3. Права споживачів

У ринкових умовах кожен споживач повинен знати свої права. Адже, незважаючи на конкуренцію, є велика кількість товарів та послуг, які не відповідають заявленим якісним характеристикам.

Права споживача — комплекс загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються і гарантуються державою для врегулювання взаємин між покупцем та продавцем.

Генеральною Асамблеєю ООН у 1985 році було затверджено «Керівні принципи захисту інтересів і прав споживачів». Прийнято цей документ для підтримки проведення політики захисту прав споживачів у країнах, що розвиваються.

Міжнародна організація споживачів «Консьюмерз Інтернешнл», яка об'єднує 220 організацій руху споживачів зі 115-ти країн світу, узагальнила права споживачів у «Акті про захист прав споживачів». Згідно із цим документом налічується вісім обов'язкових прав споживачів, які вони повинні знати та які повинні бути захищеними.

Права споживача

Права споживача	Зміст права
Право на безпеку	Товари, які продаються на ринку, не повинні загрожувати життю та здоров'ю споживача. Виробники, імпортери та продавці несуть відповідальність за безпеку товару, який вони продають. У кожній країні

§ 39. Економіка домашнього господарства

	повинен бути орган, відповідальний за перевірку вимогам на безпечність товару.
Право на отримання інформації	Споживач має право на отримання усієї інформації, яка стосується товару. Виробник, продавець, імпортер повинен інформувати споживача про склад продукції, умови використання, ціну. Інформування споживача потрібно здійснювати і в разі надання йому певної послуги (фінансової, туристичної).
Право на споживчу освіту	Споживач має знати, як реалізувати свої права на захист. Тому необхідно забезпечити йому доступ до знань та навиків щодо користування правами споживача.
Право на компенсацію	У разі, якщо товар не відповідає заявленим характеристикам або працює неналежно, споживач має право на компенсацію.
Право бути вислуханим	Для захисту своїх прав споживач може відстоювати власні інтереси в різних державних установах, бути представником та брати активну участь у розробці економічної політики, спрямованої на захист прав споживачів, а також участь у розробці товарів та послуг до того, як вони надійдуть на ринок.
Право на вибір	Різноманітність товарів і послуг на ринку за конкурентними цінами забезпечує право вибору споживача. Це право не може бути обмеженим. У разі монопольної торгівлі споживачеві гарантується продаж товару або послуги за справедливою ціною та задовільної якості.
Право на задоволення основних потреб	Доступність для споживача товарів і послуг (базових), що потрібні для задоволення мінімальних умов існування (харчування, одяг, житло, охорона здоров'я, санітарні умови та ін.).
Право на здорове довкілля	Захист споживача від негативних умов довкілля, поліпшення стану навколишнього середовища для нинішнього та майбутніх поколінь.

Для захисту прав споживача в Україні розроблено низку відповідних законів, основним з яких є Закон України «Про захист прав споживачів». У ньому визначено основні права та механізми захисту споживача.

Практичне завдання

Проаналізуйте, які права споживача не були порушені під час здійснення останньої вашої або родинної покупки

Для виконання завдання скористайтеся власною таблицею, у якій відобразить товар або послугу, яка надавалася, а також основні умови дотримання прав споживачів.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке домогосподарство? ~ Як ви розумієте значення слів: «Домогосподарство у ринковій економіці є власником та споживачем економічних ресурсів»? ~ Які основні прояви раціональної поведінки споживача?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади поведінки домогосподарства на ринку як виробника і постачальника товарів та ресурсів. – Порівняйте поняття корисність та якість.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проаналізуйте, як зміна розмірів доходів домогосподарств може вплинути на споживчий попит, обсяги виробництва товарів і послуг, зростання безробіття. Складіть логічні ланцюжки цих процесів.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

§ 40. Бюджет домогосподарств: види доходів, напрямки витрат, заощадження

#бюджетвитратизаощадженнядохіддомогосподарств
#майновийтрудовийотриманийтрансфер

Будь-яка жінка, знайома із проблемами ведення домашнього господарства, краще розуміє проблеми управління країною.
Маргарет Тетчер, екс-прем'єр-міністр Великої Британії

40.1. Доходи домогосподарств

Домашні господарства є автономними (окремими) елементами суспільства. Вони майже самодостатні в економічному розумінні, адже мають власний бюджет доходів та витрат.

Бюджет сім'ї — формування доходів членів сім'ї та їх використання.

Доходи сім'ї (*family income*) — це грошові засоби, які отримані членами сім'ї від третіх осіб або організацій і можуть бути використані для оплати витрат.

Сім'ї отримують дохід, якщо вони володіють тим, що корисно для інших (чинниками виробництва). Така власність, здана у користування іншим людям чи фірмі (наприклад оренда кімнати у квартирі третім особам), використовується для виробництва товарів або послуг, які можна продати за гроші іншим. Наприклад, якщо сім'я має автомобіль та використовує його для перевезення членів сім'ї, доходів це не приносить. Не приносить доходів і водіння такого автомобіля. Однак якщо цей автомобіль здати в оренду для перевезення, то гроші, отримані в такий спосіб, будуть доходом (платою) від використання двох чинників виробництва: за працю (заробітна плата за водіння) і за капітал (оплата автомобіля). Отже, дохід приносить лише та власність, яка може бути використана для виробництва потрібних для людини благ.

Дохід сім'ї може формуватися з різних джерел. Класифікацію видів сімейних доходів від володіння чинниками виробництва покажемо в таблиці:

Чинник виробництва	Вид отриманого доходу
Праця найманого працівника	Заробітна плата
Праця підприємця і капітал фірми, сформований його власними коштами	Прибуток підприємця
Виробничий капітал фірми	Дохід у формі відсотка
Земля (природні ресурси)	Рента
Грошовий капітал	Відсоток

У ринковій економіці отримані доходи сім'ї можна об'єднати в три групи: 1) **трудові доходи** — заробітна плата (зокрема, в натуральному вигляді); доходи від індивідуальної трудової підприємницької діяльності; доходи від особистого підсобного господарства, виплати трудових пенсій; 2) **майнові доходи** — доходи, отримані від власності: рента (орендна плата), відсотки від вкладів у банку, володіння цінними паперами та інші; 3) **отримані трансфери** — соціальні пенсії та допомоги, виплати по безробіттю, виплати на утримання дітей, стипендії, а

також можливість отримання безкоштовних медичних послуг і освіти для населення. Третя група доходів сім'ї в соціальній економіці формується із суспільних фондів споживання, тобто у вигляді грошових виплат та безкоштовних послуг, що їх надає держава. У формуванні такого джерела доходів сім'ї закладена праця всього суспільства, а отже, і кожного працездатного члена сім'ї.

Для більшості країн світу основним джерелом формування доходів сім'ї є заробітна плата. Водночас у XXI столітті збільшується кількість сімей, які отримують доходи з інших джерел.

Доходи можуть бути номінальними та реальними. **Номінальний дохід домогосподарства** — сума коштів, отриманих із різних джерел за певний період часу. **Реальний дохід сім'ї** — це кількість товарів та послуг, які сім'я може купити за номінальний дохід. В Україні купівельна спроможність доходів населення є низькою, адже рівень цін та інфляція зростають швидшими темпами, ніж номінальні доходи населення.

Сукупний сімейний дохід не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум, тобто вартість (грошової оцінки) набору товарів та послуг, розраховану на основі наукових нормативів споживання і забезпечення населення першочерговими життєвими засобами. Прожитковий мінімум встановлюється на одну особу щороку, його розміри відповідно до певних категорій населення зазначені в Законі України «Про Державний бюджет України».

Номінальний та реальний дохід сім'ї

40.2. Витрати домогосподарств. Заощадження

Отримані доходи домогосподарства витрачають на задоволення власних потреб. Основними напрямками використання доходів сім'ї є такі: харчування; придбання товарів широкого вжитку (одяг, взуття) і довгострокового користування (меблі, холодильники, телевізор, комп'ютери, автомобілі); оплата соціально-культурних заходів; оплата житлово-комунальних послуг; сплата різних податків і обов'язкових платежів; заощадження та нагромадження; інші непередбачені витрати.

Усі витрати можна об'єднати в групи: витрати на товари; витрати на оплату послуг; виплачені трансферти; заощадження. З отриманих доходів виплачуються різні податки, збори та штрафи. Вони є витратами і називаються виплаченими трансфертами. Заощадження можуть зберігатися в банку або вдома.

Зростання доходів домогосподарств веде до зміни структури його витрат.

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Різні блага мають для людей різну корисність, тому потреби диференціюються за різними ознаками. Першочергово задовольняються потреби в харчуванні. При зростанні доходів частка витрат на харчування зменшується першою. Така тенденція є прогресивною і свідчить про зростання рівня та якості життя населення. Вона характерна для всіх країн із динамічним розвитком економіки.

Згодом задовольняються потреби в одязі, хоча й не такими швидкими темпами, як потреби в харчуванні. Причиною є постійні новинки моди. Найважче людині задовольнити потреби в житлі. Переважно в країнах, де низькі витрати на харчування і одяг, витрати на оплату житла є доволі високими. Житло, як і автомобілі, є товарами престижного попиту. Адже люди бажають мати комфортні житлові умови, для того щоб підкреслити свій соціальний статус.

Позитивними є тенденції збільшення частини витрат домогосподарств на соціально-культурні потреби, збільшення заощаджень, які спрямовуються для поліпшення добробуту членів сім'ї, на відкриття та ведення власного бізнесу тощо.

Виконайте в команді

Відобразіть «закон Енгеля» у вигляді графіків чи діаграм

У XIX ст. німецький статистик Ернест Енгель дослідив та описав залежність між доходами і витратами сім'ї. Вона отримала назву *Закон Енгеля*. Він стверджував, що зі зростанням доходів сім'ї частка витрат на харчування зменшується, частка витрат на одяг, житло і комунальні послуги майже не змінюється, а частка витрат на культурні та інші потреби значно зростає.

Бюджет домогосподарства може бути дефіцитним, профіцитним і збалансованим. Переважання витрат над доходами сім'ї означає, що він є дефіцитним, а коли доходи більші за витрати — профіцитним. Профіцит бюджету дає змогу робити заощадження, великі покупки або вкладати кошти у власну справу.

Практичне завдання

1. Розгляньте діаграму та пояснювальний текст до неї.
2. Створіть стовпчикову діаграму, яка б відображала цю інформацію.
3. Відобразіть у діаграмі порівняння витрат на харчування у бюджеті домогосподарств різних країн.

У середньому на місяць у 2016 році *домогосподарства України* на продукти харчування витрачали 2326,41 грн., на алкогольні напої — 62,06 грн., тютюнові вироби — 107,71 грн., одяг та взуття — 371,05 грн., на оплату житла, води, електроенергії, газу та інших видів палива — 798,59 грн., на предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла — 103,92 грн., на охорону здоров'я — 224,89 грн., витрати на транспорт — 192,47 грн., на зв'язок — 139,99 грн., відпочинок і культуру — 91,92 грн., освіту — 48,68 грн., ресторани та готелі — 111,24 грн., різні товари та послуги — 138,98 грн. на місяць.

Міністерство сільського господарства США повідомило, що у 2014 році частка *витрат на харчування* в бюджеті домогосподарств (без урахування харчування у закладах загального харчування) США становила 6,5%, в Німеччині — 10,6%, Франції — 13,6%, Бразилії

§ 40. Бюджет домогосподарств...

— 15,6%, Туреччині — 21,6%, Китаї — 25,5%, Російській Федерації — 29,4%, Пакистані — 41,4%, Нігерії — 56,6%.

Структура витрат домогосподарств України, 2016 р.

Практичне завдання

1. Заповніть таблицю доходів і витрат (бюджет) вашої сім'ї на місяць
2. Поміркуйте, які витрати є нераціональними для вашої сім'ї та які з них можна зменшити.
3. Порівнявши отриманий баланс між доходами та витратами, з'ясуйте, яку суму можна заощадити.

Для цього потрібно визначити членів домогосподарства та з'ясувати, який дохід вони отримують та витрачають. З'ясуйте, хто планує бюджет вашого домогосподарства і хто стежить за його виконанням.

Члени домогосподарства	Доходи	Сума, грн.
Мама	Заробітна плата + інші доходи	
Батько	Заробітна плата + премії + інші доходи	
Бабуся	Пенсійна виплата + заробітна плата або інші доходи	
Дідусь	Пенсійна виплата + заробітна плата або інші доходи	
Дитина 1	Стипендія	
Дитина 2	Нема	
Дядько	Заробітна плата	
Інші члени		
	Інші доходи: дохід від оренди, дохід за користування земельною ділянкою та інші	
Усього	Підсумок доходів	

Витрати	Сума, грн.
Витрати на харчування	
Витрати на одяг	
Оплата комунальних послуг (оплата квартплати, опалення, світла, води)	
Витрати на господарські товари	
Витрати на товари гігієни, зокрема косметику та парфуми	
Витрати на телефонний зв'язок та інтернет-послуги	
Витрати на канцелярські товари	
Витрати на купівлю побутових товарів	

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Оплата послуг навчання	
Оплата медичних послуг	
Витрати на культурні заходи (театр, кіно, фестивалі, ресторани)	
Витрати на послуги транспорту	
Витрати на різні послуги (хімчистка, перукарня, пошив одягу та інше)	
Інші витрати (кишенькові) непередбачені	
Кредити	
Підсумок витрат	

Для завершення теми:

	<p>~ Що таке бюджет домогосподарства?</p> <p>~ Як ви розумієте значення слів: «У ринковій економіці найбільшими споживачами є домогосподарства»?</p> <p>~ Які основні ресурси надходять на ринок від домогосподарства?</p>
	<p>– Наведіть приклади трудових, майнових доходів домогосподарства та отриманих ним трансферів.</p> <p>– Порівняйте поняття: реальні доходи домогосподарства та номінальні доходи домогосподарства.</p>
	<p>➢ Поміркуйте, як раціонально спланувати власний місячний бюджет, якщо вам дають 100 гривень кишенькових на тиждень. Оформіть роботу графічно.</p>

§ 41. Підприємництво

#власністьформивласностіпідприємництво
#підприємецьризикприбутоксоціальніцілі
#бізнесформизахистугосподарськіправовідносини

Підприємництво — це не наука і не мистецтво. Це практика.
Пітер Друкер, американський учений, теоретик менеджменту

41.1 Підприємницька діяльність

Підприємницька діяльність, або підприємництво, — незалежна систематична економічна діяльність, спрямована на отримання прибутку.

В основі підприємницької діяльності лежить власність (ownership). Її розглядають в економічному та правовому аспектах.

В економічному аспекті під власністю розуміють історично визначену форму привласнення умов (чинників) і результатів виробництва. Щоб мати право власності на благо (ресурс), потрібно, щоб його визнавав не лише суб'єкт, який володіє ним, а й інші учасники економічних відносин. Таким чином, соціально-економічна сутність права власності реалізується у співдії суб'єктів економічних відносин: «суб'єкт — суб'єкт» («людина — людина»). Отже, економічний зміст власності полягає у взаємодії суб'єктів щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання відповідного об'єкта (блага).

Варто знати

Юридичний зміст права власності означає, що формуються відносини «людина — річ», за яких відбуваються зв'язки власника з його річчю. Бути власником блага означає мати право на володіння, розпорядження та користування ним. Власник не може використовувати свої права, якщо ті завдають шкоди іншим суб'єктам економіки або суспільству.

У ринковій економіці переважають дві форми власності — *приватна* і *державна*. У розвитку економіки більшості країн світу бере участь приватна форма власності. Вона поділяється на *індивідуальну* та *корпоративну*. До індивідуальної форми власності відносять власність окремих громадян, яка використовується для задоволення особистих потреб і для ведення підприємницької діяльності. Державна форма власності у розвинутих країнах світу переважає в тих галузях економіки, у яких ведення підприємництва є низькорентабельним або збитковим. До таких галузей належить військовий та соціальний сектор. Держава також може володіти часткою підприємств у високорозвинутих галузях економіки. Деякі країни використовують *колективну* форму власності.

41.2. Мета і соціальна відповідальність підприємця

Підприємець — це людина, у якої є бачення і яка хоче творити.
Девід Карп, засновник і генеральний директор Tumblr

Підприємець — це особа, яка на власний ризик здійснює економічну діяльність для отримання прибутку.

Підприємницька діяльність може бути пов'язана із виробництвом певної продукції (товарів) або наданням певних послуг. Підприємець у ринковій економіці виконує такі функції:

- ресурсна — якнайкраще та найефективніше поєднує і використовує ресурси в процесі виробництва;
- інноваційна (новаторство) — продукує нові ідеї та втілює їх у життя для задоволення суспільних потреб;
- управлінська — ухвалює всі управлінські рішення, пов'язані з виробництвом, плануванням, збутом, організацією, контролем, мотивацією;
- особиста — у процесі здійснення підприємництва реалізує власний потенціал (фізичний, освітній, досвід, навички і т.д.);
- соціальна — сприяє реалізації соціальної мети суспільства.

Основною метою здійснення підприємницької діяльності є максимізація доходу або прибутку. **Прибуток** (*profit*) — це винагорода, яку отримує підприємець. Інакше кажучи — це плата за те, що він організовує, управляє, впроваджує інновації та ризикує у веденні підприємництва. Прибуток обчислюється як *різниця* між *виручкою* (доходом) від реалізації товарів або

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

послуг і *витратами*, які були здійснені на його виробництво. На формування величини прибутку впливають такі чинники: кількість залучених на виробництво коштів; прибутковість вкладів; рівень витрат на виробництво; швидкість обороту капіталу; ринкова ціна.

У ринковій економіці прибуток виконує три функції: 1) розвитку виробництва — частина отриманого підприємцем прибутку вкладається в розширення та оновлення виробництва; 2) стимулювальну — для отримання високого рівня прибутку потрібно використовувати ефективні методи виробництва та здійснювати пошук нових напрямів реалізації продукту; 3) орієнтиру розвитку — рівень прибутку галузі або виробництва визначає, яку галузь треба розвивати, а яку — ні.

Особистий інтерес підприємця полягає в отриманні найбільшої вигоди від створення та ведення власної справи. Якщо підприємець вважатиме, що не отримає доходу від ведення бізнесу, то не буде ним займатися. Приватні інтереси підприємця деколи суперечать суспільному інтересу. Однак діяльність підприємця є цінною для розвитку економіки, адже він надає суспільству такі вигоди:

- найкраще задовольняє потреби суспільства;
- забезпечує ефективне використання виробничих ресурсів;
- найліпше використовує власні знання та сили для отримання успіху в бізнесі.

Для підприємця характерними є такі риси: самостійність, новаторство, ініціативність, творчість, ризикованість, економічна та соціальна відповідальність, масштабне мислення, діловитість.

Виконайте в команді

1. Визначте суму прибутку, якщо підприємство виготовило 120 одиниць товару, а ринкова ціна виробу становить 100 грн. При цьому сукупні витрати підприємства на виробництво та реалізацію товару склали 10 200 грн.

2. Поміркуйте і складіть піраміду рис підприємця. Використайте статті про успіх відомих людей, наприклад Томаса Горного.

<https://mizky.com/article/111/vid-bankruta-do-milionera-4-uroky-vid-uspishnoho-amerykansko-biznesmena>

На початку ХХІ століття набуває поширеності теорія, згідно з якою підприємець прагне не лише до максимізації власного доходу, а й у довгостроковій перспективі задовольняє інтереси суспільства в досягненні ним громадських цілей. Така теорія отримала назву соціальної відповідальності бізнесу. Метою соціальної відповідальності підприємця є забезпечення цілей сталого розвитку і досягнення балансу інтересів між корпоративними та громадськими інтересами.

Соціальна відповідальність є своєрідною філософією розвитку відносин між підприємцем і суспільством, які зменшують негативний вплив бізнесу на суспільство. Її використання передбачає добровільну реакцію підприємця на

соціальні проблеми власних працівників, мешканців міста, де ведеться бізнес, країни та світу. Спочатку соціальна відповідальність виявлялась у формах добочинності та меценатства підприємців.

Соціальна відповідальність підприємця	
Ринок	Прозорість та зрозумілість звітності, якість продуктів, надійність та безпека вироблених товарів, стосунки з клієнтами
Зовнішні зв'язки	Стосунки з урядовими організаціями, робота із ЗМІ, розвиток компетенцій
Просування на ринку	Єдині стандарти і цінності ділової практики, розвиток компетенцій
Соціальні інвестиції	Партнерство з місцевими громадськими організаціями, економічний розвиток, освіта і здоров'я населення
Виробнича діяльність	Рівні права працюючих, охорона і безпека праці на виробництві, розвиток персоналу, екологічний менеджмент, ефективне використання ресурсів

41.3. Правовий захист бізнесу

В Україні законодавчо встановлені умови організації, ведення та захист бізнесу. На цей час правові механізми захисту бізнесу є доволі слабкими та недосконалими. Передусім це пов'язане з неврегульованістю багатьох аспектів введення підприємництва та неузгодженістю нормативних актів, які його регулюють. Негативно впливає на ведення бізнесу і низький рівень правосвідомості підприємців, що призводить до формування тіньового підприємництва та утворення різноманітних, часто кримінальних, бізнесових структур.

Правовий захист бізнесу — сукупність різних заходів та методів, які використовуються для врегулювання господарських правовідносин між різними суб'єктами ринку.

Для захисту прав суб'єктів підприємництва використовують норми цивільного та господарського права, передбачені в Господарському кодексі України, Цивільному кодексі України, Законах України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про рекламу» та ін.

Під правовими способами захисту бізнесу розуміють заходи, спрямовані на припинення правопорушення та усунення їх негативних наслідків.

На практиці власники бізнесу можуть використати одну з форм захисту: досудову, позасудову і судову. Однак для використання будь-якої із форм захисту потрібно, щоб підстави та порядок їх використання встановлювався законодавством або угодою сторін. Власники бізнесу для захисту власних прав можуть звертатися до міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних організацій. Забезпечення правового захисту бізнесу — це обов'язок власника. Тому для здійснення підприємницької діяльності в правовому полі власник створює юридичну службу на підприємстві або винаймає юрисконсульта ззовні (юридичну фірму).

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке підприємницька діяльність? ~ Як ви розумієте значення слів: «Забезпечення правового захисту бізнесу — це обов'язок власника»? ~ Якими є основні цілі підприємництва та його цінність у розвитку ринкової економіки?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади об'єктів господарювання різних форм власності. – Порівняйте поняття: мета та завдання соціальної відповідальності підприємця.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проаналізуйте напрями соціальної відповідальності підприємців, які здійснюють діяльність у місцевості, де ви проживаєте. Занотуйте відповіді.

§ 42. Ринок праці

#ринокпраці #питпропозиція #робочасила
#професіяспеціальністькваліфікація
#винагорода #цінапраці #заробітнаплата

**Робота позбавляє нас трьох найбільших бід:
нудьги, гріха і бідності.**

Ф.Вольтер, французький філософ-просвітник, письменник

42.1. Учасники ринку праці: роботодавці і наймані працівники

Ринок праці (labor market) — сукупність економічних та юридичних відносин, які виникають у процесі купівлі та продажу трудових послуг працівників (послуг праці). На ньому формуються попит і пропозиція на трудові ресурси. Учасниками ринку праці є **роботодавці** та **наймані працівники**.

Наймані працівники продають фізичні та розумові здібності, досвід і практичні навички, які потрібні для здійснення виробництва економічних благ. Вони формують пропозицію праці. **Пропозиція праці** — це сукупність економічно активного населення, яке пропонує свою працю на ринку праці. Продавати свою працю може лише економічно активне населення.

Покупцями людських ресурсів на ринку праці є роботодавці (фірми, організації, підприємства). З боку роботодавців виникає попит на працю. **Попит на працю** — це платоспроможна потреба роботодавців у трудових ресурсах організації для здійснення процесу виробництва. Праця на ринку є послугою, яка надається найманим працівником (робітником) наймачеві (роботодавцеві) за певну ціну. Ціна праці для найманого працівника є винагородою за використання його праці, тобто **заробітною платою**.

Роботодавці використовують різні джерела для задоволення попиту в трудових ресурсах. Інформацію про вільні робочі місця можна відшукати в оголошеннях, засобах масової інформації, Інтернеті, через знайомих, інформацію служби зайнятості. Найпростішим способом знайти цікаву роботу є перегляд оголошень. Роботодавці зазначають у таких оголошеннях про найм **вид** роботи та **вимоги** до неї, **оплату** праці.

Найманий працівник повідомляє про власні вміння, досвід, знання та бажання працевлаштуватися на нове робоче місце, використовуючи резюме. Резюме є первинним джерелом інформації про особу, яка бажає працевлаштуватися. У ньому відображається інформація щодо власника резюме: його адреса, посада, загальний досвід роботи, освіта, додаткова освіта, володіння мовами, комп'ютерними програмами та ін., а також додаткова інформація, якщо цього потребує робота, яку бажає отримати.

Практичне завдання

В Інтернеті зайдіть на сайт rabota.ua або www.work.ua, перегляньте, які вакансії є актуальними, та проведіть оцінку вимог роботодавців щодо найманих працівників. Відповідь оформіть у таблиці:

Вимоги	Оголошення роботодавця
Рівень освіти	
Досвід	
Особисті якості працівника	
Умови роботи	
Мотивованість, зарплата	
Виробничі завдання	
Інше	

42.2. Поняття професії, спеціальності, кваліфікації працівника

Термін «професія» латинського походження. Латинське слово «professio» означає «визнати свою справу», «говорити публічно» або «заявляти». В українській мові слово «професія» має синонім — фах. Основними характеристиками професії є такі: 1) формування та виокремлення її у ході суспільного поділу праці; 2) здобуття знань та навичок для її застосування; 3) дохід від її використання.

Професія — це певний вид діяльності, ремесло, комплекс функцій, рід робіт, який вимагає відповідної підготовки та приносить його власникові доходи. В Україні перелік професій подано у Класифікаторі професій ДК 003:2010. У «Міжнародному класифікаторі професій» описано 9333 професії. Технічний прогрес суспільства активно змінює види професій, з'являються нові та зникають старі. Професії, які, можливо, зникнуть раніше за інші: продавець, бухгалтер, касир, оператор галл-центру, таксист, листоноша, пілот літака, шахтар, екскурсовод. Професії майбутнього: дизайнер людського тіла, дизайнер віртуальної реальності, космічний гід, біоакер, генетичний консультант, адвокат з робоетики, аналітик даних «інтернет-речей», інженер з відновлення навколишнього середовища, см-фермер.

У межах певної професії виокремлюють спеціальність та спеціалізацію. **Спеціальність** — це певний вид роботи в рамках однієї професії. Наприклад, професія лікаря має одну з таких спеціальностей: хірург, терапевт, невропатолог та інші. **Спеціалізація** — це вузько диференційована галузь трудових функцій, яка

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

передбачає наявність знань, умінь та навичок для здійснення професійної діяльності у межах зазначеної спеціальності. Так, спеціалізаціями спеціальності хірурга можуть бути: нейрохірург, кардіохірург, хірург-стоматолог та інше.

Рівень професіоналізму в певному виді діяльності визначає кваліфікацію працівника. **Кваліфікація** — це рівень професійної придатності працівника виконувати доручені йому професійні функції та завдання. У дипломі чи іншому документі про професійну підготовку (посвідченні, сертифікаті тощо) кваліфікацію визначають через назву професії (інженер-радіолог, економіст, токарь, секретар-стенографіст тощо).

Для отримання професії та відповідної кваліфікації потрібно здобути знання та набути відповідного досвіду. Оскільки світ професій дуже мінливий, а ринок праці постійно потребує кваліфікованих працівників, то саме навчання гарантує отримання гарної та високооплачуваної роботи. У першому десятиріччі XXI століття активізувалися тенденції здобуття основної та додаткової освіти впродовж трудового життя працівника. У європейських країнах вона отримала назву «Програма навчання протягом життя» (Lifelong Learning Programme). Як зазначає Рада Європи, навчання протягом життя не лише дає змогу людині здобути освіту, а й допомагає їй у пошуках робочого місця та зайнятості, а отже, гарантує соціальне та економічне забезпечення та конкурентні переваги на ринку праці. Тому, щоб бути успішним на ринку праці, потрібно постійно здобувати нові знання та навички.

Людина, обираючи професію, повинна володіти набором певних якостей, характеристик. Таланти та здібності людини можуть бути основою для визначення майбутньої професійної діяльності.

42.3. Заробітна плата як дохід найманого працівника

Заробітна плата в ринковій економіці є основним видом доходів людини, яка працює. **Заробітна плата** (*wage, salary, pay*) — це грошова сума (винагорода), яку одержує власник робочої сили за свою працю, або ціна, що її платить роботодавець працівникові за використання його праці.

Працівник	Винагорода	← Заробітна плата →	Ціна	Роботодавець
-----------	------------	---------------------	------	--------------

Розмір заробітної плати різниться залежно від професії, рівня кваліфікації, важкості, умов праці.

Держава для забезпечення мінімального рівня задоволення основних фізіологічних та соціально-культурних потреб встановлює розмір мінімальної заробітної плати. **Мінімальна заробітна плата** показує вартість робочої сили в певний період. Вона є **нижньою межею**, яку **зобов'язаний** роботодавець платити найманому працівникові. У більшості країн, які входять до Європейського Союзу, законодавчо встановлюється розмір мінімальної заробітної плати, її використовують 22 країни із 28. Данія, Італія, Кіпр, Австрія, Фінляндія та Швеція її не використовують.

Розрізнять **номінальну** та **реальну** заробітну плату. *Номінальна заробітна плата* — це сума грошей, яку одержує працівник за годину, день, місяць. *Реальна заробітна плата* виражається в кількості товарів і послуг, які працівник може придбати за свою грошову (номінальну) заробітну плату. На зміну реальної заробітної плати впливають розмір номінальної заробітної плати; рівень цін на споживчі товари та послуги, рівень оподаткування в країні. Зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати показує індекс реальної заробітної плати. Зростання цін внаслідок інфляції спричиняє зменшення рівня реальної заробітної плати. *Реальна заробітна плата завжди прямо пропорційна розміру номінальної заробітної плати та обернено пропорційна зростанню загального рівня цін і розміру податків на зарплату.*

Заробітна плата формується із двох складників: основної і додаткової заробітної плати. *Основна заробітна плата* — це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, посадових обов'язків). *Додаткова заробітна плата* — це винагорода понад установлені норми за трудові успіхи, особливі умови праці, винахідництво. До складу додаткової заробітної плати входять доплати, надбавки, гарантійні компенсації, передбачені чинним законодавством; премії, які пов'язані із перевиконанням виробничих завдань; доплати за суміщення посад тощо. У структурі заробітної плати основна заробітна плата має високу частку.

Для оплати праці найманих працівників можуть використовувати такі її форми: *відрядна*, *погодинна* та *тарифна*. *Погодинна форма* оплати праці є найпростішою для розрахунку заробітної плати. *Погодинна форма* оплати праці (Hour payment of labour) — це оплата праці за відпрацьований час. *Відрядна* оплата праці (Piece-rate pays of labour) — це оплата праці за кількість виготовленої чи реалізованої продукції (робіт, послуг). Її розмір залежить від результатів діяльності працівника. За *тарифною* системою (Tariff system) для розрахунку суми заробітної плати використовують диференціацію щодо кваліфікації, умов і шкідливості праці найманого працівника.

Виконайте в команді

1. На підприємстві бухгалтеру К за відпрацьовані години виплачено 3500 грн., працівникові Б за виконану роботу — 6500 грн., працівникові П, який має перший розряд, виплатили 3700 грн., а працівникові Л, який має п'ятий розряд, — 4200 грн. **Запишіть у таблиці, які форми оплати праці застосували на підприємстві для того чи іншого працівника.**

Працівник	Сума заробітної плати	Форма оплати праці

2. Токар на підприємстві виготовив 150 деталей, за кожен з них встановлено розцінку 90 грн. **Визначте, яку форму заробітної плати застосовують до такого працівника та розмір його заробітної плати.**

3. Чи зміниться реальна заробітна плата, якщо номінальна заробітна плата зросла на 100%, а ціни на товари та послуги — вдвічі?

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Для завершення теми:

	~ Що таке професія, заробітна плата ? ~ Як ви розумієте значення слів « мінімальна заробітна плата »? ~ Які основні вимоги роботодавця до найманого працівника?
	– Наведіть приклади спеціальностей та спеціалізацій в кількох професіях. – Порівняйте поняття: номінальна заробітна плата та реальна заробітна плата .
	➤ Проаналізуйте попит на ринку праці у вашій місцевості і складіть резюме уявного претендента на отримання роботи. Складіть оголошення роботодавця для пошуку працівників на вакантні посади.

§ 43. Лобіювання інтересів та корупція

#лобізм#корупція#корупціогеннийризик

#відкритістьсуспільства#антикорупційнезаконодавство

За допомогою великих грошей більше людей було продано, ніж куплено.

Френсіс Бекон, англійський філософ, політик

43.1. Поняття лобізму

Лобіювання (лобізм) походить від англійського слова «lobby», що означає вестибюль, передпокій, кулуари. Під поняттям **лобізм** розуміють спроби індивідів чи певних груп впливати на урядові рішення або законодавчі ініціативи для отримання певної вигоди. Лобізм набув політичного підтексту у XIX столітті в США.

Лобізм — політичний тиск у формі від переконання до підкупу на представників законодавчої або виконавчої влади на різних рівнях державного управління для ухвалення рішення (розгляду певних законів, отримання урядових замовлень, субсидій тощо) в інтересах організацій, які вони представляють.

У більшості країн світу лобізм є частиною демократичного процесу, що має позитивні наслідки для розвитку суспільства. За допомогою лобіювання окремі соціальні групи населення, благодійні та комерційні організації, які не представлені в органах державної влади (насамперед законодавчої), можуть впливати на ухвалення державних управлінських рішень (законів), які захищають їхні інтереси. Лобісти в цих країнах передусім є висококваліфікованими фахівцями, які виконують роль посередника між групами інтересів та політичними діячами.

Формами лобістської діяльності можуть бути виступи в комітетах законодавчої влади, на громадських обговореннях, складання проектів законів і пропозицій для винесення їх на обговорення парламенту, організація пропагандистських кампаній «за» і «проти», «тиск знизу» (листи, телеграми, телефонні дзвінки, адресовані законодавцям), особисті зустрічі з депутатами та інше. На лобіювання витрачають великі кошти. Традиційно найсильнішими в

§ 43. Лобіювання інтересів та корупція

Україні вважаються металургійне, вугільне, аграрне лобі. Не менш могутні — алкогольне, тютюнове, цукрове і рекламне. Отже, найбільш дохідні галузі економіки готові платити великі кошти за вирішення певних питань на їхню користь.

У суспільній свідомості лобізм радше набуває негативного значення. Ним позначають дії, спрямовані на задоволення власних корисливих інтересів окремих олігархічних груп або осіб (найчастіше у формі хабарництва, корупції або іншого).

Виконайте в команді

На сайті журналу «Forbes Україна» ознайомтеся зі статтею Маргарити Ормоцадзе «Замовте слово: як працює український лобізм» (<http://forbes.net.ua/ua/nation/1401296-zamovte-slovo-yak-pracyue-ukrayinskij-lobizm>). Визначте, які форми та види лобізму використовує Україна (окремі представники) та інші держави.

43.2. Сутність корупції та корупціогенних ризиків

Корупція є одним із найдавніших проявів суспільного життя. Латинське слово «*corruption*» означає «корозія, роз'їдання, руйнування». Корупція — явище, наявне у всіх країнах світу.

Корупція — використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>)

Міжнародна громадська організація, яка займається боротьбою з корупцією та дослідженням питанням корупції у світі (Transparency International), дає таке визначення корупції: «**Корупція** — це використання владних повноважень для задоволення приватних інтересів». Конвенція ООН «Проти корупції» (2003 року) у 2010 році набрала чинності як частина законодавства України.

Розрізняють корупційний і корупціогенний ризик.

Корупційний ризик — ризик прояву корупційних явищ і/або виникнення корупційних ситуацій.

Корупціогенний ризик (фактор) — явище або їх сукупність, які сприяють корупційному правопорушенню або здійснюють його поширення.

У правовому полі України корупціогенний фактор визначають як здатність нормативно-правової конструкції (окремого нормативного припису чи їх

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

сукупності) самостійно чи у співдії з іншими нормами сприяти вчиненню корупційних правопорушень.

Корупціогенний ризик можливий лише у нормативно-правових актах та проектах нормативно-правового акту. Залежно від спрямованості виокремлюють такі види корупціогенних факторів: 1) неправильне визначення функцій, повноважень (обов'язків) і відповідальності певних суб'єктів (осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції»); 2) колізії і вади законодавчої техніки; 3) прогалини в регулюванні (відсутність або недостовірність контролю та прозорості; відсутність або недостатність адміністративних і судових процедур; відсутність або недостатність конкурсних (аукціонних) процедур тощо); 4) неправдиві цілі ухвалення законопроекту.

Корупціогенний фактор може бути усунений через: а) конкретизацію положень проекту нормативно-правового акту; б) включення до проекту нормативно-правового акту відсильних норм; в) відображення в проекті нормативно-правового акту розгорнутих повних процедур; г) виключення положень проекту нормативно-правового акту.

Поміркуйте разом

Поміркуйте, у яких ситуаціях виникає корупційний ризик

1. Державного службовця, який працює керівником екологічного відділу, запросили на презентацію фірми, що займається виробництвом товарів, які мають негативний вплив на довкілля.
2. До лікаря на прийом зайшла Катя з мамою та віддячила подарунком, згодом зайшов Ігор з батьком, оскільки не мали подарунка, то віддячили грошовими коштами.

Основними формами корупції є: *хабарництво*; *непотизм* (дружба або кумівство); *захоплення держави* (вплив приватних інтересів через закони і політику на державу); *зловживання владою* або посадовим становищем, (перевищення владних повноважень та інші *посадові злочини*, які вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб); **розкрадання** (умисне незаконне привласнення чужого майна на свою користь або користь інших осіб із використанням посадового становища); *розтрата* (дії посадовця щодо використання державної установи для незаконного збагачення або розширення власного приватного бізнес-інтересу).

43.3. Причини та наслідки корупції в економіці та політиці

Виокремлюють кілька причин виникнення корупції в економічному та політичному житті держави. Зокрема, їх можна об'єднати в такі групи:

1. **Правові:** відсутність зрозумілої законодавчої бази; зміна економічного законодавства; недотримання норм міжнародного права; неадекватні заходи у боротьбі з корупцією; можливість втручання у судовий процес та судові рішення; наявність норм, які дозволяють суб'єктивне трактування нормативних актів.

2. **Організаційно-економічні:** слабкий рівень контролю за розподілом державних ресурсів, неефективний бюрократичний апарат державного

§ 43. Лобіювання інтересів та корупція

управління; низька заробітна плата чиновників; штучні бар'єри проникнення на ринок.

3. **Інформаційні:** відсутність реальної інформаційної свободи; наявність офшорних зон; відсутність дослідження проблем корупції.

4. **Соціальні:** кланова структура суспільства; традиції непотизму, експлуатація дружніх зв'язків, різні домовленості, дарування подарунків (хабарів), низький рівень грамотності й освіти населення у боротьбі проти корупції.

5. **Культурно-історичні:** культурні традиції суспільства формують нейтральне ставлення до корупції; особливості історичного розвитку держави.

Наслідки впливу корупції		
Політична сфера	Економічна сфера	Соціальна сфера
Відсутність демократичних принципів	Неефективний розподіл і витрати державних коштів і ресурсів	Зростання соціальної нерівності та бідності
Зміщення цілей політики від загальнонаціональних до забезпечення влади окремим олігархічним групам	Високі витрати на ведення бізнесу Зростання фінансових та комерційних ризиків	Нездатність влади розв'язувати соціальні проблеми через існування «відкатів», що позначається на бюджетній сфері
Порушення принципу верховенства закону	Переважаючі ренти над виробництвом	Посилення організованої злочинності
Неефективність політичних та судових інститутів у державі	Ціни на більшість потрібних товарів є завищеними	Безкарність злочинців
Зменшення довіри до влади, відчуження її від суспільства	Зниження рівня конкуренції, що негативно позначається на економічному розвитку	Формування мафіозних угруповань
Зниження престижу країни	Зростання тіньової економіки, податкові втрати	Дискредитація права в суспільстві
Втрата реальної політичної конкуренції	Погіршення інвестиційного клімату, зменшення інвестицій в економіку	Моральні норми та правила поведінки втрачають своє значення в суспільстві
Втрата державності	Зниження ефективності економіки загалом	Ріст соціальної напруги

Поміркуйте разом

Які наслідки має корупція для розвитку українського суспільства? Наведіть приклади.

До прикладу, в Італії після проведення антикорупційної акції «Чисті руки» державні затрати на будівництво доріг зменшилися на 20%.

43.4. Шляхи подолання корупції

Історія розвитку демократичних та економічно розвинених країн світу переконує, що повністю подолати корупцію неможливо, однак можна знизити її рівень. Шляхами подолання корупції є:

Розділ VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

1. Ухвалення антикорупційного законодавства. У США, Японії, Англії та інших країнах діє законодавство, яке визначає корупційну поведінку, відповідальність посадових та інших осіб за порушення антикорупційного законодавства, створення та діяльність спеціальних органів, які борються з корупцією. В Україні прийнято низку антикорупційних законів («Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції», «Про очищення влади» тощо).

2. Створення органів, які борються з корупцією. У Сингапурі діє спеціальний орган по боротьбі з корупцією — Бюро розслідування випадків корупції, яке є політично та організаційно самостійним; у США таким органом є Національна рада по боротьбі з організованою злочинністю, в Англії — так званий Комітет Нолана. В Україні сформовано Національне антикорупційне бюро і Національне агентство з питань запобігання корупції.

3. Організація і проведення антикорупційної експертизи нормативних актів і проєктів.

4. Застосування антикорупційних механізмів у кадровій політиці органів виконавчої влади. Підбір кадрів та їх просування на державній службі за допомогою конкурсного відбору, попередження і усунення кумівства та своячництва, моніторинг декларацій про доходи чиновників, моніторинг щодо виникнення конфлікту інтересів.

5. Формування нетерпимого ставлення до проявів корупції. Потрібно запроваджувати програми етичного виховання неприпустимості корупції в органах державної влади, проводити семінари з питань етики державної служби, публікувати матеріали, що стосуються корупції та її наслідків для соціально-економічного розвитку країни та досвіду боротьби з корупцією. Проведення публічних інформаційних заходів щодо шкідливих наслідків корупції та її проявів для різних груп населення.

6. Забезпечення доступу громадян до інформації про діяльність органів державної влади, розробка та ухвалення нормативного акта, який регламентує надання інформації — створення «гарячої лінії», який дає можливість громадянам повідомляти про прояви корупції.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке лобізм, корупція? ~ Як ви розумієте значення слів: «У суспільній свідомості лобізм радше набуває негативного значення»? ~ Які основні форми лобістської діяльності?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади обставин, за яких лобізм є корисним у суспільстві. – Порівняйте причини виникнення корупції та її наслідки.
	<ul style="list-style-type: none"> – Відшукайте публікації періодичних та інтернет-видань щодо боротьби з корупцією. Проаналізуйте, які методи боротьби із нею використано. Поміркуйте, як можна було запобігти корупційним проявам.

РОЗДІЛ VII

УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

OSCE

§ 44. Інтеграція та глобалізація

#інтеграціяглобалізація#масштабвпливуглобалізації

Ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіційних кордонів.

Іван Франко, український письменник, громадський діяч

44.1. Поняття інтеграції та глобалізації

Інтеграція (лат. *integratio* — об'єднання, заповнення) — це добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин у певну самостійну цілісність.

Основними суб'єктами міжнародної інтеграції є держави. Процес міжнародної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше держав укладають інтеграційні угоди, сподіваючись завдяки об'єднанню отримати певні переваги у світовому політичному процесі, економічній діяльності тощо. Відомі такі *основні форми міжнародної інтеграції*: зона преференційної торгівлі; зона (асоціація) вільної торгівлі; митний союз, спільний ринок, економічний і політичний союзи. За *предметом діяльності* розрізняють міжнародні організації політичні, економічні, кредитно-фінансові, з питань торгівлі, охорони здоров'я, культури.

Інтеграція має кілька **рівнів** свого розвитку:

1) Взаємодія на рівні підприємств та організацій — безпосередніх виробників товарів і послуг.

2) Взаємодія на рівні держав, які через утвердження відповідних законів забезпечують сприятливі умови для діяльності підприємств та організацій.

3) Взаємодія на рівні партій і організацій, соціальних груп, окремих громадян різних країн. У такий спосіб відбувається розвиток політичних, релігійних, культурних, людських та інших передумов міждержавної інтеграції.

4) Створення міждержавного об'єднання, яке починає бути якісно новим і відносно самостійним суб'єктом міжнародних відносин, що формує власну систему відносин як із кожним учасником об'єднання, так і поза ним.

Розвиток міжнародної інтеграції є одним із результатів процесу глобалізації.

Глобалізація — це процес поетапного перетворення світу в єдиний простір, у якому вільно переміщуються і поширюються капітали, товари, послуги, ідеї, стимулюючи розвиток наддержавних інститутів та створення міжнародного інституційного, правового й культурного інформаційного поля.

Простіше кажучи, глобалізація — це процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації. Такі епохальні події, як, скажімо, поява еллінізму, діяльність Римської імперії, поширення буддизму, християнства та ісламу, Великі географічні відкриття та ін. — зближували культури, насаджували однакові норми й правила, поширювали однотипні моделі та коди поведінки. Тобто можна сказати, що вся світова історія — це сукупність повільних або швидких кроків держав і народів у напрямку глобального зближення. Процес глобалізації, безумовно, є об'єктивним, тобто таким, що не залежить від бажань чи небажань окремих людей. Однак наприкінці ХХ ст. цей процес суттєво прискорився і став одним із визначальних чинників світового розвитку.

Причини прискорення процесу глобалізації:

1. *Науково-технічний прогрес*, зокрема розвиток Інтернету, за допомогою якого відстань між державами стирається. Тепер ми маємо змогу дізнаватися новини з будь-якої точки світу, щойно вони відбулися. Також стало доступним дистанційне навчання в освітніх закладах будь-якої країни.

2. *Світова торгівля* стала набагато вільнішою внаслідок ліберальних заходів. Знизилися тарифи на торгівлю товарами і послугами з-за кордону.

3. *Транснаціоналізація*, тобто обмін між країнами тими благами, які в одній державі є в достатку, а в іншій — відсутні. Транснаціональні компанії (ТНК) нині контролюють фінансовий та інформаційний ринки, з ними так чи інакше пов'язані 80% світового ВВП.

4. *Об'єднання культурних традицій*. Англійська мова перетворилася на основну міжнародну мову. Усе більше людей у процесі повсякденної діяльності вступають у контакти з громадянами інших держав та іншої віри й привчаються жити та працювати у світі без кордонів.

Глобалізація та інтеграція мають чимало спільного в зовнішніх проявах: *розмивання влади* (деякі владні повноваження передаються з національного рівня на інший рівень: міжнародним організаціям та регіональним і місцевим структурам), *ослаблення національних держав, підвищення проникності кордонів* і, як наслідок, *вільне переміщення* фінансових потоків, товарів, послуг, робочої сили, *врешті-решт, створення власної інституційної системи* (виникнення міжнародних організацій). Однак треба розуміти, що зміст процесів інтеграції та глобалізації є принципово різним: якщо міжнародна інтеграція є результатом свідомих і цілеспрямованих дій і зусиль, то глобалізація — це об'єктивний історичний процес.

Поміркуйте разом

Поясніть, чому наведені нижче історичні події можна віднести до глобальних, що мають значення для всього людства. Якими були наслідки цих подій? Які ще історичні події мали загальносвітове значення?

а) I століття н.е. — зародження християнства; б) 1492 рік — відкриття Америки; в) 1980 рік — початок супутникового мовлення CNN; г) із середини 1990-х рр. — стрімке поширення Інтернету.

44.2. Вплив глобалізаційних процесів

а) Вплив на економіку.

Переваги глобалізаційного процесу:

- ✓ Загострення міжнародної конкуренції та розширення ринку поглиблюють спеціалізацію і міжнародний поділ праці, що сприяє підвищенню ефективності національних виробників, поліпшенню якості товарів та послуг, розширенню асортименту і зниженню цін на продукцію та зростанню виробництва як на національному, так і на світовому рівнях.
- ✓ Глобалізація сприяє залученню іноземних інвестицій і, як наслідок, збільшенню обсягів національного виробництва, кількості робочих місць, податкових надходжень.

Розділ VII. Україна, Європа, світ

- ✓ Торгівля на взаємовигідній основі, що задовольняє всі сторони: від окремих осіб та фірм і до країн, торговельних союзів та навіть цілих континентів.
- ✓ Підвищення продуктивності праці внаслідок раціоналізації виробництва на глобальному рівні та поширення передових технологій.

Загалом переваги глобалізації дають змогу поліпшити своє становище всім партнерам, які отримують можливість, збільшивши виробництво, підвищити рівень заробітної плати і життєві стандарти.

Негативний вплив глобалізації на економіку:

- ✓ Переваги глобалізації розподіляються нерівномірно. Деякі суб'єкти програють від глобалізаційних процесів, утративши свої конкурентні переваги через зростання відкритості ринку. Вони змушені будуть проводити модернізацію економіки, щоб пристосуватися до нових умов, а це може призвести до безробіття та інших соціальних проблем. У підсумку відбудеться перерозподіл робочої сили, але спочатку соціальні витрати будуть великими.
- ✓ Другою загрозою глобалізації є переведення фірмами-виробниками країн з високою вартістю робочої сили частини своїх виробничих потужностей до країн із низькою оплатою праці.
- ✓ Високий рівень залежності економіки країни від зовнішньоекономічної кон'юнктури.
- ✓ Неспроможність уряду ефективно впливати на динаміку макроекономічних показників.
- ✓ Зменшення податкових надходжень та рівня керованості фінансовим сектором. ТНК мінімізують рівень оподаткування у країнах базування, акумулюючи фінансові ресурси в податкових гаванях. Відкритість фінансових ринків сприяє швидкому перетіканню капіталу під впливом спекулятивних очікувань, що негативно може відбитися на фінансовій системі тієї чи тієї країни.

б) Вплив на культуру.

Глобалізація є причиною двох діаметрально протилежних процесів у культурній сфері.

З одного боку, вона веде до *стандартизації культури* різних народів світу. Відходять у минуле багато національних звичаїв і традицій. Створюється глобальний інформаційний простір, у якому починають домінувати мова, культура, шоу-бізнес, кінематограф найбільш економічно розвинених націй планети. Звідси й менш економічно розвинені нації поступово втрачають свою культурну та національну самобутність через долучення до загальносвітової культури, а по суті, до культурних надбань найрозвиненіших країн.

З другого боку, глобалізація є ключем до *відкриття цінностей* різних національних культур. Вона сприяє їх взаємозбагаченню. Африканські та азійські мотиви простежуємо в сучасній західній музиці та образотворчому мистецтві; буддизм, іслам, даосизм знаходять чимало прихильників у західному світі, ресторани східної кухні не менш поширені, ніж «Макдональдс» і т. ін.

Крім того, тенденція до культурної уніфікації викликає рішучий опір з боку багатьох націй. На противагу глобалізації відроджується прихильність до власних

культурних цінностей і традицій, прагнення до підкреслення своєї унікальності. Люди все більше схильні дорожити традиціями, релігією, мовою, культурою свого народу. Ось чому останнім часом загострюються проблеми національної самоідентичності та прагнення до самовизначення (Референдуми за самовизначення Каталонії в Іспанії, Шотландії у Великій Британії та ін.).

в) Вплив на довкілля.

Глобалізація зумовила зростання економіки та рівня споживання, що призвело до загострення екологічних проблем. Що індустріально розвиненіша країна, то вищим є ризик накопичення відходів, забруднення повітря, води і ґрунту, а в економічно менш розвинених країнах по-іншому завдається шкода довкіллю, зокрема надмірним споживанням природних ресурсів. Сьогодні світові загрожують такі екологічні проблеми, як, наприклад, зміна клімату, брак питної води та низка інших, подолати які можна тільки об'єднанням зусиль усього світового співтовариства.

г) Вплив на людину.

Формується міжнародне громадянське суспільство — різноманітні міжнародні об'єднання, які включають представників різних країн задля спрямування спільної діяльності для досягнення глобального суспільного блага. До сфери їхньої діяльності належать подолання наслідків стихійних лих, запобігання гуманітарним конфліктам і катастрофам, боротьба з епідеміями, розв'язання екологічних проблем, захист прав людини, формування міжнародних демократичних коаліцій тощо.

Відбувається поглиблення розриву Півночі (розвинуті країни) і Півдня (країни «периферії»). Про поляризацію світового співтовариства свідчать такі цифри: на початку ХХІ ст. понад 80% світового ВВП присвоювалося двадцятьма чотирма країнами, у яких проживало менше 14% населення світу.

Відкритість ринків та інтенсифікація міграційних процесів сприяють поширенню тероризму та міжнародного криміналітету. А неконтрольований приплив іммігрантів у промислово-розвинені країни світу вже сягнув тієї межі, коли вони починають створювати суттєві соціальні, політичні та інші проблеми.

Поміркуйте разом

Глобалізація для молодих людей означає більше інформації, більше можливостей, більше мобільності, різноманітності у виборі культури і способу життя. Які небезпеки має глобалізація для молоді?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<https://www.coe.int/uk/web/compass/globalisation>

<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ievropa-molod-i-globalizaciya>

<http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog2/title-53>

Інтеграція та глобалізація

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке інтеграція та глобалізація? ~ Як ви розумієте значення вислову: «Розвиток міжнародної інтеграції є одним із результатів процесу глобалізації»? ~ Які основні причини прискорення процесу глобалізації?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади зовнішніх проявів глобалізації. – Порівняйте позитивні та негативні впливи глобалізації.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте повідомлення про вплив глобалізації з позиції країн, різних за рівнем розвитку (США, Україна, країни Центральної Африки).

§ 45. Міжнародні відносини

*#міжнародні відносини #міжнародний порядок #система безпеки
#міжнародні організації #Організація об'єднаних націй*

Не знаю, якою зброєю люди битимуться у третій світовій війні, але в четвертій у хід підуть камені й палиці.
Альберт Ейнштейн, фізик, лауреат Нобелівської премії 1921 року

45.1. Поняття міжнародних відносин

На міжнародній арені є багато політичних акторів — держави, народи, етнічні групи, громадські організації, громадсько-політичні рухи, соціальні спільноти, транснаціональні корпорації, окремі особи. Усі вони в той чи той період можуть перебувати у стані суперництва, ворожнечі, довіри, війни, співпраці, стабільності. Взаємодія може відбуватись як на глобальному, так і на регіональному чи локальному рівнях. Головну роль у забезпеченні їхніх відносин відіграють переговори і співпраця.

Взаємини між суб'єктами міжнародних відносин можуть бути формальними (між державами) і неформальними (між соціальними спільнотами, недержавними утвореннями, економічними утвореннями, особами). Це можуть бути також дипломатичні, військово-політичні, економічні, гуманітарні, ідеологічні, правові, екологічні та інші взаємини.

Міжнародні відносини — система політичних, економічних, соціальних, культурних, військових, правових та інших зв'язків між державами й народами, а також соціальними спільнотами, організаціями, особами.

Міжнародні відносини ґрунтуються на принципах права і сили. Держава або група держав можуть поширити свій вплив, нав'язати іншим державам свої інтереси завдяки перевазі в економічних, технологічних та інтелектуальних ресурсах, дипломатичним засобам, військовій силі. У наш час кожен суб'єкт міжнародних відносин має не лише демонструвати свою силу, а й дотримуватися норм міжнародного порядку, тобто принципу права.

До середини ХХ ст. вирішення суперечок між державами з допомогою військової сили вважалося нормою. Набувши досвіду двох світових воєн, людство зрозуміло, що врегульовувати міждержавні відносини треба за

допомогою політичних і дипломатичних засобів. Тому в 1945 році для підтримки міжнародного миру та безпеки було створено Організацію Об'єднаних Націй. Цілі та принципи діяльності ООН, закріплені у її Статуті, стали основними принципами міжнародних відносин, які мали бути визнані і підтримані всіма державами, міжнародними організаціями.

Миру та співпраці у взаєминах між учасниками міжнародних відносин, тобто міжнародної безпеки, досягають за допомогою так званого «*нового міжнародного порядку*». Уперше про новий світовий порядок заговорили, коли під час кризи у Перській затоці 1990–1991 років, члени Ради Безпеки ООН, незважаючи на ідеологічні розбіжності, ухвалили рішення про початок збройної інтервенції проти Іраку. Відтоді сформувалися основні проблеми в сучасних міжнародних відносинах: поширення міжнародного тероризму, втрата контролю над розповсюдженням ядерної зброї, поглиблення цивілізаційного розколу між народами та виникнення територій, які не контролюються державами, — так званих «сірих зон».

Міжнародний порядок — це організація міжнародних відносин, яка передбачає існування спільних інститутів, норм і цінностей для встановлення міжнародної безпеки.

Тривалий період «холодної війни» (друга половина XX століття), коли доля людства залежала від балансу між головними акторами того часу на міжнародній арені — США та СРСР, закінчився. Поступово сформувалася «багатополюсна» система світової політики. Водночас із США, об'єднаною Європою, Росією формуються нові центри світової політики у Південно-Східній Азії та Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Існування міжнародного співтовариства у нових реаліях має забезпечуватися дотриманням **основних принципів сучасних міжнародних відносин**: повага до державного суверенітету і суверенної рівності; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів і територіальної цілісності; мирне врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; повага прав і основних свобод людини; співробітництво між державами; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею.

Мовою оригіналу

Статут Організації Об'єднаних Націй Розділ I. Цілі та Принципи

Стаття 1. Організація Об'єднаних Націй має на меті:

1. Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії...
2. Розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів.
3. Здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії.

45.2. Урядові й неурядові міжнародні організації.

Організація Об'єднаних Націй

Міжнародні організації в міждержавних відносинах можуть виступати як від свого імені, так і від імені всіх держав, що є їхніми членами. На сьогодні налічується понад 300 міжурядових і кілька тисяч міжнародних неурядових організацій (МНУО): асоціації, товариства, фонди, спілки, комітети, клуби, ліги, конференції, групи, федерації тощо. Чітких визначень міжнародних урядових і неурядових організацій нема, але є низка важливих ознак, за якими їх розрізняють.

Міжурядові міжнародні організації — це об'єднання держав, які створюються на підставі установчого документа чи міжнародної угоди, налічують більше трьох держав-учасниць, засновуються суб'єктами міжнародного права і виступають суб'єктами міжнародного права. Мають постійні органи, штаб-квартиру, поважають суверенітет держав-учасниць і не втручаються у їхні внутрішні справи. Вони займаються проблемами війни і миру, захисту природного середовища, проблемами народонаселення і ресурсів, проблемами подолання розриву між економічно розвиненими і відсталими країнами та багатьма іншими.

Додаткова інформація

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

ООН (Організація Об'єднаних Націй) виникла у 1945 році. Україна належить до країн-співзасновниць ООН і була представлена в цій організації до 1991 року як УРСР. Офіційними мовами ООН є арабська, китайська, англійська, французька, російська та іспанська. Чотири основних органи ООН розміщені в Нью-Йорку, а Міжнародний суд ООН працює у Гаазі.

Генеральна Асамблея ООН — один із головних органів ООН, працює сесійно, складається з усіх членів організації (від кожної держави-члена ООН — не більше 5 представників). Кожен член ГА ООН, незалежно від розмірів території, кількості населення, економічної і військової сили, має один голос. ГА ООН може обговорювати будь-які питання або справи, давати рекомендації членам ООН і Раді Безпеки ООН щодо будь-яких питань. У роботі ГА можуть брати участь держави — не члени ООН, що мають статус постійних спостерігачів при ООН (Ватикан, Швейцарія). Очолює її роботу Генеральний секретар ООН, засідання веде головуєчий на сесіях ГА.

Рада Безпеки ООН — головний, постійно існуючий політичний орган ООН, відповідальний за підтримку міжнародного миру і безпеки. РБ складається з 15 членів. Постійними членами є США, Велика Британія, Франція, Росія, Китай. Інших десять непостійних членів обирають щодва роки. Для ухвалення важливих рішень потрібне однакове голосування всіх п'яти постійних членів РБ. Тільки Рада Безпеки має право ухвалювати рішення про проведення операцій із використанням Збройних сил ООН. Для впливу на державу, дії якої загрожують міжнародному миру, РБ ООН може вирішити і зажадати від членів ООН вжити заходів, не пов'язаних із використанням збройних сил, зокрема повного або часткового переривання економічних відносин, засобів сполучення, а також розірвання дипломатичних відносин.

Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОП) координує економічну й соціальну діяльність ООН, її спеціалізованих установ і органів, сприяє світовій торгівлі, індустріалізації та співпраці держав.

§ 45. Міжнародні відносини

Міжнародний суд ООН розглядає справи, пов'язані з військовими злочинами, незаконним втручанням держав і етнічних чисток, інші юридичні справи.

Рада з опіки — один із головних органів ООН, який виконував завдання спостереження за управлінням підопічними територіями (територіями, що були колоніями). Формально Рада припинила своє існування, відколи остання з підопічних територій стала країною-членом ООН, але може проводити засідання, якщо цього вимагатимуть обставини.

Організація Об'єднаних Націй				
Заснована 24 жовтня 1945 р., члени-засновники — 51 держава (серед них і Україна), штаб-квартира у Нью-Йорку				
Робочі органи ООН:				
Генеральна Асамблея	Рада Безпеки	Міжнародний суд (Гаага)	Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП)	Рада з опіки
Секретаріат ООН Генеральний секретар ООН				
Спеціалізовані комісії та організації ООН			Регіональні комісії ООН	
МОП – Міжнародна організація праці			ЄЕК – Європейська економічна комісія	
МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії			ЕСКАТО – Економічна і соціальна комісія для Тихого океану	
ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН				
ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури				
ЮНІДО – Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку			ЕКА – Економічна комісія ООН для Африки	
ЮНІСЕФ – Дитячий фонд ООН				
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я			ЕКЗА – Економічна комісія ООН для Західної Азії	
МВФ – Міжнародний валютний фонд				
МБРР – Міжнародний банк реконструкції і розвитку				
УВКБ – Управління у справах біженців			ЕКЛА – Економічна комісія ООН для Латинської Америки	
МАР – Міжнародна асоціація розвитку				
МФК – Міжнародна фінансова корпорація, Світовий банк та інші				

Міжнародні неурядові організації створюють фізичні чи юридичні особи держав (суб'єкти національного права) *не* на підставі міжурядових угод, *не* для отримання комерційного прибутку. Вони діють на міжнародному рівні незалежно від урядів держав і *не* є суб'єктами міжнародного права, але здійснюють діяльність у двох чи більше державах відповідно до основних принципів і норм міжнародного права. Неурядові організації діють на національному, субрегіональному, регіональному або міжнародному рівнях.

Першою міжнародною організацією став Всесвітній поштовий союз (ВПС), який був створений у 1875 р. і діє досі. В Україні діє чимало міжнародних неурядових організацій різного спрямування. Проте, незалежно від виду діяльності, усіх їх можна умовно об'єднати у дві групи: ті, членом яких не є Україна (наприклад, Організація африканської єдності (ОАЄ), Ліга арабських держав (ЛАД), Азійсько-Тихоокеанська Рада (АЗПАК), Організація Північноатлантичного договору (НАТО)); і ті, у яких Україна є членом або ж навіть засновником (наприклад, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада

Розділ VII. Україна, Європа, світ

Європи, Організація з питань безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Світова організація торгівлі (СОТ), Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ (ГУАМ)).

Додаткова інформація

Про Міжнародні неурядові організації

Карітас Інтернаціоналіс налічує понад 160 національних організацій у понад 200-ох країнах світу. Це одна з найбільших міжнародних мереж благодійних організацій у світі та Європі. Карітас діє від 1897 року, пропагуючи принципи рівності людей перед Богом без огляду на етнічну або расову належність, а також вирішення конфліктів через виконання кожним своєї частки відповідальності в душі християнського вчення. Організація займається гуманітарними проектами, допомагає людям з інвалідністю, працює з дітьми та молоддю, протидіє торгівлі людьми. <https://caritas-ua.org/karitas-v-sviti/>

ХАЙЕС (англ. Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS)) — міжнародна благодійна організація, заснована 1881 року в Нью-Йорку. Метою організації є надання допомоги єврейському населенню та іншим особам, незалежно від їхньої релігійної, етнічної чи національної належності, які перебувають під ризиком переселення та потребують притулку. Від моменту створення ХАЙЕС надала допомогу в переселенні майже 4,5 млн осіб. ХАЙЕС тісно співпрацює з рядом міжнародних партнерів, зокрема з Урядом США, агентствами ООН, а також безліччю неурядових організацій.

45.3. Система міжнародної безпеки

Система міжнародної безпеки — це сукупність суверенних держав, які забезпечують міжнародну і національну безпеку та підтримують стабільний мир у регіоні своєї відповідальності, мають упорядковані структуровані зв'язки, зумовлені міжнародними договорами, та діють на підставі норм міжнародного права. У системі колективної безпеки передбачається згода надавати допомогу кожній державі-учасниці, що стає жертвою агресії. Система забезпечення колективної оборони має на меті захист своїх членів від зовнішньої агресії.

Система безпеки в Європі почала формуватися ще у XVII ст. після підписання Вестфальського мирного договору, який закінчив Тридцятирічну війну 1618–1648 рр. Це була система балансу сил, що закріплювала панівне становище імперій. Після Першої світової війни було створено Лігу Націй — першу організацію колективної безпеки у світі в XX столітті, яка, щоправда, головного свого завдання — недопущення війни — не виконала. Від закінчення Другої світової війни діє система колективної безпеки, створена в рамках ООН. Принцип колективної безпеки притаманний усім сучасним міжнародним організаціям Європи, зокрема ОБСЄ, НАТО, ЄС та ОДКБ. Зобов'язання з колективної оборони держав-учасниць виявляються лише в діяльності НАТО, ОДКБ та умовно ЄС. Саме ці чотири міжнародні організації (ОБСЄ, ЄС, НАТО, ОДКБ) визначають нині «архітектуру» європейської безпеки.

§ 46. Міжнародне право

Про неефективність цієї системи свідчить порушення РФ українських кордонів. Країни-гаранти нашої безпеки не змогли цьому запобігти, незважаючи на підписаний ними Будапештський меморандум, про що йтиметься далі.

Система міжнародної безпеки	
– Створення ефективних гарантій миру	
–	Підтримання економічних, політичних, соціальних, військових, міжнародних відносин, що гарантують захист від зовнішніх загроз, унеможливають війни, конфлікти і сутички
–	Створення умов, потрібних для існування і функціонування держав, забезпечення їхнього повного суверенітету та рівноправних відносин з іншими країнами;
–	Захист безпеки громадян, суспільства та національних інтересів держав

Для завершення теми:

	~ Що таке міжнародні відносини ? ~ Як ви розумієте значення вислову: « Міжнародна безпека забезпечується за допомогою нового міжнародного порядку »? ~ Які основні цілі та принципи діяльності ООН ?
	– Наведіть приклади організацій, які забезпечують систему європейської безпеки . – Порівняйте поняття: « урядові міжнародні організації » та « неурядові міжнародні організації »
	➢ Складіть перелік найпотужніших міжнародних організацій, створених у другій половині ХХ століття. За допомогою додаткових джерел інформації визначте їхні цілі, учасників та місцезнаходження штаб-квартири. Виокремте організації, до складу яких входила Україна на час заснування чи ввійшла в роки незалежності. ➢ З'ясуйте, які міжнародні організації виникли у ХХІ столітті. Використайте додаткові джерела інформації. Підготуйте повідомлення про діяльність органів ООН та її спеціалізованих комісій (на вибір).

§ 46. Міжнародне право

#міжнароднепублічнеправо #міжнароднеприватнеправо
#міжнароднегуманітарнеправо #правовійни
#Гаазькіконвенції1899і1907років#Женевськіконвенції1949

Вбивці на окупованих територіях повинні тремтіти від своєї причетності.

Олександр Турчинов, секретар РНБО України

46.1. Особливості міжнародного права

Міжнародне право — це система юридичних норм та принципів, які регулюють взаємини між державами та інші міжнародні відносини.

Такі принципи і норми створюються через узгодження позицій суб'єктів цих відносин і забезпечуються у разі потреби індивідуальним або колективним примусом. **Міжнародне право має такі особливості:**

1. Норми та принципи міжнародного права формуються поступово та закріплюються в договорах основними суб'єктами цього права — суверенними державами, адже законодавчого органу, який стоїть над державами, не існує.

Розділ VII. Україна, Європа, світ

2. Учасники міжнародних відносин, які не погодилися визнавати ці норми (не ратифікували їх, не приєдналися до них), не зобов'язані їх дотримувати.

3. У міжнародному праві сторони за взаємною згодою обирають той чи той засіб мирного врегулювання (переговори, міжнародний арбітраж, медіація, міжнародний суд тощо).

4. Відносини між суверенними державами є міжвладними, рівними.

5. Норми міжнародного публічного права — регулятор міждержавних відносин.

6. Додержання норм міжнародного права здійснюється через застосування засобів індивідуального (силами держави, права якої порушено) або колективного примусу, межі та форми якого визначені принципами та нормами міжнародного права.

Розрізняють **міжнародне публічне право** і **міжнародне приватне право**.

Міжнародне публічне право	Міжнародне приватне право
Діє глобально на загальносвітовому рівні і регулює міждержавні відносини через волевиявлення, згоди суб'єктів. Суб'єктами його є: держави, нації, народи, які борються за свої права; державоподібні утворення; міжнародні та міжурядові організації. За порушення норм міжнародного публічного права настає міжнародно-правова відповідальність.	Діє у сфері внутрішньодержавного регулювання міжнародних приватних (громадянських, цивільних, сімейних, трудових та інших) відносин через подолання колізій. Суб'єктами є фізичні і юридичні особи. За порушення норм міжнародного приватного права настає цивільно-правова відповідальність.

Джерела міжнародного права	
Основні	Допоміжні
1) міжнародний договір (угода між суб'єктами міжнародного права, що надає їм взаємні права й обов'язки); 2) міжнародно-правові звичаї (правила, що склалися на підставі міжнародної практики і за якими суб'єкти міжнародного права визнають юридично-обов'язковий характер, тобто сприймають їх як правові норми); 3) загальні принципи права .	1) акти міжнародних організацій; 2) рішення міжнародних судових і арбітражних органів; 3) доктрини спеціалістів у галузі міжнародного права; 4) внутрішньодержавні закони і рішення національних судів; 5) державна правова практика застосування міжнародного права.

Внутрішнє національне право багатьох сучасних держав не відповідає міжнародним стандартам, але норми міжнародного права є обов'язковими до виконання всіма державами, які є творцями і суб'єктами цього права.

46.2. Міжнародне гуманітарне право

Міжнародне гуманітарне право (далі — МГП) — сукупність міжнародно-правових норм і принципів, які обмежують методи і засоби ведення війни, регулюють захист жертв війни. Його називають **правом війни**, або правом збройних конфліктів. Формування «правил ведення війни» триває впродовж понад 100 років. МГП накладає на сторони, які воюють, обмеження, що

стосуються засобів і методів ведення війни, захищає тих, хто не бере участі чи припинив брати участь у воєнних діях.

МГП діє у міжнародних збройних конфліктах (тобто в таких, у яких беруть участь хоча б дві держави), у ситуаціях, коли вся або частина території країни окупована чужоземними силами, а також у збройних конфліктах у межах однієї країни. МГП застосовується до всіх сторін конфлікту, незалежно від того, хто його розпочав.

Варто знати

Комбатанти — особи зі складу збройних сил сторони, яка бере участь у міжнародному збройному конфлікті (за винятком медичного і духовного персоналу).

Комбатанти мають право брати безпосередню участь у воєнних діях і повинні відрізнитися від цивільного населення щонайменше відкритим носінням зброї. Учасників неміжнародного збройного конфлікту класифікують як урядові збройні сили та члени озброєних груп, які не мають права брати участі у воєнних діях. Застосування військових заходів насильства щодо комбатантів у воєнних діях аж до їх знищення визнається законним, за винятком випадків, коли особа є такою, що вибула зі строю (*hors de combat*). У разі захоплення комбатанта противником він має право на отримання статусу військовополоненого.

Некомбатанти — особи, які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. До них належать: медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо. До цих осіб не має застосовуватися зброя, якщо вони зайняті виконанням своїх безпосередніх обов'язків. Некомбатанти втрачають захист МГП у разі їхньої безпосередньої участі у воєнних діях на період такої участі.

Цивільна особа — будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надає МГП.

Міжнародне право збройних конфліктів визначають:

Гаазькі конвенції та декларації 1899 (три конвенції та три декларації)

Гаазькі конвенції та декларації 1907 (13 конвенцій)

Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року:

Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях;

Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі;

Конвенція про поведження з військовополоненими;

Конвенція про захист цивільного населення під час війни

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року і Резолюції ГА ООН

Норми МГП регулюють ведення воєнних дій сторонами конфлікту і надають захист особам, які потрапили до рук ворога. А також зобов'язують сторони конфлікту розрізняти комбатантів та цивільних осіб й утримуватися від нападу на цивільних осіб; забороняють або обмежують застосування тих видів зброї, які завдають особливо важких страждань, або не дозволяють розрізняти комбатантів і цивільних осіб; зобов'язують сторони конфлікту піклуватися про

Розділ VII. Україна, Європа, світ

поранених і хворих та надавати захист медичному персоналові; зобов'язують сторони конфлікту забезпечувати повагу до людської гідності військовополонених та інтернованих цивільних осіб.

До воєнних злочинів і злочинів проти людства строк давності не застосовується. Найманець не має права вважатися комбатантом чи військовополоненим. Норми МГП встановлюють відповідальність командира за порушення підлеглими Женевських конвенцій, якщо він знав про можливість вчинення ними злочинів, але не вжив потрібних заходів для запобігання їх. Якщо актами законодавства України встановлено ширший обсяг захисту жертв збройних конфліктів, ніж ті, що встановлені МГП, застосовують акти законодавства України.

У березні 2017 року Міністерство оборони України наказом № 164 затвердило «Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України». Вона ґрунтується на принципах, закріплених у чинних нормативних актах МГП. Інструкція також регламентує поведіння із цивільним населенням, жертвами збройних конфліктів, медичним і духовним персоналом противника, поведіння з останками загиблих (померлих) у збройних конфліктах, військові та медичні перевезення, перемир'я і закінчення воєнних дій, загальні правила дій військ (сил) на окупованій території. Окремо визначено особливості застосування норм МГП у внутрішніх збройних конфліктах (збройних конфліктах неміжнародного характеру) та дотримання норм **права прав людини** у ситуаціях порушення внутрішнього порядку, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства.

Виконайте в команді

Дізнайтеся з додаткових джерел інформації про право прав людини.

Які основні положення права прав людини мають особливе значення під час збройних конфліктів?

Серйозними порушеннями норм МГП, спрямованими проти людей, є такі: навмисне вбивство, катування та нелюдське поведіння; навмисне заподіяння важких страждань або серйозного каліцтва чи завдання шкоди здоров'ю людини; напад на осіб, які перебувають під захистом МГП; скоєння нападу невибіркового характеру, коли відомо, що це стане причиною людських втрат серед цивільного населення і завдасть збитків цивільним об'єктам; напад на небезпечні установки і споруди, якщо відомо, що це спричинить надмірні втрати серед цивільного населення або значні збитки цивільним об'єктам; напад на місцевості, що не обороняються, та демілітаризовані зони; неправомірний напад на культурні цінності, які чітко розпізнаються. Заборонено: взяття заручників; вчинення актів терору; незаконне позбавлення волі (арешт); наказ не залишати нікого живим; депортація чи незаконне переміщення населення окупованої території (як у межах цієї території, так і поза нею); переміщення державою-окупантом частини власного цивільного населення на окуповану територію; позбавлення права на неупереджене та належне судочинство; невиправдана затримка репатріації

військовополонених або цивільних осіб; примус до служби у збройних силах противника; обмеження доступу населення до їжі, води тощо.

Практичне завдання

Знайдіть в «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» (джерело: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>) значення таких термінів: анексія, біженці, військовополонені, внутрішньопереміщена особа, демілітаризована зона, інтернування, перемир'я.

Дайте відповіді на запитання, користуючись положеннями цього документа:

1. Які методи ведення воєнних дій забороняє МГП?
2. Які засоби заборонено застосовувати під час воєнних дій?
3. Які об'єкти та які особи перебувають під захистом МГП?
4. Чому МГП визначає перелік особливо небезпечних об'єктів?
5. Чи забороняє МГП застосовувати військові хитрощі? Що вважається військовими хитрощами?
6. Наведіть приклади віроломства, передбачені нормами МГП.

Мовою оригіналу

ІНСТРУКЦІЯ

про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України

Документ z0704-17, чинний, поточна редакція — Прийняття від 23.03.2017

I. Основні положення міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройних конфліктах

1. Загальні положення

1. Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) — система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм.

3. Основне завдання МГП — захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також тих, які перестали брати в них участь у результаті хвороби, поранення або будь-якої іншої причини, незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших ознак.

Основні терміни і поняття міжнародного гуманітарного права

9. Віроломство — дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника, примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, які застосовуються в період збройних конфліктів, з метою його обману. Заборонено вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. МГП не забороняє використання військових хитрощів з метою введення противника в оману (маскування, демонстративні дії, дезінформація, імітація тощо).

23. Збройна агресія — протиправне застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави.

37. Неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт (збройний конфлікт неміжнародного характеру) — тривалі та інтенсивні збройні зіткнення на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями.

Розділ VII. Україна, Європа, світ

38. Об'єкти, які знаходяться під захистом МГП: медичні формування; санітарно-транспортні засоби; цивільні об'єкти; культурні цінності; особливо небезпечні об'єкти; об'єкти цивільної оборони; санітарні зони (місцевості); місцевості, що не обороняються; демілітаризовані зони. Напад на такі об'єкти заборонено.

42. Особи, які знаходяться під захистом МГП: жертви збройних конфліктів; медичний та духовний персонал; парламентарі і особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони; персонал, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей; персонал, який бере участь у гуманітарних акціях. Напад на таких осіб забороняється.

43. Особливо небезпечні об'єкти — установки чи споруди, що містять небезпечні сили: атомні електростанції, греблі, дамби, руйнація яких може призвести до втрати контролю над небезпечними руйнівними факторами і спричинити великі втрати серед цивільного населення.

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке міжнародне право, міжнародне гуманітарне право? ~ Як ви розумієте значення вислову: «До воєнних злочинів і злочинів проти людства строк давності не застосовується»? ~ Які основні завдання міжнародного гуманітарного права?
	<ul style="list-style-type: none"> - Наведіть приклади взаємозв'язків між нормами міжнародного права і національним законодавством. - Порівняйте поняття «міжнародне публічне право» і «міжнародне приватне право».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проаналізуйте події військового конфлікту, який розпочався у 2014 році на південному сході України, з позицій МГП. Як ви можете оцінити і назвати ці події, застосовуючи терміни «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України»?

§ 47. Європейська інтеграція. Виклики сучасного світу

#євроінтеграція #міграційніпроцеси #ЄвропейськийСоюз
#Маастрихтськаугода #Лісабонськийдоговір

У важкі часи сильним є той союз, який мислить стратегічно, розділяє спільне бачення і діє разом.

Федеріка Могеріні,

представниця Євросоюзу з питань зовнішньої політики і безпеки

47.1. Витоки та процес європейської інтеграції. Європейський Союз

Концепція і практика розбудови Європейського Союзу ґрунтуються на *трьох ключових принципах*, що були задекларовані в Декларації Шумана від 9 травня 1950 року.

Перший принцип полягає в тому, що інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну користь і є не панацеєю, а важливим інструментом для розв'язання соціально-політичних проблем.

Другий принцип — поступовість, рух «крок за кроком»: зона вільної торгівлі — митний союз — спільний ринок — валютний союз з єдиною грошовою одиницею та спільною економічною, грошово-кредитною й валютною політикою.

§ 47. Європейська інтеграція. Виклики сучасного світу

Третій принцип — інтеграція, створення механізму, який дозволив би, з одного боку, сприймати наявні суперечності як джерело подальшого розвитку об'єднувачих процесів, а з другого — ухвалювати збалансовані стосовно інтересів різних країн рішення та доводити їх до втілення у життя.

Варто знати

Роберт Шуман (фр. Robert Schuman, 1886–1963) — французький дипломат, міністр закордонних справ Франції, один з «батьків-фундаторів» європейської інтеграції. Громадянин Німеччини до Першої світової війни, після війни формально стає французом внаслідок повернення Лотарингії з Ельзасом до складу Франції. У травні 1950 року Роберт Шуман запропонував план економічної інтеграції, ідея якого належала Жану Моне. У 1960 році Європейська парламентська асамблея проголосувала за присудження Роберту Шуману звання «родоначальника Європи».

Європейський Союз утворився 1967 року у результаті злиття органів трьох раніше самостійних регіональних організацій, створених шестіркою провідних європейських країн (ФРН, Францією, Італією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом):

- 1) Європейського об'єднання вугілля і сталі (1952 — 2002 р.);
- 2) Європейського економічного співтовариства (1957 р.);
- 3) Європейського співтовариства з атомної енергії (1957 р.).

Тривалий час ця організація називалася *Європейське Економічне Співтовариство (Спільний ринок)*. У 1973 р. до ЄЕС приєдналися Велика Британія, Данія, Ірландія, у 1981 р. — Греція, у 1986 р. — Іспанія, Португалія. У 90-х роках ХХ ст. в ЄЕС налічувалося 12 членів. Від 1 листопада 1993 р., після набуття чинності *Маастрихтських угод*, офіційна назва цієї організації — **Європейський Союз**.

До Європейського Союзу як повноправні члени входять: ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Велика Британія, Данія, Ірландія, Португалія, Іспанія, Греція, Австрія, Норвегія, Швеція, Фінляндія (останні чотири країни — з 1995 р.). У 2004 р. до ЄС прийнято Естонію, Кіпр (грецьку частину), Латвію, Литву, Мальту, Польщу, Словаччину, Словенію, Угорщину, Чехію, в 2007 році до Європейського Союзу взяли Болгарію і Румунію, а в 2013 р. — Хорватію. На сьогодні Європейський Союз веде переговори про укладання асоціації з Україною, Молдовою та ін.

У 1997 році було укладено *Шенгенську угоду* про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу. З 1 січня 2002 року до готівкового обігу була введена єдина грошова одиниця ЄС — євро, що перебуває в обігу на території 17-ти країн-членів ЄС.

Однак процес інтеграції не був абсолютно безпроблемним. Так, у 2005 році не була схвалена Конституція Європейського Союзу, яка мала надати юридичний статус ЄС, запровадити посаду президента Європейської Ради та

Німеччина та Франція — двигуни Європейської інтеграції

Розділ VII. Україна, Європа, світ

міністра закордонних справ ЄС і зробити ще деякі кроки в бік перетворення ЄС в єдину державу. Конституція не набула чинності через те, що її не схвалили референдуми про ратифікацію у Франції і Нідерландах. Важливі для Європейського Союзу рішення потрібно підтвердити на загальнонародних референдумах в усіх країнах, які входять до ЄС.

Альтернативою Конституції Євросоюзу фактично став *Лісабонський договір*, який підписали 1 грудня 2009 року. Він визначає цілі та цінності ЄС, а саме: забезпечувати людям простір свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів; працювати задля сталого розвитку Європи; сприяти соціальній справедливості та соціальному захистові; сприяти економічній, соціальній та територіальній згуртованості держав-членів ЄС; підтримувати та поширювати цінності ЄС; робити внесок у захист прав людини. На сьогодні головними органами управління ЄС є Європейська рада, Рада ЄС, Європейська комісія, Європейський парламент і Суд.

Європейська рада. До її складу входять очільники держав і урядів країн-членів ЄС, а також голова Європейської комісії. Визначає пріоритетні напрямки діяльності, ухвалює програми і рішення стратегічного характеру.

Рада ЄС (Рада міністрів) — вищий законодавчий орган ЄС. Складається з представників держав-членів ЄС в ранзі міністрів національних урядів. Рада має право ухвалення рішень, забезпечує координацію загальної економічної політики держав-членів, здійснює загальне керівництво бюджетом (разом із Парламентом), укладає міжнародні угоди.

Європейська комісія — виконавчий орган ЄС, що володіє одночасно правом законодавчої ініціативи. Складається із 26-ти «єврокомісарів» і формується кожні 5 років Радою ЄС з урахуванням побажань держав-членів, яка пропонує кандидатури єврокомісарів на розгляд Європарламенту. Зазвичай членами Єврокомісії призначають колишніх очільників національних урядів і міністрів. Після схвалення складу «кабінету» Європарламентом його затверджує Рада ЄС.

Європейський парламент — консультативно-законодавчий орган ЄС, складається із представників держав-членів (785 депутатів), які обираються прямим голосуванням у цих країнах (на 5 років). Здійснює функції консультацій і контролю; затверджує бюджет і укладає міждержавні угоди; схвалює або вносить поправки у прийняті правові акти та бюджет ЄС.

Суд Європейського Союзу — є офіційною інституцією, яка охоплює всю судову владу ЄС. До складу суду входять по одному судді від кожної країни ЄС.

47.2. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції

Міграція — це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд на проживання із села в місто і навпаки.

Є три основні поняття, що ними користуються під час розгляду феномена міграції: виштовхування, притягання і шлях міграції.

Виштовхування — процес, пов'язаний із незадовільними чи важкими умовами існування індивіда в його рідних місцях. Виштовхування великих мас людей буває

§ 47. Європейська інтеграція. Виклики сучасного світу

зумовлене насамперед серйозними соціальними потрясіннями (міжнародними і релігійними конфліктами, диктатурами, війнами), економічними кризами, стихійними лихами (землетрусами, повеннями і т. ін.). Під час індивідуальної міграції силою, що виштовхує, може слугувати невдача в кар'єрі, смерть родичів, самотність і т. ін.

Притягання — це сукупність привабливих умов для проживання в інших місцях, наприклад у регіонах, де вища оплата праці, де можна здобути вищий соціальний статус, де існує політична стабільність, яка вселяє почуття впевненості в завтрашньому дні. Відмінність в умовах життя може бути створена і штучно, для керування потоками мігрантів і для притягнення робочої сили й інтелектуального потенціалу в ті райони, де їх не вистачає.

Шлях міграції — це характеристика безпосереднього пересування мігранта з одного географічного місця в інше. Шлях міграції включає в себе доступність переміщення мігранта, його багажу і родини в інший регіон, а також наявність або відсутність перешкод на шляху. Дуже часто саме недоступність переміщення зводить нанівець дію сил виштовхування і притягання.

Зазвичай розрізняють міграцію міжнародну і внутрішню. Обидва види міграції вважаються природними і нормальними до певних меж. У тому разі, якщо кількість мігрантів перевищує певний рівень (він є різним для різних країн і регіонів), міграція стає надлишковою, її розглядають уже як негативне явище. Надлишкова міграція може призвести до зміни демографічного складу регіону (наприклад, виїзд молоді і «постаріння» населення, перевага чоловіків або жінок у регіоні), до нестачі або, навпаки, до надлишку робочої сили, до неконтрольованого зростання міст, негативних змін у культурі регіону та інших наслідків.

У глобальному суспільстві неконтрольована міграція є однією з найголовніших проблем. Прибуття іммігрантів призводить до зростання безробіття серед місцевого населення, зумовлює культурні конфлікти. У розвинених країнах формується відчуття кризи та зростання правого екстремізму, а в країнах, що розвиваються, викликає відверту ненависть до новопритульців.

Поміркуйте разом

Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання: 1. Яка причина суттєвого зростання кількості мігрантів останнім часом? 2. Які країни є найбільш привабливими для мігрантів? 3. Чи доцільно, на ваш погляд, вводити квоти на мігрантів? 4. Як ви вважаєте, чи справедливе для мігрантів прислів'я: «Коли ти в Римі, роби, як римляни»?

Загальна кількість мігрантів у світі становить 258 млн осіб, за підрахунками ООН.

Найбільша кількість (майже 50 млн осіб, або 19%) живе в США, далі йдуть Саудівська Аравія, Німеччина та Росія — у кожній з них живуть близько 12 млн мігрантів. П'яте місце посіла Велика Британія, у якій зараз проживають 9 мільйонів мігрантів. У рейтингу країн-донорів мігрантів на першому місці — Індія (17 млн осіб), потім іде Мексика (13 млн), а далі — Росія, Китай, Бангладеш, Сирія, Пакистан і Україна (від 6 до 11 млн з кожної країни).

У 2015 р. Німеччина зверталася до інших країн по допомогу з огляду на наплив мігрантів. Центральні органи Євросоюзу закликали розподіляти сотні тисяч мігрантів по всіх

Розділ VII. Україна, Європа, світ

країнах Європейського Союзу за квотами. Кілька східноєвропейських членів ЄС відкинули цю пропозицію, заявивши, що згодні приймати мігрантів тільки добровільно і самі вирішать, скільки вони зможуть прийняти.

47.3. Виклики сучасного світу

Потужний розвиток глобалізаційних процесів загострив давно існуючі проблеми людства, які можна об'єднати в чотири основні групи:

- ✓ **Соціально-політичні проблеми:** запобігання ядерній війни; припинення гонки озброєнь, розв'язання регіональних, міждержавних конфліктів; будівництво ненасильницького світу на основі утвердження довіри між народами, зміцнення системи загальної безпеки.
- ✓ **Соціально-економічні проблеми:** подолання економічної відсталості й пов'язаних із нею злиднів та культурної відсталості; забезпечення ефективного виробництва і відтворення світового валового продукту; пошук шляхів вирішення енергетичної, сировинної і продовольчої криз; оптимізація демографічної ситуації, особливо у країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях навколосезонного простору і Світового океану.
- ✓ **Соціально-екологічні проблеми:** потреба проведення заходів щодо поліпшення газової оболонки атмосфери; з гармонійного розвитку живої і неживої природи; щодо раціонального використання природного потенціалу планети; щодо запобігання шкідливого впливу на природу військової діяльності.
- ✓ **Проблеми людини:** дотримання соціальних, економічних та індивідуальних прав і свобод; ліквідація голоду, епідемічних захворювань, нещастя; духовний розвиток особистості; подолання відчуження людини від природи, суспільства, держави, інших людей та результатів власної життєдіяльності.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке європейська інтеграція та міграційні процеси ? ~ Як ви розумієте значення вислову: «Німеччину та Францію називають двигуном Європейської інтеграції»? ~ Які основні принципи європейської інтеграції? Назвіть та поясніть виклики сучасного світу.
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади міграційних процесів у сучасному світі. – Порівняйте структуру й основні органи управління Європейського Союзу та відомі вам ознаки понять «конфедерація» та «федерація». Чи можна вважати Європейський Союз державою?
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте повідомлення про причини і наслідки міграційних процесів в Україні та світі. ➤ Користуючись картою, визначте, які країни Європи ще не є членами Євросоюзу, та дізнайтеся про перспективи їхніх відносин з ЄС.

§ 48. Україна — член європейського співтовариства

#РадаЄвропи #ПАРЄВенеціанськакомісія
#Європейськаполітикасусідства #Східнепартнерство
#Євромайдан #УгодапроасоціаціюУкраїнаЄС

Усе завжди закінчується добре. Якщо все закінчилося погано, отже, це ще не кінець.

Пауло Коельо, бразильський письменник

48.1. Рада Європи

Рада Європи — міжнародна міжурядова організація, яка від 1949 року провадить активну діяльність задля захисту демократії і верховенства права, захисту прав людини (зокрема, соціальних прав і лінгвістичних права меншин), поширення ідей європейської культурної ідентичності і різноманітності; заохочення стабільності демократії через реформи. Рада Європи займається розв'язанням проблем, що з ними зіштовхується європейське суспільство, включаючи дискримінацію, ксенофобію, екологічні загрози, СНІД, наркотики та організовану злочинність.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Україна є членом Ради Європи (РЄ) від 1995 року. Наша країна представлена у всіх трьох головних органах Організації: *Комітеті міністрів* (Міністр закордонних справ України), *Парламентській асамблеї (ПАРЄ)* (24 народних депутати) та *Конгресі місцевих та регіональних влад* (24 представники України — обрані представники органів місцевого самоврядування).

У рамках Ради Європи діє *Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)*, його суддею від України є Ганна Юдківська (обрана у квітні 2010 р.). Для вдосконалення національного законодавства відповідно до європейських стандартів Україна співпрацює з *Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія)*.

Одним з основних напрямів співпраці України з Радою Європи стали заходи із підтримки територіальної цілісності та суверенітету України, забезпечення дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях, залучення правозахисних моніторингових механізмів РЄ до міжнародного контролю за ситуацією на цих територіях, звільнення українських політичних в'язнів, які були нелегально затримані представниками Росії і незаконно утримуються в російських слідчих та пенітенціарних закладах.

48.2. Європейська політика сусідства та Східне партнерство

Від часу заснування ЄС процес його розширення вимагав налагодження тісних довготривалих взаємин із країнами-сусідами. Щоб створити на південь і схід від нових кордонів розширеного ЄС зону стабільності і миру, з 2003 року впроваджується «*Європейська політика сусідства*» (ЄПС).

Головне завдання ЄПС — не допустити виникнення нової лінії розколу в Європі та надати сусідам ЄС можливість налагодити тіснішу політичну,

Розділ VII. Україна, Європа, світ

економічну, культурну співпрацю і взаємодію в галузі безпеки. Статус сусіда ЄС тоді, та й зараз, не означав потенційного членства.

ЄПС передбачала глибшу економічну інтеграцію, міцні політичні та культурні зв'язки, посилену транскордонну співпрацю і спільну відповідальність за запобігання конфліктам. Добросусідські взаємини з ЄС для країн-сусідів означали: розширення внутрішнього ринку та регуляторних структур; привілейовані торговельні відносини та відкриття ринку; перспективи для законної міграції та руху людей; інтеграцію в торговельні, енергетичні та телекомунікаційні мережі і європейську дослідницьку зону; нові інструменти для сприяння і захисту інвестицій; підтримку інтеграції у глобальну торговельну систему; посилену допомогу, краще реагування на потреби; нові джерела фінансування.

КРАЇНИ-СУСІДИ ЄС:

- — Європейський союз
- — Офіційні кандидати
- — Європейська політична сусідства

Концепція ЄПС охоплювала Ізраїль, Йорданію, Туніс, Україну, Молдову, Марокко, Алжир, Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ліван, Лівію, Сирію та Палестинську автономію. З кожною країною-партнером працювали за конкретним планом дій відповідно до пріоритетних завдань для зближення їх з ЄС.

Від 2009 року започатковано нову ініціативу Євросоюзу щодо шести східноєвропейських сусідів ЄС — Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та України, відому під назвою «**Східне партнерство**». Взаємини між державами-членами ЄС та їхніми східними сусідами оновлюються через заміну угод про партнерство та співпрацю на угоди про асоціацію, створення поглиблених та всеохопних зон вільної торгівлі, лібералізацію візового режиму між ЄС та країнами-партнерами. Таким чином, із країн, охоплених ЄПС, виокремлено східні, які можуть розглядатись як потенційні кандидати на членство в ЄС. У 2015 році Європейська комісія оголосила про початок перегляду та *оновлення змісту ЄПС*.

Виконайте в команді

Складіть тези «Тематичні платформи» Східного партнерства та «Ініціативи-флагмани» Східного партнерства, скориставшись матеріалами за покликанням:

<http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/eu-policy/east-partnership>

48.3. Європейський вибір України

Для України вступ до Європейського Союзу є стратегічним завданням, яке відкриває нові перспективи співпраці з розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку. Це найкращий спосіб реалізації національних інтересів.

Співпраця України з Європейським Союзом почалася з перших днів нашої незалежності: ЄС визнав Україну партнером у міжнародних відносинах відразу

після проголошення нею незалежності у 1991 році. У червні 1994 р. була підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, яка набула чинності 1 березня 1998 р.

Переговори щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну чинної тоді Угоди про партнерство та співробітництво були започатковані у березні 2007 року. 11 листопада 2011 року у Брюсселі відбувся завершальний, 21-й, раунд переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію, в ході якого були узгоджені всі положення тексту Угоди. Процес євроінтеграції був призупинений наприкінці 2012 року через внутрішньополітичні проблеми в Україні, але згодом ситуація налагодилась і підписання Угоди про асоціацію очікувалося наприкінці 2013 року.

Восени 2013 року Уряд України неочікувано вирішив призупинити процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На заваді зближення України з Європою стала Росія. Саме її тиск на політичне керівництво України зумовив його відхід від законодавчо закріпленого курсу на Євроінтеграцію. Кабінет Міністрів України навіть пропонував провадити переговори у тристоронньому форматі ЄС — Україна — Росія, але Євросоюз таку пропозицію відхилив як безпрецедентну. Рішення Уряду України відмовитися від укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС викликало хвилю протестів в Україні. Громадяни вимагали від тодішнього Президента звільнити Прем'єр-міністра та підписати угоду про асоціацію з Євросоюзом.

28–29 листопада 2013 р. на саміті Східного партнерства тодішній Президент В. Янукович Угоду не підписав. Це стало однією з головних причин Революції Гідності — протистояння влади і народу, яке завершилося зміною політичного керівництва держави. Український Євромайдан підтримали у багатьох країнах світу. Після перемоги революції Україна знову взяла курс на євроінтеграцію.

48.4. Угода про асоціацію «Україна — ЄС»

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбувалося у два етапи. 21 березня 2014 року було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт позачергового саміту Україна — ЄС. Тоді було підписано преамбулу, статтю 1, розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. 27 червня 2014 року було підписано економічну частину Угоди — розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» і VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством».

16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно **ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС**. Відтоді на перший план вийшли абсолютно технічні потреби, наприклад імплементація сотень європейських нормативних актів, щоб правила, за якими функціонує державний сектор, політика та економіка в Україні, були такими самими, як у Європі.

Розділ VII. Україна, Європа, світ

Угода про асоціацію налічує разом з усіма додатками понад тисячу сторінок, а за своєю структурою складається з преамбули, семи частин, 43-х додатків і 3-х протоколів. Процес її ратифікації парламентами всіх країн-членів Євросоюзу завершився у червні 2017 року. **Повної міжнародно-правової чинності** Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом набула **1 вересня 2017 року**.

Поміркуйте разом

Прочитайте цілі Угоди про асоціацію «Україна — ЄС» (див. нижче) та дайте відповіді на запитання:

1. Чому восени 2013 року студенти на Євромайдані відстоювали потребу підписання Угоди про асоціацію? (<https://www.youtube.com/watch?v=TWDbDpWTMP8> — Хронологія підписання угоди про асоціацію з ЄС, яка змінила Україну)
2. Чи може наша держава на сьогоднішньому етапі досягти визначених в Угоді цілей?
3. Сформулюйте загальні умови вступу України до ЄС.
4. Ознайомтеся з матеріалами за посиланнями і визначте переваги вступу України до ЄС у цих та інших сферах. Самостійно підшукайте додаткові аналітичні матеріали.
<https://www.youtube.com/watch?v=6G43gZgghaE> — Угода про асоціацію з ЄС: екологія
<https://www.youtube.com/watch?v=G5QxdifpSY8> — Угода про асоціацію з ЄС: переваги для бізнесу
<https://www.youtube.com/watch?v=QDURItGwCB4> — Угода про асоціацію з ЄС: стандарти якості

Мовою оригіналу

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ

між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Стаття 1. Цілями асоціації є:

- a) сприяти **поступовому зближенню Сторін**, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах;
- b) забезпечити необхідні рамки для **посиленого політичного діалогу** в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;
- c) сприяти, зберігати й зміцнювати **мир та стабільність** у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року;
- d) запровадити умови для **посилених економічних та торговельних відносин**, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки **створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі**, як це визначено у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди, та підтримувати зусилля України стосовно **завершення переходу до діючої ринкової економіки**, у тому числі шляхом **поступової адаптації її законодавства до acquis ЄС**;
- e) посилювати **співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки** з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод;
- f) запровадити умови для дедалі тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес.

Стаття 3. Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин. Верховенство права, належне врядування, **боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку** і ефективній багатосторонності є головними

принципами для посилення відносин між Сторонами.

Стаття 14. Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод.

В рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення **утвердженню верховенства права** та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на **зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією**. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод.

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

Поміркуйте разом

Від червня 2017 року для українців утвердили безвізовий режим з країнами ЄС. Чи погоджуєтеся ви з тим, що:

- 1) надання безвізового режиму — це величезний фактор інтеграції українців у Європейський Союз,
- 2) впровадження безвізового режиму прибирає найвідчутнішу перешкоду, яка заважала українцям спілкуватися з європейськими народами?

Обґрунтуйте свою думку.

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

- <https://wz.lviv.ua/article/196555-yevroparlament-sohodni-provede-debaty-shchodo-bezvizu-dlia-ukrainy>
- <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/30/7067876/>
- <http://gazeta.lviv.ua/2017/04/13/yak-koli-zapracuyeye-bezviz-poyasnyuyemo-na-vivcyax/>

Практичне завдання

Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання:

1. Як змінилася думка європейців з приводу вступу України до ЄС за 12 років?
2. Які аргументи «за» і «проти» вступу України в ЄС наводять європейці?
3. Чому більшість українців підтримують євроінтеграцію і вступ до ЄС?
4. Як ви ставитеся до євроінтеграції і вступу до ЄС і чому?

48% європейців підтримують вступ України до Європейського Союзу — свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного у 2017 р. на замовлення Ялтинської Європейської Стратегії (YES).

Під час дослідження були опитані громадяни семи країн Євросоюзу — Німеччини, Франції, Італії, Литви, Великої Британії, Польщі та Нідерландів — за репрезентативною для кожної з країн соціологічною вибіркою (понад 1000 осіб у країні).

Аналогічні дослідження проводили на замовлення YES в 2005 і 2007 роках. Під час першого з аналогічних опитувань, картина була іншою: за те, щоб Україна стала членом ЄС, виступала більшість — 55% опитаних європейців.

Згідно з опитуванням 2017 р., найбільшу підтримку ідея вступу України в ЄС отримала в Литві та Польщі (68% і 67% відповідно), найменшу — в Нідерландах (27%). Рівень підтримки у Франції, Німеччині та Великій Британії — менше половини опитаних.

Ті, хто виступає проти вступу України в ЄС, аргументують це різними причинами. Третина опитаних вважає, що ЄС на цьому етапі свого розвитку не може дозволити собі подальше розширення. І стільки ж (31%) вважають, що прийняття України спровокує економічні проблеми в Євросоюзі.

40% тих, хто підтримує вступ України в ЄС, вважають головним аргументом те, що

Розділ VII. Україна, Європа, світ

Україна є частиною Європи. А 34% прихильників вступу наголошують, що цей крок допоможе посилити демократію в Україні.

Міністр фінансів України Олександр Данилюк вважає, що є певні фобії, які заважають європейцям сформувати єдину позицію. «75% українців підтримують євроінтеграцію. Більшість з цих людей ніколи не були в Європі, вони ідеалізують її, це для них певною мірою міф — що Європа це тільки якість життя, але це і відповідальність, і певні європейські проблеми».

Президент Польщі (1995–2005), голова Ради YES Олександр Квасневський зазначив, що така зміна сприймання українського вектора розвитку пов'язана із загальними настроями в Європі, а не з Україною як такою. <http://ua.interfax.com.ua/news/political/449093.html>

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке євроінтеграція, Рада Європи ? ~ Як ви розумієте значення вислову: «Для України вступ до Європейського Союзу — найкращий спосіб реалізації національних інтересів»? ~ Які основні аспекти Європейської політики сусідства?
	<ul style="list-style-type: none"> – Назвіть умови вступу України до Європейського Союзу. – Порівняйте поняття «Європейська політика сусідства» та «Східне партнерство».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте повідомлення про співпрацю України у Раді Європи та з ЄС. Визначте етапи, які вже пройдено на шляху до ЄС, та перспективи співпраці.

§ 49. Україна — член світового співтовариства

#світовеспівтовариство#співробітництвоїбезпека
#НАТО#ОБСЄ#СОТ

Не буває так, аби дощило у сусідів, а ваші ноги залишилися сухими.
Китайське прислів'я

49.1. Міжнародна співпраця: мир заради майбутнього

Після Другої світової війни задля впорядкування повоєнного світу активно налагоджувалося міжнародне співробітництво. Звісно, найширша співпраця проводилася під егідою ООН. Особливої уваги заслуговує діяльність **миротворчих військ ООН**, які покликані забезпечувати мир і надання гуманітарної допомоги, здійснювати спостереження за виконанням перемир'я та контроль за буферними зонами між сторонами конфліктів. Від часу першої миротворчої місії ООН на Близькому Сході у 1948 році (ця місія триває й досі) було проведено 71 миротворчу операцію, переважно у Близькосхідному та Африканському регіонах. На сьогодні «блакитні шоломи» здійснюють 16 місій, зокрема у Косово, на Гаїті та у зоні Кашмірського конфлікту між Індією і Пакистаном. Не завжди миротворцям вдається забезпечити виконання покладених на них функцій і захистити цивільне населення.

Від 1992 року Україна бере участь у міжнародних миротворчих операціях ООН. Зовсім недавно для співпраці у сфері безпеки і оборони створено нову програму Європейського Союзу — PESCO. Угоду про початок **Постійного**

структурного співробітництва (PESCO) підписали у Брюсселі 25 країн ЄС 11 грудня 2017 року. Основна ідея цієї програми — розвивати спільні оборонні можливості, інвестувати у спільні проекти та підвищити оперативну готовність збройних сил кожної країни. Тобто спільно виконувати те, що кожна з країн зараз робить самостійно. До PESCO ввійшли такі країни: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Хорватія, Кіпр, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Ірландія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, Іспанія та Швеція.

Можна навести чимало прикладів **результативної міжнародної співпраці**. Це спортивні змагання, музичні та кінофестивалі, мистецькі та наукові форуми, заходи у сфері охорони здоров'я та довкілля, міжнародний молодіжний рух, торгове співробітництво.

Скажімо, **Всесвітня організація руху скаутів** налічує 15 млн осіб у багатьох країнах світу. Обов'язковими для 194-ох держав є **Міжнародні медико-санітарні правила** — міжнародний договір, який діє від 1951 року і був оновлений у 2005 р. у рамках діяльності ВООЗ (Всесвітньої організації з охорони здоров'я). Близько 97 мільйонів добровольців усього світу налічує **Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця** — гуманітарний рух, метою якого є захист людського життя та здоров'я. Мабуть, добре відомою для вас є діяльність міжнародної екологічної організації **«Грінпіс»** («Зелений світ»), яка активно діє від 1970 року.

Наукове міжнародне співробітництво — це не лише симпозиуми та конференції, а й спільні науково-технічні дослідження, міжнародне ліцензування, обмін науково-технічними документами. Загальновідомим прикладом колективної наукової діяльності є **Великий адронний колайдер** (англ. Large Hadron Collider, LHC). Понад 10 тисяч науковців та інженерів із понад 100 країн світу, зокрема й України, здійснюють розробку та фінансування цього проекту. Функціонує він у Європейському центрі ядерних досліджень (CERN), поблизу Женеви (Швейцарія). Цей найбільший у світі прискорювач елементарних частинок розташований у тунелі окружністю 27 км, на глибині до 175 метрів під землею на кордоні Франції та Швейцарії. Українські «Авіалінії Антонова» допомогли компанії «SpaceX» здійснити **тестовий запуск ракети Falcon Heavy**. Це було випробування першої ракети, яка здатна доставити людей на Марс і є значно дешевшою від своїх аналогів. Лише український вантажний літак Ан-124-100 «Руслан» зміг перевозити великогабаритні частини ракети.

Організації із 38 країн стали претендентами на співробітництво та фінансування за програмою **Креативна Європа** (Creative Europe). Це рамкова програма Європейського Союзу, спрямована на підтримку культурного і креативного секторів Європи з бюджетом 1,46 млрд € у галузі культури на 2014–2020 роки. Вона складається із двох підпрограм, «Культура» і «Медіа».

49.2. Європейське і світове співробітництво. Факти і перспективи

Система міжнародних зв'язків стрімко ускладнюється і набуває багатовимірного характеру — економіка, фінанси, сфера безпеки. Для

Розділ VII. Україна, Європа, світ

координованої та узгодженої взаємодії міжнародних суб'єктів потрібно щоразу більше спільних зусиль міжнародного співтовариства. І тому дуже важливо мати стабільні й водночас гнучкі та диференційовані механізми взаємин України з ключовими міжнародними акторами.

Організація Північноатлантичного договору

НАТО (NATO, North Atlantic Treaty Organisation) — міжнародна організація, створена 4 квітня 1949 року для колективної оборони країн Західної Європи та Північної Америки. Засновницями НАТО стали Бельгія, Велика Британія, Данія, Канада, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція. У різний час до НАТО приєдналися Греція, Туреччина, Німеччина, Іспанія, Польща, Угорщина, Чехія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія, Албанія, Хорватія, Чорногорія.

Збройний напад на одного або на кількох членів НАТО розглядається як напад на всіх її членів. Такі безпрецедентні гарантії безпеки, територіальної цілісності, недоторканості кордонів та державного суверенітету не дає жодна з наявних на сьогодні колективних систем безпеки. Нині членами НАТО є 29 країн. Ухвалення всіх рішень в Альянсі відбувається на засадах одностайності. Кожна країна-член НАТО має право вето. НАТО не має власних збройних сил, у розпорядженні Альянсу є збройні сили країн-членів. Будь-яка держава-член має необмежене право виходу з Альянсу.

У 1994 році Україна приєдналася до програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ), а вже у 1996 році брала участь у розгортанні KFOR — міжнародних сил під керівництвом НАТО, відповідальних за забезпечення стабільності в Косово. 9 липня 1997 року в Мадриді підписано *Хартію про Особливе партнерство*, засновано Комісію Україна – НАТО. Влада України у 2010 році відмовилася від підготовки України до вступу в НАТО і ліквідувала національний центр з питань євроатлантичної інтеграції.

НАТО у 2014 році висловило готовність розглянути заяву України на вступ до Північноатлантичного договору, але для цього Україна має відповідати стандартам та принципам, які є умовою набуття членства в Альянсі. Тоді ж Верховна Рада України ухвалила відмову від позаблокового статусу. Україна є єдиною країною-партнером НАТО, що бере участь у всіх основних поточних миротворчих місіях під її егідою.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)

Organization for Security and Cooperation in Europe. Заснована в Гельсінкі у 1975 році, до 1995 називалася НБСЄ. До організації входять 57 країн Північної Америки, Європи та Центральної Азії. Штаб-квартира розміщена у Відні (Австрія).

Гельсінський Заключний акт НБСЄ 1975 року охоплює широке коло стандартів міжнародної поведінки та зобов'язань. ОБСЄ виконує такі функції: контроль за поширенням зброї, дипломатичні зусилля з урегулювання конфліктів, економічна безпека, захист прав людини, розвиток демократичних інститутів, моніторинг виборів. Україна стала членом ОБСЄ 30 січня 1992 року і бере участь у роботі всіх її керівних інституцій: Парламентській асамблеї НБСЄ, Раді міністрів, Постійній раді ОБСЄ.

Світова організація торгівлі (СОТ)

Це міжнародна організація, створена у 1995 році для розробки системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. Головними цілями Організації є забезпечення тривалого і стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень, забезпечення прозорості торговельних процедур. Штаб-квартира розташована в Женеві (Швейцарія). Станом на вересень 2015 року членами СОТ були 161 країна світу. Україна набула повноправного членства в СОТ у 2008 році після 14-ти років переговорного процесу й отримання статусу країни з ринковою економікою.

Додаткова інформація

Про ЮНЕСКО

ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) — міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

Поміркуйте разом

1. Що впливає з членства в НАТО для України та її громадян? Які сторони їхнього життя зачіпає участь у НАТО?
2. Чи погоджуєтеся ви з тим, що: 1) вступ України в НАТО сприятиме поліпшенню інвестиційної привабливості країни в очах міжнародних інвесторів, 2) членство України в НАТО передбачає комплексну трансформацію держави у напрямку наближення її до стандартів розвинених демократій, 3) вступ України в НАТО потребує величезних зусиль, послідовності дій, щоденної копійкої роботи?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<https://censor.net.ua/f2483765>   <http://natoua.org/news.php?nid=20>

<https://www.pravda.com.ua/articles/2006/05/29/3111403/>

Практичне завдання

Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання:

1. Які аргументи «за» вступ України до НАТО наводять європейці?
2. Як ви ставитеся до вступу України у НАТО і чому?

58% європейців підтримують вступ України в НАТО — свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного у 2017 р. на замовлення Ялтинської Європейської Стратегії (YES). Під час дослідження були опитані громадяни семи країн Євросоюзу — Німеччини, Франції, Італії, Литви, Великої Британії, Польщі та Нідерландів. Майже в кожній країні, де проводилося дослідження, більшість виступає за те, щоб прийняти Україну в члени Північноатлантичного альянсу. Навіть у Франції та Нідерландах за це виступає 49%, в інших країнах рівень підтримки більший. У Литві та Польщі він сягає 72% і 76% відповідно. Головним аргументом на користь інтеграції України в НАТО європейці вважають її протистояння з Росією (40% від кількості тих, хто підтримує вступ). Крім того, 28% вважають, що вступ України в НАТО посилить здатність Європи протистояти російській агресії.

<http://ua.interfax.com.ua/news/political/449093.html>

49.3. Участь України у міжнародних організаціях

Нині Україна — повноцінний член міжнародної спільноти, але у XX столітті так було не завжди. Від часу входження в Радянський союз і до завершення Другої світової війни Україна (тоді — УРСР) взагалі не мала власного органу для зовнішньополітичної діяльності. «Де-юре» Україна була представлена на міжнародній арені, однак «де-факто» повноважним самостійним учасником міжнародної політики не стала. Її зовнішньополітична діяльність тоді мала здебільшого формальний характер, бо здійснювалась у фарватері зовнішньої політики СРСР.

Новий етап у зовнішньополітичній діяльності України розпочався після проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. З ухваленням Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року та підтвердженням його на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року почалася розбудова повноцінних двосторонніх відносин із зарубіжними країнами, набуття членства й утвердження в багатьох міжнародних організаціях. Україна стала правонаступницею УРСР на міжнародній арені.

Світова спільнота охоче прийняла молоду самостійну державу у своє товариство. Хвиля дипломатичного визнання була безпрецедентною: лише з 2 по 31 грудня 1991 року незалежність України визнали 37 держав. Перші 5 із них: Польща, Канада, Угорщина, Литва, Латвія. З-поміж інших, упродовж місяця нашу державу визнали також Росія, США, Ізраїль, Німеччина, Китай, Франція, Велика Британія. За перші роки незалежності Україну визнали понад 170 зарубіжних країн. Україна уклала і виконує понад дві тисячі міжнародно-правових документів.

На сьогодні Україна, за даними Міністерства зовнішніх справ (МЗС), є учасницею понад 90 як міжурядових, так і неурядових міжнародних організацій. Згідно зі статтею 106-ою Конституції України, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави здійснює Президент України.

Міністерство закордонних справ України від часу проголошення незалежності очолювали Анатолій Зленко, Геннадій Удовенко, Борис Тарасюк, Костянтин Грищенко, Арсеній Яценюк, Володимир Огризко, Петро Порошенко, Леонід Кожара, Андрій Дециця. Від червня 2014 року Міністром закордонних справ України є Павло Клімкін.

Практичне завдання

Ознайомтеся з інформацією про міжнародні організації, членом яких є Україна (див. табл.) та виконайте завдання.

1. Простежте на карті місця розташування штаб-квартир міжнародних організацій (країна-місто).
2. Виокремте організації, членом яких Україна була до 23 серпня 1991 року, та розташуйте їх у хронологічній послідовності набуття Україною членства у цих організаціях.
3. Установіть організації, членом яких організацій Україна стала в роки незалежності.
4. Ознайомтеся на сайті Міністерства закордонних справ України із Єдиним державним реєстром міжнародних організацій, членом яких є Україна (<http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>), та визначте для обраних вами в

§ 49. Україна — член світового співтовариства

запропонованій тут таблиці організації статус членства і Центральний орган виконавчої влади, відповідальний за виконання фінансових зобов'язань перед міжнародною організацією.

Витяг із Єдиного державного реєстру міжнародних організацій, членом яких є Україна станом на 01.01.2017	
Назва міжнародної організації Дата набуття Україною членства у ній	Адреса штаб-квартири міжнародної організації та її представництва в Україні
Всесвітній поштовий союз (ВПС) Universal Postal Union (UPU) - 1947	Weltpoststrasse 4, CH-3000 Berne 15, Switzerland
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) World Health Organization (WHO) – 1948, 1992	CH-1211 Geneve 27, Switzerland <i>м. Київ, вул. Боричів Тік, 30</i>
Міжнародна організація кримінальної поліції (МОКП) – Інтерпол International Criminal Police Organization (ICPO) –Interpol - 1992	200, quai Charles de Gaulle 69006, Lyon, France <i>м. Київ, вул. Богомольця, 10</i>
Міжнародна організація праці (МОП) International Labour Organization (ILO) - 1954	4 route des Morillons, CH-1211 Geneve 22, Switzerland <i>м. Київ, вул. Еспланадна, 8/10,</i>
Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) International Atomic Energy Agency (IAEA) - 1957	Wagramerstrasse 5, PO Box 100, A-1400 Wien, Austria
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) - 1992	1818 H Street NW, Washington DC 20433, USA <i>м. Київ, Дніпровський узвіз, 1</i>
Міжнародний валютний фонд (МВФ) International Monetary Fund (IMF) - 1992	700 19th Street, NW, Washington DC 20431, USA <i>01021, м. Київ, Кловський узвіз, 5</i>
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) - 1992	Karntnerring 5-7, A-1010 Wien, Austria <i>Офіс координатора проектів ОБСЄ: 01054, Київ, вул. Дмитрівська, 18/24</i>
Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development-GUAM - 2006 (ств 2001 р.)	<i>01001, м. Київ, вул. Софіївська, 2-А, Україна</i>
Організація Об'єднаних Націй (ООН) United Nations Organization (UN) - 1945	New-York NY 10017, USA <i>01021 м. Київ, вул. Кловський узвіз, 1</i>
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) - 1954	7 Place de Fontenoy, f-75352 Paris 07SP, France
Рада Європи (РЄ) Council of Europe (CE) - 1995	Palais de l'Europe, F-67075 Strasbourg CEDEX, France <i>04070, м. Київ, вул. Іллінська, 8</i>
Світова організація торгівлі (СОТ) World Trade Organization (WTO) - 2008	William Rappard, Rue de Lausanne 154, CH-1211 Geneva 21, Switzerland

Додаткова інформація

Про участь України в ООН

У 2000–2001 роках Україна входила до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН. Представник України, Геннадій Удовенко, був обраний головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (це найвища посада в ООН). За час членства

Розділ VII. Україна, Європа, світ

в ООН Україну чотири рази обирали непостійним членом РБ ООН (у 1948–1949, 1984–1985, 2000–2001, 2016–2017 роках), шість разів обирали членом Економічної і Соціальної Ради, двічі — членом Ради ООН з прав людини (востаннє — на період 2008–2011 рр.).

Упродовж 25-ти років своєї незалежності Україна взяла участь у понад 20-ти місіях ООН, надавши ООН понад 34 тис. військовослужбовців і представників МВС. У 2017 р. близько 500 військовослужбовців Збройних сил України та працівників Міністерства внутрішніх справ України брали участь у семи миротворчих операціях ООН (у ДР Конго, на Кіпрі, у Косово, Кот-д'Івуарі, Ліберії, Судані та Південному Судані).

Наша держава є учасником усіх міжнародних конвенцій і протоколів, що регулюють боротьбу з тероризмом. Україна є учасницею Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та її Кіотського протоколу й однією з перших у 2016 році ратифікувала нову глобальну кліматичну угоду — Паризьку угоду.

27 березня 2014 р. після незаконного референдуму в Криму ГА ООН схвалила резолюцію «Територіальна цілісність України» (А/RES/68/262), положеннями якої підтверджується суверенітет, політична незалежність, єдність та територіальна цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів, невизнання проведення так званого референдуму та відповідно будь-якої зміни статусу АРК та м. Севастополя («за» — 100, «утрималися» — 58, «проти» — 11). Схвалення цього документа засвідчило підтримку міжнародним співтовариством України в боротьбі з російською агресією.

19 грудня 2016 р. під час 71-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН була ухвалена резолюція «Стан з правами людини у Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» (А/RES/71/205), яка підтверджує суверенітет та територіальну цілісність України та визнає АР Крим і місто Севастополь тимчасово окупованою територією. Важливим елементом цього документа є застосування у термінології ООН визначення «окупаційна влада» щодо статусу РФ у Криму.

Джерело: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations>

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке НАТО, ОБСЄ, СОР? ~ Як ви розумієте значення слів система безпеки і співробітництва в Європі? ~ Які переваги надає членство в СОР?
	<ul style="list-style-type: none"> – Назвіть основні цілі НАТО та ОБСЄ, визначте компетенцію їхніх органів. – Зіставте і порівняйте основні аспекти діяльності НАТО й ОБСЄ.
	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Підготуйте повідомлення про співпрацю України з НАТО. Визначте етапи та результати цієї співпраці. ➢ Визначте перспективи збереження та розширення НАТО і ЄС. Скористайтеся матеріалами за посиланням: https://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/ukrainian/art6.html (НАТО і Європейський Союз: співробітництво і безпека) ➢ Доберіть із різних джерел додаткову інформацію щодо особливостей співпраці України з міжнародними організаціями, зокрема з ООН, ОБСЄ та їхніми інституціями.

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

До Розділу I. «Особистість та її ідентичність»

ІДЕНТИЧНІСТЬ — подібність предметів, явищ або понять. Соціальна ідентичність — це усвідомлення особою своєї належності до різних соціальних груп (економічних, національних, професійних, мовних, політичних, релігійних, расових та інших).

ОСОБИСТА ГІДНІСТЬ — це особливе моральне ставлення людини до самої себе.

САМОВИЗНАЧЕННЯ — це процес визначення свого місця в житті, у суспільстві, усвідомлення своїх інтересів. Результатом самовизначення є усвідомлення себе (своїх життєвих планів, цілей, особистісних особливостей, можливостей, здібностей), а також суспільних вимог та очікувань і їх зіставлення.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ — це розкриття власних можливостей, це той шлях, який веде людину до успішного й щасливого життя.

СІМ'Я — це соціально санкціонована, відносно стійка група людей, яка об'єднана кровною спорідненістю, шлюбом або усиновленням дітей, члени якої проживають разом і економічно пов'язані між собою.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ — це процес засвоєння культури (норм поведінки, цінностей, ідей, правил, стереотипів розуміння) і формування соціальних якостей, завдяки яким людина стає дієздатним учасником соціальних зв'язків, інститутів і спільнот.

СОВІСТЬ — це усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання.

СУБКУЛЬТУРА — це частина загальної культури, система цінностей, традицій і звичаїв, притаманних великій соціальній групі.

До Розділу II. «Права і свободи людини»

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА — це підпорядкованість держави та її інститутів праву, що можливо лише за умов, коли в суспільстві втілюються в життя повага до прав і свобод людини, рівноправність та рівність усіх перед законом, верховенство Конституції, розподіл влади, законність, заборона державного свавілля, юридична визначеність, пропорційність між метою і засобами її досягнення, незалежність суду і суддів тощо.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — це свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, своїх обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Юридична відповідальність — заходи впливу, які держава застосовує до особи за вчинення правопорушення.

ГУМАНІЗМ — один із принципів права в демократичній державі, за яким визнається цінність людини як особистості, її право на вільний розвиток, виявлення своїх здібностей, утвердження пріоритету блага людини як критерію оцінки суспільних відносин.

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ — це сукупність моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги і для усвідомлення своєї суспільної цінності.

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ПРАВ ДИТИНИ — це забезпечені державою можливості виконання громадянами певних дій, завдяки яким можна захистити свої права, свободи і законні інтереси.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ — це система міжнародних норм, процедур та інституцій, створених для забезпечення поваги до прав людини в усіх країнах світу.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — це будь-які неправомірні діяння, які перешкоджають нормальній реалізації визнаних світовим співтовариством можливостей людини, порушують або обмежують її блага чи умови життя.

ПРАВА ДИТИНИ — це сукупність спеціальних благ, умов життя і можливостей, необхідних для нормального розвитку, яких дитина (або в її інтересах батьки) може домагатися від держави та суспільства і які складають її правовий статус з урахуванням особливостей розвитку до досягнення повноліття.

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ — це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, у яких вона живе.

РІВНІСТЬ — це фундаментальна цінність концепції прав людини, яка показує, що люди є рівними і мають однакові права незалежно від біологічних, соціальних чи будь-яких інших характеристик особистості.

СВОБОДА — це можливість приймати рішення і діяти відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей, якщо це не заборонено законом і не спричиняє невинуватеної шкоди правам і свободі інших людей.

СОЛІДАРНІСТЬ — це єдність і цілеспрямоване об'єднання людей довкола основних, визначених ними ж, цілей і цінностей.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ — це уявлення про правильне, що містить в собі вимогу пропорційності і відповідності прав і обов'язків, праці та винагороди, заслуг і їх визнання, злочину та покарання.

До Розділу III. «Людина в соціокультурному просторі»

ДИСКРИМІНАЦІЯ — це обумовлені упередженнями (негативними стереотипами), несправедливі дії щодо членів певних соціальних груп.

КОМПРОМІС — це згода з чимось у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети.

КОНСЕНСУС — це загальна згода у спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень щодо суттєвих питань у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін.

КОНФЛІКТИ — це зіткнення протилежних цілей, позицій і поглядів суб'єктів соціальної взаємодії.

МЕДІАЦІЯ — це метод вирішення спорів із залученням посередника.

ПЕРЕГОВОРИ — це спосіб виходу з конфлікту, що полягає у взаємному спілкуванні з метою досягнення сумісного рішення, згоди.

ПОЛІКУЛЬТУРНЕ СУСПІЛЬСТВО — це суспільство, у якому співіснують різноманітні культури глобалізованого світу, а люди різних культур живуть пліч-о-пліч в громаді, рівною мірою взаємодіють, але водночас зберігають свої відмінні особливості.

СУСПІЛЬСТВО — це сукупність усіх видів взаємодії та форм об'єднання людей, у якій знаходить вияв їх взаємозалежність один від одного і які склалися історично.

СОЛІДАРНІСТЬ — це спільність інтересів, однастайність, спільна відповідальність.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ — це сукупність розміщених по вертикалі соціальних прошарків.

СОЦІУМ — це суспільство як цілісна соціальна система; людська спільність певного типу (родові і сімейно-споріднені, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільності); соціальне оточення людини, сукупність форм діяльності людей, що історично склалися.

СТЕРЕОТИПИ — це спрощені, схематизовані, часто спотворені або навіть помилкові уявлення про якісь соціальні об'єкти (людину чи групи людей).

СУСПІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — це почуття обов'язку, який може бути ситуативним («Я пообіцяв — виконаю») або таким, що властивий соціальний ролі, статусу (обов'язок матері, сина, учня, військового, громадянина тощо).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ — це здатність взаємодіяти з людьми іншої культури, іншого способу життя; без агресії сприймати думки, які відрізняються від власних, а також поважати особливості поведінки та способу життя інших.

УПЕРЕДЖЕННЯ — це негативний стереотип, що є негативною установкою щодо певної соціальної групи, упередження містить у собі негативні емоції, які породжують нетерпимість, несправедливість, грубість, аморальність та інші форми ворожої поведінки.

До Розділу IV. «Демократичне суспільство та його цінності»

АДВОКАЦІЯ — це суспільна кампанія; активна підтримка чи генерація ідеї; процес соціальних змін, що впливають на погляди, відносини в суспільстві та співвідношення сил, зміцнюють громадянське суспільство і сприяють відкриттю демократичних просторів.

ВИБОРИ — це форма народного волевиявлення; інститут безпосередньої (прямої) демократії, що забезпечує формування народом представницьких органів влади.

ВОЛОНТЕРСТВО — це добровільна неприбуткова суспільно корисна діяльність, що здійснюється волонтерами через надання допомоги тим, хто її потребує.

ВЛАДА — це цілеспрямований вплив одного суб'єкта на інший або їх сукупність за допомогою будь-яких засобів (включаючи силу), щоб підвладний суб'єкт чинив так, як того вимагає носій влади.

ВРЯДУВАННЯ — це прозорий процес ухвалення рішень за умов залучення всіх членів громади (віче, сходуни села тощо).

ГРОМАДА — це соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО — це такий соціальний простір, де люди взаємопов'язані і взаємодіють між собою як незалежні один від одного та від держави індивіди (які можуть об'єднуватися, оскільки окремому індивіду важко самостійно відстоювати свої права і законні інтереси) і який має забезпечити в різних суспільних сферах умови для самореалізації окремих людей та колективів.

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ — це механізм забезпечення втілення та реалізації демократичних принципів і цінностей, й зокрема: вибори, голосування, референдуми, опонування та змагальність, делегування повноважень, вивчення громадської думки, плюралізм (багатоманітність).

ДЕМОКРАТІЯ — це модель державно-політичного режиму, за якого єдиним джерелом влади в державі є народ, який здійснює її як безпосередньо, так і через обраних представників, і за якого існують рівні можливості здійснення прав і свобод кожного члена суспільства.

ДЕРЖАВНА ВЛАДА — це така політична влада, що діє від імені всього суспільства і здатна за допомогою правових і організаційних засобів реалізувати волю держави в межах конституції та законів (у сучасних демократичних державах).

ДИТЯЧА ОРГАНІЗАЦІЯ — об'єднання громадян віком від 6-ти до 18-ти років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА — це система виборів, яка поєднує в собі елементи мажоритарної і пропорційної системи (одна половина депутатів обирається за мажоритарною системою, а друга — за пропорційною).

ІНІЦІАТИВНІСТЬ — це здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу, прийняття самостійного рішення.

ЛІДЕРСТВО — це здатність особи скеровувати й організовувати колективну поведінку деяких або всіх його членів, мати вплив на інших людей.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА — це система виборів, за якої обраним у виборчому окрузі вважається кандидат, який отримав більшість голосів виборців.

ПЛЮРАЛІЗМ — принцип, який передбачає існування різних позицій, поглядів, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві, а також можливість їх висловлювати.

ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ УЧНІВ — це передбачена законодавством і установчими документами закладу освіти дозволена, припустима та необхідна поведінка учнів як здобувачів освіти та учасників навчально-виховного процесу, що в сукупності становить правовий статус учнів.

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ — це здійснення народом свого волевиявлення через обраних ним представників — депутатів чи інших виборних осіб.

ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА — це засади, за якими здійснюються вибори і відповідно до змісту яких вибори можна вважати справжнім волевиявленням народу.

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА — система виборів, за якою розподіл місць у парламенті між партіями відбувається пропорційно тій кількості голосів, яку вони отримали під час голосування.

ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ — це особиста участь або участь у складі об'єднання громадян в управлінні справами суспільства і держави.

РЕФЕРЕНДУМ — це спосіб ухвалення громадянами через безпосереднє голосування законів або інших рішень із важливих питань загальнодержавного значення.

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ — первинна соціальна якість, що відображає цілісне, стає активне ставлення до суспільства, громади, проблем їх розвитку та визначає якісні особливості свідомості, діяльності і становища особистості.

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ — це активна участь населення в розв'язанні актуальних проблем його життєдіяльності, у подоланні соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції (бідності, бездомності, сирітства тощо).

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ — це соціальні зв'язки, які можуть бути ресурсом отримання вигод.

УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ — це особливий спосіб організації життя учнівського колективу, який реалізується через залучення його учасників до планування, організації та контролю освітнього процесу.

До Розділу V. «Світ інформації та мас-медіа»

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ — документи та інші матеріальні носії інформації, що її зберігають, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

ІНФОРМАЦІЯ — це певні відомості незалежно від форми їх подання; знання про факти, події, речі, ідеї та поняття, які в певному контексті мають конкретний сенс.

МАНІПУЛЯЦІЯ — це цілеспрямована дія на масову аудиторію, щоб скерувати її в потрібне маніпуляторів русло, викликати в неї бажані настрої і поведінку.

МАС-МЕДІА(МЕДІА) — це те, що доносить до нас (у просторі й часі) певні повідомлення (меседжі) за допомогою візуальних (зорових), аудіальних (слухових) і візуально-аудіальних (зорових-слухових) засобів, зокрема інформаційно-комунікативних і комунікаційних технологій.

МЕДІАТЕКСТ — текст, призначений для масової аудиторії (великої більш-менш однорідної кількості реципієнтів): газетний текст, новинний текст, публіцистичний текст, радіотекст, телетекст, PR-текст, інтернет-текст та ін.

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ» — систематичне вживання висловів, які є виявом агресії, спрямованої на людину або групу осіб за ознакою раси, релігії, статі або сексуальної орієнтації, наприклад поширення, підбурення, сприяння або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму чи інших видів ненависті на ґрунті нетерпимості: висловів у формі радикального націоналізму, дискримінації та ворожості щодо меншин, мігрантів.

ПРОПАГАНДА — цілеспрямований вплив на аудиторію через поширення різними комунікативними каналами недостовірної (неповної, неточної, спотвореної) інформації, спрощених (однобічних) суджень, спеціально створених міфів, стереотипів, оцінок, а також прихованого чи відкритого нав'язування якоїсь однієї позиції, ідеї для спонування й змушування людей робити те, на що вони не наважилися б, маючи достовірну (повну, різнобічну) інформацію.

РЕКЛАМА — це поширення інформації про когось чи щось у будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою популяризації, привернення уваги покупців, споживачів, глядачів, замовників.

СВОБОДА СЛОВА — базова цінність демократичного суспільства, потрібна умова громадянської самореалізації кожної людини, що передбачає право людини виражати свої погляди в усній і письмовій формах, зокрема через засоби масової інформації.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ — вид нових медіа, масової комунікації в інтернет-середовищі, призначений для соціальної взаємодії користувачів між собою через створення і/або розміщення різної інформації в будь-якому форматі (вербальний текст, відео, звук, фото).

СУДЖЕННЯ — це думка про що-небудь, погляд на щось, а також виклад своїх думок, поглядів, оцінок й, зокрема, критики.

СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ — це діяльність суспільних медіа, незалежних від влади, бізнесу, політичних партій, що створюються з метою задоволення інформаційних потреб суспільства, залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, сприяння формуванню громадянського суспільства.

ФАКТ — це дійсна, невігадана подія, дійсне явище — те, що сталося, відбулося насправді.

ФЕЙК — це спеціально поширювана в мас-медіа й соціальних мережах відверто брехлива інформація, фальсифікація, підробка.

До Розділу VI. «Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту»

БЮДЖЕТ — план формування та використання фінансових ресурсів, двостороння таблиця, у якій з одного боку показано доходи, а з іншого — витрати.

ДОМОГОСПОДАРСТВО — це самостійний суб'єкт ринкових відносин, група фізичних осіб, об'єднаних місцем проживання і спільним бюджетом, яка є власником і постачальником ресурсів в економіку та одержує кошти для придбання необхідних благ з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

ЕКОНОМІКА — це процес використання різноманітних ресурсів у виробництві, розподілі та споживанні, спрямований на забезпечення матеріальних умов життя людини.

ЗАРПЛАТА — це грошова сума (винагорода), яку одержує власник робочої сили за свою працю, або ціна, яку платить роботодавець працівникові за використання його праці.

КОНКУРЕНЦІЯ — це економічне суперництво, змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання.

КОРУПЦІЯ — використання особою наданих їй службових (владних) повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або задоволення інших приватних інтересів.

ЛОБІЗМ — політичний тиск у формі від переконання до підкупу на представників законодавчої або виконавчої влади на різних рівнях державного управління з метою ухвалення рішення (розгляду певних законів, отримання урядових замовлень, субсидій тощо) в інтересах організацій, які вони представляють.

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — незалежна систематична господарська діяльність, спрямована на отримання прибутку.

ПОДАТКИ — це обов'язкові, безумовні платежі до відповідного бюджету, що справляються з платників податку відповідно до законодавства.

ПРИБУТОК — це винагорода, плата; у підприємництві прибуток обчислюється як різниця між виручкою (доходом) від реалізації товарів або послуг і витратами на його виробництво.

ПРОФЕСІЯ — це певний вид діяльності, ремесло, комплекс функцій, рід робіт, який вимагає певної підготовки та приносить його власникові доходи.

РИНКОВА ЕКОНОМІКА — це економічні відносини між економічними суб'єктами, побудовані на приватній власності, прагненнях отримати найбільшу вигоду в досягненні власних економічних інтересів та задоволенні потреб ринку.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА — це соціально орієнтована держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, яка прагне створити кожному громадянинуві максимально сприятливі умови існування, реалізації своїх індивідуальних талантів і здібностей, забезпечити високий рівень соціальної захищеності.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК — це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

До Розділу VII. «Україна, Європа, світ»

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ — це процес поетапного перетворення світу в єдиний простір, у якому вільно переміщуються і поширюються капітали, товари, послуги, ідеї, стимулюючи розвиток наддержавних інститутів та створення міжнародного інституційного, правового й культурного інформаційного поля.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА — зона стабільності і миру на південь і схід від кордонів ЄС, що впроваджується з 2003 року з метою не допустити виникнення нової лінії розколу в Європі та надати сусідам ЄС змогу налагодити тіснішу політичну, економічну, культурну співпрацю і взаємодію в галузі безпеки.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО — інтеграційні об'єднання європейських держав, наддержавні структури, що наділені повноваженнями, які підняли європейські держави на новий рівень співпраці: від координації дій до загальної єдиної політики.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ — економічний та політичний союз незалежних держав-членів, що розташовані здебільшого в Європі.

ІНТЕГРАЦІЯ — це добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин у певну самостійну цілісність.

МІГРАЦІЯ — це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд на проживання із села в місто і назад.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО — це система юридичних норм і принципів, які регулюють взаємини між державами та інші міжнародні відносини.

СВІТОВЕ СПІВТОВАРИСТВО — поняття, що відображає спільність громадян усіх країн світу, спільність цілей і діяльності держав, які співіснують у світі в період глобальних проблем цивілізації. Прикладом світового співтовариства є ООН.

СИСТЕМА БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ — це сукупність суверенних держав, які забезпечують міжнародну і національну безпеку та підтримують стабільний мир у регіоні своєї відповідальності, мають упорядковані структуровані зв'язки, зумовлені міжнародними договорами, та діють на основі норм міжнародного права.

СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО — ініціатива Євросоюзу щодо шести східноєвропейських держав-сусідів ЄС — Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та України, яка від 2009 року покликана оновити стосунки між державами-членами ЄС і їх східними сусідами шляхом заміни угод про партнерство та співробітництво на угоди про асоціацію, створення поглиблених і всеохопних зон вільної торгівлі, лібералізацію візового режиму між ЄС та країнами-партнерами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Больц Н. Абетка media: [посіб.] / Норберт Больц; пер. з нім. Віталія Климченка; за наук. ред. Валерія Іванова. – К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2015. – 177 с.
2. Економічна теорія: Політекономія: підручник. – 9-те вид., доп. / За ред. В. Д. Базилевича. – К., 2014. – 710 с.
3. Кравчук В. М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): монографія / В. М. Кравчук. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011.
4. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доповн. / М. В. Кравчук (авт.-упоряд.). – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2014.
5. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія / А. С. Філіпенко (кер.авт.кол.), В. С. Будкін, М. А. Дудченко та ін. – К.: Знання України, 2004. – 304 с.
6. Сталій розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.
7. Танчин І. З. Соціологія: навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
8. Тоффлер Елвін. Третя хвиля. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

- 1) Бекман Е. Демократичне врядування в школах: [Електронний ресурс]: посіб. / Елізабет Бекман; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. – К.: НАДУ, 2009. – 100 с. – Режим доступу: <http://osvita.khpg.org/files/docs/1366818632.pdf>
- 2) Березюк О. Адвокація в профілактичній освіті [Електронний ресурс]: посібник для активістів неурядових організацій. – Київ, 2014. – 64 с. – Режим доступу: <http://autta.org.ua/files/files>.
- 3) Відео: Публічні бюджети від А до Я. «Громадський бюджет». – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=SwJlD4Sh6tA>
- 4) Відео: Як підписати електронну петицію Президенту України. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=CyExpW2ikXk>
- 5) Гуменюк Л. Практична медіаграмотність [Електронний ресурс]: посіб. / Людмила Гуменюк, Валентина Потанова; ред.-упоряд. Оксана Волошенюк. – К.: АУП, ЦВП, 2015. – Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/books/mbm/>
- 6) Демократична школа. Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства [Електронний ресурс]: практичний посіб. / заг. ред. Олени Шинаровської. – Режим доступу: <file:///home/palamar/.pdf>
- 7) Живемо в демократії /навчальні матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.living-democracy.com.ua/>
- 8) Інтернет право UA: сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ilaw.center>
- 9) Компас: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass>
- 10) Махній М.М. НЕВЕРБАЛІКА І КУЛЬТУРА. – К.: Vloх.ua, 2009. Режим доступу: <http://archive.li/G9hcf>

- 11) МедіаДрайвер: мультимедійний онлайн-посібник [Електронний ресурс] / авт. кол.: Андрій Кокотюха, Лариса Денисенко, Ірина Славінська. – Режим доступу: <http://mediadriverronline/book>
- 12) Ми серед інших. Інші серед нас. Форми і методи полікультурного виховання. Режим доступу: <http://dialogos.org.ua/my-sered-inshykh-inshi-sered-nas-formy-i-metody-polikulturnogo-vykhovannya>
- 13) Новинна грамотність: онлайн-курс [Електронний ресурс] / автор. кол.: Наталія Виговська, Ірина Виртосу, Діана Дуцик та ін.; за заг. ред. Діани Дуцик та Дарії Тарадай. – Режим доступу: <http://video.detector.media/special-projects/novynua-gramotnist-i22>
- 14) Онлайн-курс з громадянської журналістики «СторіМейкер» [Електронний ресурс] <http://school-cj.org/courses/journalist/lesson>
- 15) Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум: рекомендація СМ/Рес (2014)6 Комітету міністрів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16802e3e96>
- 16) Про Інтернет [комплексний електронний освітній ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prointernet.in.ua>
- 17) Різун В. В. Теорія масової комунікації [Електронний ресурс]: підруч. / В. В. Різун. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – Частина 1. – С. 16–64. – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/Theoriya.mas.com.pdf>
- 18) Судова влада України <https://court.gov.ua/>
- 19) Чернявський С. Як створити сучасну шкільну газету: навчальний модуль [Електронний ресурс] / Сергій Чернявський. – К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2014. – 75 с. – Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/uploads/modul.pdf>
- 20) http://msdp.undp.org.ua/data/publications/rozvytok_suspilstva_undp.pdf
- 21) <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 22) <http://forbes.net.ua/u>
- 23) <https://kfund-media.com>
- 24) <https://mizky.com>
- 25) http://www.consumerinfo.org.ua/must_know/education/7442/
- 26) <http://csrjournal.com/>
- 27) <http://www.un.org.ua>
- 28) www.oscepcu.org і/або www.osce.org ОБСЄ в Україні
- 29) www.nato.int НАТО, www.ebrd.com ЄБРР, www.un.org ООН
- 30) www.wto.org і/або www.wto.in.ua Україна і СОТ
- 31) www.worldbank.org Група Світового Банку
- 32) www.europa.eu.int , www.europarl.eu.int , www.eurunion.org ЄС
- 33) <http://rada.gov.ua/> Верховна Рада України
- 34) <http://www.president.gov.ua/> Президент України
- 35) <https://www.kmu.gov.ua/ua> Урядовий портал:
- 36) <http://www.ombudsman.gov.ua/> Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
- 37) <http://www.cvk.gov.ua/> Центральна виборча комісія
- 38) <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/> Представництво Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ в Україні

Навчальне видання

ВАСИЛЬКІВ Ірина Дмитрівна, **КРАВЧУК** Валентина Миколаївна,
СЛИВКА Оксана Андріївна, **ТАНЧИН** Ігор Зіновійович,
ТИМОШЕНКО Юрій Васильович, **ХЛИПАВКА** Леся Миколаївна

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Інтегрований курс

Рівень стандарту

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Головний редактор *Іван Білах*

Комп'ютерне верстання *Марії Логош*

Художнє оформлення *Віктора Стецюка, Інни Малявської*

В оформленні обкладинки
використано роботи *Олега Шупляка*

Підписано до друку 20.07.2018 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовно-друк. арк. 20,736. Облік.-видавн. арк. 19,0. Наклад 49211 прим.

ТзОВ «Видавництво Астон» 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.

www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com